

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXIX
2020

IAȘI
2020

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Lăcrămioara STRATULAT
Loredana SOLCAN
Sorin IFTIMI
Ioan IAȚCU
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Costică ASĂVOAIE

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	7
Daniel GARVĂN, Cătălin DINU, Un sit Precucuteni în Câmpia Râmnicului / A Precucuteni site in the Râmnic Plain	11
Cornelia-Magda LAZAROVICI, Gheorghe LAZAROVICI, Lăcrămioara STRATULAT, Senica ȚURCANU, Alexandru BERZOVAN, Mircea OANCĂ, Adela KOVÁCS, Cristian OPREAN, Wen CHENGHAO, Guo ZHIWEI, Wu JINTAO, Hou XINJIA, Carsten MISCHKA, Situl Cucuteni A₃ de la Dobrovăț-Pădurea Buda. Cercetările din 2019 / The Cucuteni A₃ archaeological site of Dobrovăț-Pădurea Buda. The research of 2019.....	27
Cristian OPREAN, Studiu arheozoologic privind așezarea Cucuteni A₃ de la Dobrovăț-Pădurea Buda (jud. Iași). Campania 2019 / Archaeozoological study regarding the Cucuteni A₃ settlement of Dobrovăț - Pădurea Buda (Iași county). The 2019 campaign	71
Gheorghe LAZAROVICI, Cornelia-Magda LAZAROVICI, Mari teme religioase în arta rupestră din România și legăturile sale cu Europa. Studiu de etnoreligie / Great religious themes in the Romanian rock art and its connections with Europe. Ethnoreligion study.....	79
Eduard RUSU, Aclamațiile și puterea politică în Imperiul Bizantin și Țările Române / Acclamations and political power in the Byzantine Empire and the Romanian Principalities.....	105

Olivia SENCIU, Însemnătatea postului pentru locuitorii Moldovei și ai Țării Românești din secolele XVI-XVIII / The importance of fasting for the inhabitants of Moldavia and Wallachia between the 16th-18th centuries	135
Costin CLIT, Un inventar inedit al Episcopiei Hușilor și al Schitului Brădicești de la 1803 / An inventory of Huși diocese and Brădicești hermitage from 1803	155
Ioan IAȚCU, Un reprezentat al medicinei hipocratice din Botoșanii secolului al XIX-lea: doctorul Antonio Caruso / A representative of the hippocratic medicine from the 19th century Botoșani: doctor Antonio Caruso	177
Violeta-Anca EPURE, Medicul Alcibiade Tavernier și activitatea sa în Principatele Române / Le médecin Alcibiade Tavernier et son activité dans les Principautés Roumaines	211
Sorin IFTIMI, Portrete din colecția familiei domnitorului Mihail Sturdza / Portraits in the collection of Prince Mihail Sturdza's family .	221
Cristian CONSTANTIN, Companii germane de navigație pe Dunăre și Marea Neagră / German navigation companies on the Danube and the Black Sea	265
Remus TANASĂ, Revolta din Sasun și masacrele armenilor din 1894 / The Sasun Rebellion and the Armenians' massacres of 1894	277
Renata-Gabriela BUZĂU, Prezențe regale la Târgu-Neamț / Royal traces at Târgu-Neamț	287
Cosmin NIȚĂ, Tezaurul Mănăstirii Secu trimis la Moscova / The treasury of Secu Monastery sent to Moscow	319
Ștefan S. GOROVEI, File din jurnalul unui deportat: Sever Zotta 1941-1942 / Pages du journal d'un déporté: Sever Zotta 1941-1942	335
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Cetățuia de la Cucuteni într-o fotografie aeriană militară germană realizată în mai 1944 / Cucuteni-Cetățuie in a German military aerial photograph taken in May 1944	371

Anton COȘA, **Heraldică ecleziastică. Stemele noilor ierarhi romano-catolici de Iași și București (mons. Iosif Păuleț și mons. Aurel Percă)** / *Heraldique ecclesiastique. Les armoiries des nouveaux éveques romano-catholiques de Iași et de Bucarest (mgr Iosif Păuleț et mgr Aurel Percă)* 381

Restitutio

Ludwig Dombrowsky, grafician la Palatul Culturii din Iași (1958-1983)
/ *Ludwig Dombrowsky, a Graphic Artist at the Palace of Culture in Iași (1958-1983)* (Sorin IFTIMI) 401

Recenzii și note de lectură / Book Reviews

Valentin-Codrin Chirica, Bogdan Minea, Vasile Chirica, *Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei*, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași, Bibliotheca Archaeologica Iassensis XXXIV, Editura PIM, Iași, 2020, 216 p.+165 fig. (Senica ȚURCANU) 419

Teodor Candu, Alina Felea (editori), *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea. Volumul I (1813)*, Editura Lexon-Prim, Chișinău, 2019, 424 p. (Igor CERETEU) 422

Irina Frasin, George Bodi, Codrin Dinu Vasiliu (coordonatori), *Studii de antrozologie – Gândind dincolo de limite*, Editura Pro Universitaria, București, 2020, 238 p. (Alexandru BOUNEGRU) 424

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

AARMSI	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.</i>
ActaMM	<i>Acta Moldaviae Meridionalis, Anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.</i>
ActaMP	<i>Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău.</i>
ActaMT	<i>Acta Musei Tutovenssis, Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad.</i>
Actualitatea creștină	<i>Actualitatea creștină, serie nouă, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, București.</i>
AIIAI/AIIAX	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași.</i>
Albina Românească	<i>Albina Românească. Gazetă administrativă și politico-literară, Iași.</i>
Almanahul „Presa Bună”	<i>Almanahul „Presa Bună”, Episcopia Romano-Catolică de Iași, Iași.</i>
AMAE	<i>Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României.</i>
AnBan	<i>Analele Banatului, Muzeul Național al Banatului, Timișoara.</i>
Anuarul Liceului „Petru Rareș”	<i>Anuarul Liceului „Petru Rareș”, Piatra-Neamț.</i>
ArhGen	<i>Arhiva Genealogică, Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.</i>
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași.</i>

AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
AUVT	<i>Annales d'Université Valahia Târgoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire</i> , Târgoviște.
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Iași.
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae</i> , Iași.
BAR	Biblioteca Academiei Române, București.
BAR IS	<i>British Archaeological Reports. International Series</i> , Oxford.
BCIR	<i>Buletinul Comisiei Istorice a României</i> , București.
BHAB	<i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica</i> , Timișoara.
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț.
B.MIM	<i>București. Materiale de Istorie și Muzeografie</i> , Muzeul Municipiului București.
BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
Candela. Revistă teologică și bisericească	<i>Candela. Revistă teologică și bisericească</i> , Cernăuți.
Carpica	<i>Carpica</i> , Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău.
CCAR	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CI	<i>Cercetări Istorice</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Danubius	<i>Danubius</i> , Muzeul de Istorie, Galați.
Dolgozatok	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából</i> , Kolossvár.
EJA	<i>European Journal of Archaeology</i> , European Association of Archaeologists.

EurAnt	<i>Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens</i> , Deutsches Archäologisches Institut, Berlin.
Hierasus	<i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Lumina Creștinului	<i>Lumina Creștinului</i> , serie nouă, Episcopia Romano-Catolică de Iași, Iași.
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
MemAntiq	<i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul Muzeal Național Neamț, Piatra-Neamț.
Monumentul	<i>Monumentul. Tradiție și viitor, lucrările Simpozionului Internațional Monumentul. Tradiție și viitor</i> , Iași.
Mousaios	<i>Mousaios</i> , Muzeul Județean Buzău, Buzău.
Muzeul Național	<i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
Muzica	<i>Muzica</i> , revistă editată de Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România.
Năzuințe	<i>Năzuințe. Revistă literară științifică</i> , Liceul „Mihail Kogălniceanu”, Huși.
Oltenia. Studii. Documente. Cercetări	<i>Oltenia. Studii. Documente. Cercetări</i> , Arhivele Naționale, Serviciul Județean Dolj, Craiova.
Prutul	<i>Prutul. Revistă de cultură</i> , Huși.
RdI	<i>Revista de Istorie</i> , București.
RI	<i>Revista Istorică</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
RMM-Muz	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Muzeu</i> , București.

RRH	<i>Revue roumaine d'histoire</i> , București.
SANIC	Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale ale României, București.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SJAN Galați	Serviciul județean al Arhivelor Naționale Galați.
SJAN Iași	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași.
SJAN Neamț	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț.
SMIMd	<i>Studii și Materiale de Istorie Modernă</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
SMMIM	<i>Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară</i> , Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, București.
Vrancea	<i>Vrancea. Studii și comunicări</i> , Muzeul Vrancei, Focșani.

UN SIT PRECUCUTENI ÎN CÂMPIA RÂMNICULUI

Daniel GARVĂN¹, Cătălin DINU²

Cuvinte cheie: *eneolitic, Precucuteni, nord-estul Munteniei, câmpia Râmnicului, așezare*

Keywords: *Chalcolithic, Precucuteni, north-eastern Wallachia, Râmnic Plain, settlement*

Introducere

Nord-estul Munteniei, în special zona de deal, reprezintă un areal bogat în descoperiri arheologice, acoperind toate palierele cronologice, mai puțin paleoliticul. Până de curând, Câmpia Râmnicului se prezenta ca un teritoriu în care întâlnirea unor urme mai vechi ale activităților umane părea întâmplătoare. Cercetările derulate în ultimii ani, atât pe teren cât și în depozite muzeale, au dovedit că spațiul dintre râurile Buzău și Râmnicul Sărat are un vast potențial arheologic³.

În primăvara anului 2018 a fost realizat studiul arheologic al comunei Boldu, în urma cercetărilor de suprafață fiind cartate 41 de situri. Așezarea ce urmează a fi prezentată nu a fost identificată cu ocazia perieghzelor amintite, din cauza culturilor agricole existente la acel moment (rașiță). În luna iulie a anului 2019, Nicușor Roman, proprietarul terenului, ne-a semnalat prezența unor artefacte pe respectivul teren, apărute în urma lucrărilor agricole efectuate în anii precedenți. Tot atunci a predat Muzeului Județean Buzău câteva fragmente ceramice și două figurine antropomorfe, de asemenea, în stare fragmentară. Deplasarea pe teren nu

¹ Muzeul Județean Buzău, BUZĂU.

² Muzeul Județean Buzău, BUZĂU.

³ C. Dinu *et alii*, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Buzău. Cercetări de suprafață pe teritoriul comunei Cochirleanca*, în *Mousaios*, XXI, 2017, p. 171-206; D. Garvăn, *Descoperiri Boian în interfluviul Buzău – Râmnicul Sărat*, în *Mousaios*, XXI, 2017, p. 5-25; Idem, *Un sceptru zoomorf din piatră descoperit la Stăvărâști (jud. Buzău)*, în *Mousaios*, XXII, 2018, p. 133-140.

a avut rezultatele așteptate, însă au putut fi culese câteva fragmente ceramice de la suprafața solului, la momentul respectiv terenul fiind acoperit de floarea-soarelui. Am revenit în luna octombrie, la acea dată întreaga suprafață a așezării fiind arată. Astfel, s-au putut obține informații despre configurația terenului, dimensiunile așezării, starea de conservare, dar și despre încadrarea culturală, pe baza numeroaselor materiale (în special fragmente ceramice) culese de la suprafața solului.

Descrierea sitului

Se află în Câmpia Râmnicului, la circa 20 km est de zona deluroasă, pe malul stâng al pârâului Boldu, la 1,8 km vest de marginea satului cu același nume și la circa 0,2 km est de limita cu UAT Puiești (Pl. 1). Jumătatea nordică a așezării este acoperită de culturi agricole, iar cea sudică de islaz, aici fiind puternic afectată de intervențiile pentru amenajarea malului cursului de apă. Terenul ocupat de așezare se prezintă sub forma unei mici movile, mai înaltă în zona centrală cu circa 1 m față de împrejurimi, și coboară ușor spre margini (Pl. 2/1-2). Suprafața de pe care au fost culese materialele are circa 0,1 ha, iar cea estimată pentru întregul sit este de 0,2 ha.

Artefacte descoperite

În momentul vizitei, terenul era proaspăt însămânțat, ceea ce ne-a permis culegerea de materiale arheologice și obținerea unor informații noi. Întreaga suprafață a sitului era acoperită de fragmente ceramice și fragmente de pereți ce proveneau de la locuințe incendiate (Pl. 2/3-5). Alături de acestea au mai fost descoperite trei piese de silex, un topor, o râșniță și un fragment de figurină antropomorfă.

Recipiente ceramice

În cadrul investigațiilor au fost identificate fragmente ce provin de la peste 50 de vase. Din punct de vedere al calității pastei, microscopic se pot determina două categorii: fină și grosieră. Considerăm că cea de-a treia categorie – semifină / intermediară – frecvent întâlnită în descrierea ceramicii eneolitice, denotă o mare doză de subiectivism, motiv pentru care evităm utilizarea termenului.

Forme

Cupele reprezintă o formă des întâlnită în întreaga arie precucuteniană. Au fost modelate întotdeauna din pastă fină. Fac parte din categoria formelor deschise

și cu volum mic, având înălțimea egală cu diametrul gurii, care – în general – coincide cu diametrul maxim. Au buza evazată, corpul bitronconic sau ușor arcuit pe linia diametrului maxim, ceea ce le conferă un aspect globular; baza este dreaptă sau concavă (Pl. 3/1-6; 5/5-7).

Castroanele constituie o formă mai rar întâlnită și pot fi asemuite străchinilor. În arealul precucutenian, după forma corpului, sunt cunoscute două subtipuri: tronconice și bitronconice. În așezarea de la Boldu au fost identificate doar piese atribuite primului subtip (Pl. 3/7; 4/9; 5/1).

Vasele bitronconice, deși au dimensiuni mari, au fost modelate din pastă de bună calitate și arse uniform. Treimea inferioară nu a fost decorată (Pl. 4/3, 5; 5/2).

Oalele globulare sunt asemănătoare tipului anterior, diferențându-se doar prin dimensiunile mai mari (Pl. 3/8; 4/7).

Fructierele au fost realizate din pastă semifină. Piciorul este cilindric, gol în interior și are baza evazată, iar pe acesta se sprijină o strachină. În general au fost bogat decorate, bine finisate la exterior, iar la interior doar recipientul (Pl. 6/1-3, 6-9). Frecvent întâlnite în ultima fază precucuteniană, acestea vor cunoaște maxima dezvoltare în faza Cucuteni A.

Vasele piriforme sunt forme închise de dimensiuni medii sau mari, cu diametrul gurii mult mai mic decât cel maxim. Au treimea inferioară cilindrică sau tronconică, iar la partea superioară au pereții mult arcuiți, imitând un vas globular. Gura este îngustă și buza îndoită spre interior. De la Boldu provin fragmente de la două astfel de recipiente (Pl. 6/4-5).

Capace: această formă ceramică este reprezentată printr-un buton tronconic, cu partea superioară concavă (Pl. 7/10).

Linguri: un fragment de căuș și o coadă completează repertoriul obiectelor ceramice. Ambele au fost decorate cu linii incizate (Pl. 7/11-12).

Cele mai multe fragmente provin de la vase modelată din pastă grosieră, cu suprafața exterioară acoperită cu barbotină (Pl. 5/9).

Decoruri

Incizia reprezintă tipul de decor cel mai des întâlnit, regăsindu-se sub diferite forme: linii simple orizontale (Pl. 3/2, 4; 5/3; 7/9) sau oblice (Pl. 3/6), tangente la cercuri sau semicercuri (Pl. 3/1; 5/8), grupe de linii scurte verticale (Pl. 3/5). În majoritatea cazurilor apare asociată cu alte elemente decorative.

Impresiunile se prezintă sub două forme. *Liniile* realizate cu un obiect dințat, rezultând acel decor „cu roțița”, specific culturii Precucuteni, întâlnite pe cupe

(Pl. 3/1-2), fructiere (Pl. 6/1) și vase piriforme (Pl. 6/4). *Alveolele*, grupate în șiruri orizontale, decorează de cele mai multe ori buza vaselor (Pl. 3/1-2; 4/1, 3) și mai rar corpul acestora (Pl. 3/7; 6/3; 7/8). De cele mai multe ori apar asociate cu inciziile și canelurile.

Canelurile au fost redată orizontal în majoritatea cazurilor (Pl. 3/1-2, 4-5; 4/3; 6/2; 7/7), mai rar oblic sau circular (Pl. 7/1-2, 6). Acest tip de decor se întâlnește pe vasele modelate dintr-o pastă de bună calitate: cupe, vase bitronconice.

Brăurile alveolate și crestate sunt întâlnite pe vase mari lucrate din ceramică grosieră (Pl. 7/3).

Barbotina: acoperirea exteriorului vaselor cu barbotină a avut mai degrabă un rol practic decât estetic. Însă atunci când este organizată în vârci verticale sau oblice îi poate fi atribuit și rol decorativ (Pl. 5/9).

Figurine antropomorfe

Au fost descoperite trei fragmente ce provin de la figurine antropomorfe (Pl. 8/1-3). Acestea se circumscriu plasticii antropomorfe precucuteniene, binecunoscută în arealul est-carpatic. Fragmentele provin de la personaje feminine, modelate în poziție așezată, cu bazinul delimitat cu ajutorul liniilor incizate. Un exemplar se diferențiază de celelalte prin șirul de impresiuni care decorează coapsele, dar și prin faptul că a fost reprezentat, probabil, ținând în mâini un obiect (Pl. 8/1). Astfel de reprezentări nu sunt străine mediului precucutenian, un exemplar asemănător fiind descoperit la Traian-Dealul *Fântânilor*⁴. Uneori, aceste reprezentări sunt asociate unui șarpe⁵. În alte cazuri, este redat unul dintre brațe așezat în zona pubisului⁶. Toate reprezentările de la Boldu respectă canoanele vremii și își găsesc bune analogii în arealul est-carpatic⁷.

Unelte

Două piese de silex (Pl. 8/5-6), un topor, o daltă (Pl. 8/7-8) și o râșniță, toate realizate din gresie completează lotul obiectelor descoperite aici.

⁴ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București 1974, p. 98.

⁵ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, ed. a II-a, BMA XXVII, Piatra-Neamț, 2012, p. 96.

⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Roumania*, BAR IS, 107, Oxford 1981, p. 40, Fig. 96/3.

⁷ Eadem, *op. cit.*, 1974, p. 95-99.

Concluzii

Formele și decorurile ceramice prezentate, ca și plastica antropomorfă, indică existența unei așezări din faza Precucuteni III.

Semnalarea unei astfel de descoperiri în nord-estul Munteniei nu mai reprezintă o noutate. În 1974, odată cu publicarea monografiei culturii Precucuteni, se propunea ca limită sudică a arealului ocupat zona Panciu – Ciorani (jud. Vrancea), la momentul respectiv acestea fiind cele mai sudice descoperiri⁸. Câțiva ani mai târziu, E. Comșa avansa ipoteza pătrunderii comunităților precucuteniene finale și în nord-estul Munteniei⁹, bazându-se pe informațiile privind existența unor materiale specifice la nord de Mizil, și, probabil, pe unele semnalări de pe teritoriul satului Homești (jud. Buzău), unde, în anii 1981 și 1984, cercetează sumar o așezare precucuteniană¹⁰. În absența unor cercetări arheologice extinse în zona de nord-est a Munteniei în deceniile ce au urmat, informațiile despre aceste comunități au rămas nemodificate, relațiile culturale dintre comunitățile est-carpatică și cele sud-carpatică fiind de cele mai multe ori intuite, iar descoperirea unor materiale specifice în sud fiind interpretate ca „importuri”, pe baza lor stabilindu-se relațiile dintre diferite culturi¹¹.

Cercetările arheologice din ultimii ani de pe valea Călmățuiului au evidențiat existența unor așezări precucuteniene la Gherăseni-*Movila Cremenea*¹² și Lipia-*Movila Drumul Oilor*¹³. Totodată, s-a putut stabili raportul cronologic dintre aceste comunități și cele gumelnițene, în ambele situri fiind surprinsă aceeași succesiune stratigrafică: depunerile Precucuteni erau suprapuse de cele Gumelnița. În așezarea de la Boldu nu au fost identificate materiale mai recente decât cele precucuteniene. Însă, alături de materialele precucuteniene au fost descoperite câteva fragmente Starčevo-Criș. Pe malul drept al pârâului au fost identificate trei așezări Boian-*Giulești*, fără a se putea preciza exact raporturile dintre acestea și cea

⁸ *Ibidem*, Fig. 1.

⁹ E. Comșa, *Date despre descoperirile din epoca neolitică din nord-estul Munteniei*, în *Vrancea*, IV, 1981, p. 17.

¹⁰ Idem, *O așezare Precucuteni din nord-estul Munteniei*, în *SCIVA*, 38, 1987, 2, p. 101, nota 1.

¹¹ A. Frînculeasa, D. Garvăn, *Câteva considerații asupra unor descoperiri Precucuteni din Muntenia*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 213.

¹² D. Garvăn *et alii*, *Gherăseni, com. Gherăseni, jud. Buzău. Punct: Movila Cremenea*, în *CCAR. Campania 2017*, București, 2018, p. 35-36.

¹³ D. Garvăn *et alii*, *Lipia, com. Merei, jud. Buzău. Punct: Movila Drumul Oilor*, în *CCAR. Campania 2018*, București/Sibiu, 2019, p. 325-327.

care a constituit subiectul notei de față. Este cunoscut faptul că în această zonă faza *Giulești* are o evoluție mai îndelungată, însă, la ora actuală ne lipsesc elemente pentru plasarea corectă în timp a sfârșitului acestor comunități și, implicit, a raportului cu cele precucuteniene.

Chiar dacă așezarea este cunoscută doar prin cercetări de suprafață, această descoperire aduce noi dovezi ale expansiunii comunităților precucuteniene spre sud, spre sfârșitul primei jumătăți a mileniului al V-lea. Dacă în cazul descoperirilor din sudul Câmpiei Române necunoscutele sunt încă foarte multe, în primul rând cele legate de context, pentru nord-estul Munteniei datele arheologice, din ce în ce mai numeroase și mai evidente, susțin o prezență masivă a comunităților Precucuteni, cel puțin în zona subcarpatică și în câmpia adiacentă (Pl. 9).

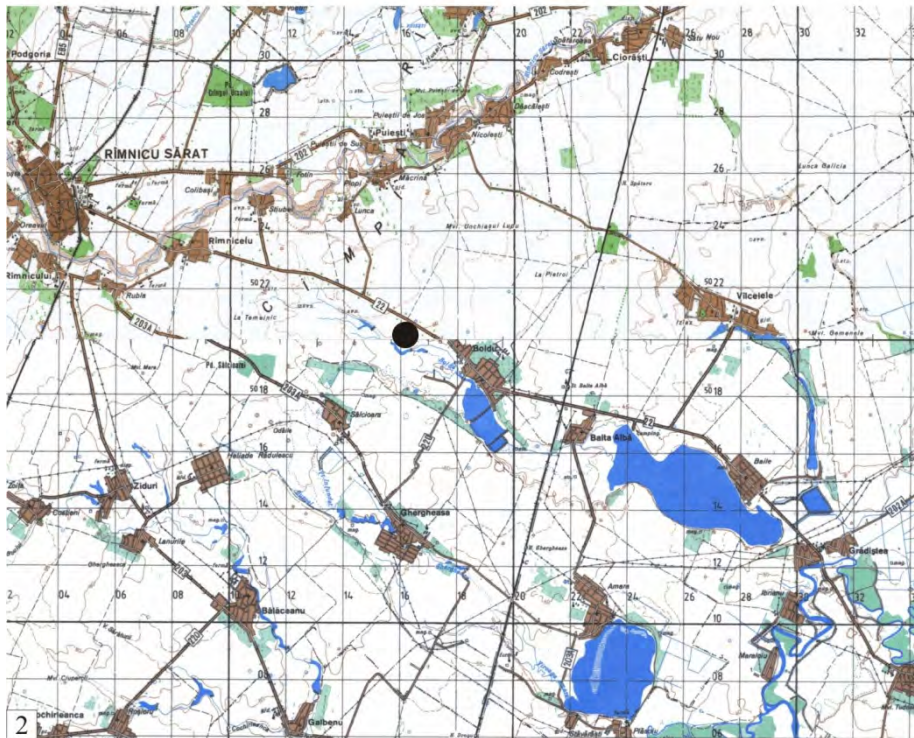
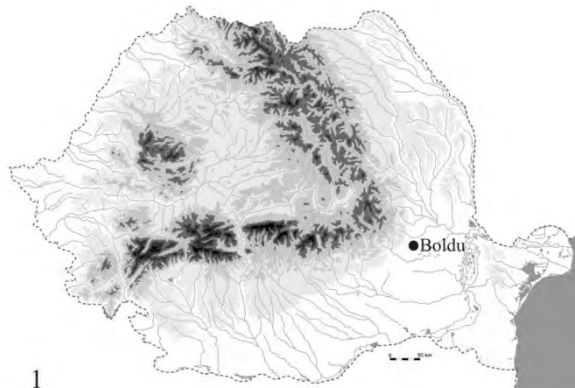
A PRECUCUTENI SITE IN THE RÂMNIC PLAIN

(Abstract)

This short note introduces a new Precucuteni site from north-eastern Wallachia. An extended field survey of the plain area near Râmnicu Sărat resulted in about 100 new archaeological sites being discovered (from Prehistory to Middle Ages). One of the sites particularly draw our attention, as the abundant artefacts scattered on its surface signalled a Chalcolithic settlement. Wattle-and-daub clumps and several stone implements were visible on about 1000 sq. meters. Various potshards and anthropomorphic figurines collected during the survey may be assigned to the Precucuteni III horizon. The growing list of Precucuteni sites in north-eastern Wallachia points out the need to reassess the boundaries of the cultural areas towards the middle of the 5th millennium BC.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

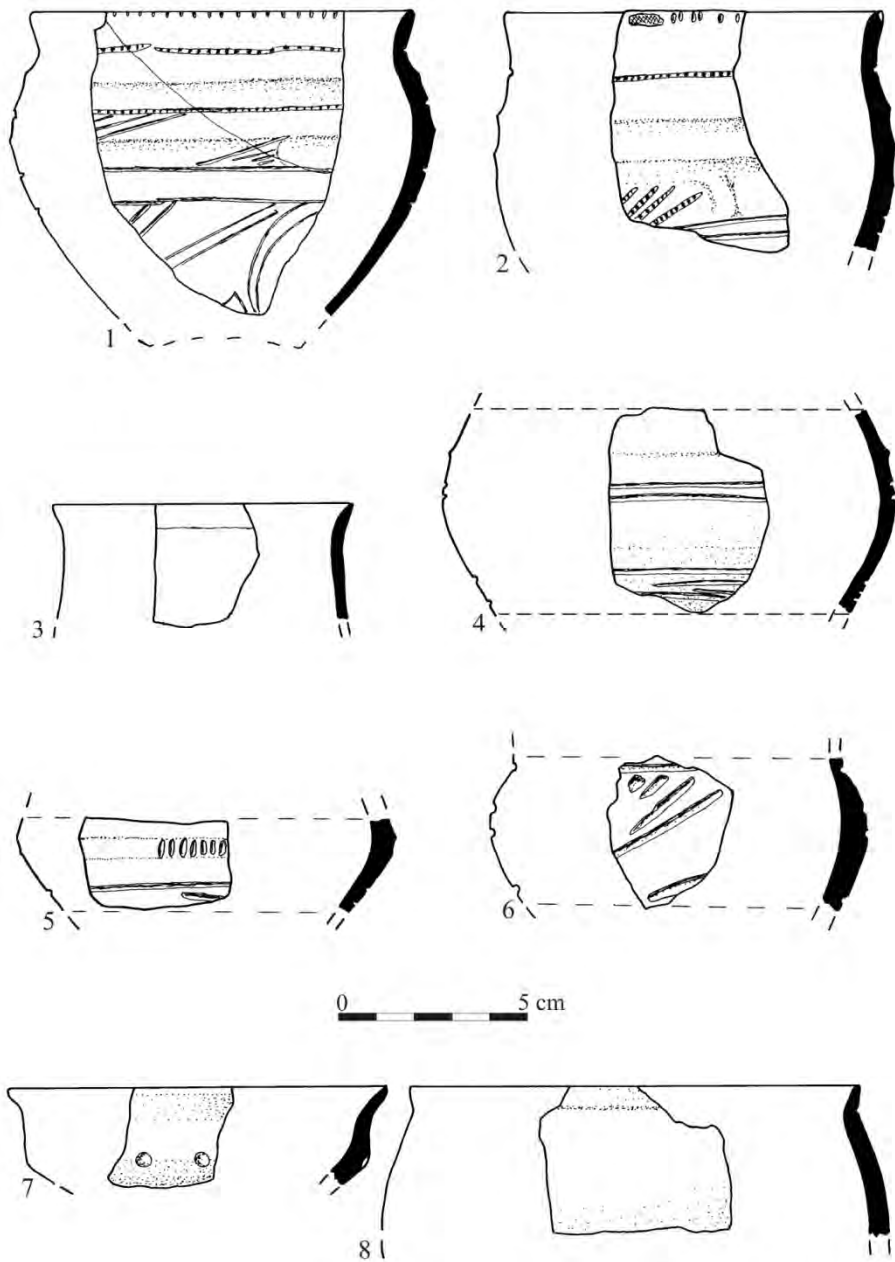
- Plate 1. Positioning of the Chalcolithic site.
- Plate 2. Views of the site area (1. from east; 2. from west; 3-5. details).
- Plate 3. Precucuteni pottery from Boldu.
- Plate 4. Precucuteni pottery from Boldu.
- Plate 5. Precucuteni pottery from Boldu.
- Plate 6. Precucuteni pottery from Boldu.
- Plate 7. Potshards (1-9), lid handle (10), ladle fragments (11-12).
- Plate 8. Anthropomorphic figurines (1-3), undetermined clay item (4), stone tools (5-8).
- Plate 9. Precucuteni sites in north-eastern Wallachia; the southern limit of the Precucuteni area (based on the recent discoveries).

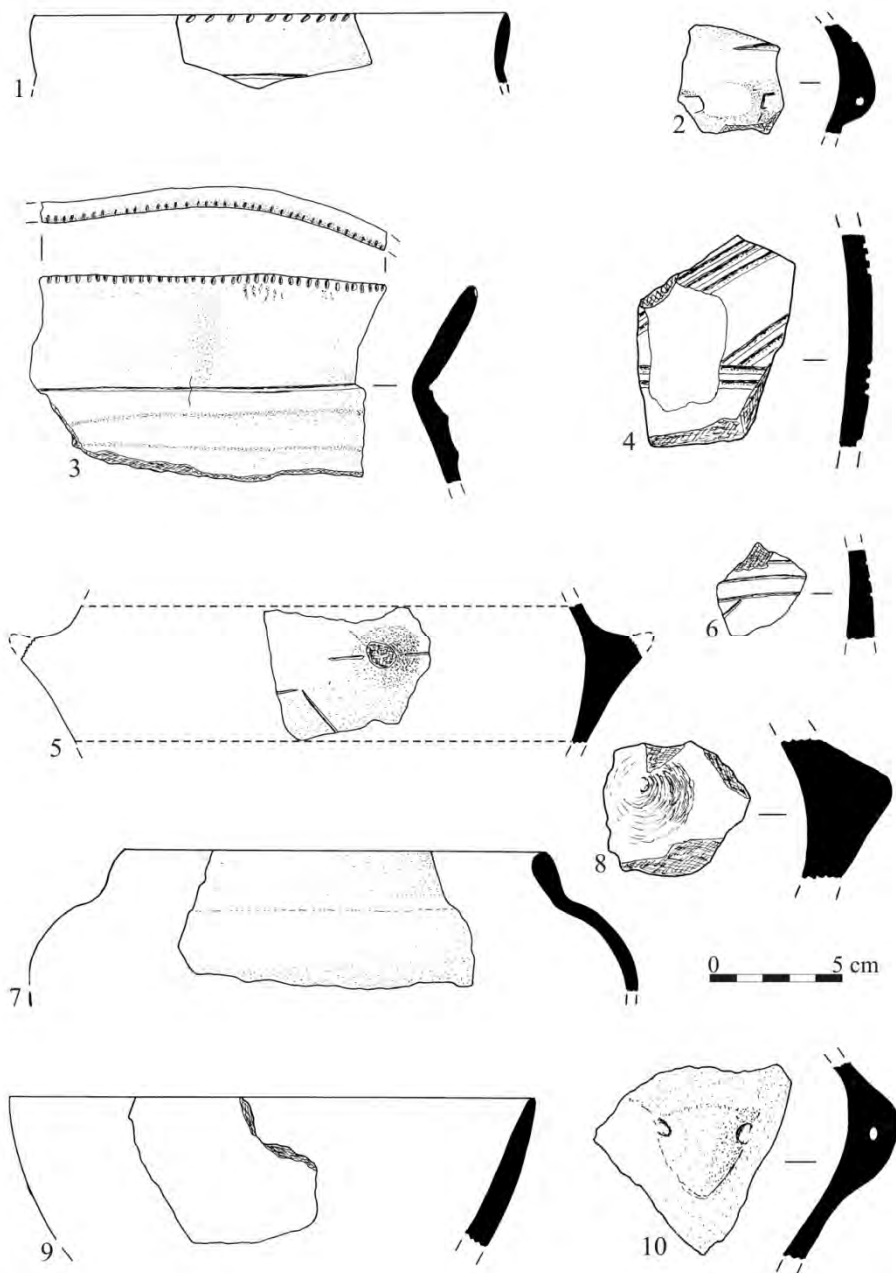
Planșa 1. Amplasarea așezării precucuteniene de la Boldu

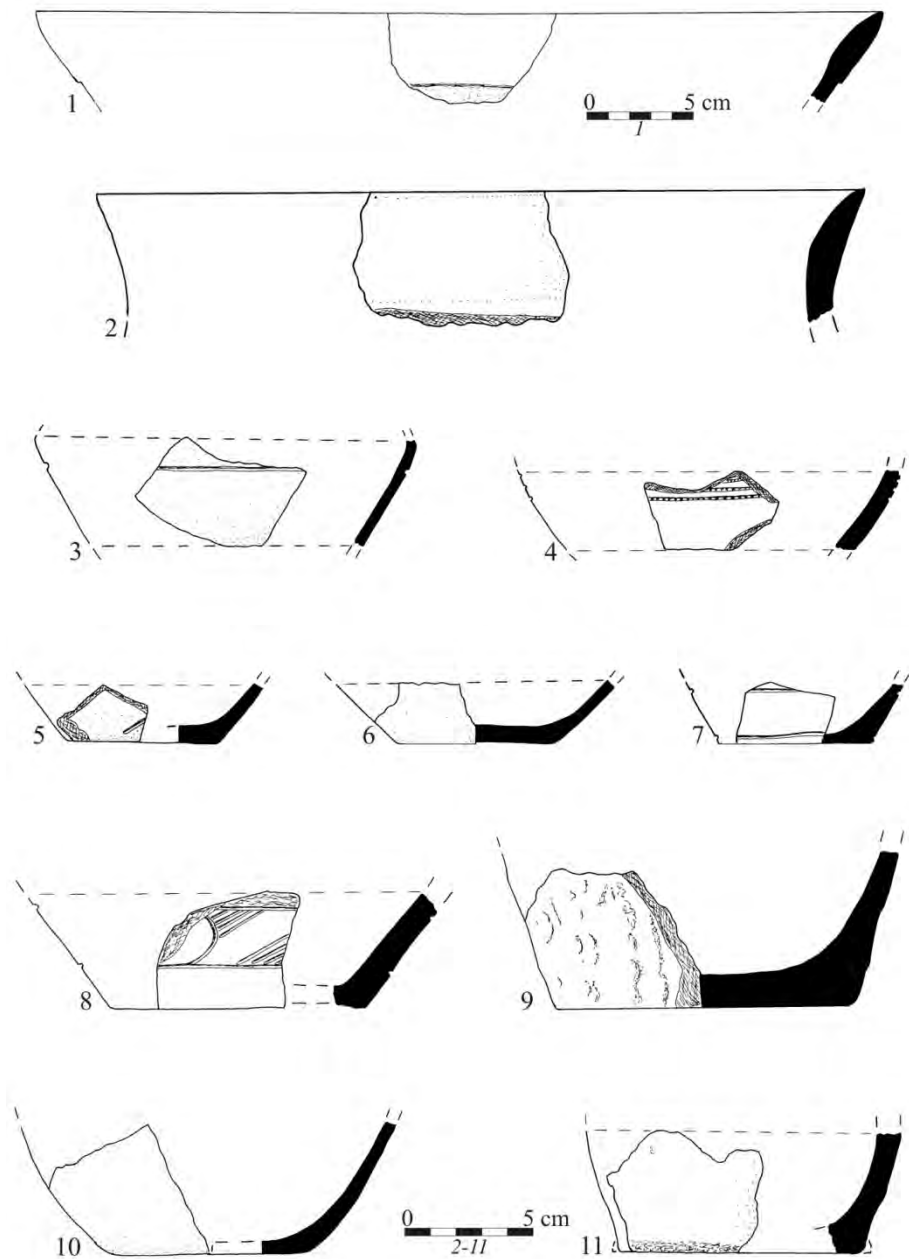
Planșa 2. Imagini cu așezarea
(1. vedere dinspre est; 2. vedere dinspre nord; 3-5. detalii)

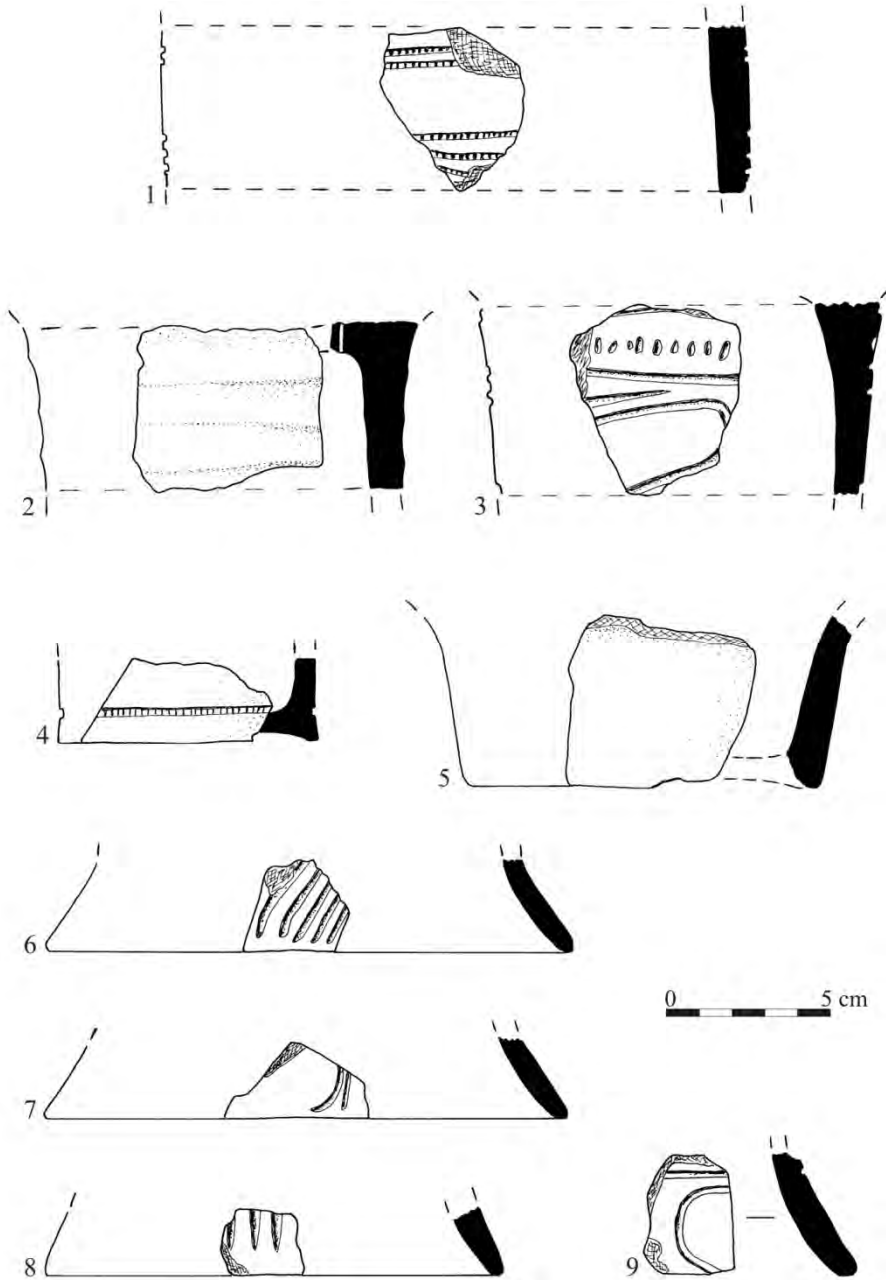
Planșa 3. Fragmente de vase precucuteniene de la Boldu

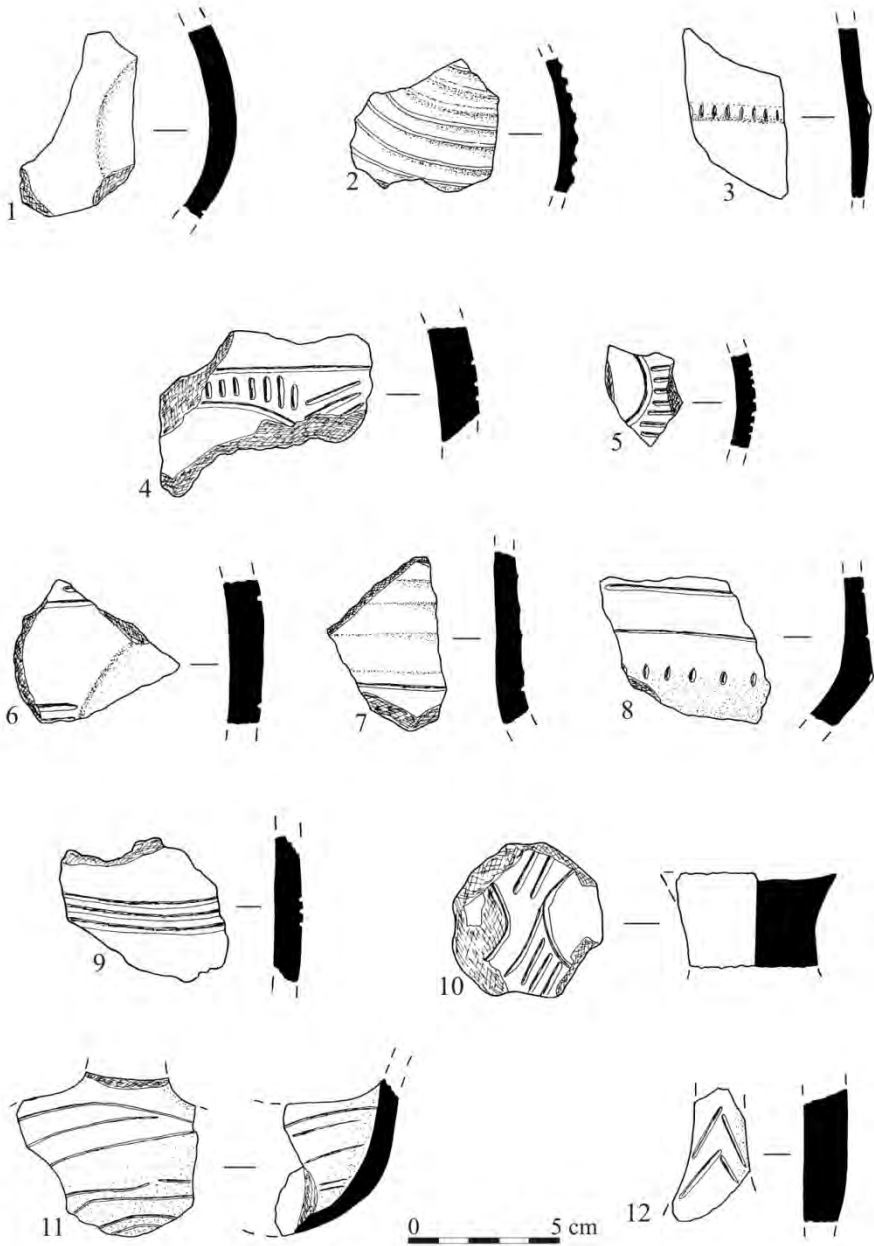
Planșa 4. Fragmente de vase precucuteniene de la Boldu

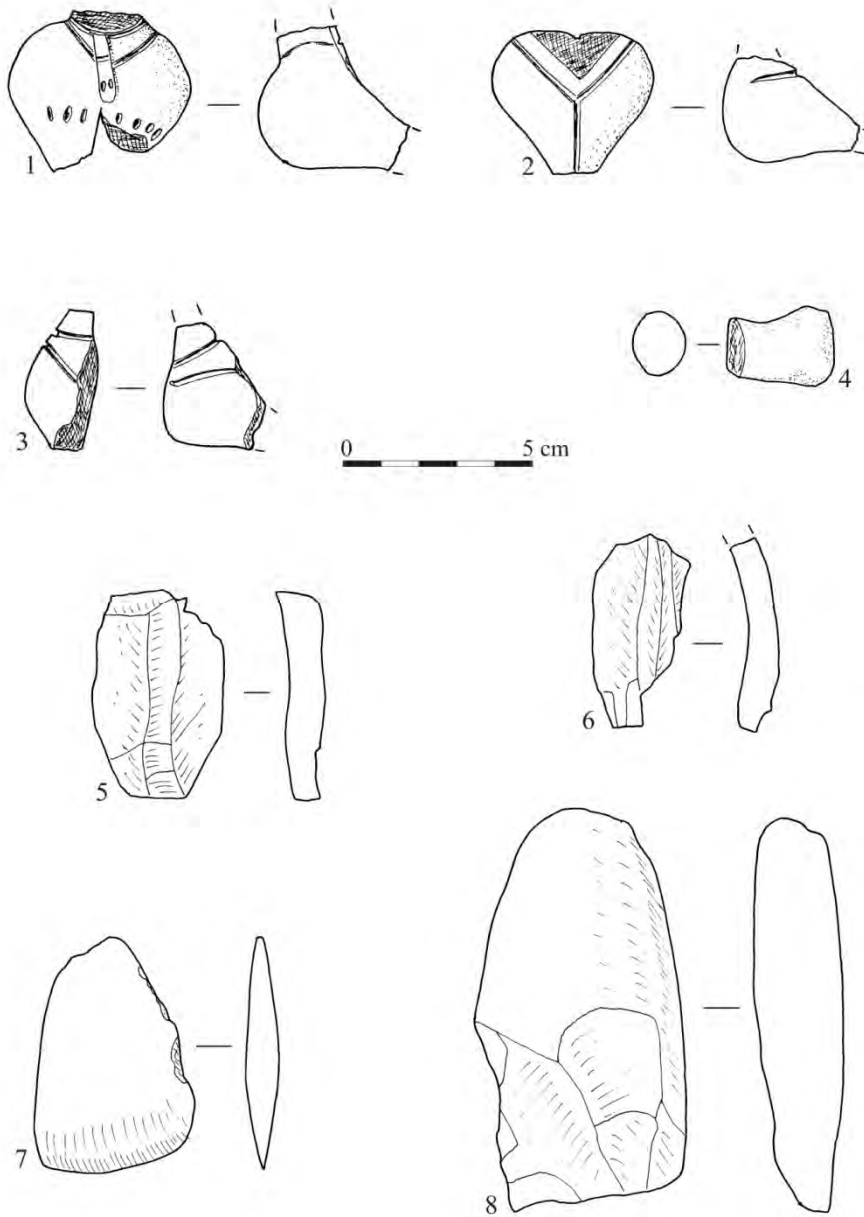
Planșa 5. Fragmente de vase precucuteniene de la Boldu

Planșa 6. Fragmente de vase precucuteniene de la Boldu

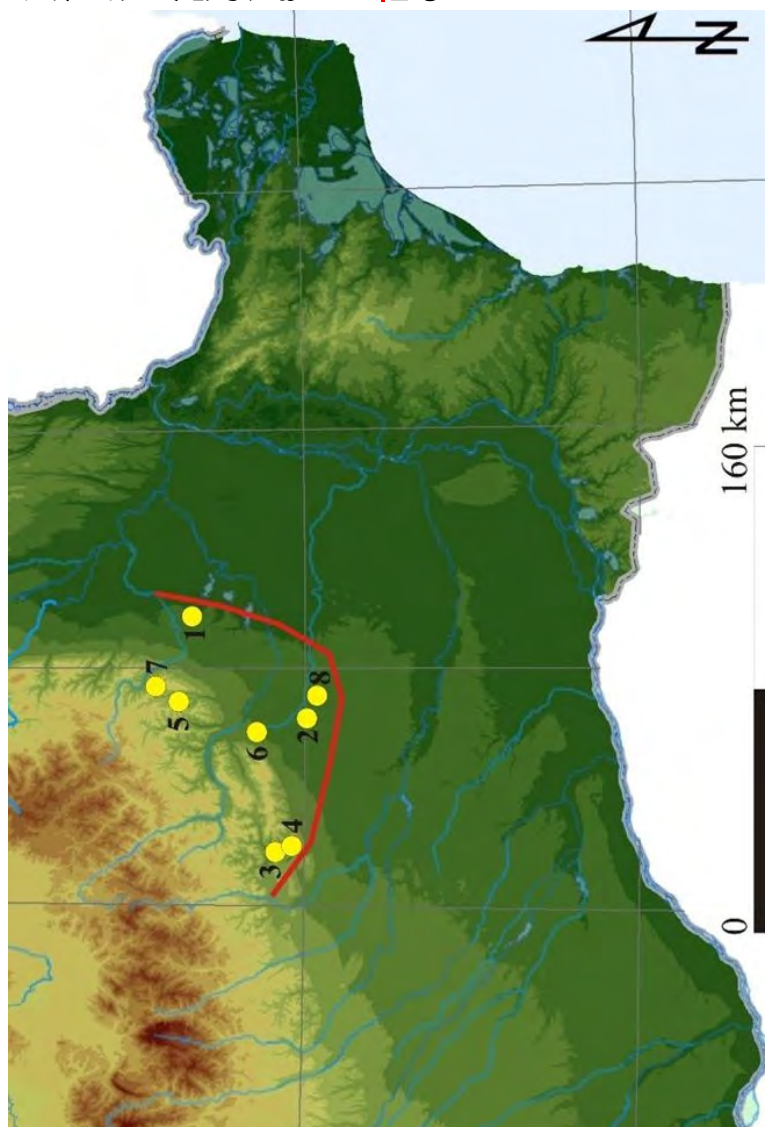
Planșa 7. Fragmente de vase (1-9), mâner de capac (10), linguri (11-12)

Planșa 8. Figurine antropomorfe (1-3), fragment dintr-o piesă de lut nedeterminată (4), unelte din piatră (5-8)

1. Boldu;
2. Gherășeni - Movila Cremenea;
3. Ghinoanca - La via Elisabetei Efirnie;
4. Ghinoanca - Mazli;
5. Homești;
6. Lipia - Movila Drumul Oilor;
7. Răducești - La Pod;
8. Sudji - Hotarul dintre satele Sudji și Bălaia

Limita sudică a arealului ocupat de comunitățile Precucuteni

Planșa 9. Descoperiri Precucuteni în nord-estul Munteniei și propunerea pentru limita sudică a arealului Precucuteni, conform datelor recente

SITUL CUCUTENI A₃ DE LA DOBROVĂȚ-PĂDUREA BUDA. CERCETĂRILE DIN 2019

Cornelia-Magda LAZAROVICI¹, Gheorghe LAZAROVICI²,
Lăcrămioara STRATULAT³, Senica ȚURCANU³,
Alexandru BERZOVAN¹, Mircea OANCĂ⁴, Adela KOVÁCS⁵,
Cristian OPREAN¹, Wen CHENGHAO⁶, Guo ZHIWEI⁷,
Wu JINTAO⁷, Hou XINJIA⁸, Carsten MISCHKA⁸

Cuvinte cheie: *cultura Cucuteni, faza A₃, Dobrovăț-Pădurea Buda, locuințe, structură arhitecturală*

Keywords: *Cucuteni culture, A₃ phase, Dobrovăț-Pădurea Buda, dwellings, structure of the architecture*

Istoricul cercetărilor

Pe teritoriul comunei Dobrovăț, formată din mai multe sate, astăzi contopite sub numele de Dobrovăț (Ruși – zona Mânăstirii, Alexești, Moldoveni, Pahomia), au fost semnalate în *Repertoriul arheologic al județului Iași* mai multe puncte arheologice, din care 18 au fost cartate și alte două sunt necartate⁹. Dintre

¹ Academia Română, filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

² Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, SIBIU.

³ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, IAȘI.

⁴ Muzeul „Vasile Pârvan”, BÂRLAD.

⁵ Muzeul Județean Botoșani, BOTOȘANI.

⁶ Chinese Academy of Social Sciences – Institute of Archaeology, BEIJING.

⁷ Municipal Institute of Cultural Relics and Archaeology, ZHENGZHOU.

⁸ Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg – Institut für Ur- und Frühgeschichte Department, ERLANGEN.

⁹ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984, p. 124-128, Fig. XXIII.

acestea, patru sunt din Epoca Cuprului, din mai toate fazele culturii Cucuteni (Fig. 1a).

O primă așezare semnalată se află în punctul *La Izlaz-Nisipărie*, situat în partea de sat numită pe vremuri Moldoveni, de unde pornește drumul spre Bârnova pe Valea Nastea, fiind aproape de intersecția unor pâraie (Pietrosu, azi Dobrovăț, cu Poiana Lungă și mai apoi, Valea Nastea). În urma unor lucrări de excavație pentru extragerea nisipului și prundișului s-a găsit un vas fragmentar cu urme de grâu carbonizat, fragmente ceramice și figurine antropomorfe ce au fost atribuite culturii Cucuteni, faza A¹⁰.

Tot o așezare cucuteniană, cu ceramică cu urme de pictură și decor adâncit și piese din silex, se află spre marginea de sud a satului, între pârâul Dobrovăț și drumul spre Codăești, aproape de gura pârâului Burdulea, în grădina lui Miron A. Dumitru; locul apare și cu toponimul *Tarlaua Jităria*, iar ceramica amintită a fost încadrată orizontului Cucuteni A sau Horodiștea-Erbiceni, atribuirii care trebuie verificate. În același loc a fost descoperită și ceramică hallstattiană timpurie, legată de o locuire intensă ce suprapune nivelul preistoric¹¹.

La Postelnici, pe malul drept al pârâului Burdulea, pe un platou de deasupra Șipotului lui Droană, a fost descoperită ceramică ce a fost încadrată cu unele rezerve în faza Cucuteni B¹². În marginea fostului sat Moldoveni, în partea de SE a cimitirului, lângă drumul spre Schitul Duca s-au găsit fragmente ceramice preistorice, iar mai la sud, în punctul *După Grădină*, în lotul lui Iordache N. Ion, fragmentele ceramice descoperite au fost atribuite culturii Cucuteni¹³.

În zonă sunt cunoscute mai multe stațiuni cucuteniene. Pe lângă cele patru din hotarul comunei Dobrovăț, cele în care se fac cercetări de mai mare amploare sunt Scânteia aflată în linie aeriană la 11,5 km distanță, și, respectiv, Tăcuta ce se găsește la doar 5 km depărtare.

În Pădurea Buda, la SE de satul Dobrovăț (fostul Ruși) a fost descoperit în 1973, la plantarea pădurii, un cuțit de silex de mari dimensiuni¹⁴, dar nu se amintește nimic de ceramică.

¹⁰ *Ibidem*, p. 124.

¹¹ *Ibidem*, p. 125.

¹² *Ibidem*, p. 126.

¹³ *Ibidem*, p. 126.

¹⁴ *Ibidem*, p. 126, atribuit cu probabilitate perioadei de trecere de la Neolitic la Epoca Bronzului.

În această pădure, aflată pe Dealul Buda, a fost identificată o așezare Cucuteni, ce a fost atribuită fazei A₃, pe baza ceramicii pictate. Ceramica pictată a fost descoperită în 2016 de către Cornel C. Iascu, un localnic din Dobrovăț, amator de cercetări de teren. Acesta a dus ceramica la Institutul de Arheologie din Iași colegului Alexandru Berzovan. În același an, împreună cu localnicul, acesta a verificat semnalarea. Locul descoperirii se află la marginea unor numeroase alunecări de teren ce se întind de-a lungul întregii așezări, în liziera de la marginea sa de nord-est. După cât se pare, este vorba de un perete înalt, abrupt, care asigura așezării preistorice o pantă de neatins, dar și o priveliște deasupra Văii Dobrovăț.

Creдем că prezența acestui perete a fost unul din motivele alegerii locului de așezare (oferind astfel o posibilitate de apărare naturală), la care se adaugă, foarte probabil, și sursele de apă potabilă de la baza aceluia abrupt (Fig. 2b, marcaj maro). Astăzi, acolo se află un singur izvor, destul de puternic (Fig. 1a), la care se adapă oile de la două stâne din vecinătate, dar în dreptul abruptului, drumul de țară (pietruit în prezent) traversează o albie de pârâu mai veche.

Terenul din vale se numește *Tarlaua Velnița*¹⁵. Asupra termenului de *velniță* ne-a atras atenția profesorul Nicolae Ursulescu care, studiind harta satului, a pus în legătură presupusul pârâu cu *velnița* (cazan de țuică, rachiu sau spirt care avea nevoie de o apă curgătoare rece pentru cazan). Foarte probabil cândva, în trecut, pe acest presupus pârâu era o asemenea instalație. Ne propunem să verificăm și pe Valea Dobrovățului, în zonă fiind amintită de săteni o ruină, posibil de la acea fabrică de spirt amintită în repertoriul comunei ca funcționând în secolele XVII-XVIII¹⁶.

După primele cercetări de teren, au urmat la sfârșitul lunii martie 2017 o verificare minuțioasă a zonei făcută de către Al. Berzovan și Gh. Lazarovici. Cu acest prilej, s-a constatat că este vorba de o întinsă așezare (după fragmentele ceramice și chirpiciul rulat de lucrările agricole aflate în afara pădurii spre sud, în teren arabil), care mergea de la marginea ogașului situat la sud și cca. 200 m spre nord (Fig. 3).

Al. Berzovan a localizat stațiunea pe prospectările LIDAR, împreună cu izvorul folosit ca principala sursă de apă potabilă de locuitorii din așezarea Cucuteni (Fig. 2b, marcaj maro). De altfel, o serie de drumuri și ogașe apar pe

¹⁵ Sub numele de *velniță* este pomenită o fostă fabrică de spirt la Deleni: Cf. *Ibidem*, p. 123.

¹⁶ *Ibidem*, p. 123, punctul 6 – *Tarlaua Velnița*, localizată sub Pădurea Buda, cu urme de locuire din secolele IV și XVI-XVII; sunt amintite fragmente de olane de la aducțiunea apei, desigur pentru *velniță*. Nu am cercetat încă zona și nici celelalte puncte arheologice semnalate în repertoriu.

prospectarea LIDAR (Fig. 2a). În zona de la SV de Iași, în jurul pădurilor de la Bârnova, sunt numeroase descoperiri din Epoca Cuprului, atribuite din punct de vedere cultural începând din Cucuteni A și până la Horodiștea-Erbiceni.

Prospectările magnetometrice (Fig. 2b-3)

Din prospectările LIDAR (Fig. 2b) se poate observa bine formatul geologic al Pădurii Buda, frământat de numeroase alunecări de teren determinate de-a lungul timpului de eroziuni ale unei cueste vechi. Acea cuestă asigură o protecție naturală stațiunii pe partea de răsărit. La marginea ei erau numeroase drumuri vechi care treceau pe lângă izvor urcând spre platoul dintre Pădurea Buda și Dumasca.

La cererea noastră, în aprilie 2017, Carsten Mischka, cunoscut pentru expertiza sa în materie de situri Cucuteni¹⁷, dar și pentru alte epoci, a efectuat prospectările magnetice în situl de la Pădurea Buda¹⁸. Prospectările au fost efectuate doar în afara pădurii propriu-zise, deoarece în interior distanța dintre pomi nu permitea o scanare uniformă, iar vegetația împiedica o legătură directă și constantă cu sateliții. A fost prospectată o suprafață de cca. 2 ha, pe 300 m lungime și 50-80 m lățime.

Au fost identificate nouă complexe, un posibil șanț și o palisadă spre interiorul așezării, în scop defensiv, precum și unele anomalii (cupatoare, vetre?) (Fig. 3).

Colaborarea noastră cu colegii de la Universitatea din Erlangen, coordonați de Doris Mischka și Carsten Mischka, durează de mai mulți ani și s-a materializat, în primul rând, la Scânteia. După o nouă prospectare a acestui sit, am cercetat împreună două locuințe, L14 și L15, care au dus la descoperirea gropilor de la

¹⁷ C. Mischka, *Geomagnetic Prospection in Neolithic and Copper Age Settlements in Romania*, în *EurAnt*, 14, 2008, p. 99-113; Idem, *Neue Ergebnisse der geomagnetischen Prospektionen neolithischer und kupferzeitlicher Siedlungen in Rumänien*, în *EurAnt*, 15, 2009, p. 1-14; Idem, *Beispiele für Ähnlichkeit und Diversität neolithischer und kupferzeitlicher regionaler Siedlungsmuster in Rumänien anhand von geomagnetischen Prospektionen*, în S. Hansen (Hrsg.), *Leben auf dem Tell als soziale Praxis. Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 26.-27. Februar 2007*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 14, Bonn, 2010, p. 71-84; Idem, *Geomagnetic scans*, în *Enciclopedia Civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, 2016, manuscris; C. Mischka, D. Mischka, A. Rubel, *Geomagnetic survey of Cucuteni-settlements in Moldova – Results of the FAU – Campaign 2015*, în *ArhMold*, XXXIX, 2016, p. 333-345; C. Mischka, C. Preoteasa, G. Schafferer, *Gradiometerprospektionen auf Fundplätzen der Cucuteni-Kultur im Kreis Neamț (Rumänien)*, în *EurAnt*, 22, 2016 (2019), p. 115-131.

¹⁸ Al. Berzovan, C. Mischka, *Așezarea Cucuteni A₃ de la Dobroăuț-Pădurea Buda, Prospectările magnetice din 2017*, manuscris.

structura de rezistență a acestora, ca și a altor gropi, cu funcționalități diferite, rezultând și un interesant material arheologic, aflat în curs de prelucrare¹⁹.

Și la Dobrovăț, după ridicările topografice și prospectările din 2017, în 2019, Carsten Mischka și Doris Mischka au făcut fotografii cu drona în timpul săpăturilor, oferind noi date și imagini despre cercetările în curs, care au confirmat prospectările (Fig. 3).

Din imaginile din Fig. 4-5 se pot observa întinderea așezării, marcarea locuințelor, detalii privind mărimea și uneori anexele (la L1-L2, Fig. 4c), și șanțul de apărare, care nu are intensitate prea mare fiind în pantă spre sud și erodat de lucrările agricole. Se mai observă o altă linie de apărare, o palisadă mai apropiată de grupul de locuințe, care aparțin etapei Dobrovăț II, ridicată foarte probabil după incendierea etapei Dobrovăț I. Nu se observă complexe din nivelul Dobrovăț I, ele fiind la peste 1 m adâncime, dar apar numeroase „umbre” în afara gardului sau palisadei din nivelul Dobrovăț II. Dar aceste „umbre” pot fi și cuptoare de ars ceramică, bordeie sau resturi de la alte complexe din aceeași perioadă sau din alte epoci (sporadic, în săpătură sau la suprafață, au apărut fragmente din Epoca Bronzului și, rar, medievale timpurii).

¹⁹ C.-M. Lazarovici, C. Mischka, *Prospectările magnetice de la Scânteia*, în *ArhMold*, XXXIX, 2016, p. 311-330; C.-M. Lazarovici et alii, *Sat Scânteia, com. Scânteia, Punct La nuci*, în *CCAR. Campania 2015, 2016*, p. 228- 229, 608-611; C.-M. Lazarovici et alii, *Scânteia-Dealul Bodești/La Nuci, Campania 2016*, în *CCAR. Campania 2016, 2017*, nr. 71, p. 127-129; C.-M. Lazarovici et alii, *Scânteia-„La Nuci”, jud. Iași, sat Scânteia, comuna Scânteia*, în *CCAR. Campania 2017, 2018*, p. 122-123, 368-370; C.-M. Lazarovici, C. Mischka, D. Mischka, *Magnetic prospecting at Scânteia-Dealul Bodești/La Nuci: history of research*, în D. Mischka, T. Uthmeier (coord.), *Beyond excavation. Geophysics, aerial photography and the use of drones in Eastern and southeastern European Archaeology, Proceedings of the International Colloquium 5-8 December 2016, Piatra-Neamț*, Erlanger Studien zur Prähistorischen Archäologie 3, BMA XL, Piatra-Neamț, 2019, p. 21-50; Gh. Lazarovici et alii, *Scânteia, House 14: Domestic or community sanctuary?*, communication presented at the International Symposium „From Symbol to Sign (cave art and furniture). The fireplace in temples and sanctuaries (Type and functionality)”, Suceava, 21-23 September 2018; Gh. Lazarovici et alii, *Un sanctuar casnic sau comunitar la Scânteia. Studiu de etnoreligie, etnoarheologie, arheologie*, în *ActaMT*, XV, 2019, p. 35-76; C. Drumer et alii, *Attempt to reconstruct a Copper Age dwelling from Scânteia-Dealul Bodești/La Nuci (Iași County). Preliminary results of the geomagnetic survey and excavations in 2016*, în D. Mischka, T. Uthmeier (coord.), *op. cit.*, p. 51-68; C. Drumer, C.-M. Lazarovici, D. Mischka, *Rekonstruktionsversuch eines kupferzeitlichen Hauses aus Scânteia, Kr. Iași, Rumänien. Vorläufige Synthese der Projektergebnisse aus Magnetik und Ausgrabung 2016*, în *Eur.Ant*, 22, 2016 (2019), p. 101-114.

În funcție de prospectări a fost realizat un sistem de caroaie cu blocuri de 20 x 20 m și carouri de 2 x 2 m, iar după caz, pentru demontarea și reconstituirea structurii pereților, carouri de 1 x 1 m.

Din studiul prospectărilor și aerofotogramelor se pot observa marile complexe (Fig. 3-5), iar uneori anexe sau complexe mai vechi și o locuință mai recentă (L10).

Pentru deschiderea unei suprafețe au fost selectate două dintre complexe (Fig. 5): o locuință de mari dimensiuni, marcată de noi ca Locuința 3 (prescurtat L3: numerotarea a început de la ogașul de sud spre nord); și Locuința 4 (L4), un complex mai mic. La L3 am lăsat posibilitatea păstrării unui profil stratigrafic la jumătate din lățimea complexului. Între cele două locuințe L3-L4 au fost găsite mai multe gropi, iar la -0,30 -0,35 m materiale de la un complex mai târziu, marcat mai apoi, ca L10 (Fig. 5).

Stratigrafia

0-0,35 m, sol arabil gălbui roșcat cu chirpici mărunți, fragmente ceramice cucuteniene între care și unul de secol IX; -0,35-0,45 m, sol brun deschis, cu chirpici răscolit în zona locuințelor, cu fragmente ceramice grupate și pietre între cele două locuințe; -0,45-0,55/0,65 m, sol brun, argilos, cu chirpici mărunți la baza locuințelor (apare în multe din gropile de stâlpi, în partea superioară a gropilor); -0,65-0,85 m, sol gălbui mai nisipos, cu ceramică Cucuteni A₃ de bună calitate, marcat ca Dobrovăț I, puțin chirpici, puțină ceramică în fiecare carou; -0,85-1,05 m, sol gălbui, nisipos pe alocuri (sub L3), apar complexe din nivelul Dobrovăț I (L3a și L3b); -1,05-1,20/1,30 m, straturi de rocă ușor cimentată, groase de 2-3 cm. În Blocul D3, carourile a9-d9, straturile de nisip și rocă ce alternează continuă în adâncime, roca fiind din ce în ce mai groasă (și provenind din diferite perioade geologice).

Materialele descoperite de la -0,30 m la -0,65 m, aparțin nivelului Dobrovăț II, ca și cele din L4 (cu anexele) și L3.

Colaborarea româno-chineză

În urma unor studii publicate de o parte dintre autorii români într-un volum dedicat culturii Cucuteni²⁰, unde făceam referiri la relațiile acestora și ale altor civilizații mai vechi din zonele est-europene, în special Cucuteni și vestul Chinei,

²⁰ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, General editor L. Stratulat, Iași, 2009.

cu grupele culturii Yangshao și a unei expoziții deschise la Beijing, urmată de un simpozion²¹, specialiștii chinezi și-au manifestat intenția unor colaborări pe aceste teme cu scopul de a găsi argumente pentru existența unor conexiuni etno-culturale mai vechi decât faimosul „Drum al mătăsii”.

În urma unor discuții bilaterale, am ales ca zonă de cercetare situl de la Dobrovăț-Pădurea Buda (nr. 5, Fig. 4), unde erau deja realizate prospectările colegilor germani.

În consecință, în lunile iulie-septembrie 2019 s-a deschis o suprafață de 24 x 16 m în care se aflau cele două complexe amintite, L3 și L4. Cercetările s-au axat mai ales pe L4, unde a fost descoperit un altar și o împărțire interioară a construcției, precum și unele anexe gospodărești²².

Locuințele

Deoarece locuința 3 este de dimensiuni mai mari și a fost cercetată doar într-o mică măsură, nu ne vom opri, în prezentarea noastră, decât asupra locuinței 4.

Locuința 4

Locuința avea dimensiunile de cca. 8 x 7 m (latura de vest nu a fost cercetată), cu o suprafață de cca. 56 mp, intrând astfel în categoria locuințelor mijlocii, grupa K din Balcani, cu suprafața între 50-60 mp²³. Depunerile de chirpici de la podea și pereți se suprapuneau, în unele zone, având peste 40 cm grosime.

Locuința avea trei încăperi, un coridor interior și trei anexe. Intrarea a fost sesizată pe latura de sud-est, unde au fost găsite elemente arhitectonice de la canatul de intrare. În vecinătatea locuinței, pe laturile de sud, vest și nord erau anexele, late de cca. 1,5 m. Ele au fost apreciate după unele gropi de stâlpi de pe latura de sud și nord.

Pe latura de vest, cercetările nu sunt încheiate, iar zona cu altarul urmează să fie studiată special în cursul cercetărilor viitoare, altarul necesitând restaurări și conservări pentru valorificare muzeală.

²¹ C.-M. Lazarovici, L. Stratulat, *Vizită în Republica Populară Chineză*, în *ArhMold*, XLI, 2018, p. 315-324.

²² Asemenea anexe am sesizat și la Scânteia în L14 unde erau ținute vasele mari pentru păstrarea grăunțelor și a altor provizii: cf. C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2018.

²³ În bazele noastre de date sunt 35 de locuințe din cele de 1030 înregistrări, în grupa K 50-60 mp, din care șase din cultura Cucuteni, fazele A și B. Ultima înregistrare este de acum 10 ani... azi sunt mai numeroase.

Nu ne putem încă pronunța dacă este o locuință obișnuită sau dacă este o construcție de cult. Cert este că în încăperea centrală, care avea o podea parțial suspendată, pe podea se aflau resturi de la un altar.

De altfel, în această campanie Gheorghe Lazarovici a instruit echipa română și pe cea chineză pentru cercetarea arhitecturii complexelor, așa cum s-a procedat și la Scânteia cu colegii români și germani, membrii ai echipelor de cercetare²⁴. Această metodă de investigare a arhitecturii, de recompunere a structurii pereților și podelei de lemn acoperită cu lut a fost experimentată de Gheorghe Lazarovici în studiul mai multor situri și locuințe datate începând din Neolitic și până în Epoca Cuprului. După experiența de la Scânteia, este necesară și instruirea unui restaurator de teren²⁵, care să observe și să conserve la locul descoperirii unele elemente arhitectonice speciale, în timpul lucrărilor, și nu ulterior, când se pierd elemente importante sau când experiența colegilor restauratori este insuficientă fără expertiza arheologului.

Nu vom insista prea mult cu toate detaliile înregistrate, cercetările fiind în curs de desfășurare. Vom reconstitui doar unele structuri arhitectonice, pentru care vom da doar unele exemple.

Încăperea centrală

Privind dinspre vest, se pot observa trei pereți interiori care separă încăperea centrală de cele dinspre sud și nord. În anumite situații, se pot observa și unele gropi în chirpici de la pereții despărțitori sau de la structura centrală a acoperișului. Acestea vor fi mai exact precizate doar după analiza întregului chirpic. Chiar pe latura de nord (Fig. 6), se pot observa – în chirpicii de la margine – intrânduri rotunde de la stâlpii peretelui de nord. Observația va trebui confirmată după demontare (Fig. 6).

²⁴ C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2016; C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2017; C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2018; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2018; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2019.

²⁵ În timpul cercetărilor au apărut multe situații care arată că este neapărat necesară și prezența unui conservator/restaurator în teren. Ne referim la mai multe elemente arhitectonice, canaturi de intrări găsite la intrarea de pe latura de sud-est, ce nu au fost lipite, fiind sesizate doar la întoarcerea în oglindă, unele aflându-se în carouri diferite la prăbușirea și nivelarea pereților. Pe de altă parte nici fragmentele vaselor care se puteau întregi nu au fost separate în cursul curățării, decalcefierii, nefiind specialiști în restaurare la baza noastră de lucru de la Dobrovăț. Pe de altă parte erau structuri de pereți și podea care meritau să fie conservate pentru unele reconstituiri reale în muzeu (vezi muzeele din Piatra-Neamț, Bacău și altele) sau în viitoare parcuri arheologice.

Intrările

Una din intrări se afla pe partea de sud-est (de altfel și panta dealului este înclinată spre est și nu permite apelor pluviale să pătrundă în casă). Se poate observa o a doua intrare/ieșire spre anexa de vest (Fig. 7a). Cei doi stâlpi de la intrare erau puțin mai retrași. Unul dintre ei, era acel canat de lut ars, ce a fost împins în interior împreună cu perețele de est.

După structura pereților întorși și reconstituiți în oglindă, am putut observa că pereții de est și vest aveau bârnele verticale cu structuri orizontale, iar la exteriorul structurii erau lipite două rânduri de stâlpi verticali la mică distanță (sub un metru), ce alternau de o parte și de alta a peretelui, permițând realizarea unui rețele pe care era aplicat lutul. Lutul a fost aplicat doar la exterior, în cele două situații. Pe laturile de sud și nord, bârnele cu lipituri erau orizontale.

Pe latura de est, am refăcut unele detalii de structuri în rețea de pe perete (Fig. 8a), dar și de la canaturile de la intrarea de sud-est (Fig. 8b-8c).

În diferite alte situri din diverse culturi preistorice s-au mai găsit asemenea canaturi de la intrări sau ferestre, dar fiind bucăți mici nu a putut fi determinat întotdeauna locul lor de proveniență (la Gornea, de exemplu). De altfel, margini sau canat de fereastră au fost descoperite în mai multe așezări Cucuteni²⁶: la Hăbășești-Holm²⁷, la Mărgineni-Cețățuia²⁸, la Trușești-Țuguieța²⁹, dar și la Dumești-Între Pâraie³⁰. Fragmente de ancadrame de uși sunt amintite în mai multe locuințe de la Trușești-Țuguieța (L9, L14, L17), la Ariușd³¹, dar și la Hlăpești (L1) sau Ghelăiești-Nedeia (L3)³².

²⁶ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România*. II. *Epoca Cuprului*, BAM VI, Iași, 2007.

²⁷ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești. Satul neolitic de pe Holm*, București, 1967, p. 67.

²⁸ D. Monah, V. Cotiugă, O. Cotoi, *Construcții experimentale pentru culturile Precucuteni și Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVII, 2004, p. 42.

²⁹ M. Petrescu-Dimbovița *et alii*, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 9; M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești – monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 188, ancadrame rectangulare de la uși în L9, L14, L17.

³⁰ R. E. Alaiba, *Cultura Cucuteni în Podișul Bârladului*, teză de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza” Iași, 1998, p. 54.

³¹ F. László, *Ásatások az er ösdi östelepen – Fouilles à la station primitive de Erösd (1907-1912)*, în *Dolgozatok*, 5, 1914, 2, p. 279-386.

³² Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, BMA VI, Piatra-Neamț, 1999, p. 43-45.

După cantitatea de ceramică descoperită, apreciem că cea de a doua intrare/ieșire, spre anexa de vest (Fig. 7a), pare să fi fost folosită mai intens (vezi statistica din tabelele 1-2).

În ceea ce privește structura peretelui de est cercetat în întregime, vom reveni la comentarea gropilor de la structura acestuia (Fig. 11c).

Altarul (Fig. 6-7, 9)

Acesta avea 1,55 m lungime, era amenajat pe o platformă suspendată, ca și în stațiunea din vecinătate de la Tăcuta (la cca. 5 km în linie aeriană), unde sapă o echipă coordonată de prof. univ. dr. Dumitru Boghian, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava³³. Vom reveni asupra altarului după ce va fi demontat și va fi reconstituită structura lui. Totodată avem în vedere și valorificarea sa muzeală.

Coridorul (Fig. 6-7)

Cercetările sunt în curs de desfășurare, de aceea nu comentăm acum, pe larg, situația. Prezența acestui coridor reprezintă și pentru noi o noutate. Nu am mai întâlnit asemenea situații în alte cercetări ale noastre, din situri ale diferitor culturi (cultura Banatului, Zau, Ariușd-Cucuteni).

Fiind vorba de o construcție cu altar mare, situată lângă o altă construcție mare (L3) credem că este vorba de un *sanctuar familiar* (*casa preotesei*)³⁴. Astfel de coridoare au apărut în construcții din vecinătatea templului, a Sanctuarului 1 de la Parța (P8, P4)³⁵. De asemenea, la Zorlențu Mare, în cultura Vinča B1, la un atelier de ars ceramica era un asemenea coridor³⁶, iar la Banjica-Belgrad, tot în Vinča B, era un alt atelier care avea trei cuptoare în trei încăperi deservite de un singur coridor³⁷. La Gorzsa, în cultura Tisa, mai apare un asemenea coridor, ce permitea accesul la mai multe încăperi.

³³ Prin amabilitatea profesorului Boghian, pe care l-am vizitat împreună cu colegii chinezi, am văzut o situație similară. Acolo era păstrată și partea superioară a marginii altarului, care era decorată.

³⁴ Privind natura sanctualelor vezi comentariile și exemplele noastre de la Scânteia: C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2018; C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2019; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2018; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2019.

³⁵ Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1.1, vol. 1.2, BHAB 12, Timișoara, 2001, p. 215, Fig. 175.

³⁶ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *The Neo-Eneolithic Architecture in Banat, Transylvania and Moldavia*, în V. Grammenos (ed.), *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, Thessaloniki, 2003, p. 457, Fig. 48; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*, BAM IV, 2006, p. 186, Fig. IIIa.67.

³⁷ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2003, p. 457, Fig. 45.

Genul acesta de locuințe cu trei încăperi și un coridor interior mai apare, tot în Epoca Cuprului, în Bulgaria, la Poljanica, în nivelul VII³⁸, aparținând culturii Karanovo VI-Kodjadjermen, înrudită cu Gumelnița.

Încăperea de sud (Fig. 6-7)

Au fost cercetați pereții și o treime din fundație.

Ca și în cazul peretelui de est, structura peretelui exterior era formată din două rânduri de gropi pe care acesta se sprijinea. Și acesta a fost lipit cu două straturi de lut, atât în interior, cât și la exterior. El a ars în picioare și părți din partea sa superioară au căzut în jur, dar gropile de stâlpi se mai observă (Fig. 10). Partea exterioară a peretelui, întors în oglindă, ne-a permis analiza profilului și dimensiunilor bârnelor exterioare lipite cu lut.

Comparând cu structura gropilor cu stâlpi dubli și stâlpii verticali, am reconstituit în Fig. 11c structura pereților bazați pe impresiunile de pe chirpici.

Anexa de sud (Fig. 12b-c)

Aceasta a fost prima studiată. Structura ei era doar din material lemnos, nu s-au găsit resturi de chirpici. Gropile erau distanțate. Din acest motiv credem că poate fi vorba și de o streășină mai lată, de cca. 1,8 m, după distanța dintre perete și gropile de la sud. Aceasta pare să se întindă doar pe circa două treimi din toată lungimea locuinței, dar fiind găsite doar trei gropi rămân încă unele semne de întrebare.

Reamintim că anexe au fost descoperite în multe din așezările Cucuteni și ne referim aici la cercetările mai ample de la Trușești-*Țuguieța*, unde 62 din cele 93 locuințe Cucuteni A aveau anexe³⁹. În schimb, la Cucuteni-*Cetățuia*, doar trei locuințe din faza Cucuteni B aveau anexe (de 3-6 m)⁴⁰. Și în alte așezări din faza Cucuteni A au fost semnalate anexe, dar în număr mult mai mic⁴¹.

³⁸ H. Todorova, *Die frühesten Fortifikationssysteme im Bulgarien*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 1973, Abb. 17, L 12; Eadem, *Kammeno – medhnato epoha v Bulgarija*, Sofia, 1986, p. 173, Fig. 30.

³⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 190; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2007, p. 220.

⁴⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuia. Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra-Neamț, 2004, p. 112; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2007, p. 220.

⁴¹ Scânteia, L7; Drăgușeni-*Ostrov*, L14; Preutești-*Haliă*, L1, cf. C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2007, p. 221 și bibl.

Anexe sunt cunoscute și în siturile culturii Yangshao, ca de pildă în situl Dahecun L1-4 din China⁴².

Anexa sau încăperea de vest (Fig. 13)

Este cea mai interesantă anexă. Pe de o parte, numeroasele materiale ceramice, dar și elemente de arhitectură, urmele unor grinzi pe chirpici (grinzi care inițial erau în poziție verticală), ar putea proveni de la peretele de nord sau de la un alt perete care ar forma o încăpere cu rol gospodăresc. O încercare de reconstituire a structurii nu aduce prea multe lămuriri în acest stadiu. De altfel, intenționăm să extindem suprafața cu 2-4 m, spre nord, pentru clarificări.

Sunt bucăți mari de chirpici cu structuri masive de bârne care marchează profiluri de structuri de pereți de locuință, nu de anexă (Fig. 13). În ceramica provenind de la adâncimile mijlocie și din partea de sus predomină categoriile semifină (SF), fină (F), iar la nivelul inferior cea semifină (SF) și uzuală (UC). De la această anexă au fost investigate doar trei gropi, fiind și puțin chirpici împrăștiat, probabil de la peretele locuinței L4. Apreciem că ar putea fi tot o streășină mai largă, ca la sud, dar era mai mult material decât la anexa de sud. Analogie pentru plan găsim la Poljanica VII (Fig. 14), în Karanovo VI-Kodjadjermen-Gumelnița), unde apar construcții cu trei încăperi, coridor și o zonă cu pat și stâlpi dubli.

Încăperea de nord

O parte din structurile de bârne erau orientate est-vest, deci erau în poziție verticală, pe când cele de la nord erau în poziție orizontală (Fig. 13). În desenele cu bârne am observat urmele unor rotunjimi pe care le-am identificat provizoriu cu stâlpi interiori.

O situație apropiată am observat și la coridor. Dacă se verifică și în structura de bază a locuinței, atunci observațiile sunt corecte, dar acum trebuie avute unele rezerve.

Încăperea și anexa de nord

La încăperea de nord, nu exista o podea lipită. Sub chirpici era un alt strat de 6-7 cm cu resturi mărunte de chirpici de culoare brun. Nu s-a răzuit podeaua și s-au observat doar două-trei albieri. Credem că aceste albieri provin de la unele gropi de stâlpi, dar se vor putea observa mai clar doar după ce vom ajunge în lutul galben. În

⁴² S. Xinbang *et alii*, *Neolithische Siedlungen der Yangshao-Kultur in Nordchina*, în *Materialien zur Allegainen Vergleichenden Archäologie*, Band 1, München, 1982, p. 26, Fig. 15.3, 17.3.

stratul brun nu se observă, deoarece și umplutura gropilor este de cele mai multe ori în partea superioară brună.

În încăperea de nord, în partea de jos era puțină ceramică și predomină categoriile semifină și uzuală, doar un fragment este din categoria fină. La mijloc predomină ceramica fină, cea uzuală și semifină sunt în proporții egale. În partea superioară erau puține fragmente ceramice. În schimb, în anexa de nord, s-a găsit multă ceramică, iar jos, la toate nivelurile de cercetare predomină categoriile semifină și fină. De aici tragem concluzia că anexa de nord era folosită pentru uz gospodăresc. Nivelurile de sus se grupează în partea de sus în serieri, cu etapa târzie, Dobrovăț III, ca în vecinătatea Locuinței 10 (fost L3-L4). Aceste observații se observă la toate caracteristicile ceramicii (categorie, factură).

Desigur după epuizarea cercetării, când vor fi analizate toate materialele, vom avea rezultate mai sigure.

Materialul arheologic

Raritatea uneltelor și a vaselor întregi ne arată că atunci când casele s-au aprins, locuitorii din marginea de sud a așezării au mai avut vreme să își ia principalele bunuri și să le salveze de foc. După felul în care am găsit pereții, aceștia au rămas în picioare după incendiu, fiind apoi împinși în interior, pentru ca dărâmăturile să ocupe cât mai puțin spațiu. De aceea, credem că locuința 10 a fost construită în spațiul dintre două dărâmături. Nu este cazul ca acum să venim cu atâtea detalii, dar aceste lucruri sunt evidente din studiul felului cum dărâmăturile de la pereți au fost descoperite, unele peste altele. Asocierile materialelor din nivelul superior de dărâmături, cu cele din Locuința 10, arată că ele aparțin aceleiași perioade de timp, cu aceleași caracteristici, definite de noi ca Dobrovăț III. Nu știm care este situația în afara complexelor arse mai spre sud. Poate vom avea unele răspunsuri în viitor.

Uneltele cioplite

Deși studiul complexelor s-a făcut cu șpaclu și aspiratorul, iar periodic am trecut prin site materialul din aspirator, nu s-au găsit microunelte și nici podoabe mărunte (mărgele). Din silex de Prut (Fig. 15.1-6), dar și din alte materii prime (Fig. 15.10), din opal (Fig. 15.8) sau gresii locale (Fig. 15.9, 12, 16) au fost cioplite lame (Fig. 15.1-2), gratoare (Fig. 15.3-5, 16), vârfuri sau fragmente de cuțite (Fig. 15.6) și poate un vârf de lance (Fig. 15.12). Mai interesant este un fragment de topor șlefuit aflat în lucru, cioplit înainte de finisare (Fig. 15.14).

Uneltele din piatră șlefuită

Din roci locale au fost confecționate unele topoare și dălți. Cele mai multe sunt rupte și abandonate sau refolosite ca frecătoare în urma ruperii la perforare, marginile găurii fiind cioplite pentru a servi ca frecător. Nici rocile din care au fost confecționate nu erau de calitate, unele au clivat pe fisuri naturale (Fig. 16.2,7), altele și-au rupt tăișul la folosire (Fig. 16.1-3). După rupturi, unele au fost folosite ca dălți (Fig. 16.3). A fost descoperit și un topor/daltă în curs de prelucrare (Fig. 16.6), abandonat, foarte probabil din cauza rocii nepotrivite sau folosit ca săpăligă.

Uneltele din os

În general s-au păstrat foarte puține oase din cauza solului acid din vecinătatea pădurii. Un studiu detaliat privind resturile zooarheologice – realizat de Cristian Oprean – ne furnizează mai multe date cu privire la exploatarea animalelor din așezarea de la Dobrovăț-Pădurea Buda, ca și despre rolul vânătorii în cadrul economiei așezării⁴³.

Toate artefactele din os au fost descoperite în zona Locuinței 10, în groapa în care a fost depus un craniu de mistreț și în albierile din vecinătatea lui din centrul locuinței (Fig. 17a). Este vorba de două străpungătoare (Fig. 17a.1-2), un astragal șlefuit pe o parte (Fig. 17a.3), un fragment de os cu urme de tăiere (Fig. 17a.4) și un o așchie triunghiulară (Fig. 17a.5).

Obiectele de lut

Între cele câteva obiecte de lut amintim poate un dop de cuptor (Fig. 17b.1), o buză perforată (Fig. 17b.2), mici bile de ceramică (Fig. 17b.3-7), ca și un fragment dintr-un chirpici cu o impresiune (Fig. 17b.9).

Plastica descoperită până acum este destul de sărăcăcioasă, dacă o raportăm la cea din așezarea de la Scânteia, de exemplu. Printre piesele de la Dobrovăț amintim atât idoli antropomorfi feminini (Fig. 18.6, 9, 11), masculini (Fig. 18.4, 7), dar și unii care, din cauza stării fragmentare, nu pot fi incluși în primele categorii (Fig. 18.3, 5).

O piesă mai deosebită, de fapt un bust plat, înalt de peste 10 cm, rupt de la brâu, care după dimensiuni pare o piesă de altar casnic, a fost găsită în încăperea de nord (Anexa de nord a locuinței L4) (Fig. 18.7).

⁴³ C. Oprean, *Studiu arheozoologic privind așezarea Cucuteni A₃ de la Dobrovăț-Pădurea Buda (jud. Iași). Campania 2019*, în acest volum.

Aceasta ne amintește de o temă similară, din Neoliticul timpuriu de la Gura Baciului, unde o stelă de piatră, dintr-un altar casnic al Marii Mame avea sânii găuriți pentru a invoca laptele divin⁴⁴. Dar, în cazul de față, bustul păstrat poate să aparțină și unui idol masculin. De asemenea, capul din Fig. 18.3 (sex imposibil de stabilit), pare să provină tot de la un idol de mari dimensiuni.

Un bust de dimensiuni mai mici (Fig. 18.4), asemănător cu cel prezentat anterior, poate masculin (deoarece idolii feminini în această perioadă sunt decorați mai ales cu incizii și mai rar cu pictură), înalt de 5 cm, provine din profilul din marginea de sud-est a sitului. În ce privește alți doi idoli antropomorfi fragmentari, unul reprezintă parte din torsul unui personaj (Fig. 19.1), iar celălalt, decorat cu incizii (Fig. 19.3), figurează șoldul și piciorul unui idol feminin.

La aceștia se adaugă și câteva fragmente de idoli zoomorfi (Fig. 18.8), ca și o protomă de bovidu de la un castron, similar cu cel de la Poieniști⁴⁵.

Bucraniul menționat provine de la un castron cu pictură interioară și exterioară de bună calitate și a fost descoperit în L3 (Fig. 18.10). Este posibil ca după curățarea locuinței menționate, din nivel Dobrovăț I, să mai găsim fragmente din acest vas. Genul acesta de reprezentări apare adesea pe obiecte ale culturii Cucuteni-Trypillia⁴⁶. Acesta este unul dintre cele mai elegante piese descoperite la Dobrovăț (Fig. 18.10).

De la cei câțiva idoli zoomorfi, deducem că tema principală era taurul, fiind descoperite mai multe fragmente de coarne din lut sau piatră. Nu s-a păstrat nici unul întreg. De la un exemplar s-a conservat doar torsul (Fig. 18.8). Am abordat tema taurului divin, ca simbol al fertilității în cadrul mai multor articole atât noi, cât și alți colegi, el reprezentând un simbol des întâlnit atât în plastica culturii

⁴⁴ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, BMN XI, Cluj-Napoca, 1995, p. 111, Fig. 21.7 din P24, ea se datează în Starčevo-Criș IIIB-IVA.

⁴⁵ C.-M. Lazarovici, *Gropile de cult din așezarea Poieniști-Măgura/Dealul Teilor*, în *ArhMold*, XXXVII, 2013, p. 199-209; C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *Poieniști – așezări preistorice*, BAM XXII, Suceava, 2015, p. 112, Fig. II.54.

⁴⁶ M. Otte, D. Delnoy, *Symbolique et sémiologie à Cucuteni. Hommage à Magda Mantu Lazarovici*, în S. Țurcanu, C.-E. Ursu (eds.), *Materiality and Identity in Pre-and Protohistoric Europe*, Suceava, 2018, p. 273-295; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *op. cit.*, Fig. 12.1; L. Stratulat *et alii* (eds.), *Catalogue of Exhibition: Cucuteni – Trypillia: A Great Civilization of Old Europe*, Palazzo della Cancelleria, Rome-Vatican, 16 September-31 October 2008, București, 2008, R19, R31, R33, R181 R182 și altele.

Cucuteni și nu numai⁴⁷, cât și în civilizații înrudite, mai apropiate sau îndepărtate, cum este cazul culturii Yangshao și a grupelor sale⁴⁸.

Nu comentăm deocamdată un fragment ceramic cu o gheară de pasăre aplicată (Fig.19.6), în speranța că vom mai găsi fragmente de la același recipient, care ne va permite o interpretare corespunzătoare.

Cei mai mulți idoli antropomorfi (Fig. 18.1-3, 5-6, 9, 11; Fig. 19.1, 3), ca și cei zoomorfi (Fig. 18.8; Fig. 19.2, 4-5) sunt caracteristici culturii Cucuteni, iar ruperea lor intenționată a fost deja dezbătută în mai multe articole, studii și lucrări de sinteză, apreciindu-se că ei erau desacralizați după folosirea în ritualuri specifice⁴⁹.

Ceramica

Ceramica din L10 (Fig. 20a), un complex din faza Dobrovăț III, datorită incendierii complexului, este arsă secundar, schimbându-și nuanța și culorile inițiale. În cadrul serierilor, L10 se plasează la mijloc sau în partea de jos, deci târzie, a tabelului I.

În zona centrală a locuinței 10, unde era o albiere, s-au găsit numeroase resturi de cărbune și cenușă ceea ce ne arată o dată în plus că viața comunităților cucuteniene nu era foarte liniștită, pașnică, așa cum mai presupun și astăzi unii arheologi. Această supoziție este demonstrată, pe de altă parte, de numeroasele

⁴⁷ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *About the Great Religious Themes of Vinča Culture*, în C.-E. Ursu, S. Țerna (eds.), *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*, Suceava, 2014, p. 187-248; Idem, *Bucraniul – simbol și semn. Bucraniile monumentale*, în *Arhevest*, III.1, 2015, p. 47-83; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucrania – symbol and sign. Monumental bucrania. Part I*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbol to Signs. Between Earth and Heaven. Symbols and signs. Papers presented at the International Symposium From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in Sanctuaries*, Suceava, Romania, 11-13 September 2015. In memory of Henrieta Todorova, Etnoreligion Series II, Suceava, 2016, p. 125-277; Idem, *Bucraniul – simbol și semn (partea a III-a)*, în *Arhevest*, V, 2017, p. 1-47.

⁴⁸ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Anatolia-Europa-China. From Symbol to Sign*, presentation at the International Symposium „From Symbol to Sign. Symbol and sign in relation to fire and light. In memory of Harald Hauptmann (1936-2018)”, Suceava, 20-22 September 2019.

⁴⁹ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA XXVII, Piatra-Neamț, 2012, p. 231; J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology: People, Places, and Broken Objects in Prehistory of South-eastern Europe*, London, 2000; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets*, Cluj-Napoca, 2011, p. 136-141; C.-M. Lazarovici, *Date cu privire la câțiva idoli antropomorfi descoperiți în așezarea Cucuteni A₃ de la Scânteia (jud. Iași)*, în *Arhevest*, VI. 1, 2018, p. 213-224.

prospecțiuni magnetometrice, care arată că majoritatea siturilor prospectate (atât din arealul Cucuteni, cât și din cel Trypillia) aveau mai multe șanțuri de apărare și palisade⁵⁰ dintr-o etapă sau mai multe, ce trebuie precizate prin cercetări atente și analize pertinente.

Nu excludem posibilitatea ca așezările din partea de nord-est a satului Dobrovăț, din zona văii (Fig. 4.1-4) să fie unele sezoniere, legate de agricultură, pescuit, cules etc.

⁵⁰ C.-M. Lazarovici *et alii*, *Șantierul arheologic Scânteia. Campania 2004*, în *CCAR. Campania 2004*, 2005, p. 331-334, 464; C. Mischka, *op. cit.*, 2008; Idem, *op. cit.*, 2009; Idem, *op. cit.*, 2010; Idem, *op. cit.*, 2016; D. Micle *et alii*, *Archaeological geomorphometry and geomorphography. Case study on Cucutenian sites from Ruginoasa and Scânteia, Iași County, Romania*, în *AUVT*, XII, 2010, 2, p. 23-37; C. Mischka, D. Mischka, A. Rubel, *op. cit.*, p. 333-345; C. Mischka, C. Preoteasa, G. Schafferer, *op. cit.*, p. 115-131; A. Asăndulesei, *Aplicații ale metodelor geografice și geofizice în cercetarea interdisciplinară a așezărilor Cucuteni din Moldova. Studii de caz*, teză de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza”, Iași, 2012; Idem, *GIS (Geographic Information System), fotogrametrie și geofizică în arheologie. Investigații non-invasive în așezări Cucuteni din România*, BAM XXV, Iași, 2015, p. 198-200, 205, 207-211, 214 și bibl.; Idem, *Inside a Cucuteni Settlement Remote Sensing Techniques for Documenting an Unexplored Eneolithic Site from Northeastern Romania*, în *Remote Sensing*, 9, 2017, 41, doi:10.3390/rs9010041; A. Asăndulesei *et alii*, *Cesium magnetometer survey in the Cucuteni settlement of Fulgeriș-La Trei Cireși, Bacău County, Romania*, în *Romanian Reports in Physics*, 64, 2012, 3; C.-M. Lazarovici, *The Late Neolithic and Copper Age in Eastern Romania*, în W. Schier, Fl. Drașovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC*, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 28, Rahden/Westf., 2014, p. 69-98; Eadem, *Fortificațiile culturii Cucuteni în lumina cercetărilor mai vechi și mai noi*, în G. Fazecaș (coord.), *Studii de arheologie. Studia in honorem Doina Ignat*, Oradea, 2014, p. 113-123; Eadem, *Fortifications of the Cucuteni Culture: old and new data*, în *Pradziejowe osady obronne w Karpatach*, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno, 2015, p. 61-84; C.-M. Lazarovici, C. Mischka, *op. cit.*, p. 311-330; J. Chapman *et alii*, *The second phase of the Trypillia mega-site methodological revolution: a new research agenda*, în *EJA*, 17, 2014, 3, p. 369-406; J. Müller, K. Rassmann, M. Videiko (eds.), *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100-3400 BCE*, *Themes in Contemporary Archaeology* 2, London, 2016; J. Chapman *et alii*, *The planning of the earliest European proto-towns: a new geophysical plan of the Trypillia mega-site of Nebelivka, Kirovograd Domain, Ukraine*, în *Antiquity*, 088 (339), 2014; J. Chapman, B. Gaydarska, D. Hale, *Nebelivka: Assembly houses, ditches, and social structure*, în J. Müller, K. Rassmann, M. Videiko (eds.), *op. cit.*, p. 117-132; K. Rassmann *et alii*, *High precision Tripolye settlement plans, demographic estimations and settlement organization*, în *Journal of Neolithic Archaeology*, 16, 2014, p. 96-134; R. Ohlrau, V. Rud, *Testing Trypillian site development via geomagnetic survey. New 'Mega-structure' and plans of smaller sites*, în D. Mischka, T. Uthmeier (coord.), *op. cit.*, p. 115-122; M. Videiko, *Trypillia culture sites at Dnipro region: geomagnetic surveys*, în D. Mischka, T. Uthmeier (coord.), *op. cit.*, p. 115-122.

O analiză pe categoriile ceramice arată că ceramica fină se plasează – proporțional – între cea semifină și uzuală. Făcând o serie, observăm că avem o serie culturală, dar corelațiile cronologice nu se susțin.

O altă corelație o observăm între materialele din L3 sus cu cele din L10, având aceleași proporții și număr mare de fragmente ceramice.

Ceramica pictată. Din cele 3000 de fragmente ceramice înregistrate la Dobrovăț-Pădurea Buda, o treime sunt pictate, iar din ele, peste 61% au combinații de mai multe motive. Cele mai numeroase fragmente pictate sunt în Anexa de vest, 15,4%, urmate de cele din L4 jos (10,8%) și altele din strat (46,1%). În L3a și L3b fragmentele ceramice pictate reprezintă pentru fiecare doar câte 4%.

Analizele realizate pe două complexe, care reamintim că nu au fost încă cercetate complet, nu credem că necesită comentarii mai largi. Din punct de vedere calitativ, ceramica din nivelurile inferioare este de calitate mai bună, la fel și chirpiciul (amestecat cu pleavă), iar în L3 și L4 ceramica are ca liant nisip și resturi organice (iarbă, paie!?)

Solurile din partea superioară sunt mai acide din cauza pădurii, care s-a instalat veacuri întregi după abandonarea așezării. De altfel, depunerile calcaroase din nivelurile superioare au afectat și pictura de pe vase, fiind necesară spălarea și decalcifierea cu acizi citrici, urmată de stabilizarea acestora.

Referitor la ceramica pictată, observăm că la cea descoperită în nivelurile inferioare culorile sunt mai bine păstrate, comparativ cu cea din partea superioară. Motivul este cel menționat anterior, acțiunea solurilor brune de pădure, mai acide, cele cunoscute sub numele de soluri A și B. Toate fragmentele ceramice însă sunt din faza Cucuteni A₃.

Ceramica Precucuteni. Materiale ceramice Precucuteni au fost găsite în stratul de cultură, în complexe Cucuteni A₃, sub dărâmăturile de chirpici, în dărâmăturile de chirpici și peste dărâmături.

Unii colegii au încă rezerve să accepte contemporaneitatea dintre Precucuteni III și Cucuteni A₃, sugerată de mai mult timp, inclusiv pe baza datelor radiocarbon⁵¹.

⁵¹ C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, BMA V, Piatra-Neamț, 1998; C.-M. Lazarovici, *New data regarding the chronology of the Precucuteni, Cucuteni and Horodiștea-Erbiceni cultures*, în J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková, B. Kovár (eds.), *PANTA REI. Studies in chronology and cultural development of the SE and Central Europe in Earlier Prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75. Birthday*, Studia Archaeologica et Mediaevalia XI, Bratislava, 2010, p. 91-114; Gh. Lazarovici, *Cultura Precucuteni în Transilvania*, în *Enciclopedia*

Corelații între ceramica Precucuteni incizată cu cea Cucuteni pictată

Folosind bazele de date și informații și codurile utilizate de Zoia Maxim, pentru analiza ceramicii de la Trușești-*Țuquieta*, am verificat locuințele și unele gropi de aici pentru a vedea ce corelații sunt între cele două civilizații. Am fost interesat să verificăm aceste date, deoarece unii colegi defineau ceramica decorată cu incizii din unele așezări Cucuteni ca aspectul Trușești, iar alții considerau că ar fi vorba de motive Precucuteni pe pastă Cucuteni. Această din urmă supoziție nu se verifică, deoarece pasta/amestecul, arderea, culoarea, slipul diferă la cele două civilizații, fără nici un dubiu.

La Trușești apar atât inciziile cât și pictura în complexe L3, L5, L13, L23, L39 și L59. Observăm că atunci când se întâlnește ceramica pictată și cea cu incizii, asocierea este dublată și de alte motive decorative. Nu am comentat și formele vaselor, deoarece cele de la Dobrovăț sunt încă în stare fragmentară, pe când la Trușești s-au reîntregit numeroase vase.

Aceste observații indică o contemporaneitate între orizonturile Cucuteni A₃ și Precucuteni III. De altfel, și în alte cazuri, unele civilizații au procese de retardare, comunitățile inițiale coexistând cu noii veniți, de regulă cu o altă tehnologie.

În Locuința 4, unde cercetarea este aproape încheiată, au fost găsite fragmente Precucuteni III în dărâmături (Fig. 25.1-6), sub dărâmături (Fig. 25.7-10) și pe dărâmături, dar acestea din urmă pot fi răscolite de plug, de aceea nu le luăm în discuție, nefiind sigură poziția lor stratigrafică. Concluzia care se desprinde – și pe care adesea am enunțat-o – este aceea a unui sincronism Cucuteni A₃-Precucuteni III. De altfel, și unele date C¹⁴ indică o contemporaneitate între Cucuteni și Precucuteni III târziu (Fig. 24a). Astfel, datele pentru Rusești Noi și Târpești plasează Precucuteni III târziu între 4250-4150 BC. Faza Cucuteni A₃, una dintre cele mai dinamice faze, cu cele mai multe descoperiri, începe – după datele existente – pe la 4280 și ține până la 4210 BC⁵² (Fig. 24b), ceea ce reprezintă un interval prea scurt pentru dinamismul acestei faze, chiar și pentru Dobrovăț.

Civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie, 2016, manuscris; Gh. Lazarovici, *Epoca Cuprului-Eneolitic în Transilvania: principalele etape evolutive; legături cu Precucuteni-Cucuteni*, în *Enciclopedia Civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, 2016, manuscris; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Cultura Precucuteni în Transilvania*, în *AnBan*, XXIV, 2016, p. 37-74.

⁵² D. Diaconescu, *Considerations concerning the chronology of the early Copper Age Tiszapolgár culture*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 89 (2), 2014, p. 219-241.

Prezența unor materiale Precucuteni III târziu sau IIIIR = retardat, cum l-am definit noi (în Fig. 24a) ni se pare firească și de acceptat, mai ales că nu este singurul caz, dar aici avem și date stratigrafice incontestabile în privința existenței materialelor Precucuteni în interiorul complexelor Cucuteni A₃.

De altfel, există tendința unor arheologi de a îngloba cultura Precucuteni, în Cucuteni, ceea ce din punct de vedere cultural nu este posibil⁵³.

Îngroparea capului de porc și fragmente din maxilar (Fig. 25)

Cercetările nefiind încheiate, multe probleme își vor găsi explicații mai târziu. La una din gropile de stâlp de la L10 a fost depus un craniu de porc cu calota craniană în jos (Bloc C1, carou f6, -0,60 m, groapa B). În groapă a mai fost depus un fragment de maxilar inferior. După determinările făcute de Cristian Oprean, craniul aparține speciei *Sus domesticus*, tip „palustris”, având vârsta de 2 ani și jumătate. Mai departe, spre centrul locuinței, era o albiere cu pământ negru amestecat cu cărbune și cenușă, care din păcate a fost săpată ca groapă⁵⁴.

„Îngroparea chirpiciului” în Groapa E sau cea de nord-vest (Fig. 26)

La colțul de nord-vest era o altă groapă de stâlp (Fig. 26a, Gr. D). Pe nivelul de călcare erau grupări de fragmente ceramice și pietre, ici-colo câte un chirpici (Fig. 26b).

Să presupunem că stâlpul a fost scos intenționat sau a ars în picioare (în acest caz putea fi o „coloană”) și în groapa rămasă a căzut chirpiciul de pe ea. Nici unul din fragmentele de chirpici nu părea a fi de la „coloană” (Fig. 26c). În groapă, după ce stâlpul a fost scos sau a ars, în umplutura ei s-au prăbușit resturi de chirpici cu urme de bârne (Fig. 26.b-d). Precizăm că structura era doar din bârne, altfel nu vedem rostul chirpiciului din groapă și nici nu am putut reconstitui profilul de la stâlp/coloană. Pe chirpici nu s-au găsit urme de pictură.

De altfel, coloane de lemn îmbrăcate în lut sunt cunoscute și la sanctuarul de la Căscioarele-Ostrovel⁵⁵.

⁵³ În această circumstanță, unele vase Precucuteni III târziu, sunt indicate ca fiind Cucuteni A₁ sau Cucuteni A₃, deși pasta și decorurile sunt precucuteniene (vezi: D. Monah *et alii*, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA XIII, Piatra-Neamț, 2003, nr. cat. 77, 90, 94; Gh. Dumitroaia *et alii*, *Primul muzeu Cucuteni din România*, ediția a II-a, BMA XXVI, Piatra-Neamț, 2011).

⁵⁴ Săpăturile echipei noastre pe când coordonatorii cercetării (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici) erau prezenți la Scânteia cu colegii germani care finalizau cercetările.

⁵⁵ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 478; Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *op. cit.*, vol. I.1, p. 246, 286, 292.

Întreg materialul arheologic, în special ceramica, este acum la restaurare în cadrul laboratorului de specialitate al Centrului de Cercetare-Restaurare a Patrimoniului Cultural din Iași, așa că va mai dura ceva timp până vom face referiri mai ample privind vasele care s-au întregit.

THE CUCUTENI A₃ ARCHAEOLOGICAL SITE
OF DOBROVĂȚ-PĂDUREA BUDA. THE RESEARCH OF 2019

(Abstract)

The A₃ Cucuteni site from Dobrovăț-Pădurea Buda was discovered in 2016, by locals Cornel Iascu and Alexandru Berzovan. In 2017 a magnetic prospection of the site (Carsten Mischka), which together with the LIDAR exploration offered information regarding the real dimensions of the site and of the constructions that are present in the investigated zone (9 constructions, one defence moat, palisade and other constructions with undetermined functions). In 2019, the first explorations to determine the magnetic anomalies were conducted. The research targeted two dwellings, named L3 and L4. The L4 was partially researched, resulting several rooms and interior amenities (altar, bed attached to the corridor separating two rooms) and annexes. The structures of walls and floors of L4 were investigated, as well as the part of the pits related to the structure of resistance of the house. Between the two dwellings, debris from another house – L10 – was found. At the same time, the ceramic material and the faunal remains were statistically analyzed. Along with the typical ceramics for Cucuteni A₃, ceramic fragments of the Cucuteni C type and Precucuteni III were also discovered. The study represents the current state of research.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Table 1. Dobrovăț-Pădurea Buda, categories of ceramics (Legend: SF, semi-fine; F, fine; UC, usual; legend of colours: higher level – yellow marking, bottom level – blue marking, medium level – red marking, mixture of levels – green marking).
- Table 2. Dobrovăț-Pădurea Buda, types of decor (legend: P1e – painting on the outside; P5 – painted on both surfaces with the same pattern; P9 – faded painting with unrecognizable pattern).
- Fig. 1. Cucuteni sites: a, from Dobrovăț; b, from the area.
- Fig. 2. a, Dobrovăț and the geographical area; b, Pădurea Buda, LIDAR prospecting (the spring is marked with brown); c, Sites marked on Google Earth map in winter (white marks represent snow).
- Fig. 3. Pădurea Buda: a, prospecting by Carsten Miska; b, marking the boundary of the settlement (yellow marking), the defence ditch (blue marking, transformed in time into a hole descending to the spring) and the nine constructions, processed by Carsten Mischka.
- Fig. 4. Dobrovăț-Pădurea Buda: a-c, complexes, details after Carsten Mischka; d, aerial view from Pădurea Buda towards the village (*apud* Carsten Mischka August 2019): 1-4 archaeological sites with Cucuteni pottery from Dobrovăț and Schitu Duca (according to Chirica, Tanasachi, *op. cit.*), processing Gheorghe Lazarovici.
- Fig. 5. Dobrovăț-Pădurea Buda, dwellings L3, L4 with their annexes and L10 (processing *apud* Carsten Mischka, 14 August 2019).
- Fig. 6. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4 with rooms, west wall and pillar profiles.
- Fig. 7. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, the central room and the annexes at different stages of the study: a, after cleaning the debris; b, after the dismantling of some parts, with the marking of the pits, the area of the bed, the corridor, the altar, the area with the suspended bridge (red marking) and the entrance from the west.
- Fig. 8. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, east wall, network structures: a, wall; b, the north entrance door; c, the south leaf.
- Fig. 9. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, the altar; b, detail from its conservation.
- Fig. 10. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, base of the south wall with postholes; b-c, South wall, block D: b, square a6; c, square a8.
- Fig. 11. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, details from the reconstruction of the south and north wall structure with the bed structure.
- Fig. 12. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a-b, southern annex with pits from the wide eaves.
- Fig. 13. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, the structure of the eastern, northern and western walls in the northern half; b-d, profiles of beams on wattle-and-daub; e, west annex/room: orange, poles placed into the uncovered holes.

- Fig. 14. House from Poljanica, level VII (*apud* Todorova, *op. cit.*, 1973), analogy for L4 from Dobrovăț.
- Fig. 15. Dobrovăț-Pădurea Buda, chipped and polished stone tools.
- Fig. 16. Dobrovăț-Pădurea Buda, polished stone tools.
- Fig. 17. Dobrovăț-Pădurea Buda: a, tools and bone objects from L10; b, clay objects: 1, oven cap, 2, perforated lip, 3-7, toy balls, 8, daub impression.
- Fig. 18. Dobrovăț-Pădurea Buda, anthropomorphic idols (1-7, 9, 11), zoomorphic idols (8) and protoma (10): 1, from L3; 2, 5, from C1; 3, from L4; 4, from the SE area of the site, in profile; 6, from D1; 7-9, from the north Annex of L4; 10, from L3a; 11, under the L4 platform
- Fig. 19. Dobrovăț-Pădurea Buda, plastic art: 1, 3, anthropomorphic idols (3, foot); 2, zoomorphic idol (sheep?); 4-5, bull horns; 6, ceramic fragment with bird's claw.
- Fig. 20. Dobrovăț-Pădurea Buda, L10: a, image with part of the complex; b, painted pottery, secondary burned in area L10, Cucuteni A₃.
- Fig. 21. Dobrovăț-Pădurea Buda, ceramics: a-b, Dobrovăț I level; c-d, Dobrovăț II level.
- Fig. 22. Cucuteni C type pottery from Dobrovăț II level.
- Fig. 23. Dobrovăț-Pădurea Buda, Precucuteni fragments from L4: 1-9, from debris; 7-10, under the rubble on the floor.
- Fig. 24. C¹⁴ data for Precucuteni-Cucuteni: a, calibration Gh. Lazarovici; b, *apud* Diaconescu, *op. cit.*, Fig. 11.
- Fig. 25. Dobrovăț-Pădurea Buda, L10: a, ritual grave with pig head; b, stepping stones on the level of the L10.
- Fig. 26. Dobrovăț-Pădurea Buda, area L10: a, northern pits D and E; b-d, pit E, layout and content.

Nivel	Categorie ceramică	SF	F	UC
	DOBROVĂȚ L4 Anexa V j	86	19	24
	DOBROVĂȚ L4 Anexa N m	64	32	8
	DOBROVĂȚ L4 m	111	26	36
	DOBROVĂȚ L4 j	168	57	43
	DOBROVĂȚ L4 Anexa S	46	10	16
	DOBROVĂȚ L4 încăperea de sud m	6	2	2
	DOBROVĂȚ L4 s	98	47	29
	DOBROVĂȚ L4 încăperea de N j	12	1	7
	DOBROVĂȚ I	29	14	10
	DOBROVĂȚ L4 Anexa V m	89	60	20
	DOBROVĂȚ L3b	31	22	7
	DOBROVĂȚ L3 j	77	44	29
	DOBROVĂȚ L4 Anexa V s	43	33	14
	DOBROVĂȚ L4 Anexa N	34	29	13
	DOBROVĂȚ L3 m	31	15	19
	DOBROVĂȚ L3a	89	80	33
	DOBROVĂȚ L4 încăperea centrală s	73	56	41
	DOBROVĂȚ L4 Anexa N s	37	27	22
	DOBROVĂȚ L3 s	156	124	97
	DOBROVĂȚ L10	121	74	96
	DOBROVĂȚ L4 Anexa N j	33	31	22
	DOBROVĂȚ L4 i centru j	9	6	8
	DOBROVĂȚ L4 încăperea sud j	62	47	61
	DOBROVĂȚ L4 j coridor	8	6	8
	DOBROVĂȚ L4 Anexa S s	13	12	12
	DOBROVĂȚ L4 încăperea N m	11	15	11
	DOBROVĂȚ L3 j L3b	6	6	11
	DOBROVĂȚ L4 încăperea centrală j		1	3

Tabel 1. Dobrovăț-Pădurea Buda, categorii ceramice (legenda: SF, semifină; F, fină; UC, uzuală; legenda culori: nivel superior – marcaj galben, nivel jos – marcaj albastru, nivel mediu – marcaj roșu, amestec de niveluri – marcaj verde)

	Imprimare	Pictare	P1e	P5	P9	Suma	%
DOBROVĂȚ		334	51	8	57	456	46.1
DOBROVĂȚ L3b		47			1	53	5.4
DOBROVĂȚ L3a		49				52	5.24
DOBROVĂȚ L4 Anexa V	41	68	10	9	19	152	15.4
DOBROVĂȚ L4 j		1	39	1	63	107	10.8
DOBROVĂȚ L4 s		36			7	44	4.4
DOBROVĂȚ L4 m		7	12	17	10	46	4.6
Suma	41	609	117	35	163	989	
%	4.1	61.6	11.8	3.5	16.5		100

Tabel 2. Dobrovăț-Pădurea Buda, tipuri de decor (Legenda: P1e – pictură pe exterior; P5 – pictat pe ambele suprafețe cu același model; P9 – pictură ștersă cu model irecognoscibil)

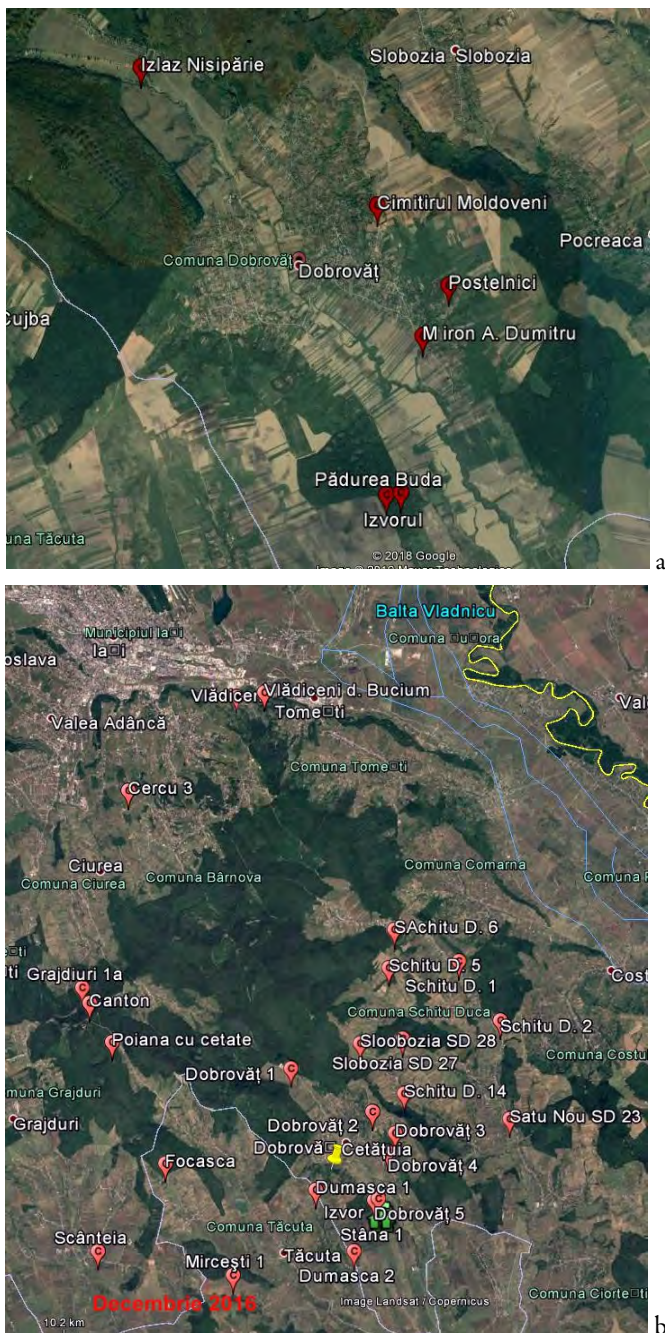

Fig. 1. Situri cucuteniene: a, de la Dobrovăț; b, și din zonă

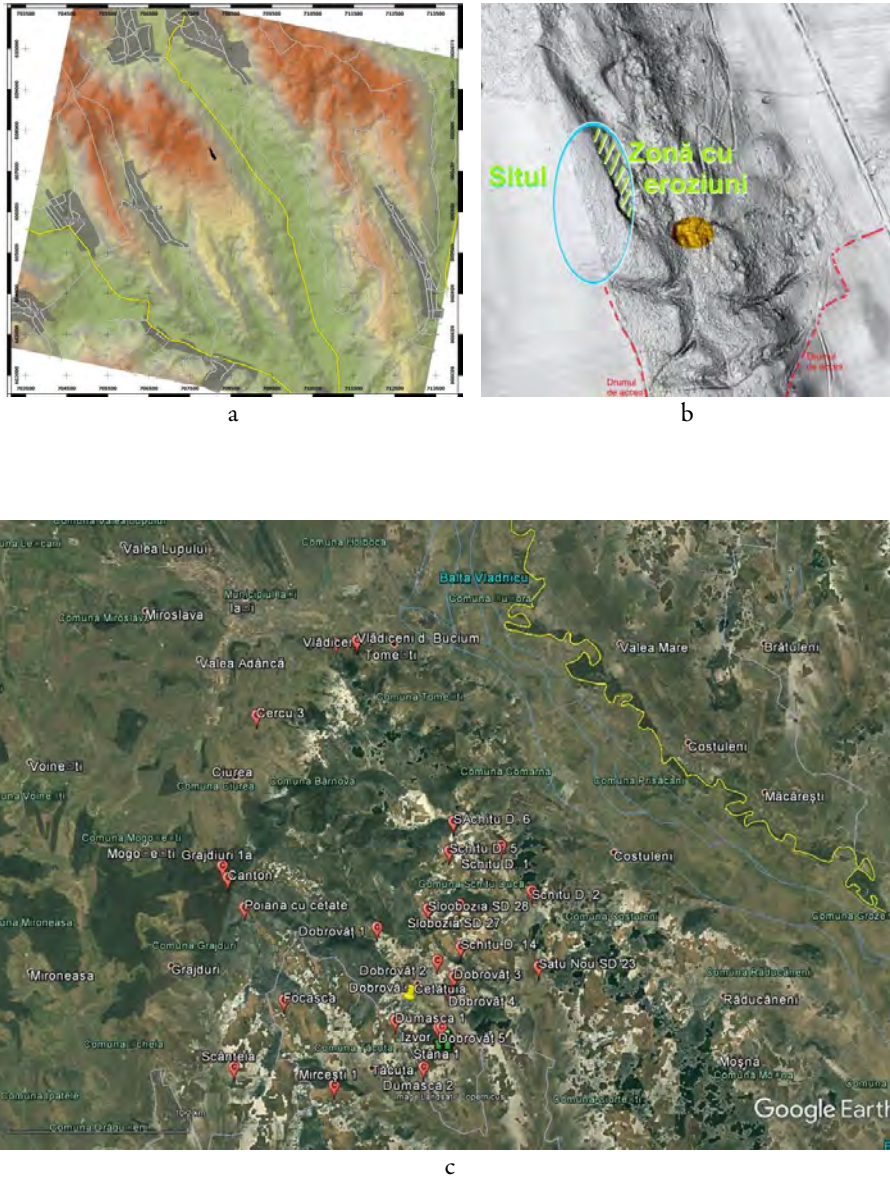

Fig. 2. a, Dobrovăț și zona geografică; b, Pădurea Buda, prospectări LIDAR (cu maro este marcat izvorul); c, situri marcate pe harta Google Earth iarna (petele albe reprezintă zăpada)

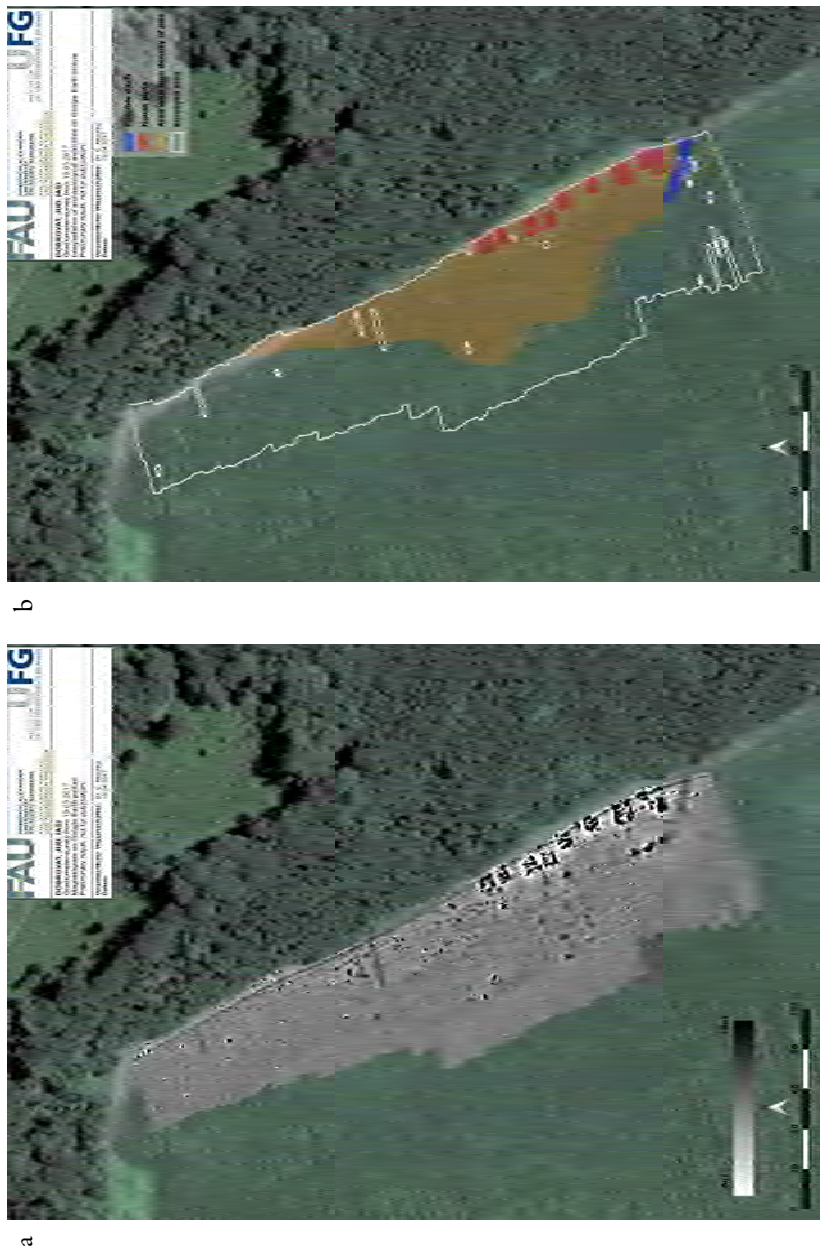

Fig. 3. Pădurea Buda: a, prospecțiile realizate de Carsten Miska; b, marcarea limitei așezării (marcaj galben), șanțul de apărare (marcaj albastru, transformat în timp în ogaș ce coboară până spre izvor) și cele nouă construcții, prelucrare Carsten Mischka

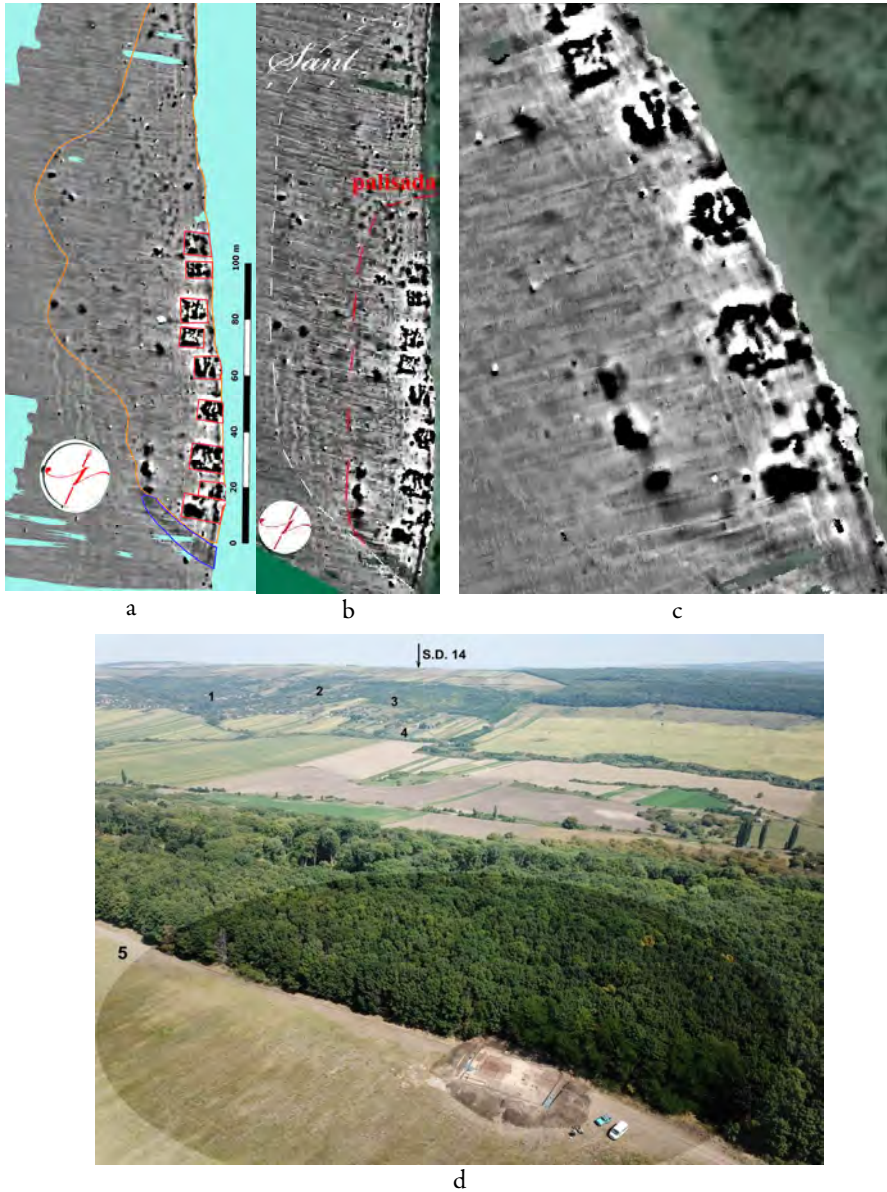

Fig. 4. Dobrovăț-Pădurea Buda: a-c, complexele, detalii după Carsten Mischka; d, vedere aeriană dinspre Pădurea Buda spre sat (*apud* Carsten Mischka august 2019): 1-4 situri cu ceramică Cucuteni din Dobrovăț și Schitu Duca (prelucrare Gheorghe Lazarovici, după Chirica, Tanasachi, *op. cit.*)

Fig. 5. Dobrovăț-Pădurea Buda, locuințele L3, L4 cu anexele și L10
(prelucrare după Carsten Mischka, august 2019)

Fig. 6. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4 cu încăperile, peretele de vest și profile de stâlpi

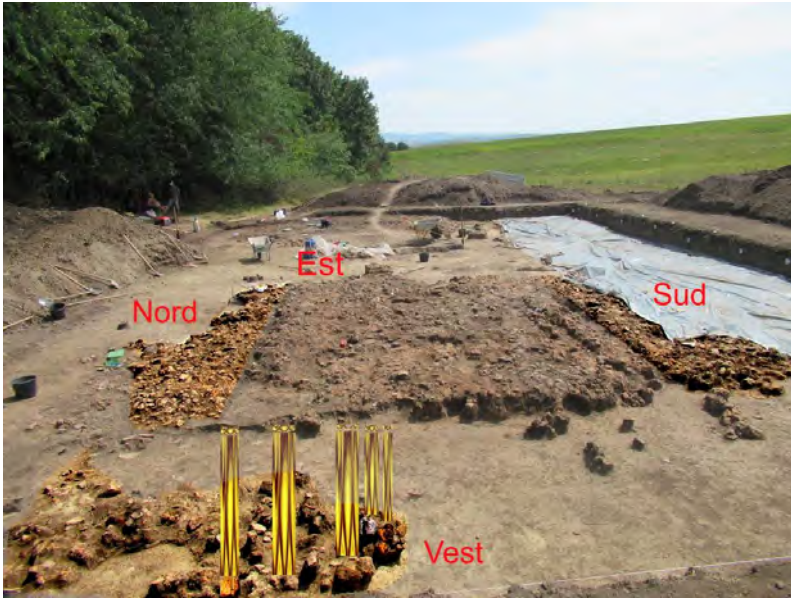

Fig. 7. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, încăperea centrală și anexele în diferite etape de studiu: a, după curățarea resturilor; b, după demontarea unor părți, cu marcarea gropilor, a zonei patului, a coridorului, a altarului, a zonei cu podeaua suspendată (marcaj roșu) și intrarea dinspre vest

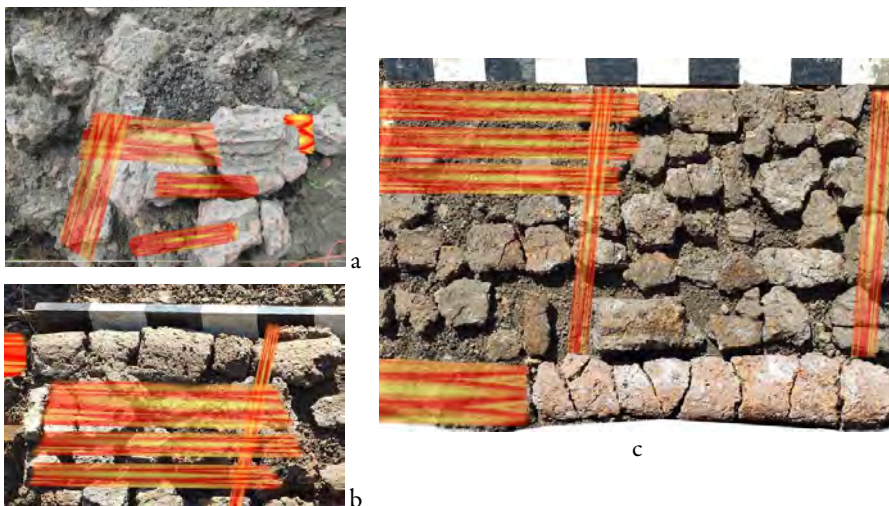

Fig. 8. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, peretele de est, structuri în rețea: a, perete; b, canalul de nord al intrării; c, canalul de sud

a

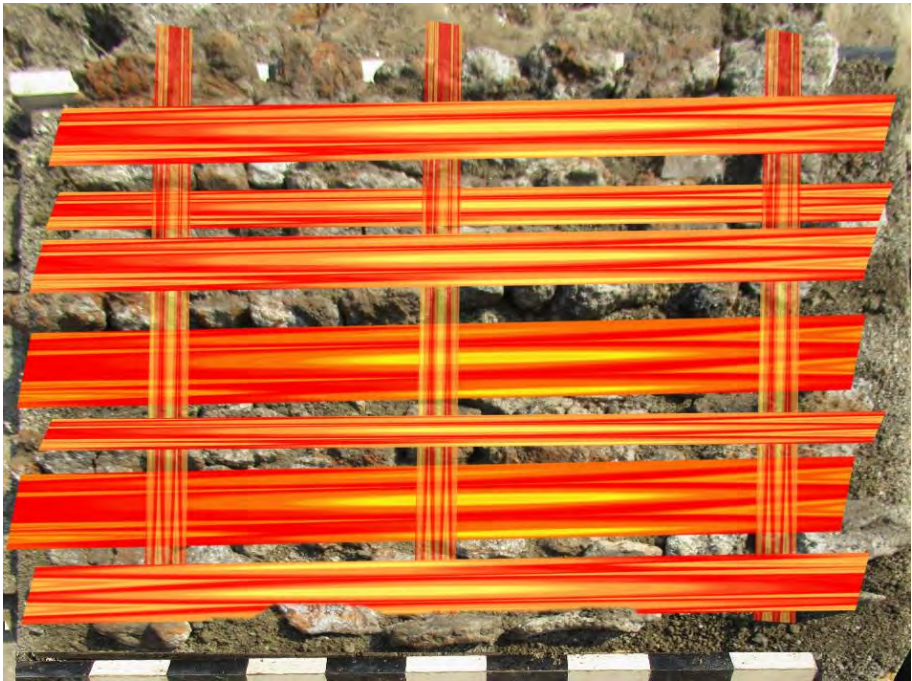

b

Fig. 9. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, altarul; b, detaliu de la conservarea lui

Fig. 10. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, baza peretelui de sud cu gropi de stâlpi;
b-c, peretele de sud, bloc D: b, caroul a6; c, caroul a8

a

b

Fig. 11. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4, detalii de la reconstituirea structurii pereților de sud și nord cu structura patului

Fig. 12. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a-b, anexa de sud cu gropile de la streășina largă

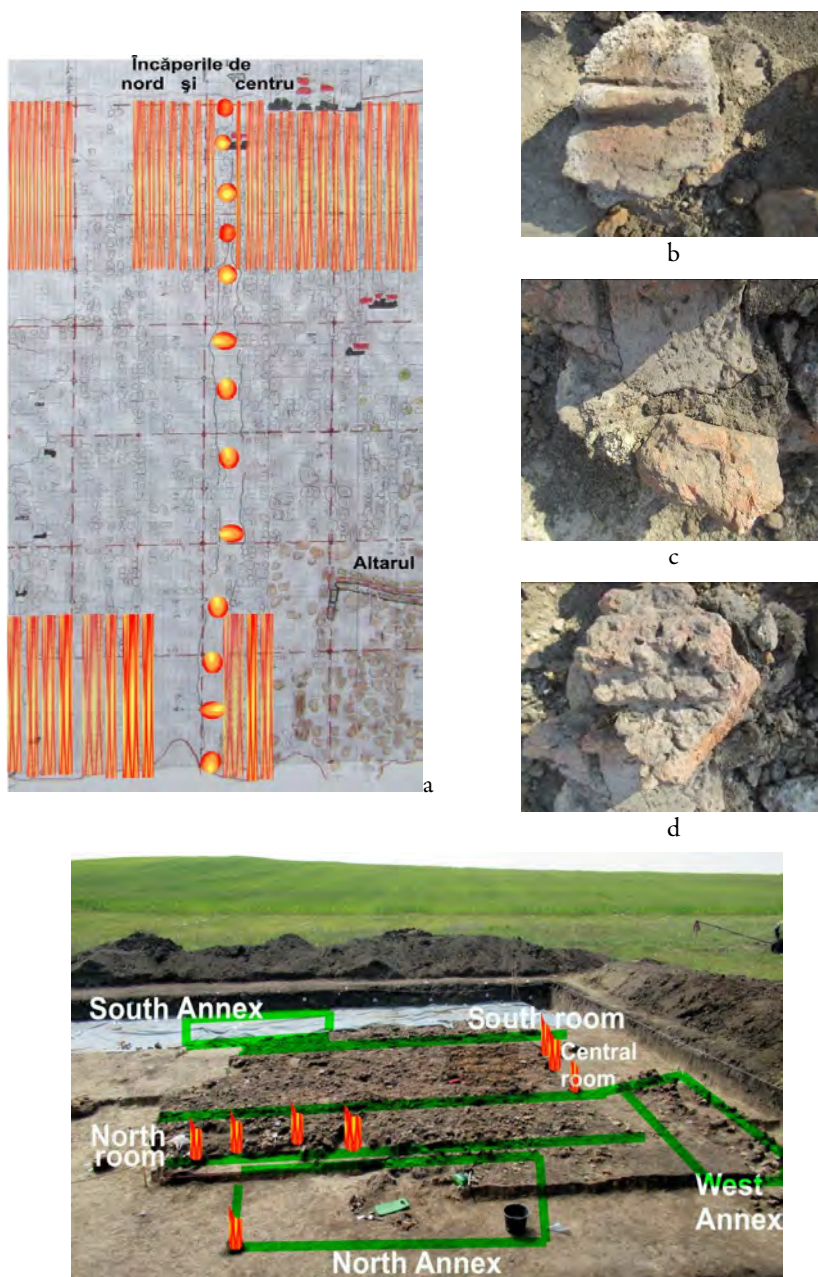

Fig. 13. Dobrovăț-Pădurea Buda, L4: a, structura pereților de est, nord și vest în jumătatea de nord; b-d, profile de bărne pe chirpici; e, anexa/încăperea de vest: portocaliu, pari amplasați în gropile descoperite

Fig. 14. Locuință de la Poljanica, nivel VII (*apud* H. Todorova, *op. cit.*, 1973), analogie pentru L4 de la Dobrovăț

Fig. 15. Dobrovăț-Pădurea Buda, uneltele din piatră cioplită și șlefuită

Fig. 16. Dobrovăț-Pădurea Buda, unelte din piatră șlefuită

Fig. 17. Dobrovăț-Pădurea Buda: a, unelte și obiecte de os din L10; b, obiecte de lut: 1, dop de cuptor; 2, buză perforată; 3-7, bile de jucărie; 8, impresiune pe chirpici

Fig. 18. Dobrovăț-Pădurea Buda, idoli antropomorfi (1-7, 9, 11), zoomorfi (8) și protomă (10): 1, din L3; 2, 5, din C1; 3, din L4; 4, din zona de SE a sitului, din profil; 6, din D1; 7-9, din Anexa de N a L4; 10, din L3a; 11, sub platforma L4

Fig. 19. Dobrovăț-*Pădurea Buda*, plastică: 1, 3, idoli antropomorfi (3, picior); 2, idol zoomorf (oaie?); 4-5, coarne de tauri; 6, fragment ceramic cu gheară de pasăre

Fig. 20. Dobrovăț-*Pădurea Buda*, L10: a, imagine cu o parte a complexului; b, ceramică pictată, arsă secundar din zona L 10, Cucuteni A₃

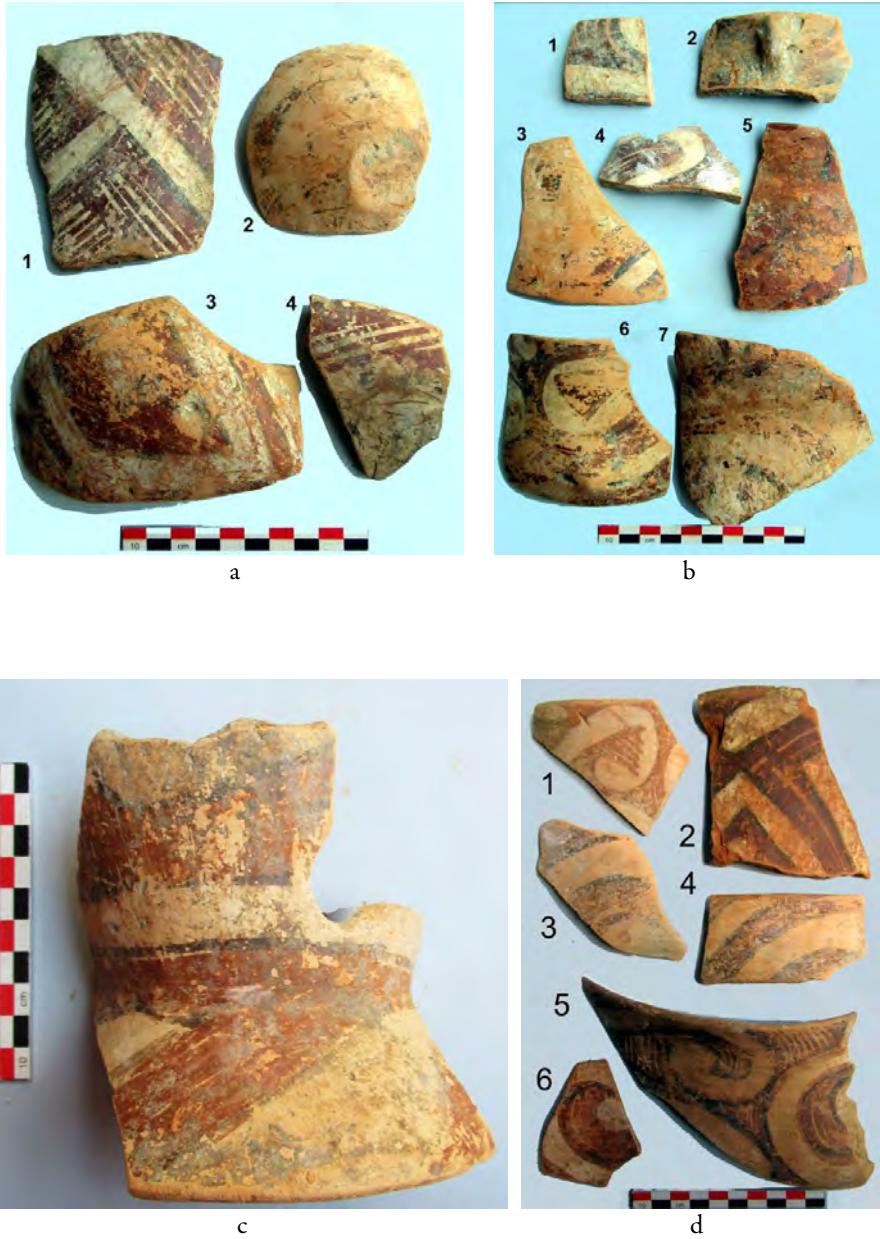

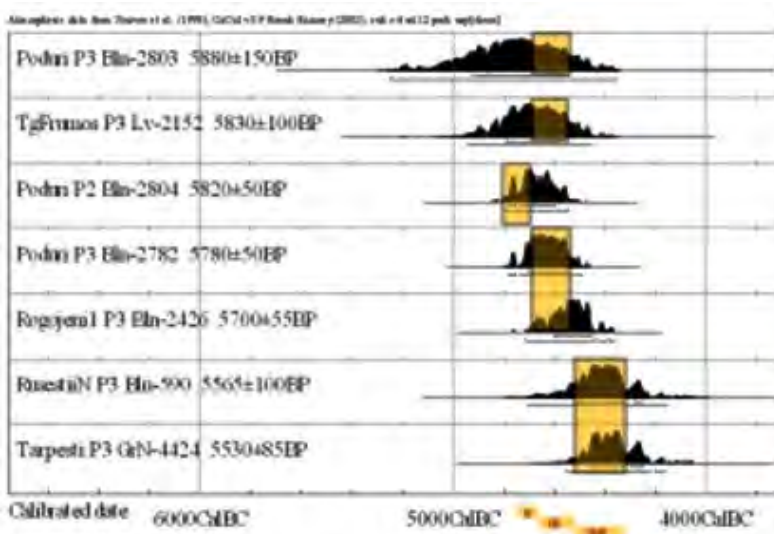
Fig. 21. Dobrovăț-Pădurea Buda, ceramică: a-b, nivel Dobrovăț I; c-d, nivel Dobrovăț II

Fig. 22. Dobrovăț-Pădurea Buda, ceramică de tip Cucuteni C, din nivelul Dobrovăț II

Fig. 23. Dobrovăț-Pădurea Buda, fragmente Precucuteni din L4: 1-9, în dărâmături;
7-10, sub dărâmături pe podea

a

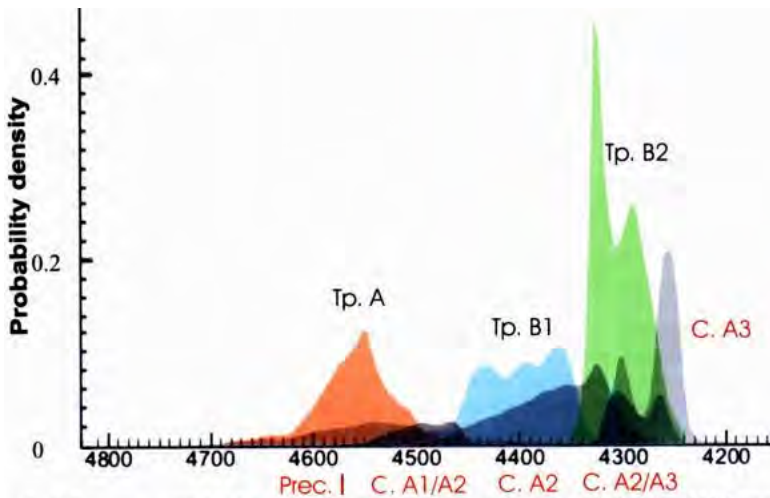

Fig. 11. The comparison of the bounded sums for the ^{14}C dates of Precucuteni III, Cucuteni A1/A2, A2, A2/A3 and A3 phases to the dates belonging to Tiszapolgár culture's A, B1 and B2 phases.

b

Fig. 24. Date C^{14} pentru Precucuteni-Cucuteni: a, calibrare Gh. Lazarovici; b, *apud* Diaconescu, *op. cit.*

Fig. 25. Dobrovăț-Pădurea Buda, L10: a, groapa rituală cu cap de porc;
b, cioburi pe nivelul de călcare al L10

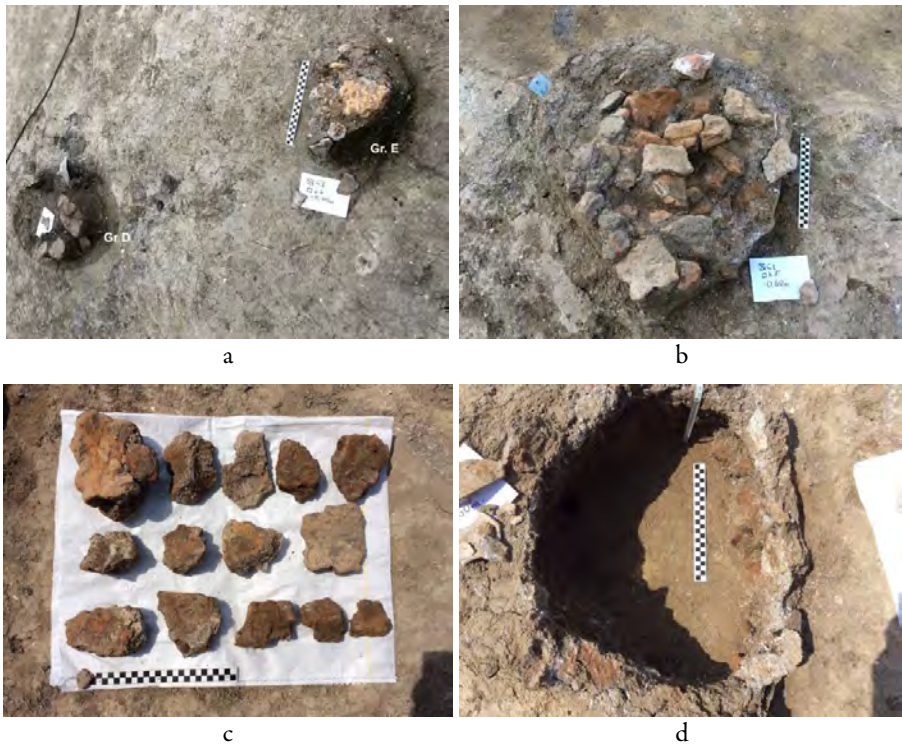

Fig. 26. Dobrovăț-Pădurea Buda, zona L10: a, gropile de nord D și E;
b-d, groapa E, aspect și conținut

STUDIU ARHEOZOOLOGIC PRIVIND AȘEZAREA CUCUTENIA 3, DE LA DOBROVĂȚ-PĂDUREA BUDA (JUD. IAȘI). CAMPANIA 2019

Cristian OPREAN¹

Cuvinte cheie: *analiză arheozoologică, animale domestice, animale sălbatice, economie animalieră, artefacte realizate din os, corn și scoici*

Keywords: *archaeozoological analysis, domestic animals, wild animals, animal economy, artefacts made of bone, horn and shell*

În cadrul acestei campanii de cercetări arheologice au fost identificate și analizate un număr de 484 de resturi osteologice faunistice. Toate fragmentele faunistice identificate provin de la mamifere, iar 88 din totalul de fragmente analizate au fost încadrate în categoria resturilor indeterminabile (majoritatea resturilor indeterminabile reprezintă așchii de mici dimensiuni care nu permit o identificare a speciei) (Tabel 1).

Lista taxonilor nu este una numeroasă. Din categoria mamiferelor domestice au fost identificate resturi de vită (*Bos taurus*), porc (*Sus domesticus*) și ovicaprine (*Ovis aries/Capra hircus*). De asemenea, au fost identificate fragmente osteologice ce provin de la mamifere sălbatice, fiind reprezentate de cerb (*Cervus elaphus*), mistreț (*Sus scrofa*), iepure (*Lepus europaeus*) și cal sălbatic (*Equus caballus*).

Un număr majoritar din resturile osteologice identificate, prezintă caracteristici ale deșeurilor menajere: o fragmentaritate accentuată, urme de tranșare, urme produse de carnivore sau rozătoare și urme de ardere.

¹ Academia Română, filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

Resturile animalelor domestice sunt predominante cu un procentaj de 95,2% (83,8% ca NMI), dintre acestea, cele mai numeroase fiind suinele, care ca NR dețin un procentaj de 44,4% și 38,2% ca NMI, urmate de bovine cu 42,9% (35,3% ca NMI) și ovicaprine cu 7,8% (10,3% ca NMI).

Vânatul este slab reprezentat ca număr de resturi și taxoni, deținând un procentaj de 4,8%, iar pentru această categorie de mamifere cel mai bine reprezentat este cerbul, care formează un procentaj de 2,8% ca NR și 7,4% ca NMI, urmat de mistreț care deține un procentaj de 1,5% ca NR și 5,9% ca NMI, iar iepurile de câmp și calul sălbatic dețin un procentaj de 0,3% ca NR și 1,5% ca NMI (Tabel 1). Această distribuție este asemănătoare cu cea întâlnită în cadrul așezării cucuteniene de la Scânteia².

În cazul vitei domestice, în ciuda puținelor piese osteologice măsurabile, s-a observat prezența cu precădere a animalelor de talie mică, fapt remarcat și în cazul altor așezări cucuteniene, fiind o caracteristică a acestei specii în aria culturii Cucuteni. Bovinele nu aveau o talie înaltă, însă aveau o masă de carne mai mare. Vârstele de sacrificare ale bovinelor sugerează faptul că predomină animalele care atingeau maximul ponderal, între 2 și 4 ani, care sunt furnizoare ale unei cărni de bună calitate. O astfel de exploatare a vitelor domestice a fost observată și în cazul așezării cucuteniene de la Ghelăiești-Nedeia³.

În stadiul actual al cercetării, ca număr de resturi și ca număr minim de indivizi, diferența între vita domestică și porc nu este mare (porcul fiind mai bine reprezentat). Însă, luând în considerare talia vitelor, mult mai mare în raport cu aceea a porcinelor sau ovicaprinelor, putem aprecia că necesitățile de proteine animale erau acoperite în primul rând de bovine și, mai apoi, completate de porcine. De asemenea, nu putem încă exclude posibilitatea utilizării acestei specii în tracțiune, cu toate că, până în momentul de față, nu au fost identificate la nivelul oaselor patologii specifice acestei activități. Reamintim faptul că utilizarea acestei specii în tracțiune a fost observată în cadrul altor așezări contemporane din arealul sudic învecinat⁴, situație care ar putea fi întâlnită și la est de Carpați.

² C.-M. Mantu, M. Știrbu, N. Buzgar, *Considerații privind uneltele din piatră, os și corn din așezarea cucuteniană de la Scânteia (campaniile 1985-1990)*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 129-131.

³ S. Haimovici, C. Stan, *Studiul preliminar al paleofaunei descoperite în așezarea neolitică de la Ghelăiești-Nedeia*, în *MemAnt*, IX-XI/1977-1979, 1985, p. 693-694.

⁴ A. Bălășescu, D. Moise, V. Radu, *Une utilisation des bovins pour la traction pendant la Chalcolithique en Roumanie?*, în P. Petrequin, R.-M. Arbogast, A.-M. Petrequin, S. van Willigen, M. Bailly (eds.), *Premier chariots, Premiers araires: La diffusion de la traction animale en Europe pendant le IVe et IIIe millénaires avant notre ère*, CRA29 Monographies, Paris, 2006, p. 269-273.

Pentru suinele domestice, în urma calculării dimensiunilor, s-a constatat faptul că această specie este reprezentată de animale de talie mică, asemănătoare tipului „palustris”. Acest tip de porc este bine reprezentat și în cadrul altor așezări cucuteniene⁵. Din punct de vedere al vârstelor de sacrificare, animalele adulte sunt majoritare (în jurul vârstei de 2-2^{1/2} ani), fiind identificat un singur individ cu o vârstă de 6-8 luni. Această preferință pentru animalele adulte se poate explica și pe baza faptului că acest tip de porc („palustris”) avea o creștere mai lentă⁶.

Legat de analiza suinelor domestice, în Groapa B a fost descoperit un craniu de porc (*Sus domesticus*). O bună parte din oasele feței (viscerocraniu) au fost fragmentare, fiind, astfel, imposibil de recoltat craniul în forma sa anatomică (Planșa 1/9). Cu toate acestea, asupra craniului a fost posibilă realizarea unor măsurători osteometrice⁷ și determinări legate de talie, vârstă și sex. În urma măsurătorilor, am observat o dimensiune mică a dentiției. Pentru M3 a fost obținută o lungime de 25,2 mm (unde în mod normal lungimea oscilează între 32-39 mm)⁸ și M1-M3 cu o lungime de 57,9 mm. Din punct de vedere al sexului, acest craniu provine de la o femelă. Vârsta a fost determinată pe baza uzurii dentare și a rezultat un animal de aproximativ 2^{1/2} ani⁹. Așadar, datele obținute în urma analizei osteometrice a acestui craniu arată faptul că provine de un animal gracil de talie mică (tipul „palustris”), fiind caracteristic așezărilor cucuteniene¹⁰.

⁵ S. Haimovici, *Studiu preliminar al materialului faunistic din așezarea cucuteniană de la Mitoc-Valea lui Stan (județul Botoșani)*, în *Hierasus*, IV, 1986, p. 79.

⁶ S. Haimovici, C. Stan, *op. cit.*, p. 694.

⁷ A. von den Driesch, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum Bulletin 1, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, Massachusetts, 1976.

⁸ G. El Susi, *Archaeozoological researches in the Neolithic site of Foeni (Timiș County)*, în Fl. Drașovean (ed.), *The Late Neolithic of the Middle Danube Region: International Symposium on the Problems of the Transition from Middle to Late Neolithic in the Middle Danube Region*, June 1997, Timișoara, 1998, p. 144-145.

⁹ Datele legate de vârsta de sacrificare arată faptul că animalul fost sacrificat în lunile noiembrie-decembrie (fiind cel mai probabil un animal rezultat din fătarea de primăvară a speciei) – după A. Ervynck, *Detailed recording of tooth wear (Grant, 1982) as an evaluation of the seasonal slaughtering of pigs? Examples from Medieval sites in Belgium*, în *Archaeofauna: International Journal of Archaeozoology*, 6, Universidad Autonoma de Madrid: Laboratorio de Arqueozoología, Madrid, 1997, p. 70.

¹⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie: Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra-Neamț, 2004, p. 310-312.

Dintre mamiferele domestice, ovicaprinele se află pe ultimul loc, fiind mult mai slab reprezentate comparativ cu vita și porcul. Datorită numărului redus și foarte fragmentar al resturilor provenind de la această specie, nu a fost posibilă o delimitare clară între cele două specii (oaie și capră) și nici nu au putut fi obținute detalii legate de talia acestor animale. În ceea ce privește vârstele de sacrificare, predomină animalele ce depășesc vârsta de 2 ani. Aceasta dovedește faptul că aceste animale erau păstrate pe întreaga durată a vieții economice specifice speciei. Un astfel de caz a fost observat și în cadrul așezării de la Drăgușeni¹¹, scopul principal în creșterea ovicaprinelor nefiind consumul de carne, ci folosirea timp mai îndelungat a produselor furnizate (lapte, lână, etc).

În stadiul actual al cercetării, observăm că vânătoarea ocupa un loc mai puțin important în cadrul așezării, având în principal scopuri alimentare, concentrându-se asupra speciilor artiodactile precum cerbul și mistrețul. Pentru aceste specii nu a fost posibilă determinarea taliilor sau a vârstelor de sacrificare a animalelor. Iepurele este foarte slab reprezentat fiind identificat un singur fragment osteologic.

De asemenea, în cadrul eșantionului analizat a fost identificat un dinte de cal (Planșa 1/7), pe care l-am plasat în categoria mamiferelor sălbatice (nu exista dovezi ale domesticirii speciei la acest nivel cronologic). În literatura de specialitate este menționat faptul că exista un centru de domesticire pe Niprul mijlociu¹², iar din această zonă calul domestic s-a răspândit în întreaga arie a culturii Cucuteni-Tripolye (în special în fazele de sfârșit ale acesteia), însă purtătorii acestei culturi erau încă neobișnuiți cu acest animal, fiind astfel rar utilizat¹³.

În cadrul cercetării arheologice au fost descoperite și o serie de piese din materii dure animale prelucrate în scopul realizării unor unelte sau podoabe.

Una dintre cele mai interesante piese este un pandantiv obținut dintr-o scoică din clasa bivalvelor (familia mactridaelor) (Planșa 1/2).

Din Groapa B au fost recoltate două ace din os, unul fiind obținut din peretele unui os lung al unui animal de talie medie (ovicaprină sau căprior), iar celălalt realizat dintr-un os de pasăre (Planșa 1/4). Tot aici trebuie menționat și un astragal de ovicaprină pe suprafața căruia au fost identificate urme de șlefuire (piesa având forma unui jeton) (Planșa 1/1).

¹¹ Al. Bolomey, *Exploatarea animalelor în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni, jud. Botoșani*, în *MCA*, XIV, 1980, p. 104.

¹² J. Boessneck, *Die Domestikation der Tiere*, în J. Frewein (coord.), *Das Tier in der menschlichen Kultur*, Artemis, Zürich, 1983, p. 118.

¹³ S. Haimovici, C. Stan, *op. cit.*, p. 695.

Urme de tăiere și prelucrare au fost observate și pe suprafața unei ramificații a unui corn de cerb (utilitatea piesei nu este clară, fiind probabil parte din rămășițele unui proces de prelucrare a unei unelte) (Planșa 1/6).

Materialul faunistic analizat nu este unul numeros, însă reprezintă primele date obținute legate de economia animalieră a așezării cucuteniene de la Dobrovăț-Pădurea Buda. Pe baza acestuia, a fost posibilă observarea câtorva particularități legate de creșterea animalelor în cazul așezării, dar și, într-o mai mică măsură, de practicarea vânătorii de către comunitățile preistorice care au viețuit aici. Sperăm ca cercetările viitoare ale așezării să completeze eșantionul faunistic spre o mai clară înțelegere a relației omului cu lumea animală în cadrul acestui sit.

*ARCHAEOZOOLOGICAL STUDY REGARDING THE CUCUTENIA₃
SETTLEMENT OF DOBROVĂȚ - PĂDUREA BUDA (IAȘI COUNTY).*

THE 2019 CAMPAIGN

(Abstract)

During the research of Dobrovăț, 484 osteological remains were identified and analyzed, 88 of them being indeterminable (Table 1). The residues from the domestic animals predominate, accounting for 95.2% (83.8% NMI) of the total, and those coming from wild animals representing only 4.8%.

Pigs predominate in domestic animals (44.4% and 38.2% as NMI), followed by cattle (42.9% and 35.3% as NMI) and ovicaprines (7.8%, 10.3% as NMI). Based on the measurements and the analyses, specifications were made regarding the size of the domestic animals, as well as the age when they were slaughtered. We mention that in Pit B, a pig skull was discovered, which originates from a 2^{1/2} year old female, belonging to a gracile animal of palustris type.

The remains of wild animals come from deer (Cervus elaphus), wild boar (Sus scrofa), rabbit (Lepus europaeus) and wild horse (Equus caballus). Analogies were made with other Cucuteni settlements where zooarchaeological analyses were performed and, in this case, the use of domestic animals is clearly superior in the animal economy.

We also referred to some artefacts from bone, deer horn or shell that appeared during the excavations in 2019 (Pl. 1/1-4, 6).

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Table 1. Dobrovăț-*Pădurea Buda*. The distribution of species as number of remains (NR) and minimal number of individuals (MNI), according to levels and archaeological structures.

Plate 1. Dobrovăț-*Pădurea Buda*. 1, Talus of ovicaprine with polishing traces; 2, Pendant obtained from a shell; 3, Tip (?) obtained from a long bone of a large size animal (bovine or stag); 4, Bone needles; 5, Phalanx I and II from *Bos taurus* (domestic cattle); 6, Piece with traces of processing obtained from a stag antler; 7, Tooth of *Equus caballus* (horse); 8, Radius of *Ovis aries* (sheep); 9, Skull of *Sus domesticus* (pig) from Pit B.

Structură arheologică Specie	Nivel - Dobrovăț I				Nivel - Dobrovăț I+II				Locuința L3				Locuința L4				Groapa B				TOTAL			
	NR	NR%	NMI	NMI %	NR	NR%	NMI	NMI %	NR	NR%	NMI	NMI %	NR	NR%	NMI	NMI %	NR	NR%	NMI	NMI %	NR	NR%	NMI	NMI %
Bos taurus	92	51,7	10	41,7	20	33,3	4	36,4	29	50,9	4	33,3	23	26,1	4	23,5	6	46,2	2	50	170	42,9	24	35,3
Ovis aries/ Capra hircus	14	7,9	3	12,5					7	12,3	2	16,7	10	11,4	2	11,8					31	7,8	7	10,3
Sus domesticus	69	38,8	8	33,3	35	58,3	5	45,5	20	35,1	5	41,7	45	51,1	6	35,3	7	53,8	2	50	176	44,4	26	38,2
Mamifere domestice	175	98,3	21	87,5	55	91,7	9	81,8	56	98,2	11	91,7	78	88,6	12	70,6	13	100	4	100	377	95,2	57	83,8
Cervus elaphus					5	8,3	2	18,2	1	1,8	1	8,3	5	5,68	2	11,8					11	2,8	5	7,4
Sus scrofa	2	1,1	2	8,3									4	4,55	2	11,8					6	1,5	4	5,9
Lepus europaeus													1	1,14	1	5,9					1	0,3	1	1,5
Equus caballus	1	0,6	1	4,2																	1	0,3	1	1,5
Mamifere sălbatice	3	1,7	3	12,5	5	8,3	2	18,2	1	1,8	1	8,3	10	11,4	5	29,4					19	4,8	11	16,2
TOTAL DETERMINABILE	178	100	24	100	60	100	11	100	57	100	12	100	88	100	17	100	13	100	4	100	396	100	68	100
INDETERMINABILE	24				11				19				28				6				88			
TOTAL	202		24		71		14		76		12		116		17		19		4		484		68	

Tabel 1. Dobrovăț-Pădurea Buda. Repartiția speciilor ca număr de resturi (NR) și număr minim de indivizi (NMI), pe nivele și structuri arheologice

Plaușa 1. Dobrovăț-Pădurea Buda.

- 1, Astragal de ovicaprină cu urme de șlefuire; 2, Pandantiv obținut dintr-o scoică;
 3, Vârf (?) obținut dintr-un os lung al unui animal de talie mare (bovină sau cerb);
 4, Ace din os; 5, Falangă I și II de *Bos taurus* (vită domestică); 6, Piesă cu urme de prelucrare obținută dintr-un corn de cerb; 7, Dinte de *Equus caballus* (cal); 8, Radius de *Ovis aries* (oaie);
 9, Craniul de *Sus domesticus* (porc) din Groapa B

MARI TEME RELIGIOASE ÎN ARTA RUPESTRĂ DIN ROMÂNIA ȘI LEGĂTURILE SALE CU EUROPA. STUDIU DE ETNORELIGIE*

Gheorghe LAZAROVICI¹, Cornelia-Magda LAZAROVICI²

Cuvinte cheie: artă rupestră, artă parietală, Paleolitic, Preistorie, vânători, animale sălbatice, pescari, pești, religie

Keywords: Rock art, Wall art, Paleolithic, Prehistory, hunters, wild animals, fishermen, fish, religion

Tema I. Principalele ocupații

Pentru epocile străvechi, vânătoarea și pescuitul au fost principalele surse de hrană și îmbrăcăminte, care s-au menținut și în toate epocile ulterioare, ajungând să reprezinte între o treime și o pătrime din ocupațiile comunităților umane. Din Paleolitic rolul principal al vânătorii a continuat să scadă, oamenii completându-și hrana din cules, iar mai apoi, din Epoca Neolitică, cu agricultura și domesticirea animalelor. Este firesc, deci, ca imaginile care ni s-au păstrat să reflecte toate acestea prin arta rupestră, parietală și mobilă din viața spirituală a comunităților.

Cele mai vechi manifestări de artă rupestră provin din peșteri, unde s-au păstrat mai bine, ele redând animalele cele mai impunătoare precum bizonul, rinocerul puros³, ursul de peșteră și calul, plus o figură neidentificată (Fig. 1). Acestea sunt dintre cele mai timpurii reprezentări de artă pictată paleolitică.

* Varianta în limba engleză a acestui studiu: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Great religious themes in cave art in Romania and their relationships to Europe*, în C. Cordoș, V. Chirica (eds.), *Le Paléolithique supérieur de Roumanie en contexte du Paléolithique supérieur européen, Actes du Colloque International de Iași, 2019*, Editura Pim, Iași, 2019, p. 120-138.

¹ Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, SIBIU.

² Academia Română, filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

³ M. Cârciumar, *Paleoliticul, Epipaleoliticul și Mezoliticul Lumii*, ediția a II-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, p. 168, fig. 94/16.

Cele din Peștera Coliboaia sunt datate în jur de 35.000 BC⁴. Foarte probabil, toate acestea sunt creații ale lui *Homo sapiens*.

Acesta a creat marile manifestări magico-religioase din arta rupestră și parietală. Descoperirile din peșterile Cuciulat⁵ și Coliboaia sunt aproape contemporane cu descoperirile din *Peștera cu oase* de la Steierdorf-Anina⁶, încât și manifestările lor se leagă de cele din vestul Europei, mai timpurii decât acelea după unele date cronologice, dar acest lucru nu este important.

Vânătoarea

Manifestări magico-religioase au apărut încă de la omul de tip *Neanderthal*, legate de principala lui ocupație, vânătoarea ursului de peșteră⁷. Aceste descoperiri aparțin unor perioade timpurii ale Paleoliticului superior, mai ales datorită rinocerului păros și a ursului de peșteră, adaptabili perioadelor reci, când mai sunt cunoscute sanctuare profunde⁸, cum sunt cele de la Coliboaia și Cuciulat. Prezența ursului și a rinocerului în arta rupestră este destul de rară (cca. 3%, ursul; 1%, rinocerul)⁹.

Descoperirile noastre din zona de care ne-am ocupat, de la Falezile Someșului (Fig. 17), aparțin unor perioade mai recente, dar pe văile care coboară dinspre Munții Meseșului sunt și descoperiri paleolitice ceva mai timpurii. Cele câteva descoperiri paleolitice din zonele mijlocii ale cursului Someșului sunt slab cercetate¹⁰, nu ne ajută prea mult la datări mai exacte și nici să legăm direct descoperirile noastre de acelea. Dar distanțele mici, sub 10 km, fac posibil ca membrii comunităților paleolitice din zonă să fie autorii rupestrelor semnalate de colegii noștri și de noi¹¹.

⁴ C. Ghemiș et alii, *An Exceptional Archaeological Discovery – „The Art Gallery”, in Coliboaia Cave, Apuseni Mountains, Romania*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, XLVI, 2011, p. 5-18.

⁵ M. Cărciumaru, P. Brijan, *Gravurile rupestre din „peștera cu incizii”*, în ****, Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1988, p. 14-20; Al. Păunescu, *Paleoliticul și Mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, Editura Agir, București, 2000, p. 449.

⁶ Gh. Lazarovici et alii, *Steierdorf, oraș Anina, jud. Caraș Severin, Punct: Peștera Hoților (La Hoțu)*, în *CCAR. Campania 2005*, 2006.

⁷ M. Cărciumaru, M. Mărgărit, *Arta mobilieră și parietală paleolitică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, p. 107.

⁸ M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 177, stilurile după A. Leroi-Gourhan.

⁹ *Ibidem*, p. 193 apud A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Mazenod, Paris, 1965.

¹⁰ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 448-456; S.-A. Luca, N. Gudea, *Arheologie și istorie. Descoperiri din județul Sălaj*, Bibliotheca Septemcastrensis XXIV, Editura Primus, Oradea, 2010, p. 100, cat. 229a.

¹¹ R. Pop, C. Ghemiș, *Contributions to the Knowledge of Parietal Art in North-Western*

Vânătoarea fiind principalul mijloc de subsistență al comunităților paleolitice, firesc este deci ca manifestările lor magico-religioase să reflecte acest subiect ca o temă principală. Principalele animale care apar în reprezentările noastre din Falezile Someșului sunt legate în primul rând de cerb, căprior și mai apoi de cornutele mari (taur – *Bos primigenius*).

Cerbul joacă rolul cel mai important, lui îi este asigurat un altar cu o serie de alegorii legate de vânătoare la Rus-Haltă, **altarul cerbului** (Fig. 2-3), cum l-am definit. Menționăm că în arta rupestră din vestul Europei cerbul apare asociat cu căpriorul în proporție de 4,5%¹².

L-am definit ca altar deoarece în jurul său se concentrează toate imaginile redând o compoziție care lasă impresia că urmărește desfășurarea unor povestiri imaginare menite să inițieze tinerele generații în tainele vânătorii (Fig. 2). În alegorie sunt prezentate părțile vulnerabile ale diferitelor animale, apare **spiritul vânătorului**, un omuleț menit a dirija arma spre partea cea mai vulnerabilă a animalului, spre ureche (Fig. 3), dar este marcată și zona inimii (Fig. 2b, marcaj 4). O a doua parte a tabloului rupestru prezintă arme și simboluri de arme. Și aici, ca și în alte locuri pe tablouri sunt mult mai multe semne, din diferite perioade istorice, pe care le-am prezentat pe larg¹³.

Transilvania. The Discoveries from Ileanda (Sălaj County), în *Ziridava*, 27, 2013, p. 7-20; J. Bejenariu, R. Pop, *Prehistoric Petroglyphs Recently Discovered in the Someș Valley (Sălaj County), Romania*, în *International Newsletter on Rock Art*, INORA, 66, 2013, p. 1-4; Gh. Lazarovici, R. Pop, *Hunting Symbols from the Someș Cliffs*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Between Earth and Heaven Symbols and Signs, Papers presented at the International Symposium „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in Sanctuaries”, 11-13 September 2015*, Etnoreligion Series II, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2015, p. 57-106; Iidem, *Simboluri legate de vânătoare de la falezile Someșului*, în *ActaMP*, XXXVIII, 2016, p. 9- 63; Iidem, *About the cave art from Grota Mare – Someș River Cliffs and some comments on the cave art*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and signs as a communication system. In memory of Gheorghe Dumitroaia. Papers presented at the International Symposium „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, Romania, 9-11 September 2016*, Etnoreligion Series III, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2017, p. 57-106; Iidem, *Rupestrele de la Rus-Ob. 05 – La Vest de Văgăuni*, manuscris, comunicare prezentată la Simpozionul Internațional „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, 2018; Gh. Lazarovici, *The image of Man and Divinity from Paleolithic to Present. Related to Rock Art*, în S.-A. Luca, A. Tudorie (eds.), *The Image of Divinity in the Neolithic and Eneolithic. Ways of Communication, Sibiu, Romania, 26th-28th October 2017*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2018, p. 5-46.

¹² M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 193; A. Leroi-Gourhan, *op. cit.*

¹³ Gh. Lazarovici, R. Pop, *op. cit.*, 2015; Iidem, *op. cit.*, 2016; Gh. Lazarovici, *op. cit.*

Ne referim în primul rând la un vârf de lance gravat adânc cu o unealtă de metal diferit de celelalte gravuri (Fig. 4a), care taie o rozetă cu patru brațe, realizată nu prea adânc și discontinuu (sunt marcate clar doar trei brațe). Unii colegi consideră că este realizată cu compasul (Fig. 4c). La o reconstituire ar trebui să arate ca în Fig. 4c. Dar au fost marcate doar trei brațe. Pentru cel de-al patrulea, nu sunt semne pe rocă, iar aceasta nici nu a fost distrusă (Fig. 4b). Menționăm că în urma verificările noastre rozeta a fost realizată cu dimensiunile diametrului (Fig. 4d)¹⁴, nu cu raza, cum este la rozeta cu șase brațe.

Rozetele cu patru brațe nu sunt prea numeroase, mai frecvente sunt cele cu șase. Așa cum apare ea în imaginea discutată, pare să redea trifoiul. Trifoiul cu patru foi are o semnificație recentă... că ar aduce norocul. Motivul mai apare uneori¹⁵. Revenind la armă, aceasta taie cercul și razele amintite, deci cercul ar putea fi mai vechi. Compasurile erau cunoscute în Epoca Bronzului și poate chiar mai devreme, încă din civilizațiile cu ceramică pictată, când se realizează diferite cercuri sau spirale curgătoare, care sunt realizate cu compasul.

Vânătorii (Fig. 5)

Imaginea gravată a vânătorului apare doar în imaginile de la Falezile Someșului, din partea nordică a râului Someș. În afara aceluși „*spirit al vânătorului*” (l-am numit spirit deoarece este redat foarte ușor ca în vis, parcă plutind), mai apar imagini de vânători la un alt obiectiv din apropiere, marcat ca *Panoul Vânătorilor*. Aici, în ultimul caz, apar trei figuri de vânători. Din păcate, pe acel panou coaja pe care au fost gravate figurile a căzut și au rămas doar urmele în roca nisipoasă. Acolo, alături de incizii apar și unele pete de culoare brun-gălbuie. Nu știm dacă oxidarea s-a petrecut datorită inciziilor, cum este evident în unele cazuri, altele oxidarea nu se asociază cu gravuri, de unde greutatea atribuirii mai precise.

În prima interpretare, *Vânătorul 1* (Fig. 5a, nr. 53, Fig. 5b figura detaliu) reprezintă o persoană mare, care părea să călărească sau să vâneze un cerb, iar în mână ar avea o lance. La o altă interpretare, în loc de lance ar fi spinarea unui alt animal (Fig. 5a, nr. 55). În aceeași zonă, deasupra *Vânătorului 1* apare o altă figură umană, marcată de noi ca *Vânătorul 3* (Fig. 5a, nr. 48, Fig. 10b, detaliu).

¹⁴ H. Wirth, *Die Heilige Urschrift der Menschheit*, (1931-1936), Berlin, 1931, figura 31.3.

¹⁵ S. Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jüngsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Editura Philip von Zabern, Mainz, vol. II, 2007, Taf. 67.1.

La un alt vânător, marcat ca *Vânătorul 2*, sub coaja desprinsă pot fi observate o serie de semne pe care le-am identificat cu armele vânătorului, arme care apar în mai multe tipuri de reprezentări ale vânătorilor în diferite reprezentări de artă rupestră, pictate sau gravate.

Vânătorul 2, se află tot pe *Panoul vânătorilor* (Fig. 6a, marcaj 88) și noi i-am marcat corpul cu culoare roșie sau închisă, iar armele și alte detalii, cu galben. Figura are în mâna dreaptă o săgeată sau o suliță cu coadă scurtă (marcaj a), la brâu are tolba de săgeți (marcaj b), în mâna stângă are arcul (marcaj c), iar la brâu mai are atârinate două piese, un baston și o altă piesă în formă de „L” pe care o interpretăm ca propulsor de săgeată (marcaj d). La cap pare a avea o căciulă cu scufă, iar de lance are agățate două săgeți (marcaj e). După cum se poate observa, un echipament complet de vânător. Observațiile noastre de bazează pe unele din imaginile gravate sau de pe fresce celebre cum sunt cele de la Çatal Hüyük (Fig. 6b¹⁶) sau cele de la Tassili (Fig. 6c-d¹⁷), unde apare propulsorul (în formă de „L”, tolba la brâu Fig. 6c).

Vânătorul 3. Din cauza desprinderii cojii calcaroase, este greu de precizat dacă unele semne din vecinătate țin de vânător. La unele imagini făcute cu măiestrie de colegul fotograf Radu Pop se pot observa unele detalii păstrate în stratul de nisip, accentuate de noi în Photoshop. Impresia noastră este că vânătorul ar avea ca armă un lasou (Fig. 5a, nr. 46). Tot acolo pare a fi un alt lasou (nr. 47). Pe piept, la brâu apar și alte oxidări, prin care noi am identificat o tolba, dar și alte urme greu de interpretat exact: unele pot fi brațe, altele țin de echipamentul vânătorului.

Vânători cu brațele desfăcute pregătindu-se de săgetare, de întindere a arcului la vânătoare de cerbi, avem reprezentați în Fig. 7a¹⁸. Marin Cărciumaru a publicat o imagine deosebit de sugestivă privind armele vânătorului¹⁹ (Fig. 8).

Analogii pentru *toiag/boată* sau *lance* sunt la Abrigo A (Fig. 7a-b), doar că acolo ambii vânători poartă mască cu bucraniu: unul de cerb, celălalt de taur. De altfel, în urmă cu câțiva zeci de ani, în Etiopia mai era obiceiul ca la anumite evenimente femeile să își pună ca podoabe de cap, coarne (Fig. 7c-d). Ca arme au arcul, lancea și toiagul.

¹⁶ J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies*, 16, 1966, sanctuar VII.1, pl. LI-LIX.

¹⁷ H. Lothe, *Frescele din Tassili*, Editura Meridiane, București, 1966.

¹⁸ H. Kühn, *Die Felsbilder Europas*, Verlag Kohlhammer, Stuttgart, 1952, p. 92; <https://artepaleoliticoenasturias.com/pena-tu/>; I. Ghinoiu, *Dicționar de mitologie română*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, s.v. toiag, brad, naștere, pom.

¹⁹ M. Cărciumaru, *Contribution à la connaissance de l'art pariétal préhistorique de Roumanie*, în *AUVT*, XII, 2010, I, p. 64, fig. 27.

Propulsorul

Armele vânătorului (Fig. 8/27 originalele), alte arme pe care nu le are asupra lui în acel moment, dar sunt în dotare, le avem redată în figura de la Essone: la brâu are tolba cu trei săgeți (marcaj 4). Lângă mâna stângă este toporul sau ghioaga. În dreapta are săgeata (marcaj 2) și arcu (marcaj 3). Deasupra mâinii drepte mai are o arbaletă și un **propulsor** (marcaj 1)²⁰.

O săgeată îi marchează sexul, ca să-l recunoaștem pe vânătorul-bărbat. La Rus-*Haltă* pe al doilea Panou, la vest de **cerbul mare**, au fost o serie de arme și instalații, considerate de unii colegi ca fiind mai târzii. Este greu să facem aproximări de datare, dar am considerat că vârful de lance sau suliță (Fig. 8c: marcaj 10) poate a fost lucrat cu un obiect de metal, fiind gravat mai adânc decât celelalte. Tot acolo se mai află o lance cu un propulsor asociat cu sulița ca în Fig. 9a, marcaj 2 și 2a.

Din Banat, de la Prigor (jud. Caraș-Severin), de pe un megalit avem o serie de incizii fine, lucrate în tehnică mezolitică unde apare o figură în formă de orantă (Fig. 8b). Pe brațe regăsim o serie de arme, săgeți, harpoane, cârlige (Fig. 8b), iar pe corp mai jos alte simboluri, dar pentru unele din acestea ne scapă semnificația. În alte reprezentări de dans războinic, unde apare vânătorul-bărbat, ce are redat mai întotdeauna sexul (Fig. 8-9), acesta poartă în mâini armele specifice: arcu și săgeata (marcaj 1 și 1a), propulsorul pentru suliță și sulița (marcaj 2 și 2a). Mai mult, la figura B are mâna și poziția de aruncare a suliței cu propulsorul.

Lasoul este, de asemenea, o armă eficientă, mai ales pentru capturarea animalelor vii. În zona **vânătorului 3** sunt reprezentate două asemenea arme (Fig. 7c nr. 4-5). Și în alte situații din arta rupestră avem câteva reprezentări interesante. Astfel, la Mintadela (Fig. 7e), este redată o familie, iar bărbatul are un lasou într-o mână și securea dublă, în cealaltă. Partenera sa are masca cu cioc de pasăre, iar în mână pare a avea o lună. Lasoul apare și în frescele din Neoliticul timpuriu de la Çatal Hüyük (Fig. 10a) în lupta unui personaj ce apără un decedat de vulturii cerești (cel din dreapta are săgeata dublă), imagini ce se repetă în diferite sanctuare²¹.

²⁰ Pentru propulsor vezi : J. Guilaine, J. Zammit, *Le sentier de la guerre. Visages de la violence préhistorique*, Editura Seuil, Paris, 2001 – *Războiul*, p. 94-96; H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24.

²¹ J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, third preliminary report, 1963*, în *Anatolian Studies*, 14, 1964, sanctuar VIII.8.

În alte imagini, se poate observa cum cerbul este agățat de coarne cu lasoul într-o scenă de la Mintadela (Fig. 10d²²). La Lozna-*Faleză cu execuții* (jud. Sălaj, Fig. 10c) avem redat un taur și un cerb, iar în spatele lor este o figură neagră care are în mână un lasou cu intenția de a agăța cerbul.

Toiag (boată, bâtă, ciomag)

Cuvânt de origine slovenă, are semnificații multiple:

DEX-online: 1. Băț lung și drept de care se sprijină cineva la mers sau de care se servește pentru a se apăra. ◇ Fig. Sprijin, ajutor, reazem. ◇ Lovitură dată cu toiagul (1). 2. Un fel de baston purtat ca semn distinctiv sau ca simbol al unei demnități sau autorități. 3. (popular.) Lumânare care se așează în mână, pe pieptul sau la capul mortului. 4. (La pl. art.). Numele popular al celor trei stele luminoase așezate la rând în mijlocul constelației Orion. [Pr.: to-iag] – Din sl. *tojagŭ, tojaga*.

Creдем că este necesară o analiză etnoarheologică și etnoreligioasă a toiagului (unealtă, armă, semn distinctiv), cu rol concret și figurativ. În mitologia română el are valențe foarte vechi legate de ritualuri. În afară de naștere, îl întâlnim în toate etapele de trecere: la nuntă, dar mai ales la moarte. La naștere este pomenit doar bradul ca *alter ego* al noului născut, care să-i asigure protecție magică, dacă existau indicii de ursit nefavorabil. Începând cu căsătoria, devine simbol al virilității. La moarte, sunt numeroase ritualuri foarte vechi cu o bogată simbolistică (bradul, șarpele, incinerarea ritualică a unor obiecte întâlnite în diferite zone ale României²³).

În etnologie *bățul, toiagul, bastonul, ciomagul* pornește de la toiagul păstorului, care se regăsește în cârja episcopului, afirmându-se că „...ritmul legănat al mersului său este transcrierea splendidă și perimată a prinților păstori de pe pășunile antice”... este sprijin pentru mers, dar și armă de apărare pașnică, dar și semn al autorității: înlătură influențele dăunătoare, eliberează sufletele din infern, îmblânzește dragonii și face să țâșnească izvoarele; toiag al pelerinului și „nuielușă” a zânei care face minuni.

Pe tăblița cu imagini de la Tărtăria, pe care preoteasa o ținea în mână stângă la anumite ritualuri, avem prezentată schematic o figură care are în mână toiagul (*toiagul păstoresc* sau *cârja arhiericescă o ravados, dikanikion, paterița, baculus*

²² H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, II. Jungsteinzeit*, München, 1968, Taf. 264C.

²³ I. Ghinoiu, *op. cit.*, s.v. toiag.

*pastoralis toiagul lui Moise sau Aron*²⁴), iar în față era turma de animale și în dreapta lui, un brad. Noi l-am interpretat la figurativ ca fiind semn distinctiv, simbol al autorității asupra „turmei”, în acest caz în sensul de cei pe care îi „păstorea”²⁵, ceea ce face și preotul, episcopul sau Moise la evrei cu toiagul lui²⁶. Ciobanii de la munte au un toiag cu care își exercită autoritatea asupra turmei, câinilor sau contra răpitorilor (lup, urs). Acestea sunt împodobite de ei sau sunt cumpărate de la târguri.

În arta rupestră acesta trece aproape neobservat fiind stilizat cel mai adesea ca o linie. Mai sus îl avem reprezentat la brâu (Fig. 6a, d; 7a; 8c.9). Doar la Tassili este redat plastic cu capul îngroșat, agățat la brăul luptătorului (Fig. 6b). El apare adesea, dar de multe ori nu a fost semnalat sau nu s-a insistat ca și la propulsor²⁷.

Capcanele

Prinderea animalelor mari, în special mamutul, rinocerul și poate bourul, dar și a turmelor mari sunt dificile din cauza pielii foarte groase, cărora slabele unelte paleolitice nu le făceau față. Oamenii preistorici au învățat, unii de la alții, să facă anumite capcane, în special gropi adânci pe cărările de acces sau în zone cu momeli pentru animalele mari. Avem doar o situație în care un elefant este reprezentat într-o asemenea capcană, numite în literatură tectite.

Analogiile pe care le prezentăm mai jos se referă la diferite tipuri de capcane în care au picat mamuți (Fig. 12a, 6-7), căprior în plase (Fig. 12c) sau unele despre care se spune că sunt pentru spiritele animalelor (Fig. 12b). Din păcate în zona de la Lozna toate imaginile sunt slab păstrate, coaja calcaroasă s-a desprins și au rămas doar urme în roca nisipoasă, iar procesul de degradare continuă.

Mai avem o reprezentare de mamut La Holoame-*Grota Mare* (jud. Sălaj), dar imaginile sunt slab reprezentate, foarte șterse. La fel este situația la *Panoul Vânătorilor* de la Rus-*Haltă*, dar acolo imaginile se suprapun, iar cele cu elefanți sau mamuți sunt cele mai vechi, fiind acoperite de altele mai recente.

²⁴ E. Braniște, Ec. Braniște, *Dicționar Enciclopedic de cunoștințe religioase*, Diecezana Caransebeș, tipărită cu binecuvântarea Prea Sfințitului Laurențiu, Episcopul Caransebeșului, 2001, p. 96-97.

²⁵ Apare în Neolitic: H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 22.40, Taf. 266.3 ș.a.; în Egipt Amon – Ra are toiagul în stânga: E. M. Matie, *Miturile Egiptului Antic*, Editura Științifică, București, 1958, p. 30, fig. 11; la Tărtăria, Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 164, fig. VIIC3-C4a-c, 240, fig. IX.1.

²⁶ Ieșire 7.20, 8.16-17, pentru Aron Numeri 17.8.

²⁷ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 266.3, adesea se confundă cu sulița dacă la aceasta nu este marcat expres vârful ca la Valtora-Chei, H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 268A1.

La *Panoul Vânătorilor* mai apar o serie de încercuiri care ne amintesc de capcana de la La Pasiega (Fig. 12c). Este vorba despre unele încercuiri cu garduri, foarte probabil anumite părți mascate spre care erau hăituite animalele, iar apoi erau închise gardurile și animalele ținute în captivitate sau vâdate mai ușor.

Cortul

Imaginea unor corturi apare doar în trei situații, toate trei la *Rus-Haltă*: primul este pe *Panoul 2* de la *Cerbul mare* (Fig. 12e); al doilea, de la *Panoul vânătorilor*, are unele detalii privind intrarea și sistemul de prindere; cel de al treilea, tot de la *Panoul vânătorilor*, este ceva mai deosebit, deoarece în afara liniilor care marchează sistemele de prindere (Fig. 13a) mai sunt unele puncte rotunde la sistemele de prindere și unele aripioare de vânt. Sugerează un lăcaș pentru o personalitate sau divinitate a vânătorilor. În Fig. 13b este redată imaginea reconstituită a unui cort din piei de căprioară.

Pescuitul

Este una din importantele ocupațiilor preistorice, practică acolo unde oamenii aveau în vecinătate râuri sau lacuri. În zona Falezelor Someșului, Câmpia Someșului este, și acum, foarte plană, iar râul, până nu demult, nu era îndiguit, făcând numeroase coturi. Acolo unde râul se apropia de malurile stâncoase cu coturi scurte, apa săpa în adâncime lăsând bulboane adânci unde sălășluiau pești foarte mari. De altfel, în inventarul marilor muzee etnografice din Transilvania, de pe Someș sau Mureș avem o serie de instrumente de pescuit de dimensiuni uriașe, ceea ce ne arată că în vremurile moderne, când apele nu erau atât de poluate, se pescuiau pești de foarte mari dimensiuni. Și imaginile pe care le avem gravate pe faleze sugerează bancuri de pești de mari dimensiuni (Fig. 14a.1a2).

În afară de redarea peștilor prinși în plase mai avem câteva situații în care sunt imortalizați pești ce erau prinși în cârlige, fiind sugerat firul cu care au fost prinși (Fig. 14b).

Remarcăm și o altă situație de la *Rus-Ob. 6 nr. 34*, unde sunt trei-patru pești prinși în plase (Fig. 14c.1c2). Prinderea peștilor, în special a celor mari, era trecută pe panouri ca narațiuni-trofee a celor care i-au prins. Atât pe Faleza Someșului (Fig. 15a-c), dar și în alte părți sunt redată scene de pescuit, în special peștii mari.

Uneori, pentru a sublinia mărimea peștilor, aceștia sunt gravați în raport de barcă sau cerbi, pentru a se observa cât de mari erau (Fig. 15d-f). Alteori, este redată o balenă, mai ales în zonele oceanice (fig. 15e), înotând sub bărci și sugerând

mărimea peștelui. În unele situații sunt redată scene de pescuit la copcă, în zonele înghețate din nord (Fig. 16).

În Figura 15c din Falezile Someșului sunt prezentate imagini legate de pescuit.

Aceste imagini, ca de altfel și ale noastre, ne arată nu doar interesul pentru pescuit, dar și semnificațiile sau narațiuni povestite despre „eroii” acelor narațiuni²⁸. Desigur, nu sunt doar narațiuni, foarte probabil au marcat peștii mari cărora le aduceau ofrande pentru viitoare succese sau în fața cărora pe panouri instruiau tinerele generații la inițiere, iar „eroii” acelor narațiuni erau pomeniți.

Lipsa unor cercetări recente, moderne privind Paleoliticul superior și Mezoliticul în Bazinul Someșan nu ne permit corelații etno-culturale mai largi pentru aceste zone.

*GREAT RELIGIOUS THEMES IN THE ROMANIAN ROCK ART
AND ITS CONNECTIONS WITH EUROPE.
ETHNORELIGION STUDY*

(Abstract)

Through this study, we bring back some relatively recent findings from Transylvania and Banat, which illustrate magical-religious themes related to two basic occupations of the prehistoric man: hunting and fishing. These are found in several scenes engraved on rocks, which have a great impact on the viewer even today. We assume that the rendered scenes are related to hunting or fishing successes, or to rituals relating to the success of these actions, but we do not exclude the possibility of them being related to initiation processes. We also appealed to other representations in different parts of Europe, which illustrate the importance of these occupations, the tools and weapons used, and the animals pictured according to the typical landscapes. Unfortunately, the lack of more complex research in the areas concerned does not yet allow us to give more precise explanations about the chronology of these representations.

²⁸ J. Guilaine, J. Zammit, *op. cit.*, p. 269-272.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Coliboaia Cave: a, d, f, *apud* C. Ghemiş *et alii*, *op. cit.*; b-c, g, photo Radu Pop; e, Cuciulat, *apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2010.
- Fig. 2. a, The Shrine of the Sun-Stag; b, details marked by us.
- Fig. 3. The composition with the stag.
- Fig. 4. Rus, Ob. IV, no. 26: a, the arrow; b-c, the circle with four rays, our marking and testing; d, analogy *apud* H. Wirth, *op. cit.*, 1931.
- Fig. 5. a, Rus-*Haltă*, the Hunters's Panel; b, detail of a hunter, variant.
- Fig. 6. Rus-*Haltă*, the Hunter's Panel: a, the Hunter 2; b, Çatal Hüyük; c-d, Tassili (*apud* H. Lothe, *op. cit.*).
- Fig. 7. a, *apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 93 from Forselv; b, A: Abrigo del Raco Molero (Ripoli), B: Abrigo V, spear; c-d, Ethiopia, headdress; e-f, Rus, Hunters 1 and 3, details.
- Fig. 8. a, Hunter *apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2010; b, Prigor, person praying?; c, Rus, the Great Stag, Panel 2.
- Fig. 9. a, Dance with various types of weapons (*apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24, Eastern Spain); b, Abrigo; c, Rus, the Great Stag, Panel 2.
- Fig. 10. The lasso or the noose: a, Çatal Hüyük; b, Rus – the Hunters' Panel; c, Lozna – The Quay of Executions (b-c, photo-processing R. Pop, Gh. Lazarovici); d, Mintadela (*apud* H. Müller-Karpe, *op. cit.*); e, Man with a lasso (*apud* E. Anati, *Camonica Valley*, New York, Alfred Knopf, 1961, p. 51); f, *apud* E. Anati, *op. cit.*
- Fig. 11. The Shepherd's Cane and costumes from Transylvania, anonymous authors, 18th century.
- Fig. 12. a, Cliş – The Quay of the Gunned Down; b, Combareles, race for the spirits; c, Bernifal; d, Font de Guame; e, La Pasiega, trapped buck (*apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2006); f-g, Rus-*Haltă*, tents.
- Fig. 13. a. The Hunters' Panel, b. Reconstitution.
- Fig. 14. Big fish school: a1-a2, Cliş – The Quay of the Gunned Down; b, Rus-2.17, fish on the line; c1-c2, Rus 06.34, fish in nets.
- Fig. 15. Angling Systems, big fish: a-c, The Quays of Someş; d, e, boats, fish, whales, *passim*; f, fish and stags, Palaeolithic, France.
- Fig. 16. Ice fishing, Eastern Norway, whale and elks.
- Fig. 17. The Quays of Someş, general view.

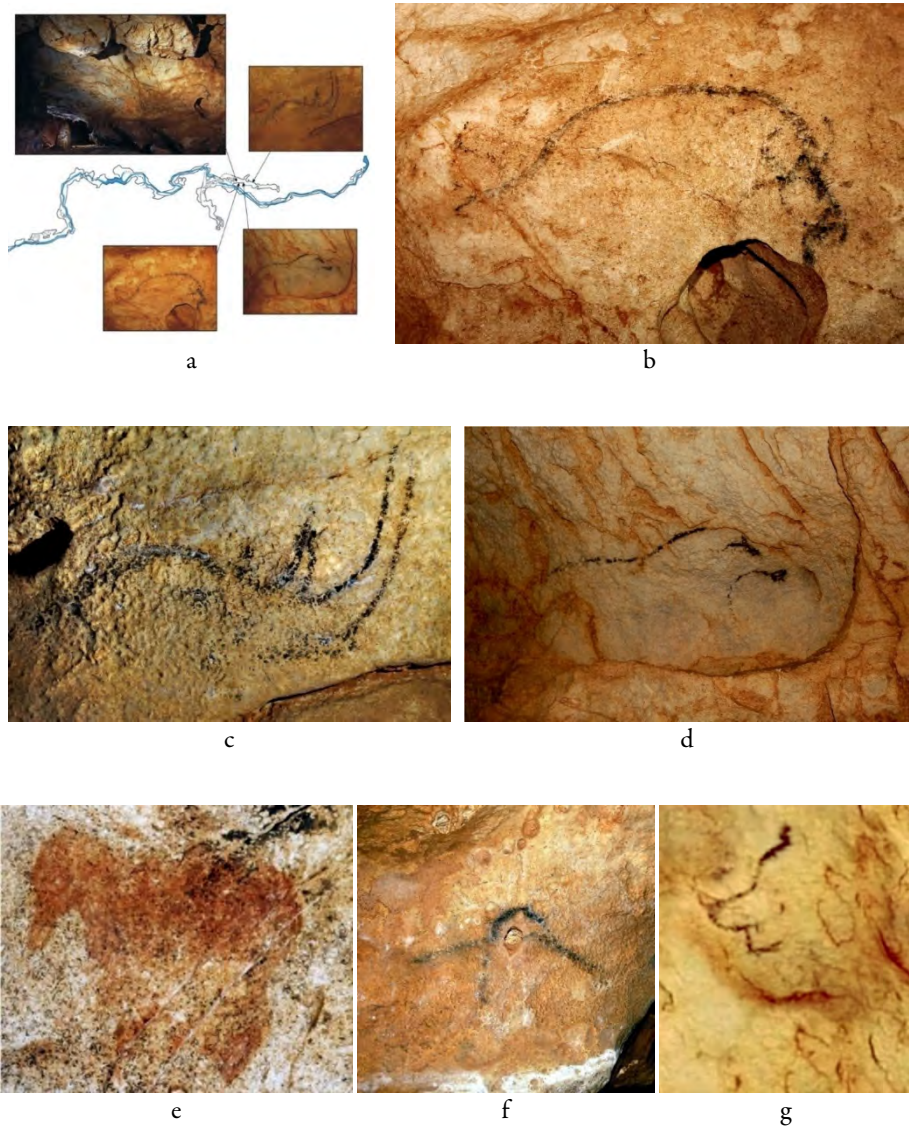

Fig. 1. Peștera Coliboaia: a, d, f, *apud* C. Ghemiș et alii, *op. cit.*; b-c, g, foto Radu Pop; e, Cuciulat, *apud* M. Cărciumaru, *op. cit.*, 2010

a

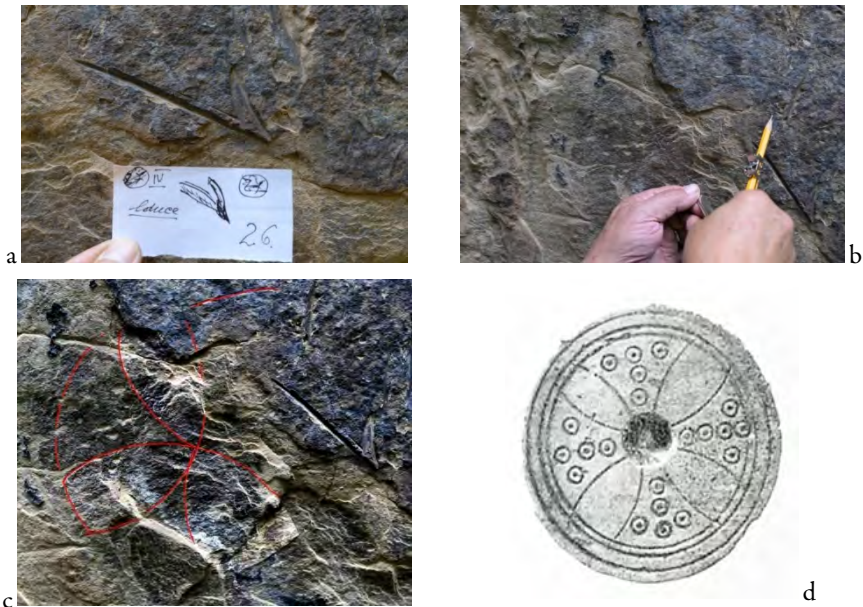

b

Fig. 2. a, Altarul Cerbului Soare; b, detalii marcate de noi

Fig. 3. Compoziția cu cerbul

Fig. 4. Rus, Ob. IV, nr. 26: a, săgeata; b-c, cercul cu patru raze, marcajul și testul nostru; d, analogie apud H. Wirth, *op. cit.*

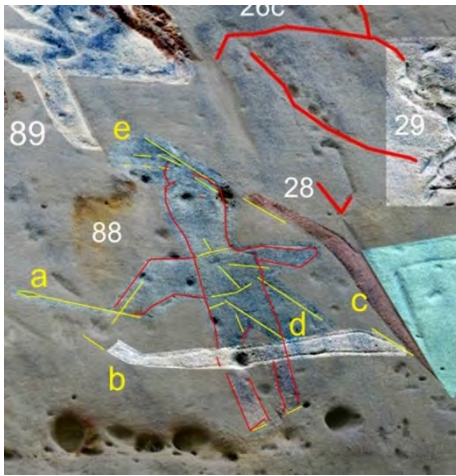

a

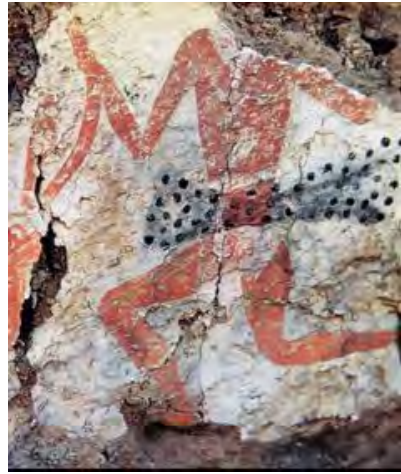

b

Fig. 5. a, Rus-Haltă, Panoul Vânătorilor; b, detaliu vânător, variantă

a

b

c

d

Fig. 6. Rus-Haltă, Panoul Vânătorilor: a, Vânătorul 2; b, Çatal Hüyük; c-d, Tassili (*apud* H. Lothe, *op. cit.*)

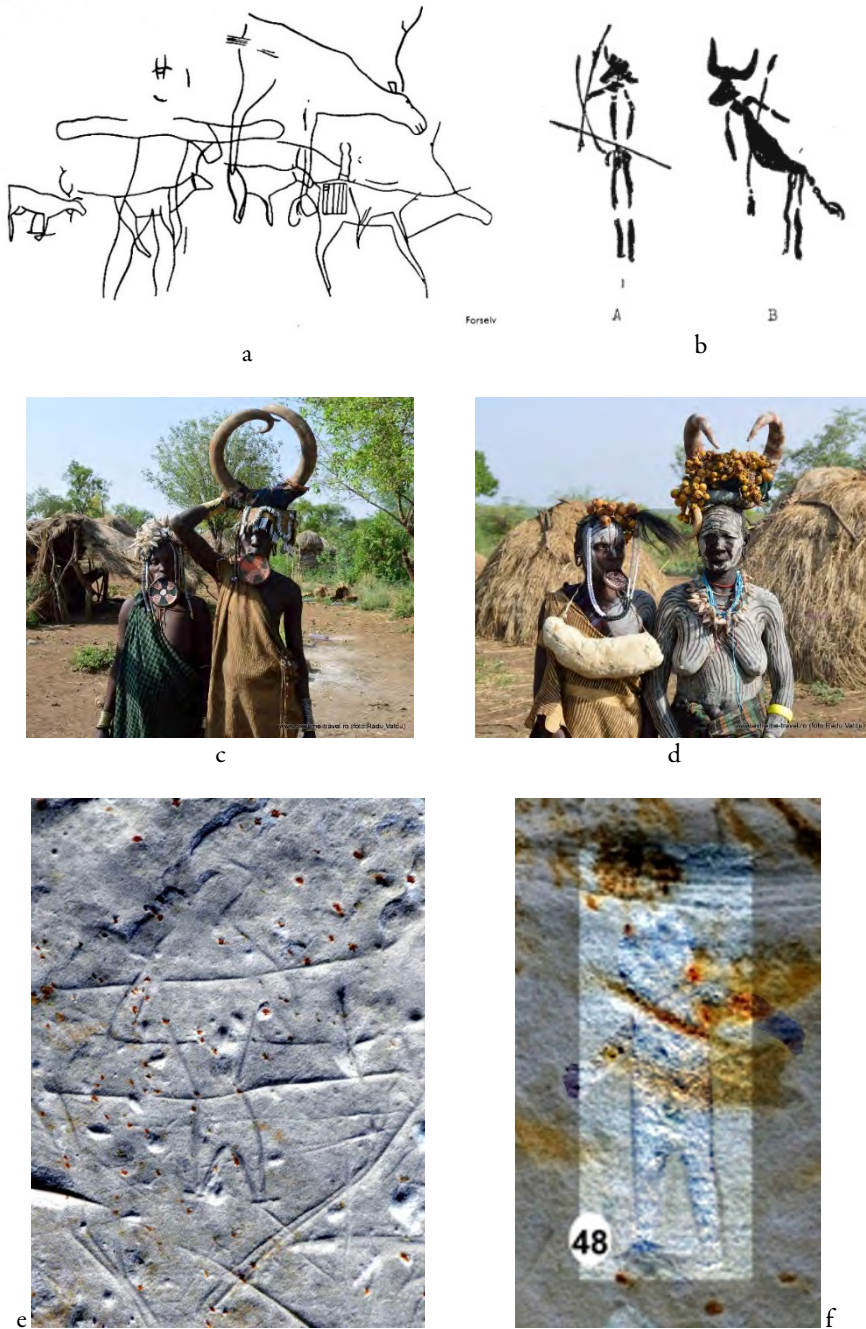

Fig. 7. a, *apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 93 de la Forselv; b, A: Abrigo del Raco Molero (Ripoli), B: Abrigo V, lance; c-d, Etiopia, podoabe de cap; e-f, Rus, Vânătorii 1 și 3, detalii

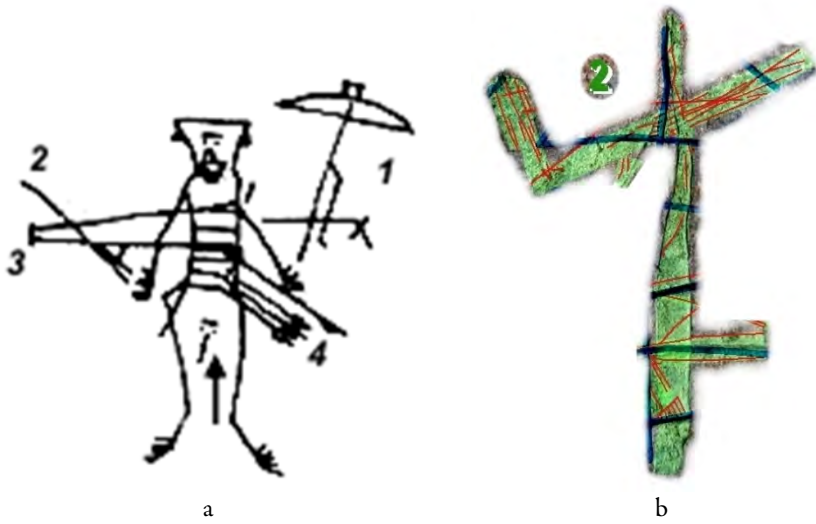
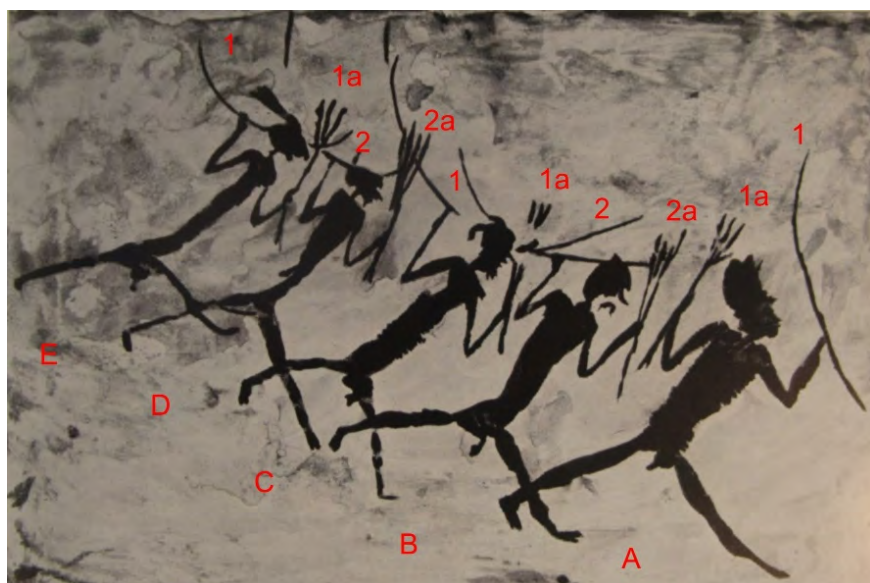

Fig. 8. a, Vânător *apud* M. Cârciumar, *op. cit.*, 2010; b, Prigor, orantă?;
c, Rus, Cerbul Mare, Panoul 2

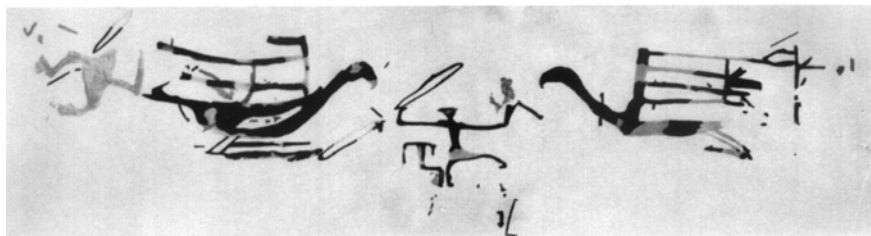

a

b

Fig. 9. a, Dans cu diferite tipuri de arme (*apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24, Spania de est);
b, Abrigo; c, Rus, Cerbul Mare, Panoul 2

a

b

c

d

e

f

Fig. 10. Lasoul sau arcanul: a, Çatal Hüyük; b, Rus – Panoul Vânătorilor; c, Lozna – Faleza Execuțiilor (b-c, foto-prelucrări R. Pop, Gh. Lazarovici); d, Mintadela (*apud* H. Müller-Karpe, *op. cit.*); e, Om cu lasoul (*apud* E. Anati, *Camonica Valley*, New York, Alfred Knopf, 1961, p. 51); f, *apud* E. Anati, *op. cit.*

Fig. 11. Toiagul păstoresc și costume din Transilvania, autori anonimi, secolul al XVIII-lea

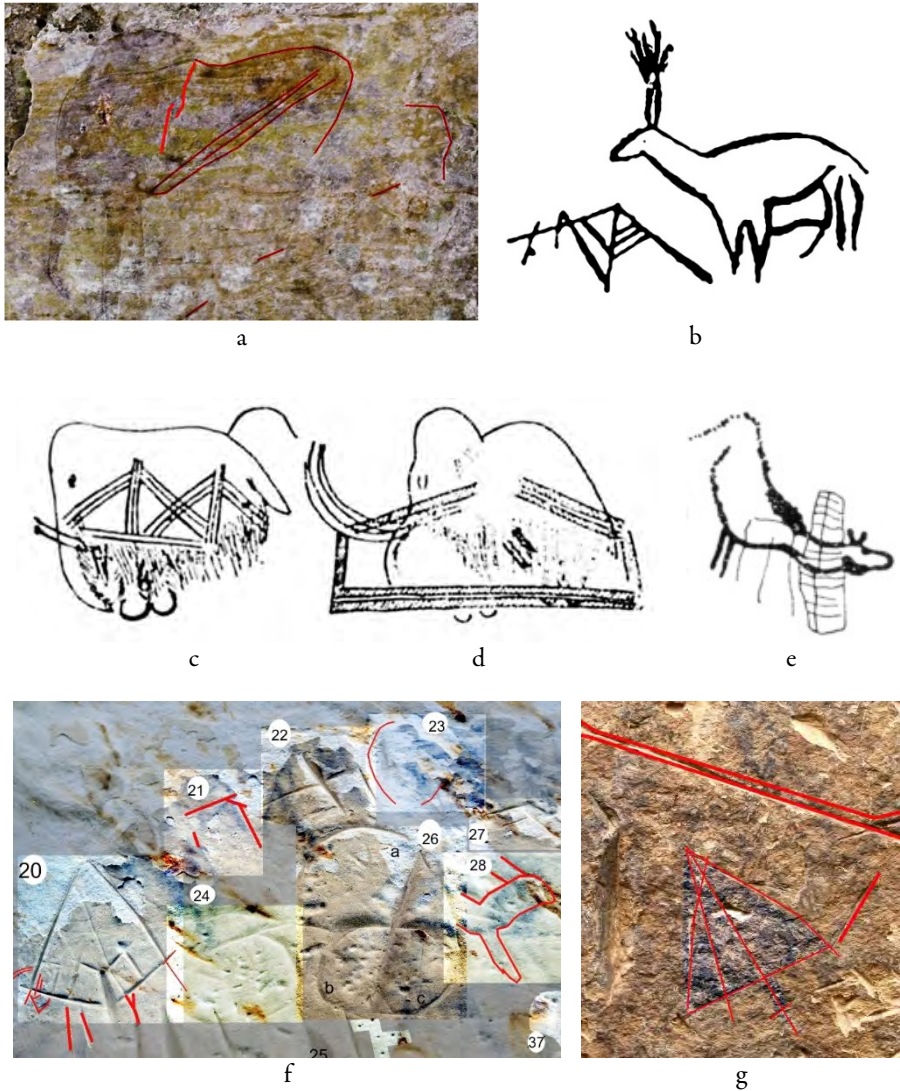
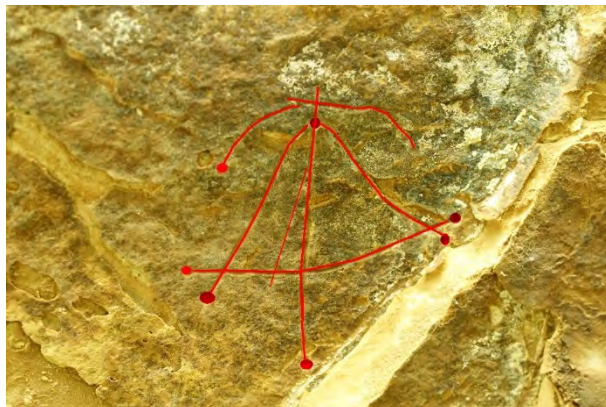
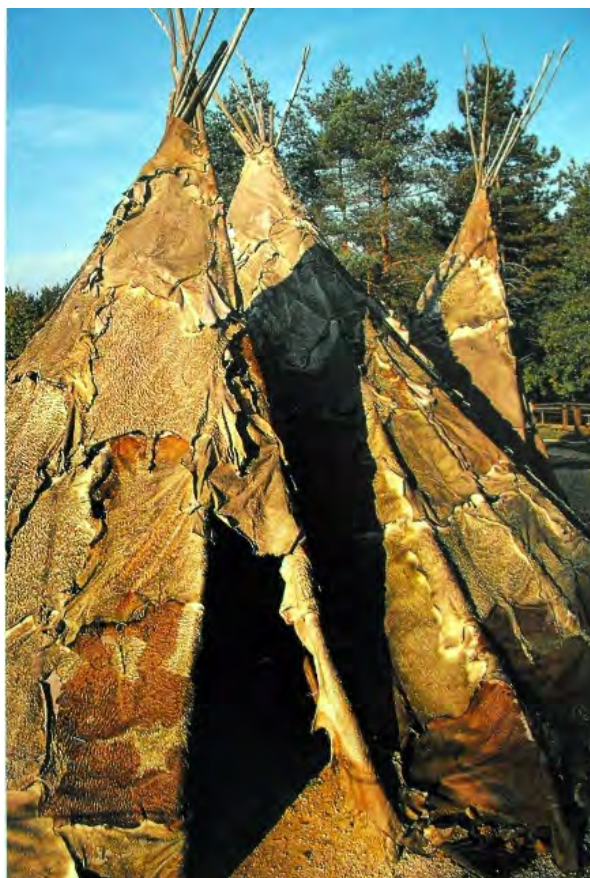

Fig. 12. a, Cliț – Faleza Împușcaților²⁹; b, Combareles, cursă pentru spirite; c, Bernifal;
d, Font de Guame; e, La Pasięa, căprior în capcană (*apud* M. Cărciumaru, *op. cit.*, 2006);
f-g, Rus-Haltă, corturi

²⁹ Mamutul apare rar la noi (de trei ori) și este acoperit de alte desene: Gh. Lazarovici, R. Pop, *op. cit.*, 2016; *Idem, op. cit.*, 2017. Nici în arta rupestră din Europa, nu este prea frecvent (doar 1%): M. Cărciumaru, *op. cit.*, 2006.

a

b

Fig. 13. a. Panoul Vânătorilor, b. Reconstituire

a1

a2

b

c1

c2

Fig. 14. Banc de pești mari: a1-a2, Cliș – Faleza Împușcaților; b, Rus-2.17, pește în undiță; c1-c2, Rus 06.34, pești în plase

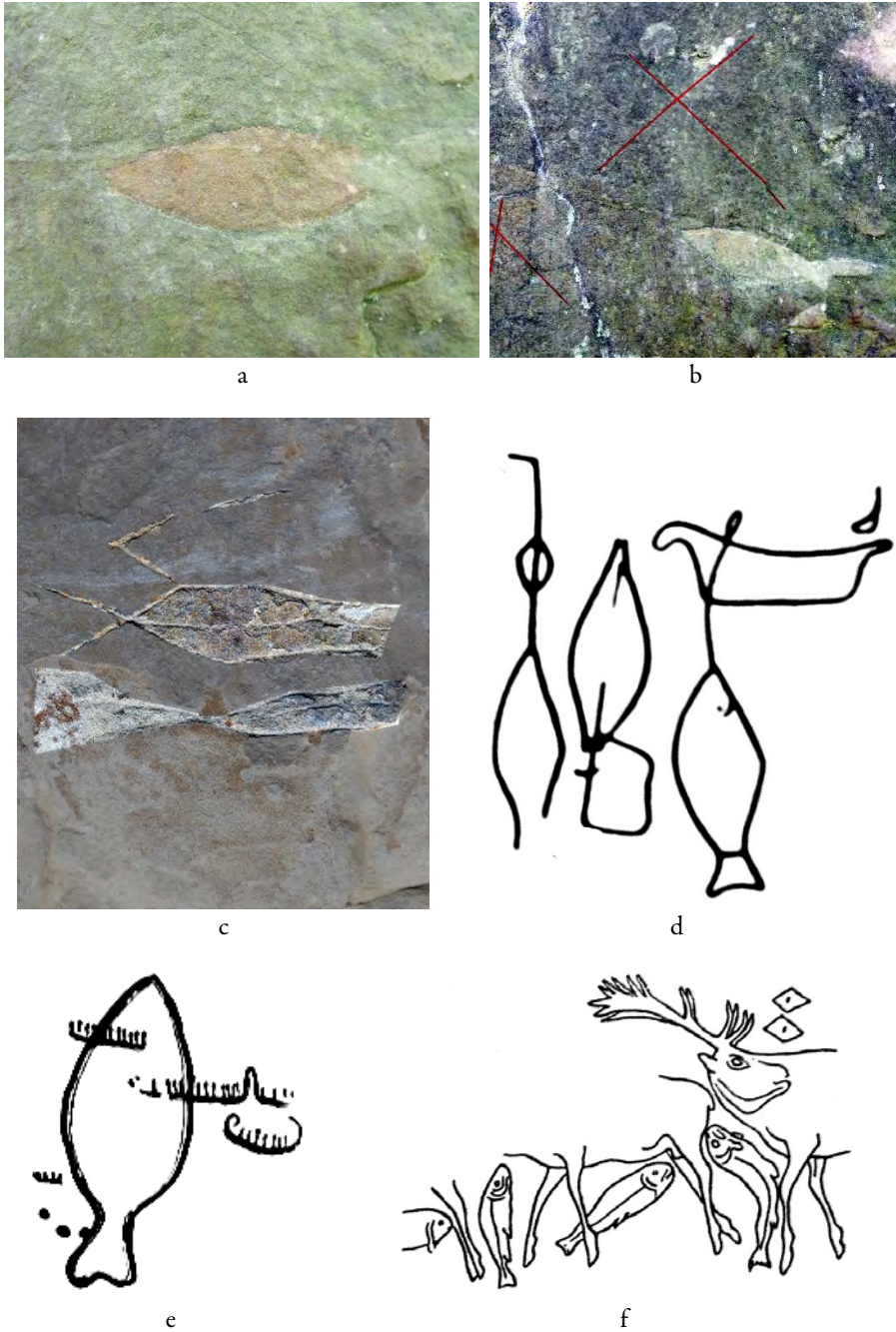

Fig. 15. Sisteme de pescuit cu undița, pești mari: a-c, Falezile Someșului;
d, e, bărci, pești, balene, passim; f, pești și cerbi, Paleolitic, Franța

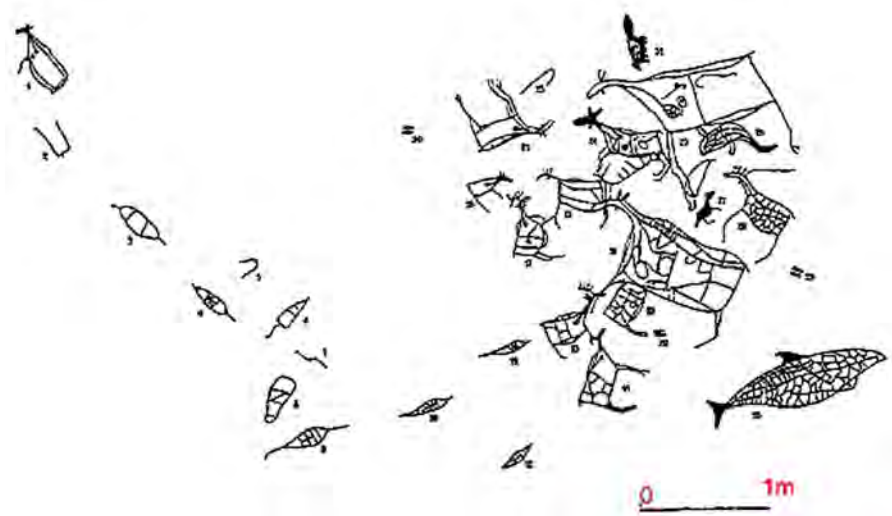

Fig. 16. Pescuit la copcă, Estul Norvegiei, balenă și elani

Fig. 17. Falezele Someșului, vedere generală

ACLAMAȚIILE ȘI PUTEREA POLITICĂ ÎN IMPERIUL BIZANTIN ȘI ȚĂRILE ROMÂNE

Eduard RUSU¹

Cuvinte cheie: aclamație, putere politică, muzică, Imperiul Bizantin, Țările Române

Keywords: acclamation, political power, music, Byzantine Empire, Romanian Principalities

Preambul

De-a lungul timpului, deținătorii de putere au pus foarte mare accent pe reprezentarea lor publică, pe dovedirea puterii pe care o dețineau și pe legitimarea în fața supușilor. Indiferent de perioadă, imaginea publică a suveranului a fost foarte riguros prezentată și atent expusă, prin diferite mijloace, tocmai pentru a putea pătrunde cât mai ușor în mentalul colectiv și pentru a crea efectul scontat. În tot acest ansamblu, muzica ocupă un loc însemnat, mai ales în Evul Mediu, când ceremonia și simbolicul sunt două noțiuni importante, caracteristice acestei perioade. Nivelul ridicat de dezvoltare și civilizare care a caracterizat Imperiul Bizantin o bună perioadă de timp a permis evoluția și coagularea – încă de timpuriu – a muzicii, în primul rând ecleziale, dar și laice, iar cele două împreună au constituit „muzica puterii”, sub forma aclamațiilor și a polihronioanelor, specii muzicale care înglobează atât elemente specific liturgice, cât și laice, așa cum vom putea observa în continuare.

Aclamațiile erau prezente și interpretate oriunde împăratul se deplasa, textele lor subliniindu-i puterea politică, dar și divină, întrucât basileul era considerat a fi trimisul și unsul lui Dumnezeu. Având în vedere toată muzica imperiului, considerăm că aclamațiile au reprezentat cel mai fidel persoana

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Facultatea de Istorie, IAȘI.

suveranului în public, au avut cel mai mare impact în rândul maselor și au contribuit substanțial la făurirea și sugerarea puterii imperiale.

Ceremonialul bizantin se dezvoltă din cultul împăraților romani, căruia creștinismul îi aduce notabile transformări, ajungând să devină o veritabilă „liturghie” imperială. Se vorbește despre începutul unui fenomen muzical prin faptul că se realizează un dublu proces de asimilare în ceremoniile de la curtea bizantină a unor piese cultice și de pătrundere în serviciile de cult a unor piese din ceremoniile imperiale. Imnurile, aclamațiile, eufemiile și polihronioanele alcătuiesc muzica bizantină de ceremonii, aceasta având o origine foarte veche, iar dezvoltarea ei fiind vizibilă începând cu perioada de domnie a împăratului Iustinian (527-565)².

Ceremonialul de la curtea bizantină era structurat în etape foarte bine definite, cu acțiuni pline de ritual și simbolism, fără a se lăsa ceva la voia întâmplării. Chiar dacă contextul era unul laic sau religios, iar mișcărilor reale sau simbolice, se stabilea nu doar direcția desfășurării, ci și modalitatea – fie pe jos sau în diferite mijloace de locomoție terestră, fie pe calea apei. Îmbrăcămintea participanților la diversele ritualuri și ceremonii era și ea strict controlată. De asemenea, cei prezenți la aceste manifestări, funcționari și cler, „interveneau” la puncte și momente fixe din cadrul ceremonialului. Aclamațiile erau prescrise elaborat și erau stabilite pentru anumite locuri și momente din timpul ceremoniei, urmând a fi efectuate de anumite grupuri, precum: membrii Senatului, miniștrii și liderii facțiunilor³.

Un exemplu de manifestare a puterii imperiale și de evidențiere a fastului sunt și ceremoniile religioase, cele mai importante desfășurându-se în „Sfânta Sofia”. La slujbele religioase de aici participau foarte mulți slujitori, împărțiți ierarhic. În timpul lui Iustinian, catedrala și slujbele de aici erau deservite de un număr impresionant, aproximativ cinci sute cincizeci și cinci de persoane. La Sfânta Liturghie participau o sută unsprezece coriști și douăzeci și cinci de diaconi, un număr foarte mare⁴, raportându-ne la orice perioadă de timp. Alt exemplu similar provine din timpul împăratului Constantin al VII-lea, care în cazul primirii protocolare a unor suverani străini la Constantinopol, pentru a-și etala puterea pe

² Sebastian Barbu-Bucur, *Polibronii, aclamații și imnuri laice în manuscrisele psaltice de la Mănăstirea Neamț*, în *Muzica*, serie nouă, anul IX, nr. 2 (34), aprilie-iunie 1998, p. 138.

³ Avril Cameron, *The Construction of Court Ritual: the Byzantine Book of Ceremonies*, în David Cannadine, Simon Price (eds.), *Rituals of Royalty – Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge University Press, Cambridge•London•New York, 1987, p. 112.

⁴ R. I. Gruber, *Istoria muzicii universale*, vol. I, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1961, p. 113.

care o deținea, recurgea la muzică. Astfel, vizita prințesei Olga a Kievului, prima suverană „barbară” care vizitează Curtea din Constantinopol, în anul 957, este primită cu tot fastul de către împărat. Cina somptuoasă organizată în cinstea venirii ei a fost printre altele acompaniată permanent de cântece și de muzica orgilor, care stârneau uimire și admirație, ele fiind menite să inspire musafirilor măcar o fărâmă din puterea deținută de basileu⁵.

Informațiile referitoare la ceremonialul de la Curte, precum și numeroasele dovezi vizuale, arată că melodiile vocale și instrumentale reprezentau un element fundamental al vieții de la curtea imperială bizantină. În Marele Palat cântăreții interpretau aclamații și recitau imne para-liturgice, în timp ce orgi frumos decorate se auzeau în fundal, instrumente apreciate mai mult ca simbol al puterii imperiale, decât pentru calitățile muzicale. Un alt gen muzical întâlnit aici este „cântecul popular”, care este o specie muzicală răspândită de vânzătorii ambulanți și interpretată preponderant în limba siriană. Muzica deținea un rol foarte important în ceremonialul aulic, în serbări și în procesiuni, evenimente la care participau toți cetățenii⁶.

Aclamațiile și rolul lor

Aclamațiile reprezintă o caracteristică a ceremonialului aulic bizantin, o modalitate de celebrare și evidențiere a împăratului, dar și a familiei acestuia și uneori a înalților demnitari sau a ierarhilor Bisericii, prin intermediul muzicii, compuse de poeții și muzicienii Curții⁷. În Imperiul Bizantin, facțiunile politice, în special „Albaștrii” și „Verzii”, dar și „Roșii” și „Albii”, gratulau fiecare apariție publică a basileului, reprezentând astfel o manifestare stilizată a panegiricului. Prin această manieră se expuneau și transmiteau sentimentele de loialitate, devoțiune și admirație față de persoanele cărora le erau dedicate aclamațiile, reflectând astfel nivelul ridicat al modului bizantin de raportare la viața publică, care îl are ca nucleu pe împărat⁸. De asemenea, aclamațiile au fost destinate să crească pompa la apariția suveranului și a Curții sale, precum și a patriarhului și a clericilor săi sau chiar a

⁵ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, New Haven•London, 2015, p. 123-124; Charles Diehl, *Byzance, grandeur et décadence*, Paris, 1920, p. 59.

⁶ Carmen Stoianov, Mihaela Marinescu, *Istoria muzicii universale*, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2007, p. 52.

⁷ Egon Wellesz, *Byzantine Music*, în *Proceedings of the Musical Association*, 59th Sess. (1931-1933), p. 18.

⁸ Idem, *A history of Byzantine Music and Hymnography*, second edition, Oxford University Press, London, 1961, p. 98.

ambilor, atunci când aceștia apăreau împreună. O altă funcție a lor era aceea de a regla ordinea desfășurării ritualurilor, procesiunilor, jocurilor, recepțiilor și reprezentațiilor efectuate în prezența basileului, iar în cazul vizitelor străinilor în Constantinopol, acestea aveau rolul de a-i impresiona pe musafiri și de a le demonstra splendoarea capitalei și forța Imperiului⁹.

Din punct de vedere etimologic, termenul „aclamație” provine din latinescul „clamo”, care se traduce prin „a striga”. De asemenea, „clamor” se traduce prin „strigăt”, „aclamare” și se referă la aclamațiile soldaților de pe câmpul de luptă¹⁰. Din simpla consultare a dicționarului putem observa foarte ușor caracterul și aplicabilitatea acestei specii muzicale, precum și locul ei în ceremonialul bizantin.

Originea aclamațiilor este incertă, nefiind încă pe deplin investigată, dar se presupune că acestea își au rădăcina în Roma imperială, acolo unde erau prezente în toate manifestările publice, precum la Forum sau la circ, unde constituiau o parte integrantă a diferitelor competiții cu caracter sportiv desfășurate acolo. De aici au fost preluate și în noua capitală a Imperiului Roman, Constantinopolul, unde s-au dezvoltat și unde au căpătat noi valențe, în concordanță cu viața și cu moda de la curtea romană (bizantină). Aici, Hipodromul și manifestările aferente, capătă o dimensiune simbolică și politică foarte importantă, aspect neîntâlnit la circul roman. De aceea, facțiunile „Verzilor” și „Albaștrilor”, cele mai puternice deme ale orașului, își manifestau influența cel mai mult la Hipodrom¹¹.

Aclamațiile reprezentau, alături de polihronioane, partea comună a ceremoniilor religioase și laice, ele fiind interpretate de către facțiunile politice la apariția basileului, primele exemple provenind din secolul al VI-lea și începutul celui următor. În secolul al X-lea acestea devin indispensabile protocoalelor, la fiecare punct important din traseul procesiunilor imperiale fiind adresate o serie de aclamații; totodată ele animau și cinele găzduite de împărați în timpul sărbătorilor religioase. Cu toate acestea, existența și practica aclamațiilor poate avea o origine mai îndepărtată în timp, deoarece există menționări despre aclamații încă din secolele al III-lea – al IV-lea, când aflăm că, după convertirea împăratului Constantin cel Mare la creștinism, acesta a fost aclamat și s-au făcut plecări de genunchi în fața lui, deoarece era considerat vicarul lui Dumnezeu pe pământ¹². De

⁹ *Ibidem*, p. 112.

¹⁰ Cf. Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, ediție revăzută, Editura Humanitas, București, 2007, p. 118.

¹¹ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 98-99.

¹² John Beckwith, *The Art of Constantinople. An Introduction to Byzantine Art 330-1453*, Phaidon Publishers Inc., Greenwich•Connecticut, 1961, p. 3.

un asemenea tratament a beneficiat și împăratul Maximian, care a fost întâmpinat de popor cu aclamații¹³. Această practică a cunoscut o mai largă popularizare și cristalizare abia în secolul al VI-lea.

La începutul existenței Imperiului Bizantin, când masele nu aveau drept electiv, acestea își manifestau simpatiile prin aclamații, care nu erau mereu favorabile, iar pe parcursul timpului ele s-au ritualizat și uneori aveau un rol semnificativ în societatea bizantină din acest punct de vedere. Începutul practicării aclamațiilor s-a făcut în teatre și arene, pentru că aici se puteau aduna mai mulți oameni, căpătând astfel o putere mai mare împreună, dar și curaj în același timp¹⁴. De aceea, din dorința de consolidare a sistemului de administrare și de supervizare a tuturor aspectelor în legătură cu aceasta, împărații au încercat să controleze facțiunile prin crearea unui ceremonial în care panegirice și poeme erau cântate alternativ de corurile celor două facțiuni principale, totul desfășurându-se și sub o anumită influență orientală, în special după domnia lui Heraclius¹⁵.

După înfrângerea definitivă a perșilor din anul 629, imperiul începe să se orientalizeze, îndreptându-și tot mai mult atenția către Est și adoptând practici specifice acestei zone. În acest sens, muzica curții bizantine începe să semene cu cea de la Bagdad, acolo unde, în cadrul festivităților, corurile și diferiții muzicieni cântau fiind ascunși după perdele sau paravane, „model” adoptat și de bizantini și aplicat în numeroase cazuri¹⁶, mai ales atunci când împărații primeau vizite diplomatice. Scopul muzicii – religioase și laice – interpretate în ascuns era acela de a-l impresiona pe vizitator de măreția bizantină și, bineînțeles, de a-l influența, probabil cel mai important rol avându-l orga.

Inițial, termenul general utilizat pentru o aclamație prin care se preamărea basileul a fost „eufemie” (εὐφημία), iar pentru ocaziile speciale, prin care se ura aceleiași persoane sănătate și la mulți ani, se „utiliza” polihronionul (πολυχρόνιον), cel despre care am vorbit cu o altă ocazie¹⁷. Dar, spre finalul existenței Imperiului,

¹³ Mamertin, *Panegyriques de Maximien* (289 et 291), XI *apud* Loïc Pasco, *L'évolution des cérémonies publiques impériales dans le monde romain tardif*, volume 1, thèse de doctorat d'Histoire Nouveau Régime, thèse dirigée par M. Hervé Inglebert, Université „Paris Ouest Nanterre La Défense”, Paris, 2014, p. 110.

¹⁴ Clive Foss, *Life in City and Country*, în Cyril Mango, *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 93-94, 101.

¹⁵ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 100.

¹⁶ *Ibidem*, p. 101.

¹⁷ Eduard Rusu, *Polihronionul – modalitate de evidențiere a puterii domnești prin muzică*, în *CI*, XXXVII, 2018, p. 85-94.

cele două specii muzicale se disting, polihronionul fiind cel destinat să-l cinstească pe împărat și familia lui, iar eufimiile sunt rezervate ierarhiei ecleziale. După anul 1453 ambele cântări, conform lui Egon Wellesz, sunt interpretate exclusiv în onoarea ierarhilor (nemaexistând un împărat bizantin), aspect care se păstrează până în prezent¹⁸, deși polihronioanele au fost cântate și după căderea Constantinopolului monarhilor ortodocși, cei care au perpetuat tradiția bizantină, inclusiv domnilor români, în special în cadrul ritualului de ungeri¹⁹.

Conform celor relatate în *De Officiis*, de Codinus Curopalata, aclamațiile în cadrul ceremoniilor imperiale erau interpretate de două coruri, în conformitate cu caracterul pe care îl avea fiecare ceremonie în parte. Cele dedicate împăratului, împărătesei, familiei acestora și înalților demnitari erau interpretate de două formații corale numite „kractae” (κράκται), compuse din funcționari și laici, cele care reprezentau dimensiunea seculară a muzicii aulice, conduse de un „domesticus scholarum”, unul fiind reprezentatul și conducătorul „Verzilor”, iar celălalt al „Albaștrilor”. Aclamațiile dedicate demnitarilor eclesiastici erau interpretate de psalți (psaltes/ψάλται), cântăreții bisericilor. *Domesticus* era șeful muzicienilor și al cântăreților, având în grijă să buna desfășurare a cântărilor pe parcursul ceremoniilor²⁰. Concret, împăratul era primit de cele două facțiuni, fiecare condusă de al ei *domesticus*, cel care stătea în fața suveranului, cu capul înclinat și cu mâinile încrucișate pe piept, timp în care interpreții cântau prima aclamație. După aceasta, membrii celeilalte facțiuni cântă răspunsul, care constă de obicei în repetarea întregii strofe sau a ultimei fraze a acesteia, apoi mulțimea cântă refrenul, timp în care *domesticus* însemnează de trei ori pe împărat cu semnul Sfintei Cruci, gest repetat și pe parcursul celorlalte cântări²¹. În cazul psalților, situația era aproximativ aceeași, corurile lor fiind sub ordinea unor *domesticos*, care la rândul lor erau conduși și supravegheați de protopsalți²².

¹⁸ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 102.

¹⁹ Pentru aplicabilitatea polihronionului în ritualul de ungeri al domnilor Țărilor Române, vezi Eduard Rusu, *Câteva aspecte referitoare la ungeria domnilor Moldovei și Țării Românești în secolele XVII-XVIII*, în Pr. Prof. Dr. Viorel Sava (coord.), *Slujind adevărul, slujim pe Dumnezeu și pe oameni: aspecte ale cercetărilor doctorale actuale*, volum tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2019, p. 686-699.

²⁰ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 103.

²¹ *Ibidem*, p. 103, 117.

²² *Ibidem*, p. 104.

Atunci când împăratul participa la o procesiune sau se deplasa la biserică, ambele grupuri de cântăreți, „kractae” și „psaltae”, interpretau împreună eufimia, răspunsurile fiind date de mulțimea prezentă²³. Conform lui Bernard Flusin, în cadrul ceremonialului de la Curte, împăratul în deplasarea lui între diverse obiective era însoțit de o escortă, care îl aclama permanent și, în același timp, era salutat de muzica orgilor²⁴ (portabile uneori). Spre exemplu, din piața palatului până la biserică, împăratului i se adresau șase aclamații, de același ritual având parte și pe drumul de întoarcere²⁵, așa cum vom putea observa și din exemplele următoare.

Aclamații adresate împăratului

Bizantinologul Charles Diehl, referindu-se la ceremonialul aulic și la aclamațiile dedicate împăratului, oferă un exemplu de astfel de cântare: „Dumnezeu care a dat viața ridică capetele voastre, o stăpânilor, deasupra Universului întreg; El va face din tot poporul supușii voștri, pentru că ei aduc, ca odinioară magii, darurile lor Majestății Voastre”, iar o altă aclamație evidențiază puterea politică și sfântă a împăratului, dată direct de către Dumnezeu²⁶.

Proclamarea noului împărat impunea, de asemenea, o serie de aclamații²⁷, acestea fiind interpretate în general de armată, dar, în funcție de locul proclamării, participau și alte categorii de persoane. Împăratul Teodosie a fost ridicat în anul 379 de către Grațian, în aclamațiile armatei, la rangul de „Augustus”, fiind însărcinat cu lupta împotriva goților²⁸. Poporul îl aclamă pe Constantin Monomahul când acesta intră în Constantinopol pentru a se căsători cu Zoe și pentru a deveni împărat²⁹. Alexios I Comnen este și el unul dintre împărații proclamați pe câmpul de luptă și care se bucură de susținerea frenetică a armatei care-l aclama, dar și de sprijinul populației din afara Constantinopolului, manifestat prin aclamații, în drumul lui spre capitală³⁰. Exemple de aclamări pe

²³ *Ibidem*.

²⁴ Bernard Flusin, *La civilisation byzantine*, Presses Universitaires de France, Paris, 2012, p. 11.

²⁵ D. C. Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, Librairie Alphonse Picard et fils, Paris, 1907, p. 178.

²⁶ Charles Diehl, *op. cit.*, p. 27.

²⁷ Cf. Loïc Pasco, *op. cit.*, p. 133, 155.

²⁸ Nicolae Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, Editura Albatros, București, 1971, p. 20.

²⁹ Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, traducere Ileana Zara, Editura Pentru Literatură, București, 1969, p. 402.

³⁰ Gustave Schlumberger, *Les îles des princes; Le palais et l'église des Blachernes; La grande muraille de Byzance; Souvenirs d'Orient*, Éditeur Calmann Lévy, Paris, 1884, p. 215.

câmpul de luptă ori la intrarea triumfală sunt foarte multe în istoria Imperiului, de aceea am redat doar câteva cazuri pentru a arăta rolul lor și modul de utilizare.

Nu doar proclamarea noului împărat era o ocazie în care masele își manifestau sentimentele prin aclamații, ci și dezaprobarea și chiar contestarea împăratului aflat deja în funcție, așa cum s-a întâmplat cu Mihail al V-lea, cel față de care poporul și-a manifestat în Hipodrom nemulțumirea și încetarea sprijinului popular³¹.

Referitor la sorgința divină a suveranului, aclamațiile relevă și întăresc acest lucru în aproape toate cazurile. Acest aspect indică faptul că în mentalul colectiv împăratul era considerat a fi trimisul lui Dumnezeu, unele aclamații surprinzând acest lucru. În pofida faptului că sacralizarea basileului a fost introdusă relativ târziu în practica liturgică aferentă acestei etape din viața unui împărat bizantin – sub influența latină și ca urmare a unei crize de legitimitate cauzate de evenimentele petrecute în Constantinopol în anul 1204 – împăratul nu a avut până în acest moment „nevoie” de un astfel de ritual, tocmai pentru faptul că el primea harul divin direct de la Dumnezeu, fără a fi necesar și un mijlocitor (arhiereu)³². Astfel, aclamațiile reprezintă o importantă modalitate de evidențiere și expunere a atributelor imperiale, dar și de manifestare a puterii politice și religioase, aflată în „uzul” poporului, cel care reprezintă „obiectul” guvernării și motivul pentru care suveranul este responsabilizat în fața lui Dumnezeu. Astfel de exemple au următorul conținut: „Tu ai fost încununat împărat, din cer, cu mâna invincibilă a lui Dumnezeu”³³ sau „Ridică-te în slavă, putere imperială divină”³⁴. Toate aceste aclamații pot dezvolta o întreagă teologie pe baza legăturii dintre divin și uman sau dintre ceresc și pământesc, elemente care coexistă sinergic în aceeași persoană, cea a împăratului, conform gândirii bizantine.

Unul dintre principalele momente în care aclamațiile sunt prezente și în care evidențiază clar preeminența împăratului, dar și relația dintre muzică și puterea politică, este momentul încoronării, cu etapele sale aferente. În acest context,

³¹ Cf. Michael Angold, *Belle Époque or crisis? (1025-1118)*, în Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, Cambridge University Press, 2009, p. 604.

³² Cf. Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Moldova și „regalitatea sacră”*, în *De potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, p. 193.

³³ Zoe Antonia Woodrow, *Imperial Ideology in Middle Byzantine Court Culture: the Evidence of Constantine Porphyrogenitus's de Ceremoniis*, Durham University, Durham, 2001, p. 129.

³⁴ *Ibidem*, p. 204.

basileul este aclamat de către membrii grupului (corului) „kractae”, adică ai facțiunilor cu următoarele versuri:

Corul „kractae” (cântăreții): „Aceasta este ziua Domnului, ziua cea mare. Aceasta este ziua vieții pentru romani. Aceasta este bucuria și gloria lumii, pe care coroana împărăției, demnă de capul vostru, s-a pus. Slavă lui Dumnezeu, Stăpânul tuturor. Slavă Domnului care v-a încununat capul. Slavă lui Dumnezeu care te-a pus împărat. Slavă Domnului care te-a slăvit astfel. Slavă lui Dumnezeu care s-a mulțumit să facă acest lucru. Iar cel ce te-a încununat, N. N., să fii împărat, cu propria Lui mână, să Te păzească pe tine în purpură tot timpul, împreună cu Augusta și cu porfirogeneții, pentru gloria și încurajarea romanilor. Fie ca Dumnezeu să asculte poporul tău (strigând).

Poporul: Mulți, mulți, mulți!

Cântăreții: Mulți ani; pentru mulți ani. Fie ca viața ta să fie lungă, N. N. și N. N., Împărați ai Romanilor!

Poporul: Fie ca viața ta să fie lungă.

Cântăreții: Fie ca viața voastră să fie lungă, slujitori ai Domnului!

Poporul: Fie ca viața ta să fie lungă!³⁵.

Aclamații similare continuă pe toată durata desfășurării încoronării, dedicate împăratului, porfirogeneților, co-împăratului, dar și miresei imperiale, urându-i-se bun venit în Constantinopol³⁶. De asemenea, trebuie menționat că în acest cadru aclamațiile se întrepătrund cu polihronioanele, sporind astfel fastul evenimentului și augmentându-i suveranului prerogativele.

Aclamațiile erau prezente și în momentul căsătoriei și înmormântării. Conținutul lor face referire la legătura omului cu Dumnezeu și invocă protecția divină asupra celor în cauză, dar și asupra poporului. O astfel de aclamație se interpretează după ceremonia religioasă a cununiei cuplului imperial: „Dumnezeu, Mântuitorul nostru, păzește-i pe împărați. Sfinte, de trei ori Sfinte, dă-le viață și sănătate. Duhule al tuturor sfinților, protejați pe Augusta. Doamne, viața lor pentru viața noastră. Întotdeauna Doamne, întărește acest Imperiu”³⁷. Cu ocazia acestui eveniment important din viața cuplului imperial se interpretează mai multe aclamații, eșalonate pe diferite etape, corespunzătoare mai multor momente importante ale ceremonialului³⁸.

³⁵ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 110.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 149.

³⁸ Cf. *Ibidem*, p. 149-150, 152-154.

De asemenea, le întâlnim și în cazul victoriilor militare și chiar în contexte politice favorabile Imperiului sau manifestări spectaculoase, care atrăgeau mulțimea. Împăratul Teofil, biruitor în Asia, la întoarcerea în Constantinopol a fost aclamat de către popor cu următoarele cuvinte: „Fii binevenit, neasemuitul nostru șef de facțiune”³⁹. După victoriile arabe ale împăratului Constantin al VII-lea, la întoarcerea victorioasă, membrii facțiunilor îl aclamau cu cuvintele: „Slavă lui Dumnezeu care a triumfat asupra agarenilor! Slavă lui Dumnezeu care a distrus orașele arabilor! Slavă lui Dumnezeu care a amestecat detractorii Născătoarei de Dumnezeu!”⁴⁰. Împăratul Nichifor al II-lea Focas, victorios și el în lupta contra arabilor, în fastuoasa sa intrare triumfală a fost întâmpinat de mii de cântece și aclamații ale facțiunilor⁴¹, astfel: „Iată steaua de dimineață ale cărei raze întunecă soarele; al saracinilor ruină, Nichifor împărat”, aclamație urmată de un polihronion⁴².

Sărbătorile religioase erau și ele un prilej foarte bun de aclamare a suveranului. Astfel, de „Nașterea Domnului”, poate cea mai importantă sărbătoare de la curtea bizantină, dar și singura dată din an când instrumentele muzicii laice acompaniau cântarea psalților⁴³, împăratul era celebrat la ieșirea din apartamentele sale. Încă de dinaintea apariției sale, „Albaștrii” cântau următorul vers, pe glasul al treilea: „Steaua anunță Soarele, Hristos se ridică în Betleem din sânul Fecioarei”⁴⁴. Prima recepție a suveranului se făcea în felul următor:

Cântăreții (kractae): „Mulți, mulți, mulți”.

Poporul: „Mulți ani pentru mulți ani”.

Cântăreții: „Pentru voi, mulți ani, o divină putere regală (împărătească)”.

Poporul: „Pentru voi, mulți ani” (de trei ori).

Cântăreții: „Mulți ani vouă, cutare, autocrați ai romanilor”.

Poporul: „Mulți ani pentru voi” (de trei ori).

³⁹ Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 303.

⁴⁰ Alfred Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle. Constantine Porphyrogénète*, Librairie A. Franck, Paris, 1870, p. 433.

⁴¹ Gustave Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle Nichéphore Phocas*, Librairie de Firmin-Didot et Ce, Paris, 1890, p. 100.

⁴² Egon Wellesz, *op. cit.*, 1931-1933, p. 18.

⁴³ Sebastian Barbu-Bucur, *op. cit.*, p. 138; Ruth Macrides, J. A. Munitiz, Dimiter Angelov, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2013, p. 439.

⁴⁴ Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies*, tome I, livre I – chapitres 1-46 (37), texte établi et traduit par Albert Vogt, Paris, 1935, p. 29. Conform unei alte surse, acum se cânta: „Dumnezeu să vă protejeze suveranitatea rânduită în mod divin, încoronat și protejat, puternic și sfânt pentru mulți ani”. Cf. Egon Wellesz, *op. cit.*, 1931-1933, p. 18.

Cântăreții: „Mulți ani vouă, cutare, suverani ai romanilor”.

Poporul: „Mulți ani vouă” (de trei ori).

Cântăreții: „Mulți ani vouă, suveranilor, împreună cu suveranele și porfirogeneții”.

Poporul: „Dumnezeu să vă înmulțească puterea voastră sfântă și regală pentru mulți ani”⁴⁵.

La a doua recepție, în fața bisericii „Sfinților Apostoli”, „Verzii”, înainte de sosirea suveranului, cântau pe glasul al treilea: „Cel care este fără mamă în cer și fără tată pe pământ” și iarăși: „Creatorul și iubitorul de oameni, acceptă să se nască om”, iar după ce basileul apărea, se cânta:

Cântăreții: „Mulți, mulți, mulți”.

Poporul: „Mulți ani, pentru mulți ani”.

Cântăreții: „Mulți ani vouă, vouă, alegerea Trinității”.

Poporul: „Sfânt” (de trei ori).

Cântăreții: „Mulți ani vouă, cutare, autocrați ai romanilor”.

Poporul: „Sfânt” (de trei ori).

Cântăreții: „Mulți ani vouă, cutare, suverani ai romanilor”.

Poporul: „Sfânt” (de trei ori).

Cântăreții: „Mulți ani vouă, suveranilor, împreună cu suveranele și porfirogeneții”.

Poporul: „Dumnezeu să vă înmulțească puterea voastră sfântă și regală pentru mulți ani”⁴⁶.

A treia recepție, în interiorul palatului Chalke, presupunea cântarea pe glasul al treilea a versului: „Rupând lanțurile păcatului, Dumnezeu este înconjurat de îngeri în iesle”, de către „Albaștri”⁴⁷.

A patra recepție, în afara palatului Chalke, „Albaștrii” și „Albii”, cântau pe glasul al treilea: „Steaua înaintează și strălucește peste peșteră pentru a indica magilor pe Stăpânul soarelui. Un copil a apărut și trupul născut din Fecioară face să dispară vechea neascultare a lui Adam. Acesta Însuși păstrează puterea voastră suveranilor pentru mulți ani, pentru preamărirea romanilor”⁴⁸. La fel ca la precedenta recepție, aceste imnuri erau cântate de membrii facțiunilor împreună cu poporul.

⁴⁵ Constantin VII Porphyrogénète, *op. cit.*, p. 29-30.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁸ *Ibidem*.

A cincea recepție, la locul numit „al lui Achilleus”, „Verzii” și „Roșii”, împreună cu poporul, cântau pe glasul întâi: „Cel care este fără mamă în cer și fără tată pe pământ”⁴⁹.

A șasea recepție, la orologiul „Sfintei Sofia”, „Verzii” și „Albii”, cântau pe glasul al treilea: „Fecioara la Betleem a deschis raiul cel din Eden, din ea Hristos Dumnezeu nostru, mulțumindu-se că s-a născut, pentru că ea, având în trup, din dragoste pentru oameni [...]”⁵⁰. Ajuns la destinație, împăratul mergea la locul său obișnuit, iar

Cântăreții cântau: „Mulți, mulți, mulți”.

Poporul: „Mulți ani, pentru mulți ani”.

Cântăreții: „Pentru că Stăpânul și Creatorul al tuturor lucrurilor”.

Poporul: „Mulți ani vouă” (de trei ori).

Cântăreții: „Care este născut din Sfânta Fecioară”.

Poporul: „Mulți ani vouă” (de trei ori).

Cântăreții: „Înmulțească anii voștri, la fel și suveranelor și porfirogeneților”.

Poporul: „Dumnezeu să vă înmulțească puterea voastră sfântă și regală pentru mulți ani”⁵¹.

Întoarcerea împăratului la reședința sa presupunea, de asemenea, un ritual similar⁵². Toate celelalte sărbători aveau o desfășurare asemănătoare din punct de vedere ceremonial, doar textele diferă, întrucât sunt adaptate la specificul sărbătorii respective⁵³. De aceea, nu vom relua toată rânduiala, ci vom oferi doar câte un exemplu, pentru cele mai importante astfel de sărbători.

În prima zi de Paști aclamațiile invocau protecția divină pentru împărat, împărăteasă și copiii acestora. „Verzii” îl aclamau astfel: „Cel care domnește cu Tatăl Său dincolo de timp, a vorbit în cele din urmă cu oamenii și pe Cruce a întemnițat Iadul și moartea prin învierea Sa cea de a treia zi. El a permis învierea morților. Fie ca El să slăvească puterea voastră, împăraților, prin victorii asupra barbarilor”⁵⁴, iar „Albaștrii”: „Hristos, supunându-se crucii și morții, a coborât de bunăvoie în mormânt și a zdrobit porțile Iadului prin puterea Sa divină. El permite învierea tuturor oamenilor care au murit de la început. Astăzi creația sărbătorește

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem*, p. 32.

⁵² *Cf. Ibidem*, p. 32-34.

⁵³ *Ibidem, passim.*

⁵⁴ Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 111.

un dublu Paște, văzându-vă sceptrul, împăraților, ridicăți-vă odată cu învierea lui Hristos”⁵⁵. În a doua zi, Lunea Paștelui, basileul era aclamat astfel: „Doamne, mântuiește pe împărații romanilor. Doamne, mântuiește-i pe cei care au fost încoronați de Tine. Doamne, mântuiește-i pe împărați, pe Augusta și pe porfirogeneți. Întotdeauna, Dumnezeu nostru înviat, păzește împărații. Născătoare de Dumnezeu ocrotește porfirogeneții”⁵⁶. În acest caz, pluralul „împărați” face referire la împăratul propriu-zis și la co-împăratul său, situație politică specific bizantină, întâlnită și mai sus.

Cu ocazia Rusaliilor, aclamațiile aveau de asemenea un consistent conținut teologic, accentul punându-se pe încoronarea divină a suveranului și pe nimicirea dușmanilor. În a cincea recepție din drumul spre Sfânta Sofia, partida „Verzilor” amintește de răstignirea Mântuitorului și învierea Sa din morți și-i urează împăratului să biruiască pe barbari, aceeași idee fiind exclamată și de „Albaștri”⁵⁷. O asemenea aclamație are următoarea formă: „Hristos, care a atras popoarele către cunoașterea adevărului prin limbi [ca] de foc, binefăcători încoronați de Dumnezeu, prin mijlocirea Duhului, El însuși a așezat pe prețiosul tău cap coroana sfântă. De aceea, invocăm din toată inima fără încetare: Doamne, care stăpânești veșnic păstrează pentru noi bucuria și exaltarea romanilor”⁵⁸.

Sărbătoarea Sfântului Ilie (dar și altele) era marcată și ea cu trei zile de serbări prin scenete cu caracter religios, dansuri, aclamații, cântece, procesiuni și curse de cai⁵⁹.

Sărbătorile populare, cu ocazia diferitelor etape importante ale anului, precum cele puse în legătură cu recolta (culegerea strugurilor), erau marcate tot prin aclamații. Astfel, după binecuvântarea de către patriarh a strugurilor, facțiunile „Verzilor” și „Albaștrilor” aclamau astfel: „Din câmpul cunoașterii Stăpânului înțelepciunii, noi, ordinul sacru al onorabililor patricieni, am adunat flori și, oferind multe cântece, participând la acest plăcut har, vom încunună capul ca o parfumată casă a gândurilor. De aceea, Împăratul nemuritor al Universului permite ca lumea să se bucure de acest festival al puterii imperiale, al N. N., împăratul încununat de Dumnezeu și uns”⁶⁰.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 110.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 110-111.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 111.

⁵⁹ Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, traducere Nicolae Spinescu, Editura Științifică, București, 1994, p. 321.

⁶⁰ Egon Wellesz, *op. cit.*, 1961, p. 112.

Recepțiile și mesele festive oferite de împărat, în general diferiților oaspeți importanți veniți în Constantinopol, erau prilejuri în care aclamațiile înfrumusețau atmosfera și evidențiau puterea basileului. Astfel de aclamații erau prezente sub următoarea formă: „Domnul, cel care te-a încununat, El, creatorul tuturor lucrurilor îți înmulțește anii” sau „Doamne, păzește-i pe cei pe care i-ai încununat”⁶¹.

Prezența aclamațiilor se făcea simțită chiar și în cadrul sinoadelor bisericești. După încheierea ședințelor acestora și după proclamarea adevărului de credință stabilit acolo, împăratul, dar și alte persoane importante participante la sinod, precum patriarhul, erau aclamate. Acest fapt este important, deoarece riguroasele dezbateri teologice din cadrul ședințelor și hotărârile acestora, deși erau stabilite de mai-marii Bisericii, erau proclamate ca norme în numele împăratului, cel care propune stabilirea unui astfel de sinod în numele Imperiului⁶². Așadar, la sinodul din anul 448 din Constantinopol, împăratul Teodosie al II-lea este aclamat prin cuvintele: „Τῷ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ” (Pentru arhiepiscopul împărat)⁶³. La sinodul de la Calcedon din anul 451, al IV-lea Ecumenic, împăratul Marcian este aclamat prin cuvintele: „Τῷ ἱερεῖ, τῷ βασιλεῖ, Sacerdoti imperatori multos annos”. Tot aici, episcopii salută prin aclamații sentința de achitare postumă a episcopilor Flavian al Constantinopolului și Eusebiu al Dorileei, precum și condamnarea lui Dioscur al Alexandriei și a simpatizanților lui prin cuvintele: „Aceasta este sentința cea dreaptă. La mulți ani conducătorilor adunării. Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluiește-ne pe noi! La mulți ani împăratului! Nelegiuitul fuge întotdeauna. Hristos a învins pe Dioscur...”⁶⁴. Același lucru se întâmplă și la sinodul al VII-lea Ecumenic, din anul 787, convocat de împărăteasa Irina pentru a apăra ortodoxia de iconoclaști. După încheierea ședințelor și după semnarea actelor oficiale ale sinodului de către împărăteasă, au început aclamații prelungite, evenimentul urmând a fi serbat în continuare la Hipodrom⁶⁵.

⁶¹ Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 129. Cf. și *Ibidem*, p. 181-194.

⁶² M. J. D'Ortigue, *Dictionnaire liturgique, historique et théorique de plain-chant et de musique d'église au moyen âge et dans les temps modernes*, Paris, 1854, p. 18-22.

⁶³ Loius Bréhier, *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople*, în *Byzantion*, tome IV (1927-1928), p. 19.

⁶⁴ Mansi, 6,936. C.; cf. și Hardouin, t. II, p. 272 *apud* Pr. Petre Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântare bisericească*, Editura Partener, Galați, 2006, p. 139.

⁶⁵ Jean-Louis Rieusset, *Irène de Byzance. La seule femme Empereur romain*, Académie des Sciences et Lettres de Montpellier, séance du 2 février 2004, p. 8; Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. IX, London, 1820, p. 128. Pentru ampla aclamație dedicată

Fiecare apariție a împăratului la Hipodrom constituia o ocazie în care acesta era aclamat. Hipodromul reprezenta cel mai propice loc în care aclamațiile se puteau interpreta, deoarece acolo se desfășurau unele dintre cele mai importante evenimente ale urbei, unde participa atât împăratul împreună cu elita politică, cât și poporul. De aceea, aclamațiile presupun aici și participarea masivă a locuitorilor cetății, cei care întruchipează personajul colectiv și a cărui voce se face auzită și chiar ascultată. Fiecare eveniment sportiv, ceremonie sau orice era de interes public, „beneficia” de anumite aclamații, în funcție de specificul manifestării respective. Multitudinea și diversitatea aclamațiilor perorate aici ne indică faptul că ceremonialul bizantin, care are ca nucleu pe împărat, era extraordinar de dens, fiecare mică etapă fiind clarificată și stabilită în prealabil, totul desfășurându-se conform unui protocol strict reglementat⁶⁶.

Importanța aclamațiilor în societatea bizantină reiese și la vizita țarului bulgar Simeon I la Hebdomon, unde este întâmpinat cu aclamații. Ca urmare a acestui fapt, măgulitor pentru un suveran străin, țarul hotărăște să-și schimbe pecetea, înlocuind-o cu una pe care era inscripționată aclamația: „Simeon împărat făcător de pace, mulți ani”, cu care a fost primit de bizantini⁶⁷.

Cu toate că aclamațiile aveau un rol cât se poate de pozitiv, fiind o modalitate de a ura și evidenția prosperitatea și puterea, există și unele excepții. În contextul Răscoalei Nika petrecută în anul 532, în timpul domniei lui Iustinian, membrii facțiunii, la apariția împăratului în Hipodrom, l-au întâmpinat cu aclamații batjocoritoare și cu fluierături, cerându-i abdicarea⁶⁸. Observăm de aici că aclamațiile reprezentau și o modalitate de exprimare a părții negative, dar și că folosirea lor era foarte importantă din moment ce, chiar în caz de nemulțumiri și răscoală, sentimentele și opțiunile maselor erau făcute cunoscute tot prin intermediul lor. Putem chiar considera că aclamațiile erau cea mai eficientă formă de comunicare a maselor cu împăratul, dar și cea mai sigură, în măsura în care vocea colectivă era mai puternică și mai lesne de ascultat.

împăratului Constantin al V-lea, după sinodul iconoclast din anul 754 de la Hieria, vezi Martin Hinterberger, *Phthonos: A Pagan Relic in Byzantine Imperial Acclamation?*, în Alexander Beihammer, Stavroula Constantinou, Maria Parani (edit.), *Court Ceremonies and Rituals of Power in Byzantium and the Medieval Mediterranean*, Brill, Leiden•Boston, 2013, p. 53.

⁶⁶ Cf. Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 201-236.

⁶⁷ Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontiers. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 22.

⁶⁸ Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*, Hambledon Continuum, New York, 2007, p. 139.

Aclamații adresate împărăteselor

Exceptându-l pe monarh, cel care este incontestabil centrul ceremonialului aulic bizantin, au existat aclamații dedicate și altor persoane importante ale Imperiului, unele de sânge regal, precum împărătesele și familia imperială, dar și demnitarilor politici și ecleziastici, în funcție de atribuțiunile pe care le avea fiecare. De-a lungul istoriei Imperiului Bizantin, împărătesele au avut un rol foarte important. Ele erau cele ce se ocupau cu bunul mers al ceremonianului de la Curte, participau alături de împărat la serbările și întâlnirile oficiale, unele dintre ele însoțeau pe suveran în campaniile militare, puteau proclama și susține sinoade bisericești, unde se stabileau adevăruri dogmatice și asigurau, după caz, regența. Împărătesele regente erau recunoscute oficial prin monede, aclamații și prin formule de adresare⁶⁹. Ca urmare a acestor atribuțiuni, în semn de respect și prețuire, poporul, prin reprezentanții săi, le aclamau cu versuri special concepute. Astfel, la sărbătoarea cu vechi reminiscențe păgâne numită „Brumalia”, participa împărăteasa însoțită de femeile de la Curte, adresându-i-se de către cântăreții de la bisericile „Sfânta Sofia” și „Sfinții Apostoli” poeme (polihronioane) pentru a-i slăvi onoarea. Cu acest prilej, putem constata o altă dovadă a participării cântăreților bisericești la sărbătorile laice și strânsa legătură dintre muzica bisericească și cea laică⁷⁰, caracteristică uneori și spațiului românesc. La sărbătoarea „Floriilor” împărăteasa participa la banchete alături de împărat și de înalții demnitari și primea aclamații asemenea prinților, unele fiind compuse special pentru ea⁷¹.

Atunci când un împărat se căsătorea, ceremonia cununiei se desfășura după încoronare, deoarece împărăteasa participa la actul suveranității, alegerea ei fiind considerată a fi de sorginte divină. O etapă a acestei ceremonii era rezervată aclamațiilor adresate de gărzi, apoi de popor: „Dumnezeu să mântuiască pe Augusta!”. La finalul ceremoniei căsătoriei, la ieșirea din biserică, în drumul spre camera nupțială, cuplul imperial era flancat de popor. Acesta aclama pe împărăteasă: „Fii binevenită, tu care împodobești purpura! Fii binevenită tu pe care toți te doresc! După acest ritual poporul era lăsat să ajungă până în preajma patului mirilor, unde urmează un nou șir de aclamații⁷².

⁶⁹ Lynda Garland, *Împărătesele Bizanțului. Femeile și puterea în Bizanț între anii 527 și 1204*, traducere Maria Yvonne Băncilă și Damina Alexandru Anfile, Editura Nemira, București, 2014, p. 19.

⁷⁰ Guglielmo Cavallo, *Omul bizantin*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 4.

⁷¹ Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, p. 186-197.

⁷² *Ibidem*, p. 189-191.

Așa cum am arătat până acum, căsătoria și încoronarea viitorului împărat se făceau într-o anumită ordine, nerespectată în cazul împăratului Alexios I Comnen (încoronat în anul 1081) și a soției sale Irene, care nu a beneficiat de acest tipic, din cauza intrigilor din interiorul familiei imperiale. În contextul jocurilor politice pentru ocuparea tronului imperial, Gheorghe Paleologul, comandantul flotei, a dispus la intrarea în capitală aclamarea celor doi miri, dar cei din tabăra Comnenilor au încercat să-i oprească, pentru a nu uni numele Irenei cu cel al lui Alexios în aclamații. Gheorghe Paleologul nefiind de acord cu acest fapt a strigat partizanilor Comnenilor: „Nu pentru voi am pus la cale această acțiune, ci din pricina Irinei de care voi vorbiți”, apoi a poruncit aclamarea Irinei în același timp cu Alexios⁷³.

La decesul împăratului Zenon, petrecut în anul 491, împărăteasa Ariadna este cea care convoacă consiliul în care urma să se aleagă noul împărat. Observăm de aici că împărăteasa avea în mod legitim autoritatea supremă în lipsa împăratului și poporul recunoaște acest drept prin aclamații⁷⁴. De aceeași reputație se bucură și Athenais-Evdochia, care în anul 439, la întoarcerea în Constantinopol, este întâmpinată de către mulțime cu aclamații.

Împărăteasa Teodora, soția lui Iustinian, a fost încoronată alături de acesta la „Sfânta Sofia”, apoi la Hipodrom, locul unde ea era cunoscută – nu neapărat într-un mod pozitiv, din cauza profesiei pe care o practica înainte de a deveni împărăteasă – a fost aclamată zgomotos de mulțime⁷⁵. Același tratament a fost aplicat și împărătesei Irina la căsătoria ei cu împăratul Leon, în anul 768. Aceasta a fost omagiată de marii demnitari ai Imperiului, apoi a fost aclamată de populație la apariția ei în balconul salonului celor „Nouăsprezece paturi”⁷⁶.

Revoluția din anul 1042 din Constantinopol, când Mihail al V-lea o înlătură pe Zoe, asociata la conducerea Imperiului, pune populația – care era împotriva împăratului – în situația de a o proclama pe Teodora, asociată și ea la tron, dar care se retrăsese la Mănăstirea Petrion. Aceștia o scot pe Teodora din mănăstire și traversează orașul spre „Sfânta Sofia” în uralele și aclamațiile mulțimii⁷⁷.

⁷³ Nicolae Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, p. 183; Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. II, traducere Ileana Zara, Editura Pentru Literatură, București, 1969, p. 102; Ana Comnena, *Alexiada*, volumul I, traducere Marina Marinescu, Editura Minerva, București, 1977, p. 112-113.

⁷⁴ Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, Editura Anastasia, București, 2000, p. 348.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 445; Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, p. 223.

⁷⁶ Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, p. 238.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 397.

Aclamații adresate familiei imperiale, demnitarilor politici și eclesiastici

Așa cum am amintit, aclamațiile îi gratulau și pe cei din anturajul împăratului, începând cu familia acestuia, dar și pe unele persoane importante ale Curții. Spre exemplu, demnitarii cu funcții militare, mai ales în contextul victoriilor pe câmpul de luptă, beneficiau de aclamații și de recunoștința colectivă, tocmai pentru că erau reprezentanți și executori ai voinței imperiale. De aceeași cinste se bucura și patriarhul, cel care era conducătorul Bisericii, aflată într-o strânsă legătură cu Statul, relație definitivă a lumii bizantine.

În cuprinsul lucrării *De ceremoniis aulae Byzantinae*, redactată de către împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul, sunt prezentate alte feluri de aclamații, aduse de către partide după nașterea copilului imperial. Aceste aclamații reprezentau doar un fragment din perioada de o săptămână de sărbătoare. În ziua nașterii, membrii Senatului intrau în palat pentru a-l felicita pe împărat și pentru a-și exprima dorința ca nou-născutul să conducă și să moștenească drepturile parentale, pentru bunul mers al Imperiului. În cea de-a treia zi au loc aclamațiile partidelor. Două zile mai târziu, aproximativ două sute de bărbați, reprezentând partidele și „tagmata”, se adunau la Hipodrom pentru a aclama porfirogenetul, folosindu-i numele pentru prima dată⁷⁸.

La nașterea Anei Comnena, la ceremonia de sărbătorire a evenimentului, încă din leagăn i s-a pus diadema imperială și a fost aclamată, menționându-i-se numele, asemenea unui suveran. Tot atunci a fost logodită cu Constantin Dukas, cei doi fiind aclamați și împreună⁷⁹.

Tot în aceeași lucrare a împăratului bizantin sunt redată și exemple cu textul folosit pentru diferitele aclamații, de unde observăm că reprezentanții poporului salutau copilul imperial la nașterea acestuia strigând:

Cântăreții „kractae”: „Pentru împărați”.

Poporul: „Zile de fericire prin victorii”.

Cântăreții: „Și altele pentru ei?”

Poporul: „Și întărește-i pe ei, da, Doamne, protejează-i, da, Doamne, zile de fericire prin victorii”.

Cântăreții: „Pentru Augusta”.

Poporul: „Zile de fericire prin victorii”.

Cântăreții: „Și altele pentru ei?”

⁷⁸ Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 157.

⁷⁹ Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. II, p. 79; Ana Comnena, *op. cit.*, p. 336-337.

Poporul: „Și întărește-i pe ei, da, Doamne, protejează-i, da, Doamne, zile de fericire prin victorii”.

Șirul aclamațiilor continuă și pentru membrii Senatului, dar și pentru conducătorul armatei, în aceeași manieră⁸⁰.

După ce se termină aclamația, fiecare frază se repetă de trei ori de către ceilalți membri ai partidelor:

Dumnezeu să dea împăraților ortodocși zile frumoase și fericite.

Dumnezeu să dea nenumărate zile frumoase Imperiului.

Dumnezeu să dea zile frumoase Augustei și Porfirogeneților.

Dumnezeu să dea victorii (N) și (N).

Dumnezeu să dea zile frumoase și aniversări (N), Porfirogenetul, pe care l-ai născut. Duhule Sfinte, protejeaz-o pe Augusta; Maica Domnului, apără pe Porfirogeneți. Întotdeauna, Sfinte Doamne, ține-i pe împărați.

Doamne, viața noastră o dăm pentru viața lor.

La final, toată lumea spune într-un glas: „Dumnezeu să le dea mulți ani”⁸¹.

De aproximativ același tratament beneficiau și liderii Senatului la alegerea acestora în funcție. În drumul lor de la „Sfânta Sofia”, locul unde au primit binecuvântarea, spre vestibulul Chalke, mulțimea îi saluta cu aclamațiile convenite patricienilor⁸². De asemenea, întâlnim folosirea aclamațiilor și în cazul instalării unui guvernator în provinciile imperiului. Nichifor Melissenos, la instalarea lui ca cezar și guvernator al Tesalonicului în anul 1079, a fost aclamat și a beneficiat de toate onorurile convenite unei astfel de demnități⁸³.

Aclamațiile erau adresate cu preponderență familiei imperiale, dar existau și excepții, așa cum am arătat până acum. O altă excepție face referire la aclamarea patriarhului Constantinopolului, Teodosie. În contextul răscoalei din anul 1182 iscate din cauza conspirațiilor la tron, patriarhul a fost depus din treaptă de adversarii politici ai părții pe care o susținea. Populația nu a fost mulțumită de decizie și a „contribuit” la repunerea în funcție: „orașul întreg readuse în triumf pe patriarh în „Sfânta Sofia”, pe străzile pline de parfumuri și de tămâie și răsunând de zgomotul aclamațiilor”⁸⁴.

⁸⁰ Zoe Antonia Woodrow, *op. cit.*, p. 158.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Avril Cameron, *op. cit.*, p. 117.

⁸³ Ana Comnena, *op. cit.*, p. 96.

⁸⁴ Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. II, p. 151.

Extrem de important este și faptul că, din vechile aclamații provin formulele melodice actuale de introducere în cele opt glasuri ale muzicii religioase bizantine și de tradiție bizantină, numite apihime. Acestea sunt intonate de psalți la începutul unei cântări pentru a introduce în atmosfera muzicală specifică glanului/ehului respectiv cântarea care urmează să fie interpretată. Respectivele *apihime* sunt: „ananes”, „neanes”, „nana”, „aghia”, „aanes”, „neheanes”, „aneanes”, „neaghie” și reprezentau un anumit fel de intonare sau de aclamare, iar la apariția împăratului (sau persoanei căreia îi era aclamația dedicată), prin strigarea unei astfel de formule, poporul era înștiințat să aclame într-un anumit fel. Acest aspect este surprins și în *De ceremonii aulae Byzantinae*, fapt care ne indică importanța aclamațiilor și a formulelor lor introductive, care au fost preluate de muzica bisericească sau au fost o caracteristică comună a muzicii laice și religioase în Imperiul Bizantin, care nu de puține ori erau întâlnite la același fel de manifestare publică, având același specific – referindu-ne aici la aclamații și polihronioane –, formule păstrate până astăzi în practică muzicală religioasă de sorginte bizantină⁸⁵.

Aclamațiile reprezintă o dovadă clară a celebrei sintagme „simfonia bizantină”, cea care a caracterizat Imperiul Bizantin și specificul său creștin ortodox, implementat în politica de Stat, care a constituit imaginea oficială a politicii bizantine, în care Biserica era nedespărțită de Stat.

Aclamațiile în Țările Române

În ceea ce privește Țările Române, aclamațiile pot fi întâlnite și aici, fără însă a putea afirma că ceremonialul bizantin referitor la acestea a fost preluat întocmai și nici că au avut impactul pe care îl aveau în societatea bizantină. Totuși, există exemple care ne indică uneori asemănări destul de elocvente cu lumea bizantină, din acest punct de vedere și credem că modelul preluat de români are la bază substratul practicat în marele Imperiu ortodox, așa cum și în alte numeroase cazuri sursa de inspirație a fost aceeași.

Adoptând o abordare cronologică, primul exemplu de aclamație vine chiar din timpul lui Ștefan cel Mare. Atunci când a ocupat scaunul domnesc al Moldovei, acesta s-a bucurat și de sprijinul popular întrucât, la întrebarea dacă țara îl vrea domn, poporul a răspuns prin aclamația: „În mulți ani de la Dumnezeu să

⁸⁵ Cf. T. W. L. Berkers, *Spectacle, Power & Romanness in Byzantium. The Use of Roman Heritage in the Ceremonial Practices in the Hippodrome (10th-century)*, Master's Thesis, Radhoud University Nijmegen, 2017, p. 40.

domnești”⁸⁶. Aclamația în cauză seamănă, cel puțin din punct de vedere al textului, cu cele bizantine, rostite în situații similare; și aici Dumnezeu este privit ca stăpân absolut, cel în numele și sub protecția căruia se va derula domnia. De asemenea, după victoria de la Vaslui, din anul 1475, Ștefan cel Mare a fost aclamat de mitropolit și de preoții ieșiți în întâmpinarea sa, astfel: „Să trăiască țarul”⁸⁷. Putem observa din nou similitudini între Imperiul Bizantin și Țările Române; succesul militar este una dintre ocaziile în care se manifestă susținerea populară față de suveran, cinstindu-i-se memoria, iar termenul „țar” pare să indice entuziasmul colectiv, ce-i animă pe cei prezenți și care augmentează prerogativele și titulatura domnului.

O desfășurare ce seamănă pe alocuri cu ascensiunea împăraților bizantini la tron, s-a petrecut și în cazul lui Neagoe Basarab, cel care, în contextul shimbului de domnie de la începutul secolului al XVI-lea, este „convins” de popor să le fie domn, în pofida voii sale, astfel: „Iar nărodul tot striga și zicea cătră dînsul: Iată, nu va Dumnezeu să fie altul, nici noi, ci numai tu să fii noao domn”⁸⁸. Observăm, în primul rând, acea gândire specific creștină (ortodoxă) și bizantină, în care suveranul – indiferent de modalitatea de a accede la tron – este catalogat a fi trimis de Dumnezeu, devenind ulterior, prin sprijinul popular și prin oncțiune, unsul lui Dumnezeu. De asemenea, modalitatea în care Neagoe Basarab se bucură de aportul poporului se aseamănă din nou foarte mult cu practica similară din Imperiul Bizantin când, după cum am văzut deja, poporul are un cuvânt de spus în acest sens, manifestându-și suportul prin aclamații, de cele mai multe ori cu un conținut teologic sau care fac trimitere la divinitatea supremă. Bineînțeles că nu trebuie uitată circumstanțele și nici jocul politic din spatele fiecărei schimbări de domn sau de suveran în general, care nu implică decât arareori elecțiunea pe baza popularității în rândul maselor. Însă, ceea ce ne interesează aici este modalitatea în care oamenii simpli își manifestă acordul pentru noua domnie, precum și similaritățile cu Bizanțul, din același punct de vedere.

Prezența aclamațiilor în diferite contexte și sub diferite forme poate fi observată din mai multe exemple. Dintr-un raport din 4 mai 1562, al agentului imperial Ioan Belsius, cel care era însărcinat ca intermediar în obținerea domniei

⁸⁶ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 83.

⁸⁷ Ioan Bogdan, *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI*, ediție revizuită și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 18.

⁸⁸ *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Dimonescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1960, p. 23.

Moldovei de către Despot Vodă, observăm că domnul, aflând că a primit domnia țării, a dispus să se tragă salve de bombardă „în semn de bucurie și de aclamație”⁸⁹ (ouantis signa⁹⁰). În acest caz, nu trebuie să ne gândim la aclamațiile bizantine, ci doar la o manifestare de bucurie și triumf, specifică atmosferei militare, „șenlic” în limbajul vremii. Într-un alt context, cel al întrevederii contelui Cavriolo cu Radu Șerban, pentru a-i înmâna steag de domnie din partea habsburgilor, la intrarea alaiurilor reunite (al contelui și al domnului) în Târgoviște, au fost întâmpinați cu „aclamații de fericire și bucurie”⁹¹ („acclamationi di giubilo, e di letitia”⁹²).

De sărbătoarea Învierii, la Curtea Țărilor Române, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, conform relatării lui De la Croix, la slujba religioasă, după citirea Evangheliei și înainte de intrarea în biserică și de începerea canonului Paștelui, muzica (meterhaneaua) a cântat și s-au descărcat tunuri și puști în aclamațiile poporului, care făceau să răsunе cerul de „cuvintele de înviere” pe care și le rosteau reciproc oamenii, îmbrățișându-se⁹³. Cu siguranță, aclamațiile reperate de autorul relatării constau în urarea „Hristos a înviat!” și în răspunsul „Adevărat a înviat!”, specifică perioadei pascale și nu aclamații după modelul bizantin deși, referindu-ne la mesajul transmis, acestea nu diferă prea mult. Ceea ce diferă însă, este modalitatea de aplicare, adresantul și, desigur simbolismul.

Un alt exemplu este relatarea lui Philippe le Masson Dupont care vorbește, în calitate de martor ocular, despre evenimentele politice petrecute în Moldova anilor 1685-1686. Astfel, intrarea regelui Ioan Sobieski în Iași, escortat fiind de un număr relativ mic de soldați, s-a produs pe fundalul sonor al aclamațiilor și al izbucnirilor de bucurie ale poporului⁹⁴. În acest context, aclamațiile au anvergura urărilor adresate în cazul intrărilor triumfale, care nu diferă din punct de vedere al conținutului de cele discutate până acum. Același episod, conform relatării lui François Paulin Dalérac, s-a petrecut prin întâmpinarea regelui de către Dosoftei,

⁸⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1970, p. 156.

⁹⁰ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, volumul II, partea I, 1451-1575, București, 1891, p. 408.

⁹¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1972, p. 320.

⁹² Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Venetia, 1638, p. 248.

⁹³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1980, p. 267.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 301.

mitropolitul Moldovei, împreună cu boierii țării și cu întreg orașul Iași, cu mare pompă și zgomot produs de salvele de tun, de clopotele bisericilor, precum și de aclamarea poporului⁹⁵.

Așa cum am putut observa, aclamațiile în Țările Române sunt puse în general în legătură cu ocuparea tronului uneia dintre cele două țări. Acest lucru se datorează în primul rând importanței evenimentului, iar etapele componente ale întregului ceremonial evidențiază persoana domnului și puterea sa politică. De altfel, ungerea/încoronarea reprezintă cel mai important gest de putere manifestat de către un suveran, deoarece acum primește puterea politică și dreptul de guvernare, la care se adaugă și elementul de natură divină, care-i conferă monarhului, prin actul onctiunii, și putere sacramentală, alături de cea politică. De aceea, acest moment al vieții unui suveran s-a bucurat de cea mai mare atenție. În contextul dat, domnii români, începând cu perioada în care erau nevoiți, din rațiuni politice, să meargă în Imperiul Otoman, la Constantinopol, pentru a primi domnia, sunt supuși la un întreg ceremonial. Acum se creează ocazii în care aclamațiile sunt mult mai prezente, iar cu cât ne apropiem de timpurile noastre, se păstrează exemple tot mai numeroase. Astfel, întreg ansamblul ceremonial – laic și religios – la care era expus noul domn, prevedea ca la intrarea în curtea bisericii Patriarhiei, biserica în care se făcea ungerea, domnul să fie aclamat asemenea sultanului, de către ceaușii din suita sa. Aceștia „strigă cu glas puternic”⁹⁶ sau mai corect spus cântă „urarea obișnuită”, numită „alcâș”/„alkîș”: „Dumnezeu cel drept și preînalt să le dea împăratului nostru și voievodului, stăpânul nostru, viață îndelungată, iar acesta să trăiască mulți ani fericiți”⁹⁷; „Dumnezeu cel Preînalt să-i îngăduie Împăratului nostru și Principelui nostru Effendi viață întru mulți ani, și

⁹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, supliment I, întocmit de Ștefan Andreescu, Marian Coman, Alexandru Ciocâltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 191.

⁹⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții othomannice sau aliothmannice de la primul început al neamului, adusă până în vremurile noastre, în trei cărți*, volumul I (cărțile creșterii, I-II), ediția a II-a revizuită. Prefața traducerii românești AcaD. Virgil Cândea. Traducerea românească și indice de Dan Slușanschi, Editura Paideia, București, 2012, p. 281; Idem, *Istoria mării și decăderii Curții othmane*, volumul II, Editarea textului latinesc și aparatul critic Octavian Gordon, Florentina Nicolae și Monica Vasileanu. Traducere din limba latină Ioana Cosma. Cuvânt înainte Eugen Simion. Studiu introductiv Ștefan Lemny, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2015, p. 457.

⁹⁷ Idem, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 161.

să trăiască el îndelungă vreme în fericire!”⁹⁸ sau „Sultanul meu, să trăiești tu și împărăția ta o mie de ani!”⁹⁹. Aclamația ceaușilor era utilizată în Imperiul Otoman de fiecare dată când sultanul urca sau cobora de pe cal, precum și în diferite ale contexte¹⁰⁰, așa cum se întâmpla și în cazul împăraților bizantini. De același ceremonial beneficia și domnul pe parcursul zilelor petrecute în Constantinopol sau pe drumul de întoarcere¹⁰¹, de fiecare dată când urca sau cobora de pe cal¹⁰². Urarea făcută de către ceauși seamănă foarte mult cu aclamațiile specifice Imperiului Bizantin, acestea constituind foarte probabil și modelul pe care l-au preluat otomanii, textele lor reprezentând cea mai bună dovadă.

Sărind peste unele etape, domnul ajunge în țara sa, unde este instalat de un oficial otoman prin citirea firmanului în fața tuturor, iar după acest moment este din nou aclamat de către ceauși¹⁰³, iar apoi „cântă meterhaneaua în curte cu toate celelalte muzici”¹⁰⁴.

Un exemplu concret în acest sens este cel al lui Constantin Brâncoveanu care, după ce a fost uns, la ieșirea din biserică, „făcură armașii semn la tunuri, la zicători și toți odată începură a zice, a slobozi tunurile [...]. Și în zicăturile acelea mergea de săruta mâna domnului de la mare până la cel mai mic”¹⁰⁵. După opinia noastră, acele „zicături” nu sunt altceva decât aclamații, așa cum afirmă și Paul din

⁹⁸ Idem, *Istoria creșterilor și a descresșterilor*, volumul I, p. 281.

⁹⁹ Halil Inalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea glosarului și a indicelui de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 115.

¹⁰⁰ Güneş İşiksel, «*Ma porte est toujours ouverte*». *Le cérémonial diplomatique du XVIe S.*, în Mireille Corbier, Jerad Mehdi (edit.), *Le cérémonial dans les sphères politiques et religieuses à travers les âges: actes du colloque international organisé à la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Sousse des 19-21 novembre 2015*, Tunis, 2017, p. 240-241.

¹⁰¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 169-171.

¹⁰² *Domni români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din palatul împărătesc din Stambul între anii 1698-1782*, tradus și adnotat de H. Dj. Siruni, București, 1941, p. 66, 68, n. 93, 98.

¹⁰³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 173.

¹⁰⁴ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, traducere George Sion, Editura Valahia, București, 2008, p. 658; Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descresșterilor*, volumul I, p. 284; Idem, *Istoria mării și decăderii*, volumul II, p. 469.

¹⁰⁵ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717* (Anonimul brâncovenesc), în *Cronicari munteni*, selecția textelor, studiu introductiv, note, comentarii și glosar de Dan Horia Mazilu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, București, 2004, p. 678.

Alep¹⁰⁶ referitor la aceeași etapă a ungerii lui Constantin Șerban. Cu zicături a fost primit și solul Rusiei către Poartă, Kutuzov, în anul 1793, în Țara Românească¹⁰⁷. Deși în izvoarele noastre putem întâlni mai multe referiri la termenii „zicătură” sau „zicătură de un scopos”, care fac referire în general la muzica cântată de lăutari la ospețele domnești¹⁰⁸, în acest caz este limpede că la aclamații s-a făcut referire.

După cum bine știm, mai ales în perioada fanariotă, unii domni ajungeau de mai multe ori la domnie, uneori chiar în ambele țări, alternativ, în funcție de prioritățile politice, dar și de diferiți alți factori. În acest caz, sultanul emitea un hiucm-firman, pentru a-i reconfirma în funcție, document aproximativ la fel cu cel dat domnilor la prima așezare în scaun și îl trimitea la Iași sau București prin capugiabaș. Acesta, ajungând la Dunăre era întâmpinat de domn, pornind amândoi spre capitală, în alai, acompaniați de muzica militară și de aclamațiile ceaușilor¹⁰⁹. Pentru a oferi și un exemplu concret, recurgem din nou la domnia lui Brâncoveanu și la momentul obținerii pe viață a scaunului Țării Românești, care este prilej de mare bucurie, moment în care primirea hatîșerifului a fost sărbătorită cu mare cinste „dând cu tunurile și cu pușcile și alte zicături după obiceiul”¹¹⁰. Și aici, prin „zicături” înțelegem urări, asemenea aclamațiilor bizantine.

Continuând firul istoric, Bartolomeo Ferrati, aflat în slujbă la curtea lui Constantin Brâncoveanu, a asistat la arestarea domnului muntean, în anul 1714 și la instalarea predecesorului său, Ștefan Cantacuzino. Conform relatării lui, Ștefan Cantacuzino nu dorea să ocupe tronul dar, sprijinit de popor și impus în fața oficialilor otomani, prin strigarea cuvintelor: „Noi l-am ales pe acest Ștefan: pe acesta îl vrem, și rugăm ca acesta să fie confirmat”, a acceptat¹¹¹. După acest moment, a urmat îmbrăcarea lui cu caftan, însemn al puterii și al dependenței față de Poartă, toți cei prezenți strigând: „Să trăiască, să trăiască”¹¹². Apoi, după ce a

¹⁰⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 140.

¹⁰⁷ *Însemnările Androneștilor*, studiu introductiv Ilie Corfus, București, 1947, p. 39.

¹⁰⁸ Vezi Eduard Rusu, *Muzica ospețelor domnești*, în *Revista Bibliotecii Academiei Române*, 3, iulie-decembrie 2018, 2, p. 25-39.

¹⁰⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 183.

¹¹⁰ Radu Popescu, *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, în *Cronicari munteni*, p. 816; Cf. și *Ibidem*, p. 862.

¹¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 402.

¹¹² *Ibidem*.

intrat în biserică pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, a mers la palat, unde a fost instalat de dregătorii otomani și a fost aclamat de cei aproximativ o mie de soldați, astfel: „Trăiască domnul Ștefan”, timp în care se trăgeau salve de tun și puști¹¹³. Tot acest episod se aseamănă foarte mult cu cel mai sus relatat (Neagoe Basarab), dar și cu cele similare din Imperiul Bizantin, când împăratul era ales prin vocea poporului, aclamat de armată și instalat/confirmit pe tron, mulțumindu-i lui Dumnezeu pentru acest dar. De asemenea, textul aclamațiilor este foarte asemănător cu al celor bizantine.

Aclamațiile în Moldova și Țara Românească, deși incomparabile din punct de vedere numeric cu cele din Imperiul Bizantin, sunt o reminiscență a culturii și moștenirii bizantine în acest areal, precum și un indiciu al raportării Țărilor Române la fostul mare Imperiu, cel care le-a influențat chiar și după destrămarea sa. De aceea, considerăm că modalitatea de evidențiere și slăvire a exponenților politici din cele două țări românești extracarpatică prin intermediul aclamațiilor, parte din ele venite pe filieră otomană, reprezintă o caracteristică a Ortodoxiei și o dovadă a împletirii într-un mod armonios a celor două dimensiuni ale puterii, laică și religioasă, în persoana unui singur om – domnul (suveranul). Este evidentă, din punctul nostru de vedere, dualitatea politică-religie, emanată de o creație poetico-muzicală, precum și mesajul ei cu dublu sens, dintre care primează cel divin, Dumnezeu fiind Atotputernic și Atotstăpânitor, iar toți ceilalți, indiferent de statut, sunt supușii Lui.

Concluzii

Specii poetico-muzicale, aclamațiile constituie un episod foarte frumos, dar și important din istoria Imperiului Bizantin, întrucât au constituit o modalitate de dialog la nivel înalt între împărat și exponenții puterii politice sau ecleziastice și popor. Sunt cu atât mai importante, cu cât, aflate în „mâna” poporului, oferă acestuia o cale de acces direct către împărat, precum și o modalitate de comunicare eficientă, fără o prea mare expunere.

În marea lor parte, aclamațiile au fost utilizate în scop pozitiv, dar uneori și negativ, așa cum am putut observa din unele exemple, de aceea importanța lor sporește întrucât, prin intermediul lor se pot manifesta mult mai ușor și în mod direct sentimente și trăiri, care altfel, cel mai probabil nu se puteau comunica.

Un alt argument al importanței aclamațiilor în contextul aulic bizantin este frecvența foarte mare cu care acestea erau utilizate, ele fiind practic omniprezente

¹¹³ *Ibidem.*

și uzitate în mod continuu la Curte, înconjurând suveranul permanent. Am putut observa întreg ritualul destul de complex și riguros etapizat al prestării aclamațiilor, precum și personalul care făcea ca acestea să fie posibile, referindu-ne aici în primul rând la membrii facțiunilor „Verzilor” și „Albaștrilor”, cele mai puternice ale imperiului, dar și la psalții bisericilor. De asemenea, un alt aspect important în legătură cu aclamațiile îl constituie muzica după care acestea erau interpretate. Existau la curtea bizantină poeți și muzicieni care se ocupau de compunerea acestora dar, mai mult decât atât, interpretarea lor presupune cunoștințe tehnice în domeniu, dar și aptitudini. Nu credem că cei care cântau în fața împăratului erau niște amatori, ci considerăm că erau cei mai buni muzicieni din imperiu. Un alt aspect important îl constituie caracterul acestei muzici care, conform mărturiilor, era unul specific bisericesc. Exemplele ne oferă informații despre glasurile pe care se cântau aclamațiile, iar textul lor, plin de conținut teologic, nici nu putea fi cântat pe o muzică laică, spre exemplu. Un alt argument în sprijinul afirmației noastre este dat de participarea uneori și a psalților de la bisericile orașului la ceremoniile ce presupun prezența aclamațiilor, dar și de faptul că acei *domesticos* care conduceau muzical corurile facțiunilor erau, la rândul lor, în subordinea protopsalților, cei care puteau fi întâlniți doar în mediul liturgic.

Trecând peste toate aceste aspecte, fiecare contând într-o anumită măsură, cea mai importantă caracteristică a aclamațiilor este capacitatea lor de evidențiere a preeminenței împărătești. Nu credem că există o altă modalitate mai importantă de augmentare a puterii suveranului prin muzică, decât aclamațiile, care să angreneze în același timp atât dimensiunea laică, cât și cea religioasă care definesc pe un suveran, uns al lui Dumnezeu, dar care să presupună și participarea întregii suflări a Imperiului, precum și să îmbine două specificuri muzicale – religios și laic. De aceea, considerăm că această specie muzicală a fost cea mai importantă cale de comunicare și de relaționare reciprocă, din acest spectru, între straturile sociale, între suveran și supușii săi. Din acest motiv, aclamațiile nu trebuie privite doar din perspectivă muzicală și nu doar ca o modalitate de înfrumusețare a atmosferei din jurul suveranului, întrucât importanța lor este cu mult mai mare.

Ideea de reprezentare publică a monarhului și de etalare a puterii lui în fața celorlalți este comună mai multor spații, precum și unei perioade vaste de timp, iar ținând cont de aceasta, muzica, mai ales în Evul Mediu și în Modernitate, a constituit unul dintre principalele instrumente utilizate în reprezentarea publică și implicit politică a suveranului deoarece, așa cum am afirmat pe larg cu o altă ocazie, muzica era o prerogativă a monarhului, rezervată exclusiv acestuia, precum și un eficient instrument de comunicare a ideilor și politicii lui.

Deși mult diminuate ca intensitate și simbolism, aclamațiile în Țările Române au avut același scop, dar și același efect. Nu putem afirma că avem și în spațiul nostru o întrebuințare a acestei specii muzicale întocmai ca în Bizanț, dar putem totuși înțelege din puținele mărturii care ne sunt la îndemână că și aici au existat cazuri similare, referindu-ne la exemplele despre Ștefan cel Mare, dar și despre Neagoe Basarab sau Ștefan Cantacuzino. Evidenta influență bizantină la Nord de Dunăre, care are ca element comun cu acest areal ortodoxia, s-a manifestat și în speța dată, un argument foarte important în acest sens fiind prezența abundentă și incontestabilă în spațiul românesc a polihronioanelor – aflate într-o foarte strânsă legătură cu aclamațiile în Imperiul Bizantin – cele care preamăreau pe suveran, mai ales în circumstanțe religioase, dar și laice, prin intermediul specialiștilor în domeniu, psalți și protopsalți bisericii.

Am propus acest demers pentru a pune oarecum în evidență un element frumos și important din istoria bizantină, prea puțin cunoscut la noi, care are menirea de a fi un început – dacă acesta nu a fost deja făcut – al studierii aclamațiilor din perspectivă generală, dar și din prisma legăturii lor cu puterea politică și de a evidenția importanța lor în contextul aulic bizantin.

Complexitatea aclamațiilor și a fenomenului în sine permite studierea lor din perspective multiple, noi amintind aici sumar doar pe cea istorică, teologică și muzicală, dar cu siguranță acestora se pot adăuga și altele.

*ACCLAMATIONS AND POLITICAL POWER IN THE BYZANTINE EMPIRE
AND THE ROMANIAN PRINCIPALITIES*

(Abstract)

The acclamations were an important and defining part of the Byzantine court ceremony. A poetic-musical species, they were permanently present around the emperor, highlighting his authority and superiority over others, but also the divine source of his power, as he was considered to be the messenger and later the anointed of God. In both his political and spiritual capacity as leader, the basileus was congratulated during each public appearance by chanting these acclamations, with a rich theological meaning, not only by the members of political factions – the most important being the “Greens” and the “Blues” – but also by the people, the one who represents the collective character in the context of these manifestations. The acclamations were also a way of communicating and expressing

support or even disapproval of the masses towards the policy pursued by the sovereign or towards any other aspect of public interest.

Regarding the Romanian Principalities, although much diminished in importance and symbolism compared to the Byzantine ones, the acclamations had rather a key role during the ceremony at the princely court. On the Romanian territory, they can be found most frequently in the context of the ceremonial enthronement of one of the two countries, as this was the most representative moment in the life of a ruler, as well as the most important opportunity to manifest and highlight his power.

ÎNSEMNĂTATEA POSTULUI PENTRU LOCUIITORII MOLDOVEI ȘI AI ȚĂRII ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE XVI-XVIII*

Olivia SENCIU¹

Cuvinte cheie: *post, creștin, Biserică, Domnie, comunitate*

Keywords: *fasting, Christian, Church, princely dignity, community*

Originile postului – o practică importantă în mai toate religiile – încă trebuie căutate departe în timp. Unii leagă acest obicei de un străvechi cult al morților – în acest caz oamenii, pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp, fie ar fi renunțat la anumite alimente și băuturi din teama că hrana ar fi putut fi contaminată de către defunct, fie ar fi neglijat să mănânce din cauza durerii pricinuite de pierderea unei persoane apropiate –, pe când alții cred că el ar avea legătură cu modul sobru de viață experimentat și recomandat de filosofi sau de întemeietorii de religii². Se poate deduce, așadar, că inițial postul ar fi avut mai curând un caracter igienic, decât unul religios. Creștinismul este cel care a accentuat sensul spiritual al respectivei practici, postul devenind, treptat, un act de virtute și de cult ce trebuia respectat de către fiecare membru al comunității creștine. Din secolul al IV-lea, mai ales, capii Bisericii au formulat tot mai multe reguli – obligatorii pentru toți membrii comunității creștine –, în felul acesta fiind impus un comportament anume, credincioșii trebuind să se conformeze unui calendar în care zilele de post alternează cu zilele „de dulce”³.

* Studiul a fost prezentat într-o primă variantă în cadrul Sesiunii de comunicări a cadrelor didactice și a cercetătorilor prilejuită de Zilele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 23-24 octombrie 2015.

¹ Cercetător independent, IAȘI.

² Ene Braniște, *Liturghia generală*, I, ed. Eugen Drăgoi, Galați, 2002, p. 197.

³ *Ibidem* p. 200.

Ce-mi propun în rândurile care urmează e să stabilesc care erau reglementările Bisericii referitoare la post în perioada secolelor XVI-XVIII, în ce măsură erau respectate normele în cauză de către membrii diferitelor stări sociale din Moldova și Țara Românească și ce presupunea aceasta, ce semnificație i se acorda respectivei practici, ce anume îi motiva pe oameni să-i dea atenția cuvenită ori, dimpotrivă, îi determina să o încalce, nu în ultimul rând, care era atitudinea Bisericii, a Domniei și a comunității în raport cu abaterile de la regulile stabilite.

În încercarea de a găsi răspuns la fiecare dintre întrebările mai sus prezentate, am apelat la vechile pravile bisericești, la predicile unor ierarhi de seamă și la poruncile domnești, deopotrivă la însemnările lăsate de cronicari și de călătorii străini, la fel de utile fiindu-mi condicile, listele de cheltuieli, merticele, scrisorile de demult, scrierile cu caracter monografic și sursele etnografice.

În primul rând, în vechile pravile – destinate instruirii preoților care aveau apoi să-i povățuiască pe enoriași – sunt de căutat învățăturile referitoare la post, pe care creștinii moldoveni și munteni ar fi trebuit să le urmeze. *Pravila ritorului Lucaci* îndemna la „a nu se posti numai de bucate”, ci „fiecare să se nevoiască a feri postul cel den lontru”, adică „de toate poftirile vătămătoare la suflete tare să se vegheze și să străjuiască și să fugă”⁴, în text putând fi deslușit și rostul unui astfel de comportament. Potrivit ideii preluate de la Sfântul Vasile cel Mare, numai „așea postind [...] post iubit, depărtându-ne de toate răutățile cealea ce să fac cu simțirea noastră, noi vrem veni către sfânta dzua Invierii, oameni noi, curați, destoinici sfinteei cuminecături, slujbeeii lui Hristos”⁵.

Deopotrivă, *Cazania* mitropolitului Varlaam înfățișa postul – care aduce sfințenie și curățenie sufletului⁶ – ca stând la temelia tuturor bunătăților⁷, acesta împreună cu rugăciunea și milostenia fiind faptele bune din care adevăratul creștin trebuie să-și adune singura avere, ca să moștenească Împărăția Cerurilor⁸. Prin post, credinciosul îl biruiește pe diavol⁹ și se curăță de păcatele¹⁰ pe care Dumnezeu le șterge din Cărțile Lui de Judecată¹¹. Însă, ca să fie într-adevăr de folos – doar așa

⁴ *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, București, 1971, p. 171.

⁵ *Ibidem*, p. 172.

⁶ Varlaam, *Cazania 1643*, ed. J. Byck, București, 1943, p. 64.

⁷ *Ibidem*, p. 413.

⁸ *Ibidem*, p. 290.

⁹ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰ *Ibidem*, p. 43.

¹¹ *Ibidem*, p. 50.

creștinul având plată de la Dumnezeu¹² –, postul nu poate fi „*numai de bucate, ce și de clevețe, și de fățării, și de zavistii, și de alte pohte rele de toate*”¹³ și nici nu trebuie ținut cu mândrie, cu laudă, cu lene, cu mânie și cu vrajbă față de alții¹⁴.

Cu mult mai bine lămurea *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă că „*Postul, socotindu-se după creștineștile bune fapte, este o răbdare de toate mâncările, sau de unele, pentru vreo boală; așijderea și de băuturi și de toate lucrurile lumii și de toate pohtele cele rele, ca să poată creștinul să-și facă rugăciunea cu chip mai pre lesne și să înblânzească pre Dumnezeu. Așijderea ca să omoară pohtele trupești și să priimească harul lui Dumnezeu*”¹⁵.

Din aceeași scriere reieșea că poruncă dumnezeiască este ca peste an creștinii să păzească cele patru mari posturi: al Nașterii lui Hristos, al Învierii lui Hristos, al Sfinților Apostoli Petru și Pavel și al Adormirii Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoare și pururea Fecioară Maria, tot cu post petrecând zilele de miercuri și vineri, Sâmbăta Mare ori întâmpinând sărbătoarea Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul și pe cea a Sfintei Cruci¹⁶. Acestea erau posturi rânduite după obicei, ținute de întreaga obște creștină¹⁷, spre deosebire de posturile prilejuite de o situație deosebită, impuse în „*vreo osebită eparhie, au cetate, au vreun oraș*” de mitropolit sau episcopul local, „*ca să întoarcă driapta urgia lui Dumnezeu, care cade asupra norodului său și să-l izbăvească au den moarte, au de foamete, au de războiu, au de secetă, au de ploi asuprite, au de tămăduirea bolnavilor, au de mângăierea celor necăjiți*”¹⁸ sau de postul stabilit de duhovnic unui credincios anume, ca formă de ispășire a unor păcate¹⁹.

Povește asemănătoare referitoare la menirea postului – aceea de a curăța trupul și sufletul de răutăți și de a-l pregăti pe acesta din urmă pentru Judecata de Apoi, doar în felul acesta fiind posibilă mântuirea – erau conținute, deopotrivă, în predici ale arhierilor. De pildă, Antim Ivireanul pomenea în unul dintre multele

¹² *Ibidem*, p. 27.

¹³ *Ibidem*, p. 29.

¹⁴ *Ibidem*, p. 73.

¹⁵ Petru Movilă, *Mărturisirea Ortodoxă*, Iași, 1996, p. 296.

¹⁶ *Ibidem*, p. 243.

¹⁷ *Ibidem*, p. 296.

¹⁸ *Ibidem*, p. 246; Vezi și Antim Ivireanul, *Opere*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1997, p. 335.

¹⁹ Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 296.

sale *Cuvinte de învățătură* că postul este hotărât pentru folosul cel sufletesc²⁰, ca prin el „să ne ușurăm trupul, să ne limpezim mintea și să ne bucurăm cu sufletul, ca să vie darul lui Dumnezeu asupra noastră”, de asemenea, că postul este „pace de obște a sufletului și a trupului, traiu fără de turburare, petrecanie cu bună întocmire, viață ce veseleşte pre Dumnezeu și întristează pe vrăjmașul”²¹, nimeni altul decât diavolul.

Aceste eforturi ale reprezentanților de seamă ai Bisericii erau dublate de poruncile domnești. În postul Adormirii Maicii Domnului din anul 1785, prin „cărți deslegate”, Mihai vodă Suțu se adresa locuitorilor Țării Românești, îndemnându-i să păzească sfânta Biserică, duminicile și sărbătorile, să se închine după cuviință și să se roage la slujbe și liturghii, nu în ultimul rând să postească și să se spovedească. Ce-i învăța domnul pe supușii săi era că „această datorie nu trebuie de sila poruncei noastre să o faceți, ci înșivă iubiți pe Dumnezeu, din tot sufletul vostru și din tot cugetul vostru, să arătați credința și fierbințela voastră în faptă [...] să nu uitați datoria creștinescă, avend evlavie către cele sfinte și păzindu-vă trupurile și sufletele vostre curate pentru binele vostru, pentru îndestularea voastră și pentru însuși sufletul vostru”²². Același îndemn îl repeta muntenilor, greu încercați de războiul care abia se încheiase, în postul Paștelui din anul 1792²³.

Cât ecou să fi avut în conștiința locuitorilor din Moldova și Țara Românească ai vremii toate aceste îndrumări venite de la oamenii Bisericii și susținute de Domnie și în ce măsură li se vor fi conformat aceștia?

Modele de urmat sau, dimpotrivă, exemple de purtări vătămatoare au oferit chiar principii celor două țări românești.

Paul din Alep, oaspete la Iași în primele luni ale anului 1653, om al Bisericii fiind, a băgat de seamă că Vasile vodă Lupu și la fel întreaga sa familie, boierii și restul curtenilor, până la copiii de casă, păzeau cu strășnicie postul în așteptarea Sărbătorii Învierii din acel an²⁴. Asemenea se petreceau lucrurile la curtea lui Constantin Cantemir. Era tot Postul Paștelui, 40 de ani mai târziu, când s-a întâmplat ca în Moldova să se întâlnească trei patriarhi ecumenici: Iacov de Constantinopol, Gherasim de Alexandria și Dosoftei al Ierusalimului. După slujba

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

²¹ *Ibidem*, p. 34.

²² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1774-1786, vol. I, București, 1891, p. 372-373, doc 1.

²³ Idem, *Istoria românilor*, seria 1786-1800, vol. IV, București, 1893, p. 98, doc. 2.

²⁴ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, traducere Ioana Feodorov, București/Brăila, 2014, p. 197 și 198.

ținută la biserica Barnovschi – în prima duminică a postului, început atunci la 21 februarie –, domnul, deși foarte slăbit de boală, i-a pofțit pe cei trei înalți ierarhi să fie ospătați la masa lui pentru care se pregătiseră mâncăruri bogate, dar totuși de post²⁵. Dimpotrivă, fiul său Dimitrie, povestitorul acestei întâmplări, pare să nu fi dat dovadă de aceeași cucernicie atunci când el însuși ocupa tronul Moldovei. În timpul campaniei militare rusești din anul 1711, la ospețele de la Iași, cu care s-au onorat reciproc principele Dimitrie Cantemir și țarul Petru cel Mare, nimeni – adică nici domnul, nici boierii – nu s-a abținut să bea și să mănânce carne, deși era postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, iar masa dată de țar s-a desfășurat chiar într-o zi de miercuri²⁶.

Anterior, Paul din Alep consemnase în *Jurnalul* său de călătorie ceea ce auzise că „se spune” și anume că Mihnea al III-lea și oștenii săi, ocupând reședința domnească de la Târgoviște în urma conflictului din 1658 cu Constantin Șerban vodă, „ar fi mâncat doar carne”, deși se aflau în plin Post al Paștelui. Pentru contemporani pare să nu fi contat că din cauza războiului altele din cele de-ale gurii lipseau din târg și că nici nu mai era nimeni care să facă pâine pentru noul domn și oștirea sa²⁷. Fără deosebire și fără vreo îngăduială față de credința lor deosebită de cea a localnicilor, cronicarii i-au înfățișat ca necinstitori ai sfințelor posturi pe Ioan vodă zis Armeanul²⁸, pe Gașpar Grazziani²⁹ și pe Dumitrașcu Cantacuzino³⁰, aceasta fiind imaginea respectivilor domni moldoveni păstrată în amintirea urmașilor. În schimb, în *Cronica Ghiculeștilor* a rămas însemnat cât de evlavios era vodă Constantin Mavrocordat, pomenindu-se în mod deosebit despre obiceiul lui din timpul posturilor, atunci „când de dimineață până seara nu mânca absolut nimic

²⁵ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-vodă Cantemir*, ed. Liliana N. Iorga, traducere N. Iorga, Craiova, 1942, p. 145-146.

²⁶ Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 554 și 564-565; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, ed. Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 329-330; *Cronica Ghiculeștilor Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 101 (în continuare *Cronica Ghiculeștilor*); Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ed. Gabriel Ștrempel, vol. II, București, 1994, p. 242-243.

²⁷ Paul din Alep, *op. cit.*, p. 405.

²⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 139.

²⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 72; Axinte Uricariul, *op. cit.*, vol. I, București, 1993, p. 354.

³⁰ *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661-1705*, ediția C. Giurescu, București, 1913, p. 69.

și nu bea nici măcar cafea”, silindu-i până și pe marii săi boieri să-i urmeze exemplul³¹.

Dar de ce va fi fost nevoie de constrângere? Să nu se fi arătat boierii suficient de pioși? Iată ce relevă sursele timpului.

Numeroase sunt dovezile de ascultare în privința postului cuprinse în registrele de socoteli ale orașului Cluj din perioada anilor 1556-1665, unde s-a consemnat că membrilor soliilor din Moldova și Țara Românească, trimise cu misiuni în Ardeal ori mai departe în Imperiu, li s-au pregătit bucate adecvate în zilele sau perioadele care nu erau de dulce³², într-unul dintre cazuri menționându-se chiar că, în două zile, oaspeților din Muntenia li s-a dat „*la dorință mâncare de post, fiind miercuri și vineri*”³³. Nu lipsesc, însă, nici mărturiile din care reiese limpede că, în plin post al Crăciunului și al Adormirii Maicii Domnului, solii moldoveni sau munteni și însoțitorii lor au avut la masă: carne de porc, oaie și vită, găini și o găscă, slănină, cârnați, caltaboși și chiar pulpă de iepure³⁴.

Din lista cu cele cheltuite pentru înmormântarea și pomenirile după datină ale Mariei, nevasta lui Ioan Neculce, săvârșite pe parcursul anului 1738, de la 20 ianuarie și până la 20 iulie, iese în evidență că bucatele de la masa de 40 de zile, când deja începuse Postul Mare, fuseseră gătite numai din mazăre, linte, bob, păsat, „*perje*”, „*nohot*” și „*curechi*”, adică prune uscate, năut și varză³⁵, în timp ce la jumătate de an, în perioadă de dulce, au fost sacrificate „*I ialoviță și 2 oi și ar hi mai trebuit v'o 2 oi că n-au agiuns bine*”³⁶.

Două scrisori, una a unui negustor înstărit și alta a unui boier, ambii trăind în prima jumătate a veacului XVIII, ni-i arată pe emitenți ca fiind și ei buni păzitori ai postului. Negustorul, Staico Bengescul pe numele său, a cărui scrisoare din 17 decembrie 1723 era adresată lui chir Costachi Duma Sibianul, căuta, pentru fiul trimis la învățătură în Ardeal, o gazdă care să poarte de grija copilului într-atât încât

³¹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 621.

³² Ștefan Meteș, *Socotilele orașului Cluj*, în *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, passim.

³³ *Ibidem*, p. 7, însemnarea din 11 octombrie 1598.

³⁴ *Ibidem*, p. 2-5. În anul 1589, o „solie românească” a stat în Cluj opt zile, începând cu 27 noiembrie. În anul 1592, o altă solie, din Moldova, este găzduită de autoritățile clujene între 7 și 12 decembrie. Alte două solii românești, una sigur din Muntenia, au ajuns în oraș în prima parte a lunii august 1594.

³⁵ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *BCIR*, IV, 1925, p. 74, doc. 33.

³⁶ *Ibidem*, p. 75.

„în zi de post să-i dea bucate de post”, socotind grijuliul tată că „pe tot dulcele nostru tot avem post vinerea [și] miercurea”³⁷, iar boierul, anunțându-și sosirea fiului la 12 ianuarie 1747, îl atenționa să pună să se pregătească „ceva chiverniseală de pește dă vineri, fiind zi de post”³⁸.

Într-o altă scrisoare, datată 9 martie 1757, Ioan Callimachi, încă mare dragoman la Poartă în acea vreme, îi confirma fratelui său Dumitrașcu că proviziile pe care le așteptase să-i vină din Moldova – care conțineau brânză și unt – ajunseseră cu bine la el, la Constantinopol, „însă pre târziu, adică după ci am intrat în post”³⁹.

Istoricului Radu Rosetti i se povestise despre bunicul său patern, hatmanul Răducanu – fratele doamnei Zoe Moruzi, născut pe la 1762 și mutat la Domnul în 3 august 1838 –, că „era cât se poate de evlavios, mergea la toate slujbele bisericesti, ținea toate posturile [și] se spovăduia nesmintit de două ori pe an”. În schimb, pe bunica sa – apriga coană Frosinița, Eufrosina Manu pe numele ei de fată –, nevasta bătrânului boier Răducanu, istoricul o știa că „nici nu credea în Dumnezeu și chiar își bătea joc de numele Lui”⁴⁰. Cu toate acestea, hatmanul rămânea de neînduplecat și, după rânduiala vremii în care trăia, „silea toată casa [...] să ție cu cea mai mare rigoare toate posturile anului”⁴¹, situație în care până și cucoana era nevoită să se supună obiceiului bărbatului său, deși o făcea „cu cea mai mare și mai vădită rea-voință”⁴².

Asemenea istorisește folcloristul Artur Gorovei despre străbunicul său matern, căminarul Ioniță*, care trebuie să fi fost contemporan cu hatmanul Răducanu Rosetti. În casa respectivului căminar nu se pomenea mâncare de fruct

³⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, *Scrisori din Arhiva grecilor Sibiului, din Arhiva Protopopiei Unite a Făgărașului și din alte locuri*, București, 1906, p. 22, doc. XXXIII.

³⁸ Idem, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, *Hârtii din Arhiva mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a boierilor Brâncoveni și altor neamuri găsite în casele proprietății din Brâncoveni*, București, 1907, p. 305, doc. XXXVII.

³⁹ A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897, p. 231, doc. XIII.

⁴⁰ Radu Rosetti, *Scrieri*, ed. Cătălina Poleacov, București, 1980, p. 396.

⁴¹ *Ibidem*, p. 398.

⁴² *Ibidem*, p. 397.

* Țin să mulțumesc și pe această cale Domnului Profesor Ștefan S. Gorovei care mi-a semnalat acest articol.

în Postul Mare, pentru că „*toți posteau, tot postul*”⁴³. Sau cel puțin așa ar fi trebuit să se întâmple, pentru că în fapt cuconul Alecu și cuconul Dimitrachi, băieții lui Ioniță și ai cucoanei Zoița, „*nu se împăcau, nici în ruptul capului cu cafea cu lapte de tabân – să fi fost acesta susan? –, cu iahnie de fasole, cu pilaful de hribi, cu strudele cu unt de nucă și cu alte bunătăți*”, pe care Irimia, bucătarul țigan, le pregătea cu iscusință. Ei „*tânjeau după mâncarea de frupt*”, iar mama, înduioșată de tânguielile lor, le-o și mai dădea pe ascuns. Căminarul bănuia că „*băieții lui sunt niște eretici, dar se mângâia și el cu credința că bietul om este sub cârma vremilor și le înghițea pe toate*”. Aceasta până într-o zi, când, luându-se după o boare cu iz de carne friptă, ce părea să vină dinspre propria bucătărie, l-a prins pe bietul Irimia tocmai când pregătea la frigare, pentru cei doi feciori, „*un mușchi de vacă, a căruia zeamă se sfârlogea pe cărbuni*”. Înfuriat la culme, altceva nu-i porunci bucătarului înspăimântat, decât să răstoarne, „*în mijlocul ogrăzii, tingirile cu bucate pentru cuconași și bunătatea ceea de mușchi la frigare*”, care „*în câteva clipe*” dispărură în burțile câinilor de vânatoare ai băieților. Lipăind din papuci, căminarul se întoarse, apoi, în cerdacul din dosul casei, unde a continuat să se bucure de căldura soarelui primăvărat și să pufoie din ciubuc⁴⁴.

Nu lipsesc nici mărturiile despre oamenii din popor.

La 25 martie 1747, niște meșteri din București se învoiseră să tipărească o „*cărtică cu rugăciuni*”, comanditarul fiind Neofit, mitropolitul Ungrovlahiei, prilej cu care lucrătorilor tipografi și ajutoarelor lor li s-a fixat rația de hrană zilnică, în act menționându-se în mod deosebit că „*pentru bucatele lor acum la post să le dăm bucate de post de aice; iar când va veni de va fi la dulce, atunci le vom da bucate de dulce*”⁴⁵.

Străinii care au călătorit prin Moldova și Țara Românească, cândva pe parcursul veacurilor XVI-XVIII, susțin, invariabil, că localnicii păzeau posturile cu asprime⁴⁶ chiar mai mult decât cereau canoanele, pentru că unora dintre ei până și

⁴³ Artur Gorovei, *Căminarul Ioniță*, în *Adevărul Literar și Artistic*, seria III, anul IV, 1923, nr. 137/8 iulie, p. 2.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1926, p. 17-18, doc. XIX.

⁴⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1978, p. 18; *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 344-345; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 353, 375 și 634; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, București, 1997, p. 357; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, București, 2000, p. 688; *Călători străini*

lunea le-ar fi fost zi de post⁴⁷, iar unele dintre femei, fără să fi îmbrăcat haina monahală, hotărau de bună voie să nu se atingă de carne toată viața⁴⁸. Mare era uimirea multora dintre călătorii străini că moldovenii și muntenii, fără deosebire, ar fi ales mai degrabă să moară, decât să încalce măcar și o singură zi de post⁴⁹, genul acesta de abatere nefiind îndreptățită în mintea localnicilor nici de boala grea, nici de starea de sarcină, nici de oricare altă mare nevoie⁵⁰. Dimpotrivă, pentru ei să nesocotească postul ar fi fost o faptă mai gravă decât furtul sau decât omorul⁵¹. Tocmai de aceea străinii tindeau să-i considere pe moldoveni și pe munteni ca fiind doar stăpâniți de o religiozitate excesivă și să nu le aprecieze zelul care, după standardele religioase occidentale, nu-i transforma neapărat în buni creștini. Nici Dimitrie Cantemir nu era departe de acest punct de vedere, socotind, la rândul-i, că râvna moldovenilor într-ale credinței ar fi trebuit pusă, mai curând, pe seama firii lor superstițioase⁵².

Nicidecum nu lipsesc sursele care să și confirme veridicitatea observațiilor aparținând călătorilor străini. Din nou Radu Rosetti povestește despre cum și-a aflat sfârșitul Smaragda, soția sulgerului Mihalache Strilea, un boier care pe la 1764 își avea moșia la „Tămășani”, pe valea Trotușului, boier ai cărui înaintași greci se stabiliseră în Moldova în timpul primei domnii a lui Dumitrașcu Cantacuzino, cu care se și înrudeau⁵³. Femeia răcise în biserică tocmai în Postul Mare, dar în loc să stea în pat, după cum fusese sfătuită de „*doftorul curții*”, ea continuă să se ocupe de gospodărie, să postească și să meargă la slujba de duminică. Efortul și alimentația inadecvată n-au condus la altceva decât la agravarea bolii, într-atât încât în Săptămâna Patimilor tânăra nevastă se prăpădi⁵⁴. Din cauză că localnicii erau riguroși în privința postului chiar și atunci când era vorba de pruncii abia înțărcați, se ajungea la același nefericit deznodământ. Cel mai greu de trecut erau cele șapte

despre Țările Române, vol. X, partea a II-a, p. 1267.

⁴⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 341; *Vezi și Călători străini*, V, p. 225; *Călători străini*, VIII, p. 353; *Călători străini*, XI, p. 865.

⁴⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 341; *Vezi și Călători străini*, VIII, p. 353. Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel a observat că îndeosebi femeile țineau „*morțiș* la post”.

⁴⁹ *Călători străini*, III, p. 18; *Călători străini*, IX, p. 357.

⁵⁰ *Călători străini*, III, p. 18; *Călători străini*, V, p. 345; Anton-Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, ed. N. Iorga, traducere S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 17; *Călători străini*, IX, p. 357.

⁵¹ *Călători străini*, V, p. 344-345.

⁵² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 341.

⁵³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 32.

săptămâni ale Postului Mare, iar copiii tocmai „*de aceea mureau în primăvară ca muștele*”⁵⁵.

Nimic n-ar putea demonstra mai bine cât de neînduplecați erau românii în legătură cu postul, decât faptul că acesta nu era încălcat nici măcar în cadrul a ceea ce se voia, la începutul veacului al XIX-lea, să aibă rolul de spital. Potrivit medicului Constantin Caracaș, după ce că hrana care li se dădea bolnavilor internați la Spitalul Colțea din București era, în mod obișnuit, „*neregulată, proastă și neconformă cu dieta rânduită de medic*”, bucatele pe care le căpătau respectivii miercuria și vinerea mai erau și de post, adică: „*prune, mazăre, varză și altele la fel*”, fără ca cineva să aibă vreo grijă pentru nevoile alimentare ale fiecărui pacient în parte, potrivite bolii de care el suferea⁵⁶.

Dacă moldovenii și muntenii recurgeau într-adevăr la astfel de practici, nu se călăuzeau nicidecum după preceptele Bisericii, care, de altfel, le contesta vehement, mergând până la a-i amenința cu pedeapsa divină pe cei care se făceau vinoați de neascultare. În *Pravila* românească pe care diaconul Coresi a tipărit-o în Șcheii Brașovului, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se prezentau explicit perioadele din an în care creștinii ar fi putut fi tentați să postească, fiind pomenită și osânda ce li se pregătea dacă nu înțelegeau ca atunci să mănânce de frupt. Scrie în pravilă: „*Dzile de slobodzie. De slobodzii: den Crăciun până 11 dzile să mâncați carne și brândză în toate dzile și hârții ogarului așîdere așa. Și în săptămâna brândzei să mâncați brândză în toate dzile și în săptămâna după Paști și la Rusalii așîdere așa. Iar ceta ce va posti și nu va mânca cu dulce acești hârți, acela să fie anatima și să fie procler*”⁵⁷.

Pentru postul din ziua de luni s-ar părea că exista, totuși, o dispoziție aparținând Bisericii, care făcea ca el să conteze în anumite circumstanțe. Antim Ivireanul, în *Învățăturile* sale pentru spovedanie adresate preoților duhovnici, îi sfătuia pe aceștia să scadă până la un an din pedeapsă, dacă cei cărora li se fixase

⁵⁵ *Ibidem*, p. 398.

⁵⁶ P. S. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei „Topografia Țării Românești” de doctorul Constantin Caracaș (1800-1828)*, București, 1937, p. 145 (în continuare *Monografia Munteniei*).

⁵⁷ Gheorghe Chivu, *Pravila lui Coresi*, în Ion Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 218.

canon alegeau să se abțină de la bucatele de dulce și în respectiva zi⁵⁸, pe lângă celelalte posturi legiuite.

Toate exemplele la care am apelat scot în evidență faptul că, în realitate, atât în societatea munteană, cât și în cea moldovenească, indiferent de starea socială căreia îi aparțineau, viețuiau laolaltă personaje mereu gata să se supună canoanelor bisericesti, indiferent care le vor fi fost motivațiile, și indivizi mai puțin atenți la posibila mântuire promisă după ce efemera existență pământească li se va fi încheiat, deci nu foarte atenți în privința posturilor rânduite precum ceilalți semeni ai lor. Dacă nu ar fi existat destui din cei mai puțin dispuși să respecte normele, nu ar mai fi fost nevoie ca odată cu începerea Postului Mare așa să caute să-i afle prin târg și să-i pedepsească pe cei „*ce țineau crășma deschisă și beau rachiu*”⁵⁹, așa după cum tot Paul din Alep observase că se întâmpla la Iași. Referințe la atribuțiile care-i reveneau deținătorului dregătoriei de mare agă sunt conținute și în *Condica Visteriei Moldovei* din anul 1775, una dintre obligațiile sale fiind, într-adevăr, „*să poarte de grijă ca în tot postul ca să nu fie la crășme adunături cu beție și cu țigani*”⁶⁰.

Din aceeași cauză, probabil, Mihai vodă Suțu nu omisese ca în actele emise în 8 august 1785, prin care se adresase locuitorilor Țării Românești – documente la care deja am făcut referire –, să-i atenționeze pe aceștia că îndemnurile „*de nu le veți urma și veți petrece dobitocesce, fără de biserică și fără de evlavie la cele sfinte, neîmplinind datoria creștinescă, atunci datoria cea ce avem ne silește a ne areta spre voi cu urâciune și a face la cei rei, leneși, neînțelegători și cercetarea ce li se cuvine*”, adăugând, totodată, că ispravnicilor de județ le-a poruncit ca „*pentru care nu va fi următoriu, [...] să ne înștiințeze negreșit*”⁶¹.

Mitropolitul Antim Ivireanul îi certa cu asprime până și pe cei care, deși posteau, o făceau fără prea multă tragere de inimă, socotind zilele postului lungi din cale afară și cârtind că nu-și puteau umple burțile după câtă le era voia. «*Nu numără zilele postului precum așteptă argatul cel rău plata simbriei – îi muștra înaltul ierarh pe cei vinovați –, nu te întrista căci nu fumează cubniia ta sau bucătariul căci n-au stătul lângă foc. Mă rușinez a spune de posomorârea celor mâncăcios, în ce chip să tânguesc în zilele cele de post: cască adese, să culcă puțin și iar să scoală; dorm*

⁵⁸ Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁹ Paul din Alep, *op. cit.*, p. 197.

⁶⁰ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, Acte interne (1771-1780), Iași, 2005, p. 124, doc. 129.

⁶¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, p. 373, doc. 1.

în silă și silesc să treacă zilele și să nu le priceapă. Să îngreuiază asupra soarelui, căci zăbovește a înopăta; numesc zilele postului mai mari decât celialalt; să fac cum că au durere la stomah și amețeli de cap și stricăciune obiceiului lor, carele nu sunt semne ale postului, ci ale nesațiului. Cu nepohtă să duc la masă, răpșesc asupra verzelor, înjură legumile zicând: „în zadar s-au adus în lume”. Să fac și cunoscători de firii iubitorii de mâncări beau apa făr’ de răsuflare, ca când ar fi luat de la doftor vreo băutură făr’ de dulceață de vindecare. Și cei mai mulți meșterșuguesc băutura, mângăindu-ș pohta lor unii cu bragă, alții cu bere, alții cu șrbet, alții cu livej, alții cu mied»⁶².

Totuși, încălcarea postului nu era pasibilă de pedeapsă indiferent de situație. Cel puțin, Biserica nu era într-atât de drastică. Dimpotrivă. *Pravila bisericească de la Govora* îi îndemna pe duhovnici să fie cu grijă cum vor da învățatură și post celor pe care îi păstoreau, să țină seama că săracii lucrau întruna, că unii dintre credincioși erau slugi și robi ori umblau mult cu negoțul lor, iar alții erau bătrâni și slabi, prin urmare, nu de seama celor puternici și bogați⁶³. Preoților li se îngăduia, așadar, să țină seama de conjunctură, fiind sfătuiți să se poarte cu blândețe față de poporani și să fie atenți la nevoile fiecăruia în parte. „*Cine moare de foame în Postul Mare să mănânce carne*” se specifica în pravilă, urmând ca odată primejdia trecută, omul să-și îndrepte greșala cu pocăință și cu rugăciune⁶⁴. *Pravila ritorului Lucaci* încuviința, deopotrivă, ca cel care „*nu poate posti în pocăința sa de va fi bolnav*” să plătească ca să fie pomenit la Liturghie ori să citească Psaltirea sau Evanghelia⁶⁵. În caz de boală, regulile devin mai blânde până și în mediul monahal. Fără să se refere lămurit la post, punctul 5 al *Așezământului* întocmit de starețul Paisie Velickovski pentru a reglementa viața de obște de la Dragomirna stabilea, totuși, că „*cei bolnavi vor mânca mâncare după nevoia bolii*”⁶⁶. În încercarea de a reorganiza Biserica în calitate sa de domn al Țării Românești, Alexandru Ipsilanti a emis un hrisov relativ la viața monahală, întărit inclusiv cu semnăturile mitropolitului și episcopilor, care

⁶² Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 91.

⁶³ *Pravila bisericească numită cea mică tipărită mai întâi la 1640 în mănăstirea Govora*, București, 1884, p. 39r-39v.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 121r.

⁶⁵ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 164.

⁶⁶ Ieromonah Marcu Petcu, *Starețul Paisie Velickovski. Mănăstirea Dragomirna și prima Filocalie în limba română*, în *Dragomirna și ctitorii ei Actele Colocviului din 20-23 iulie 2009*, Dragomirna, 2014, p. 68.

la punctul 7 introducea o măsură asemănătoare, conform căreia dacă s-ar fi întâmplat ca un călugăr să cadă „întru neputință și bolă, atunci trebuie a i s-orându-i și hrana mai cuviinciosă, cu căutare în spitalu cel de obște al călugărilor, purtând grijă de el”⁶⁷.

De altfel, potrivit Canoanelor Sfinților Apostoli, nu numai boala ar reprezenta un motiv valabil pentru dezlegarea de post, ci și alte situații deosebite în care nu se poate posti, cum ar fi împrejurările de forță majoră ori călătoriile⁶⁸, ceea ce înseamnă că solii găzduiți la Cluj sau voievodul Mihnea al III-lea cu oștenii săi ca și Dimitrie Cantemir și marii lui boieri, aflați în plin război, vor fi știut că în situația în care se găseau, deși se vor înfrupta cu carne, vor afla întrucâtva îngăduință măcar din partea autorității bisericești. De asemenea, potrivit Canoanelor Sfinților Părinți, nici lehzurilor nu ar fi trebuit să li se impună să se abțină de la mâncărurile de dulce, chiar dacă ar fi născut în post⁶⁹.

S-ar părea că mai curând decât Biserica și chiar Domnia, membrii colectivității erau cei care priveau cu prea puțină îngăduință comportamentele diferite de cele ale majorității. Convingătoare în acest sens este scrisoarea trimisă de Radu și Constantin, fiii domnului muntean Ștefan Cantacuzino, Patriarhului Ierusalimului Hrisant Notara la 13 februarie 1728, din Viena. În acea vreme, unul dintre frați – cel care a și redactat epistola, probabil Radu – suferea de „oarecare slăbiciune trupească”, ceea ce l-a determinat să-i scrie însemnatului ierarh, rugându-l să fie milostiv și să-i trimită „binecuvântare și voie în scris ca să putem mânca de fruct”. Oarecum surprinzătoare este făgăduiala pe care fiul fostului domn o făcea clericului, cum că „pentru a nu se face scandal, va rămânea ascuns ce ni vei trimite”⁷⁰, dovadă concludentă că purtarea nimănui nu scăpa de ochii iscoditori ai comunității, abaterea – mai precis ceea ce comunitatea socotea, potrivit regulilor sale nescrise, a fi abateră – fiind imediat și aspru sancționată.

După cum au și relevat deja exemplele prezentate, izvoarele fac vizibile mai ales manifestările exterioare referitoare la post ale locuitorilor din Moldova și Țara Românească. Este evident că pentru localnici „a posti” însemna ca alimentația lor să se încadreze într-un anumit tipar, în conformitate cu rânduielile stabilite de

⁶⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, p. 54, doc. 2.

⁶⁸ Ioan D. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1992, p. 43, Canonul 69.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 400, Canonul 8.

⁷⁰ Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea a II-a, București, 1917, p. 960-961, doc. DCCCCXXXIII (în continuare *Documente Hurmuzachi*).

Biserică. În timpul posturilor, legumele și zarzavaturile, proaspete sau uscate⁷¹, gătită cu untdelemn⁷² sau fierte numai în apă⁷³, erau hrana celor avuți și a celor simpli, fără deosebire. Vin nu s-ar fi băut decât sâmbăta și duminică⁷⁴, acesta fiind înlocuit cu suc de mere⁷⁵, bragă, șerbet, și chiar cu livej – adică un vin de slabă calitate –, mied ori bere⁷⁶. Oamenii de rând se ospătau cu linte și mazăre, preparate mai ales cu ulei de in; cu bob; cu varză, fie crudă, fie sub formă de supă; cu napi, care cu mirosul lor de pământ s-ar fi potrivit cel mai bine poporului de jos; cu rădăcini de mandalaci – adică de babaraboi –, din care se făcea supă sau salată; cu urzici tinere care se fierbeau, iar zeama se îngroșa cu puțin orez sau cu făină, după care se gătea cu ulei de in; cu dovlecei; cu pepeni; cu usturoi și ceapă presărate cu puțină sare; cu borș de leuștean; cu ciuperci; cu ulei de nuci uns pe mămăligă. La începutul secolului al XIX-lea, fasolea și pătlăgelele vinete deveniseră deja comune, cele din urmă fiind consumate de popor crude, în amestec cu oțet, ceapă și piper⁷⁷. Cu toate că în bucătăriile boierilor și în cea a domnului se întrebuițau, în mare parte, aceleași produse, mesele acestora continuau să fie mult mai îmbelșugate și mai gustoase până și în post⁷⁸, diferențele sociale rămânând la fel de evidente. Aceasta și pentru că cei cu stare își permiteau să cumpere mărfuri procurate de negustori din afară, ca, de pildă, năut, adus din „țările turcești”⁷⁹, ori să folosească mierea la prepararea dulcețurilor de: vișine, prune, nuci tinere, mere, pere, cireșe, piersici, caise⁸⁰, ori să se bucure, chiar și după căderea zăpezii, de legumele pe care le depozitau în pivnițe ca să-și păstreze prospețimea⁸¹. Pâinea nu le lipsea, în timpul postului boierii mâncând încă mai multă decât în restul anului⁸².

⁷¹ *Monografia Munteniei*, p. 49-57.

⁷² *Ibidem*, p. 49-57 și 103.

⁷³ *Călători străini*, V, p. 79; Paul din Alep, *op. cit.*, p. 199.

⁷⁴ Paul din Alep, *op. cit.*, p. 198 și 199.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 199.

⁷⁶ Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 91.

⁷⁷ *Monografia Munteniei*, p. 49-61; *Vezi și Călători străini*, VIII, p. 634; *Călători străini*, IX, p. 67.

⁷⁸ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-vodă Cantemir*, p. 146; *Monografia Munteniei*, p. 102-103.

⁷⁹ *Monografia Munteniei*, p. 50.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 44.

⁸¹ *Călători străini*, VI, p. 59.

⁸² *Monografia Munteniei*, p. 103.

În zilele de „dezlegare”, pentru masa domnului se aduceau de la munte, „în goana cailor”, gustoșii păstrăvi, loștrițe și lipani⁸³, boierii se desfătau cu cegă și morun din Dunăre⁸⁴ – le plăceau la fel de mult nervii uscați de morun și de nisetru⁸⁵ – de asemenea, cu pești de mare marinați: sardele, lacherdă, scrumbii, licurini [chefal, *n. ns.*], cu caracatiță „murată”⁸⁶, în vreme ce nevoiașii se mulțumeau numai cu pește sărat⁸⁷ sau înghețat⁸⁸. Nartul „pentru ale mâncării și la băcăni”, fixat în 19 noiembrie 1783, în prima domnie a lui Mihai Suțu în Țara Românească – nu știu dacă neapărat fiindcă începuse Postul Crăciunului –, stabilește prețul pentru mai multe soiuri de pește, proaspăt sau sărat: crap, șalău, biban, somn, toți aceștia mai scumpi decât știuca, plătica, ciortanul și cosacul⁸⁹. Icrele erau la fel de căutate – îndeosebi cele de morun – boierii mâncându-le pregătite cu ulei, piper și zeamă de lămâie⁹⁰, racii și scoicile de baltă sau heleșteu, pe care poporul de rând le toca mărunț și le gătea cu untdelemn și plante aromate⁹¹. Odată cu secolul al XVIII-lea, moldovenii și muntenii, indiferent de stare, au prins gustul melcilor, de care înaintașii lor se scârbiseră, ei, dimpotrivă, mâncându-i cu multă plăcere în Postul Paștelui, mai ales⁹².

Cu mult mai greu sunt de surprins în sursele timpului motivele lăuntrice care au dat sens postului în conștiința credincioșilor. Acest lucru ar fi fost posibil dacă ar fi existat moldoveni și munteni care să-și fi încredințat gândurile hârtiei, obișnuință despre care, însă, nu se poate vorbi în spațiul Principatelor. Tocmai de aceea astfel de informații abia răzbat din textele vremii.

O scurtă reflecție asupra binefacerilor spirituale ale postului asupra sufletului îi aparține lui Dimitrie Cantemir. „Că cu anevoie iese cineva trupul în toate pre larg și de sațiu să-și hrănească și sufletul de poftele trupești nebetejit sa-si

⁸³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 69.

⁸⁴ *Călători străini*, VIII, p. 373.

⁸⁵ *Monografia Munteniei*, p. 41.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 103; Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, Iași, 2007, p. 3, doc. 1.

⁸⁷ *Călători străini*, XI, p. 445.

⁸⁸ *Călători străini*, VI, p. 123.

⁸⁹ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria romanilor de la 1774-1786*, în *AARMSI*, seria II, tom XII, București, 1893, p. 480/596.

⁹⁰ *Călători străini*, VIII, p. 373; *Monografia Munteniei*, p. 41.

⁹¹ *Monografia Munteniei*, p. 46; *Călători străini*, IX, p. 357.

⁹² *Călători străini*, VIII, p. 378; *Călători străini*, IX, p. 357; *Călători străini*, XI, p. 459; *Monografia Munteniei*, p. 45.

*păzască, că precum în hrana slobodă trupul să îngroașă și să îngrașă, așa de post trupul vitionindu-să – adică pierde din greutate [n. ns.] –, sufletul să suptie și să învârtoașă, căci foamea în trup moarte firească, iară la suflet viață cerească aduce*⁹³ meditează domnul cărturar în a sa *Istorie Ieroglifică*.

Marele postelnic Constantin Cantacuzino – a cărui viață s-a sfârșit atât de tragic cu numai cinci zile înainte de Sărbătoarea Nașterii Domnului din anul 1663, adică tocmai în post, ca urmare a intrigii țesute de boierii Stroe Leurdeanu și Dumitrașcu Cantacuzino, viitorul domn moldovean, care l-au învinuit de hiclenie față de Grigore vodă Ghica I – ajuns în pragul bătrâneții, ar fi știut la ce-i ajută postul sufletului. El însuși ar fi destăinuit la un moment dat că: „*Eu să-m[i] păzesc Biserica și să mă pocăiesc, / Și să-m[i] postesc sufletul, de moarte să gândesc*”⁹⁴, ceea ce-l arată ca fiind om evlavios, convins de faptul că foloasele postirii se vor face simțite în realitate abia după ce viața pe pământ i se va fi încheiat. Dacă asupra mărturisirii marelui dregător s-ar mai putea abate umbra îndoielii că a fost sau nu rostită, sigur este că pentru autorul, rămas anonim, al *Poveștii de jale asupra uciderii postelnicului* – după câte se pare un boier muntean, apropiat al lui Constantin Cantacuzino⁹⁵, care s-a și întâmpat să fie martor la omor⁹⁶ – dimensiunea spirituală a respectivului obicei era cea care conta în mod deosebit, tocmai fiindcă autorul în cauză și-a transpus convingerea în poem.

Pe de altă parte, pentru fiii lui vodă Ștefan Cantacuzino pare ca puterea tradiției să fi cântărit greu, atât timp cât aceștia cunoșteau că posturile erau „*lăsate din părinți*”, deși „*nevoia*” îl forța pe cel suferind să treacă peste obiceiul străvechi. Dorința evidentă de a-și justifica fapta, mărturisirea că nicidecum nu o făcea „*din trufie și risipă*”⁹⁷, îi trădează neliniștea interioară și chiar pornirea de a-i învinui el însuși pe cei pe care i-ar fi văzut încălcând postul. Așadar, nu există motive de a nu crede că vor fi fost în epocă și alții gândind asemenea personajelor de mai sus.

Întrebați de ce în post nu le dau mâncare de fruct bolnavilor, de ce nu se hrănesc mai bine, țaranii ar fi răspuns invariabil că așa s-au hrănit și părinții, și strămoșii lor. Este ceea ce a constatat medicul Gheorghe Crăiniceanu în urma unei

⁹³ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, vol. I, ed. Ion Verdeș și P. P. Panaitescu, București, 1978, p. 94-95.

⁹⁴ *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*, ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 42.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁹⁷ *Documente Hurmuzachi*, XIV^{II}, p. 961, doc. DCCCCXXXIII.

cercetări întreprinse în satele din diferite regiuni ale României, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea⁹⁸. Probabil aceeași ar fi fost explicația pe care ar fi dat-o mare parte dintre locuitorii Moldovei și ai Țării Românești, trăitori în veacurile anterioare.

În lumea satului românesc unii știau, totuși, la începutul celui de-al XX-lea secol, că postul „*a fost așezat*” de Hristos și de Apostoli, că el „*însamnă mare lucru înaintea lui Dumnezeu*” și că, însoțindu-l cu rugăciune și cu fapte bune, se „*capătă Împărăția Cerului*”, că el „*lunghește zilele omului*”, pe de altă parte, că e „*înfrânare de la toate*” și că numai „*celui bolnav i se poate să nu mănânce*” pentru că Dumnezeu „*nu [...] ține în samă*” postul acestuia⁹⁹. Este dovada că Învățăturile vechilor pravile bisericești și predicile au avut ecou până și în conștiința moldovenilor și muntenilor care și-au dus traiul aproape neștiuți, fiind transmise din generație în generație, până în timpurile actuale.

Înseamnă că nu ar fi greșit a fi luate în seamă și celelalte credințe vechi – cu toate că ele n-au nici o finalitate spirituală – care, la același început de veac, erau cât se poate de vii, încă. La fel de bine se știa că cel care mănâncă luna de fruct „*pățește ceva*”, că pentru vite „*îi rău de dihanii*”¹⁰⁰ și că este „*amar*” de „*cine postește lunile și le lasă*”¹⁰¹, ori că „*îi curge sânge din nas vară*” celui care mănâncă pește vinerea¹⁰². Postul din acea zi se mai ținea ca să apare de furtuni ori ca fetele să capete noroc și ajutor de la Sfânta Vineri să se mărite grabnic¹⁰³. Dacă se abțineau luna de la mâncarea de dulce, nevestele puteau să rămână mai repede însărcinate, iar cei bolnavi de ochi, cărora le slăbise de tot vederea, scăpau de durerile groaznice¹⁰⁴.

⁹⁸ Gheorghe Crăniceanu, *Igiena țăranului român. Locuința, încălțăminte și îmbrăcăminte. Alimentația în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului*, București, 1895, p. 203. Țin să-i mulțumesc Domnului Profesor Mircea Ciubotaru pentru bunăvoința de a-mi semnală existența mai multor studii pe acest subiect.

⁹⁹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. I, ed. Ioan Datcu, București, 1998, p. 209-210; Vezi și Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. VII, București, 1901, p. 117, nr. 15657, „*În zadar cu postul raiul vei nădăjdui*”.

¹⁰⁰ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915, p. 114, nr. 1443/127; Vezi și Iuliu A. Zanne, *op. cit.*, p. 119, nr. 15666. „Postesc lunile”.

¹⁰¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 158, nr. 2081/181.

¹⁰² *Ibidem*, p. 216, nr. 3130/268.

¹⁰³ S. Fl. Marian, *Nașterea la români Studiu etnografic*, București, 1892, p. 3, n. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 3, n. 3.

Se credea și că la intrarea în Postul Paștelui ar fi fost bine ca masa de Lăsatul Secului să rămână întinsă, „*căci peste noapte vine norocul și mănâncă și el*”¹⁰⁵, urmând ca a doua zi să se termine tot ce mai rămăsese, iar firimiturile să fie date păsărilor din curte, pentru ca vara să nu dea muștele în ochi, iar ouăle să fie gustoase¹⁰⁶. Deopotrivă, cel care continua să mănânce ouă și după ce se trecea de jumătatea Păresimilor trebuia să se aștepte ca găinile sale să nu se mai ouă¹⁰⁷. Postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel se ținea pentru foamete și grindină¹⁰⁸, cel al Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul, pentru vindecarea de boli și mai ales de friguri¹⁰⁹, cel de Sfântul Andrei, cu nădejdea împlinirii unei dorințe: însuratul, măritișul ori lecuirea de vreo boală¹¹⁰, în vreme ce postul de Sărbătoarea Sfintei Varvara era de folos mai ales femeilor, în caz de naștere grea, de boală sau de orice altă primejdie¹¹¹.

Atunci când cuiva i se fura o vită sau altceva de preț de prin gospodărie, potrivit era ca respectivul să facă post negru, despre care, însă, documentele din trecut nu aduc vreo dovadă că într-adevăr s-a practicat, ceea ce nu înseamnă că ar fi greșită bănuiala că s-a recurs la el. În felul acesta putea fi aflat hoțul, iar dacă acela nu era de găsit, rămânea speranța că i se va trage totuși moartea. Pentru aceasta se postea șapte săptămâni, timp în care, în mai multe zile anume, păgubașul trebuia să nu mănânce și să nu bea nimic, să nu iasă din casă și, dezbrăcat de haine, să se închine și să bată mătăni din zori și până în noapte. Sorții de izbândă ar fi fost și mai mari, dacă cel cu pierderea ar fi stat complet dezbrăcat în întuneric, „*astupat*” în cuptorul în care se cocea pâinea, pentru ca postul să fie „*și mai negru*”¹¹². Întâmplarea face ca cel care a povestit despre obicei să fie locuitor al satului de baștină al mamei mele, anume Hânțești, sat așezat pe malul Siretului, cuprins în județul Dorohoi la 1913¹¹³, acum în județul Suceava.

Este mai mult decât evident, potrivit mărturiilor oferite de cercetările etnografilor, că pentru locuitorii satelor postul avea mai degrabă o finalitate imediată, în strânsă legătură cu viața pământeană de zi cu zi, iar credințele acestea trebuie să fi venit de destul de departe în timp.

¹⁰⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 192, nr. 2694/232.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 178, nr. 2499/215.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 118, nr. 1531/133.

¹⁰⁸ Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic*, București, 1910, p. 114.

¹⁰⁹ Idem, *Sărbătorile de toamnă și Postul Crăciunului. Studiu etnografic*, București, 1913, p. 40.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 147.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 154.

¹¹² *Ibidem*, p. 33.

¹¹³ *Ibidem*, p. 33, n. 2.

În consecință, nu se poate pune la îndoială faptul că în perioada secolelor XVI-XVIII, locuitorii Moldovei și ai Țării Românești, indiferent cărui grup social au aparținut ei, au acordat o însemnătate deosebită postului, chiar dacă motivele care-i îndemneau să-l respecte nu au fost aceleași pentru toți. Din familiile cele mai de seamă proveneau cei cultivați, care se poate bănuie că știau că prin post își apropiau mântuirea, valoarea spirituală a acestui obicei creștin contând pentru ei înainte de toate. În conștiința celor mai mulți, însă, până la posibila și îndepărtata răsplată din Ceruri, va fi avut mai multă greutate teama de neplăcerile imediate care ar fi decurs din încălcarea postului, de unde, probabil, și îndărătnicia cu care aceștia l-au păzit. Ca cineva să se sustragă, fără să suporte consecințele gestului său, era aproape imposibil în condițiile în care Biserica, Domnia și mai ales comunitatea vegheau laolaltă ca această îndatorire religioasă să fie înfăptuită după cum se cuvenea.

*THE IMPORTANCE OF FASTING FOR THE INHABITANTS OF MOLDAVIA
AND WALLACHIA BETWEEN THE 16TH-18TH CENTURIES*

(Abstract)

The aim of this essay is to establish what the rules of the Church on fasting between the 16th-18th centuries were, to which degree the members of the various social classes in Moldavia and Wallachia observed them and how they used to do it, the significance attributed to these practices, what motivated the people to comply with these regulations or, on the contrary, what determined them to disobey the regulations of the Church. At the same time, we are interested in the attitude adopted by the Church, the ruling prince and the community towards those who strayed from the established rules.

The resources used in the attempt to find the answer to all of the aforementioned questions are diverse: old Church rules, sermons of distinguished hierarchs, orders of the ruling princes, notes of chroniclers and foreign travellers, but also registers, spending lists, rations, old letters, monographs and ethnographic sources.

UN INVENTAR INEDIT AL EPISCOPIEI HUȘILOR ȘI AL SCHITULUI BRĂDICEȘTI DE LA 1803

Costin CLIT¹

Cuvinte cheie: inventar, episcopia Hușilor, schitul Brădicești, imobile, veșminte preoțești, odoare bisericești, cărți de cult, școală, materiale de construcție, vinuri, stupi, vite, ovine

Keywords: inventory, Huși Diocese, Brădicești hermitage, buildings, priest vestments, church jewelleryes, cult books, school, building materials, wines, hives, cattle, sheep

După păstoria episcopului ardelean Iacob Stamati (1782-1792), urmată de cea a lui Veniamin Costachi (1792-1796), scaunul episcopal din Huși este ocupat de către bucovineanul Gherasim Clipa-Barbovschi (ales la 2 iunie 1796, hirotonit la 3 iunie, până la 25 martie 1803).

Gherasim Clipa-Barbovschi și arhimandritul Sofronie Predicatorul erau fiii preotului ce slujea în satul Vicovul de Sus în timpul răpirii Bucovinei de către austrieci. Un moș de-al celor doi frați ar fi ajuns „ispravnic de Cuciur”². Sofronie și Gherasim au luat calea monahismului, primul învață și în Grecia, pentru a ajunge un îndrăzneț predicator la Mitropolia din Iași³. Gherasim se călugărește la mănăstirea Putna și își efectuează studiile la Academia duhovnicească de aici⁴.

Refuzul cântării *Heruvicului* în cadrul Sfintei Liturghii sub motivul necunoașterii, la cererea episcopului Dosoftei Herescu (1750-1789), teama de

¹ Colegiul Național „Cuza Vodă”, HUȘI.

² Simion Reli, *Bucovineni celebri în Ierarhia Moldovei (1777-1850) (Discurs de inaugurare)*, în *Candela. Revistă teologică și bisericească*, 1929, p. 416.

³ Preot Anton I. Popescu, *Episcopia Hușilor*, Huși, 1965, lucrare în manuscris, p. 114.

⁴ Simion Reli, *op. cit.*, p. 416.

primejdia și coerciția ce-l aștepta din partea ierarhului amenințător îl determină să părăsească biserica imediat și să ia calea Moldovei, stabilindu-se la mănăstirea Slatina, unde devine dichiū în timpul egumenului Sofronie Rădașanu⁵. Se crede că de aici ajunge la episcopia Romanului păstorită de Leon Gheuca și, în fine, dichiū al Mitropoliei⁶.

În istoriografia locală, fără a fi sesizată confuzia de nume dintre ierodiaconul Gherasim Putneanul și Gherasim Clipa, i se atribuie ierarhului hușean bogata activitate a lui Gherasim Putneanul⁷, cum ar fi traducerea *Tainei francmasonilor*⁸ sau din opera lui Voltaire (*Istoria craiului Sfeziei Carol 12*, 1792), Lesage (*Bacalaureatul de Salamanca sau Viața domnului Heruvim de la Ronda*, 1793), Baltasar Gracián (*Criticonul* sub titlul *Critil și Andronius*, 1794)⁹.

După mutarea lui Veniamin Costachi la Roman, în biserica mitropolitană Sfântul Gheorghe din Iași are loc, la 2 iunie 1796, alegerea ierarhului ce urma să ocupe scaunul episcopal din târgul Huși, pentru care au candidat „prea cuviosul între ieromonahi chirū Gherasimū, dicheulū svintei Mitropolii a Moldovii, și alū doile pe prea-cuviosul arhimandritū chirū Chirilū, igumenulū svintei mănăstiri Rășca, și alū triile pe Cuvia Sa Gherasimū, igumenulū svintei mănăstiri Precista otū Romanū”. Hirotonia episcopului Gherasim Clipa-Barbovschi s-a săvârșit la 3 iunie 1796¹⁰. De la Gherasim se păstrează la biserica Sfântul Dumitru din Huși un Sfânt Antimis, imprimat pe pânză de mătase albă, de calitate bună, cu o lungime de 50 cm și lățime de 41 cm, cu chenar frumos și îngust în partea de sus și jos, în trei

⁵ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, Tipografia C. A. Rosetti, București, 1869, p. 389 (a se vedea și ediția anastatică tipărită cu binecuvântarea Preasfințitului Ignatie, Episcopul Hușilor, Editura Horeb, Huși, 2019).

⁶ Preot Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, tipărită cu binecuvântarea și sprijinul Prea Sfințitului Eftimie episcopul Romanului și Hușilor, Editată de Episcopia Romanului și Hușilor, 1990, p. 81-83.

⁷ N. Ursu, *Traducerile ierodiaconului Gherasim Putneanul de la Episcopia Romanului*, în *AIIAX*, XXXVII, 2000, p. 27-143; a se mai vedea: Idem, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în *Cronica*, XXI, 1986, nr. 1, p. 6; articol reluat în studiul *Traducerile arhidiaconului (apoi arhimandritului) Gherasim de la mitropolie din Iași*, în *AIIAX*, XXXV, 1998, p. 135-158; Idem, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în *AIIAX*, XXII, 1986, 1, p. 239-254.

⁸ Nicolae Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *AARMSI*, seria III, tomul VIII, 1928, p. 303.

⁹ Theodor Codreanu (coord.), *Istoria Hușilor*, Editura Porto Franco, Galați, 1995, p. 275; Petru Ioan, *Școala literară de la Huși*, Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, 2019, p. 93-94.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Condica de hirotonia a Mitropoliei Moldovei publicată după original*, în *BCIR*, 3, 1924, p. 21-22, nr. XVI; Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 389.

culori palide, iar la mijloc inscripția; „D(u)mnezăescul și Sf(â)ntul Oltariu pre carele să săvârșesc Sf(i)ntele și D(u)mnezăeștile Taine, s-au sf(i)nițit de Preo Sfințitul Kiriu Kir Gherasim, Episcopul Hușului. Anul 1798 noiembrie 29”¹¹.

Zelosul episcop bucovinean s-a dovedit a fi un bun gospodar. La scurt timp de la înscăunare, cumpără – la 24 iunie 1796 – pe valea Crasnei, în apropierea schitului Brădicești „92 pol pământuri în moșie Dolheștii”, cu prețul de 600 de lei, de la Mardare, Ruxanda și Măricuța, fiii lui Ioniță Paiul, „baștină de pe strămoașa noastră Maria”¹², după ce la 4 iunie 1796 prin anaforaua Divanului li s-a decis dreptul de stăpânire al vânzătorilor¹³. Fără a fi dezinteresat din punct de vedere material, Gherasim era dornic de acumularea a mari suprafețe de pământ. Deși a cumpărat numai un bătrân de la Mardare Paiu, el va lua în stăpânire trei bătrâni, abuz de care se plâng isprăvnicii ținutului Fălcui Ion Tufăscu, Ion Gaspar și alți răzeși. Jalba lor va fi cercetată la 26 iunie 1797¹⁴. Mai cumpără părți de moșie din Dolhești la 20 noiembrie 1798¹⁵, unde primește daniile din 27 ianuarie 1797¹⁶, 2 aprilie 1798¹⁷, 2 aprilie 1798¹⁸, 5 februarie 1799¹⁹. Domnul Constantin Ipsilanti poruncește, la 9 octombrie 1799, lui Matei Costachi biv vel paharnic alegerea părților episcopiei din moșia Dolhești în urma jalbei episcopului Gherasim²⁰.

Cumpără cu 60 de lei de la Petrea Chiperiu, Prohira și fiii lor trei firme de vie la Drăslăvăț lângă viile episcopiei (13 martie 1798)²¹, apoi de la Ioana, fiica lui Ion Pintilei și Lupul, părțile de moșie din Păulești, Șcheea și Ciortova cu 33 de lei și 30 de parale (27 martie 1798)²². Totodată, vinde un suhat de pe moșia Dobreni, proprietatea episcopiei, unui Manolache Boubătrân (a se vedea porunca domnească din 2 aprilie 1802)²³.

¹¹ Costin Clit, *Biserica Sfântul Dumitru din Huși*, în *ActaMM*, XXXVII, 2016, p. 162.

¹² Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 389 (mențiune); Costin Clit, *Mănăstirea Brădicești*, Carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2013, p. 407-408, nr. 254.

¹³ Costin Clit, *op. cit.*, 2013, p. 406-407, nr. 253.

¹⁴ *Ibidem*, p. 408-409, nr. 256.

¹⁵ *Ibidem*, p. 411-412, nr. 260.

¹⁶ *Ibidem*, p. 408, nr. 255.

¹⁷ *Ibidem*, p. 409-410, nr. 257.

¹⁸ *Ibidem*, p. 410-411, nr. 258 și 259.

¹⁹ *Ibidem*, p. 412, nr. 261.

²⁰ *Ibidem*, p. 413, nr. 263.

²¹ Idem, *Documente hușene*, Editura PIM, Iași, 2013, vol. II, p. 244, nr. 212.

²² *Ibidem*, p. 245, nr. 213.

²³ *Ibidem*, p. 277, nr. 227; a se vedea și porunca domnească din 4 septembrie 1801; *Ibidem*,

Primește o serie de danii cum ar fi: partea de moșie din Temerleni și Oanii de pe valea Șchiopenilor de la Nastasia, fiica lui Ioan Balmoș (23 octombrie 1796)²⁴, părți din moșia Săratu de la Toma Oană și Iordache Grecu din Cârliğați (1796)²⁵, părțile din Leoști ale preotului Iancu și a lui Ioniță, feciorul Mariei din Pâhna (17 aprilie 1797)²⁶, alte părți din moșia Săratul, bătrânul Coștiug, de la Maria, fiica Saftii (15 mai 1798)²⁷, părțile lui Hariton sau ale lui Andrei cu soția și copiii lor din Dolhești (1798)²⁸, părțile preotului Balan și a fraților săi din Bălteni, Șcheea, Păulești, Ciortova, Căpotești și de peste Prut (1802)²⁹, partea preotului Ursache din Cloșcari „ca să-l scoată de la țară” (1796-1802)³⁰. Todosia, soția răposatului Ioniță Golie din Ivinețești, căpitanul Antohii Prohir din Budești și Grigoraș Chiriac Rășcanu, dăruiesc la 5 mai 1798 episcopiei Hușilor doi țigani: „Rucsanda și un copil a ei Ioan, și una ci esti la dum(isale) stolnic(ul) Dimitrachi Miclescu, cari n-ari nici o pricină, anumi Vărvara și o copilă a ei”³¹.

Constantin Ipsilanti face cunoscută episcopului Gherasim la 26 septembrie 1799 jalba răzeșilor Pavăl Tulburi și Luca Udricianu, pentru împresurarea moșiilor Crăsnășeni și Drăgoești dinspre moșia Crețești a episcopiei „și pentru bătăile ce ar fi suferind dispre dichiu(l) episcopiei Gherasăm și dispre Luca vat(avul), ce ar fi țiind în orândă venit(ul) acei moșii”³². Cercetarea împresurării revine ispravnicilor ținutului Fălcui și biv vel paharnicului Matei Costachi prin porunca domnească din 9 octombrie 1799³³, care raportează domnului rezultatele demersului lor la 1 decembrie 1799³⁴. Conflictul dintre episcopia Hușilor cu răzeșii din moșiile Crăsnășeni și Leoști urma să fie cercetat la mitropolie, așa cum reiese din porunca domnului Constantin Ipsilanti din 21 ianuarie 1801³⁵. La rugămintea episcopului

p. 282, nr. 230.

²⁴ *Ibidem*, p. 243-244, nr. 211; Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 390 (mențiune).

²⁵ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 389, p. 389-390.

²⁶ SJAN Iași, Fond Episcopia Hușilor, LXIII/35.

²⁷ Costin Clit, *Documente hușene*, Editura PIM, Iași, 2011, vol. I, p. 71, nr. 77; Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 390.

²⁸ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 390.

²⁹ *Ibidem*, p. 390.

³⁰ SJAN Iași, Fond Episcopia Hușilor, LXIII/38.

³¹ Costin Clit, *Documente hușene*, Editura PIM, Iași, 2016, vol. IV, p. 190, nr. 203.

³² Idem, *Documente hușene*, Editura PIM, Iași, 2014, vol. III, p. 286, nr. 318.

³³ *Ibidem*, p. 286-287, nr. 319.

³⁴ *Ibidem*, p. 287-288, nr. 320.

³⁵ *Ibidem*, p. 295, nr. 325.

Gherasim, domnul poruncește biv vel banului Matei Costachi la 2 aprilie 1801 să aleagă „bătrânul” deținut de episcopie în moșia Crăsnășeni³⁶. Amintim și poruncile domnești de cercetare a conflictelor din martie 1801, cu răzeșii din Crăsnășeni, Tătărăni și Miculești³⁷ sau din 3 septembrie 1801 pentru fixarea semnelor hotare³⁸, din 12 iunie 1801 cu răzeșii de Crăsnășeni³⁹. După rezultatul favorabil obținut de la Constantin Ipsilanti în 1801⁴⁰, episcopul Gherasim obține porunca domnului Alexandru Suțu din 3 septembrie 1801 către Matei Costachi biv vel ban în vederea hotărârii părții de moșie din Crăsnășeni (un bătrân)⁴¹.

Sunt executate o serie de mărturii hotarnice pentru moșiile episcopiei, cum ar fi: moșia Dobreni, ținutul Lăpușna (10 mai 1798)⁴², stăpânirea episcopiei fiind reînnoită la 2 aprilie 1801 conform hrisovului din 15 decembrie 1757⁴³, moșiile Crăsnășeni, Broșteni, Crețești și altele (20 iulie 1800)⁴⁴, Ichimești și Frențești (1 decembrie 1801)⁴⁵. Episcopul Gherasim participă, la 14 aprilie 1801, alături de hotarnicul desemnat, spătarul Lupu, la hotărnicia moșiei Leoști, situată la sud de Huși (actuala comună Pădureni)⁴⁶.

Episcopul Gherasim dă mărturia din 20 iulie 1798 în pricina dintre căpitanul Carp Gălușcă și comisul Iordachi Catargiu pentru părțile de moșie din Păulești, Șcheia, Ciortova și Căpotești de la ținutul Fălciului⁴⁷. Constantin Ipsilanti voievod, la 26 mai 1800, poruncește episcopului Gherasim și ispravnicului ținutului Fălciu să cerceteze pricina dintre căpitanul Carp Gălușcă, Vasile Grapă și alți răzeși cu comisul Iordachi Catargiu pentru aceleași moșii⁴⁸.

Vânzările imobilelor din Huși se făceau cu acordul episcopului Gherasim, care încredințează, la 15 mai 1800, actul de vânzare a trei dughene cu pivniță „în

³⁶ *Ibidem*, p. 297, nr. 328.

³⁷ *Ibidem*, p. 300-301, nr. 332.

³⁸ *Ibidem*, p. 301-302, nr. 333.

³⁹ *Ibidem*, p. 299-300, nr. 331.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 303-305, nr. 334a.

⁴¹ *Ibidem*, p. 302, nr. 334.

⁴² Idem, *Documente hușene*, II, p. 245-251, nr. 214.

⁴³ *Ibidem*, p. 277-278, nr. 228.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 257-273, nr. 223.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 283-286, nr. 232; Alexandru Suțu a poruncit lui Matei Costachi biv vel ban, la 9 octombrie 1801, să cerceteze și să hotărnicască cele două moșii; *Ibidem*, p. 282-283, nr. 231.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 278-282, nr. 229.

⁴⁷ Idem, *Documente hușene*, III, p. 283-284, nr. 315.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 289, nr. 321.

târg la fața uliții” de către Ursachi și Safta Tăbăcariul lui Miclea Marin Oul, evaluate la 470 de lei⁴⁹.

Gherasim scrie, la 3 noiembrie 1796, hatmanului Costachi Ghica pentru cumpărarea a patru pogoane de vie ce are să dea mănăstirii Dobrovăț schimb pentru un vad de moară⁵⁰.

Episcopul Gherasim confirmă diverse hirotonii de preoți sau dă cărți de numire, cum ar fi cele ale preotului Andrei Candu din satul Văsieni, ținutul Lăpușna (29 septembrie 1796)⁵¹, preotului Meletie din Băiceni, ținutul Soroca (6 iunie 1797)⁵², preotului Manuil (Manolache) din satul Hâncești, ținutul Lăpușna (14 iunie 1802)⁵³, care primește paucenia la 14 ianuarie 1803, recomandat de ieromonahul Theofan, eclesiarhul și duhovnicul episcopiei⁵⁴, ipodiaconului Grigori din satul Pogănești, ținutul Fălciu (2 august 1800)⁵⁵, dascălului Vasile din Cotiujeni, ținutul Soroca (29 septembrie 1801)⁵⁶ și diaconului Vasile din târgul Rașcov (24 octombrie 1801)⁵⁷.

La moartea mitropolitului Iacov Stamati, întâmplată la 9 martie 1803, mitropolia, episcopiile de Roman și Huși se aflau copleșite de datorii, a căror lichidare constituie tema întrunirii veliților boieri și a episcopilor Veniamin Costachi al Romanului și Gherasim al Hușilor din 16 martie 1803, în cadrul căreia primul ierarh „insistă pentru înființarea unei școale în care să învețe acei care doreau să ajungă preoți și a unei case pentru ocrotirea copiilor orfani și săraci”. Cu acest prilej este redactată și o anafora semnată de cei doi episcopi amintiți și de 23

⁴⁹ Idem, *Documente hușene*, IV, p. 202, nr. 220.

⁵⁰ SJAN Iași, Colecția Documente, 433/38; A se vedea schimbul din 9 august 1796 dintre Costache Ghica și mănăstirea Dobrovăț la Gh. Ghibănescu, *Vasluiul. Studiu și documente*, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, Iași, 1926, p. 184-185, nr. CLXXXIV.

⁵¹ Teodor Candu, *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Editura PIM, Iași, 2009, p. 219, nr. 12.

⁵² *Ibidem*, p. 219-220, nr. 13.

⁵³ *Ibidem*, p. 222-223, nr. 17

⁵⁴ *Ibidem*, p. 223-224, nr. 18.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 220, nr. 14.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 221, nr. 15

⁵⁷ *Ibidem*, p. 221-22, nr. 16.

de boieri⁵⁸. Hrisovul de întemeiere a Seminarului va fi dat de către domnul Alexandru Moruzi la 1 septembrie 1803⁵⁹, când Gherasim se afla la Roman.

Alexandru Moruzi întărește la 18 martie 1803 anaforaua prin care este înștiințat de alegerea lui Veniamin Costachi ca mitropolit „și s-au mutat de la Scaunul Episcopiei Romanului la alu aceștii sfinte Mitropolii, în luna lui Mart, în 19 zile, și în locul său s-au mutat, iarăși prin alegirea de obște, pe chiru Gherasim de la eparhia sfintei Episcopii Hușului la sfânta Episcopie a Romanului”⁶⁰. Gherasim, episcopul Hușilor, prezintă domnului, la 18 martie 1803, alegerea noului mitropolit și anaforaua⁶¹.

Inventarul episcopiei Hușilor și schitului Brădicești (metocul episcopal fondat de Varlaam la 1691) pe care îl propunem spre publicare, este semnat la 25 martie 1803 de Gherasim, episcopul Romanului⁶². La 27 martie 1803 va fi ales în biserica mitropoliei Sfântul Gheorghe din Iași „prè cuviosul între ieromonași chiru Meletie dinu sfânta Mitropolie”⁶³, un alt bucovinean, „dar cu totul altă inimă”⁶⁴.

Ca ierarh la Huși și Roman, deși a fost un om strângător, Gherasim a lăsat mari datorii, plătite de urmașul său în ambele scaune, anume Meletie Lefter Brandaburul. Un portret a lui Gherasim ne-a fost lăsat de Melchisedec Ștefănescu: „De la acestu Episcopu nu se vede să fi remasă la Episcopie vreunū lucru făcutu de el, deși a episcopit măi (bine de – n. a.) șapte anī. Betrânii spun despre elū că era de unū caracter forte gravū și necedătoriū; demnitatea și autoritatea lui personală erau impunătoare; însă totu-o-dată mândru, aprigu și luxosū, din care causă a lăsatū multe datorii”⁶⁵. După unele voci nu face o deosebire între bunurile Episcopiei și ale sale „căci datoriile lăstate de el nu se explică numai prin luxul aprigului și

⁵⁸ Gheorghe Ungureanu, *Episcopul Veniamin Costache inițiatorul școlii pentru pregătirea preoților și a unei case pentru ocrotirea copiilor orfani și săraci, la 16 Martie 1803*, în G. T. Kirileanu, Gh. Ungureanu, C. Turcu, *Contribuții documentare cu privire la mitropolitul Veniamin Costachi*, Tipografia „Lupta Moldovei”, Iași, 1946, p. 34-38.

⁵⁹ Gheorghe Adamescu, *Istoricul Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, 1904, p. 5*-9*, anexa 3.

⁶⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, 1924, p. 22-23, nr. XVIII.

⁶¹ *Ibidem*, p. 23-25, nr. XIX.

⁶² BAR, Documente istorice, MCCLXXXIX/51.

⁶³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, 1924, p. 25, nr. XX.

⁶⁴ Preot Anton I. Popescu, *op. cit.*, p. 117.

⁶⁵ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 392.

mândrului vlădică de Huși și Roman”⁶⁶. Totuși, trebuie să luăm în considerație efectele epidemiei de ciumă care a cuprins Moldova în 1795, răbufnirea ei în toamna anului 1796 și extinderea în ținuturile Focșani, Putna, Orhei, Huși, Galați și chiar Iași, la începuturile păstoriei sale, conform informațiilor consulului rus Ivan Ivanovici din 10 octombrie 1796⁶⁷, sau consecințele cutremurului din 1802.

Inventarul lăsat episcopului Meletie este unul sărac: veșminte arhieresti, preoțești și diaconești, obiecte de cult din argint, aramă și alamă, cărți de cult în limbile română și greacă (nu exista o bibliotecă). La Brădicești locul cărților în limba greacă este luat de cele rusești. În inventar sunt consemnate casele de la episcopie, cuhnea, pivnița, jitnița și dotările aferente. Întâlnim și o situație a cantităților de cereale depozitate în jitnița de la episcopie, precum și pe moșiile ei: Crețești, Ivănești, Stăniliești, la moara din Huși. Episcopia deținea suprafețe de vie și o cramă la „ograda” Ochi, de pe moșia Broșteni (astăzi cartier în municipiul Huși), punct considerat cel mai renumit al podgoriei. În Huși, episcopia avea 12 dughene – cu o cafenea (prima atestare a unui asemenea local public în Huși; la Iași este atestată „cafíneaoa ginirului Eni în aprilie 1763”⁶⁸), pivniță de piatră, băcălie. Iazurile cu „heresteu” (la nord de Bunești), morile (Răspopi, Giurgești, Crețești, Fundul Drăslăvățului, pârâul Drăslăvăț-Huși, Ivănești, Cotu Morii – pe dubasă, pârâul Nârnova), stupii și vitele reflectă implicarea în activitățile economice specifice⁶⁹.

Dintre imobilele din incinta episcopală ne reține atenția „casa ce au fost școală” și depozitarea în „chioșc” a 12 hărți mici și una mare⁷⁰. „Casa de școală” este însemnată în planul dichiului Iorest Dan din 1772 la poziția nr. 15, „afară de Episcopie”⁷¹. Veniamin Costachi va învăța la școala episcopală din Huși între 1782 și 1784, când este hirotonit diacon de episcopul Iacov Stamati⁷². După unele opinii, școala episcopală dispunea de un local propriu în care a funcționat până la 1805, când episcopul Meletie o desființează și cedează localul cumnatului său Gheorghe

⁶⁶ Preot Anton I. Popescu, *op. cit.*, p. 115.

⁶⁷ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsei*, Editura Silex, București, 1993, p. 179.

⁶⁸ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul VI, *Acte interne (1756-1770)*, Editura Dosoftci, Iași, 2004, p. 441, nr. 494.

⁶⁹ BAR, Documente istorice, MCCLXXXIX/51.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 330; a se vedea și planul anexat la sfârșitul lucrării.

⁷² *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835-1935*, Institutul de Arte Grafice Brawo, Iași, 1936, p. 20.

Galeriu⁷³. Școlile episcopale ar fi funcționat între 1803 și 1823⁷⁴. Alexandru Moruzi hotărăște și rânduiește la 24 mai 1803, pe lângă școala din Iași, pe cele „de limba Elinească și Moldovinească” din Focșani, Bârlad, Galați (în mănăstirea Mavromulu), Chișinău. „Întărim celelalte 2 școale tot cu acele învățături a Episcopiiilor Romanului și Hușilor, pe care școale le-am fost orânduit domniea me, încă dintru cea dintâi domnie a noastră ...”⁷⁵.

Inventarul „vinațelor” (vinurilor) din pivniță înregistrează la 1803 soiurile „Bosiiuc vechiu” și de „vin albu Bosiuc”⁷⁶. În „Răspuns la chestionarul lingvistic” din 1884 al lui Bogdan Petriceicu Hașdeu sunt consemnate „felurile de poamă de prin părțile Hușilor”, printre care Busuioaca neagră (Busuioaca de Bohotin) și Busuioaca albă (Busuioaca de Moldova). Până la data redactării chestionarului și a răspunsurilor date, la Huși nu au pătruns soiuri de viță de vie din afara podgoriei sau a hotarelor țării⁷⁷. Soiul de „vin albu Bosiuc” din inventar nu poate fi decât Busuioaca albă (Busuioaca de Moldova). Rămâne sub semnul întrebării soiul „Bosiiuc vechiu”?

Inventarul consemnează și materialele de construcție necesare reparației bisericii catedrale: 54400 cărămizi, 1500 merță și 500 chile var, aflat la Codăești, piatră depozitată în diverse locații (episcopie, satul Râpi și la Fundul Drăslăvășului), dar și 2800 „oale” pentru cișmeaua din exteriorul incintei episcopale⁷⁸. După refacerea din temelii de către episcopul Inochentie (1752-1782), biserica catedrală va fi afectată de cutremurul din 27 martie 1793, așa cum este însemnat într-un *Penticostarion*, tipărit în 1753 și dăruit de mitropolitul Iacob Putneanu, la 8 mai 1754, biv vel stolnicului Toader Jora pentru biserica din Tomești, unde a fost

⁷³ Ștefan Bujoreanu, *Instituții bușene. Din istoricul școlilor bușene*, în *Năzuințe*, 3-4, 1970, p. 35-40; republicat în revista *Zorile*, 1-2 (30-31), 2004, an XVI, p. 96-97.

⁷⁴ *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, p. 22.

⁷⁵ Theodor Codrescu, *Uricaru cuprinzetor de brisoave, firmare și alte acte ale Moldovei din sută XIV până la a XIX-a*, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1892, Partea a treia, Edițiunea a doua de pe cea din 1853, p. 26.

⁷⁶ BAR, Documente istorice, MCCLXXXIX/51.

⁷⁷ Dr. ing. Ioan Neamțu (coord.), *30 de ani de activitate și experiență în producția viti-vinicolă 1959-1989*, Fără editură, Huși, 1989, p. 183; despre Busuioaca de Bohotin a se vedea și Prof. dr. ing. Avram D. Tudosie, ing. Constantin Neamțu, *Podgorii și vinuri din județul Vaslui – Altădată și acum*, Casa Agronomului, Fără editură și localitate, 1974, p. 118-119; Dr. ing. Avram D. Tudosie, prof. ing. Gheorghe Moraru, *Învățămint-cercetare-producție la Liceul Agroindustrial Huși (Fondat ca Școală de viticultură „D. Cantemir” în 1908). Cu prilejul împlinirii a 75 de ani de rodnică activitate*, Fără editură, Huși, 1983, p. 98-113.

⁷⁸ BAR, Documente istorice, MCCLXXXIX/51.

înmormântată Ana Bantăș, a treia soție a lui Constantin Cantemir: „dum(i)nec(ă) la 3 ceasur(i) de noapt(e) au fost cutremur foart(e) mari cât și un turnu de la episcopie Hușului s-au sfărmat cu totul și alti mult(e) struncinătur(i) pe la casă s-au întâmplat de au căzut și sobele p(r)in cas(e)”⁷⁹. Biserica catedrală, reparată de Veniamin Costachi, așa cum reiese și din pisania așezată alături de cea de la Ștefan cel Mare⁸⁰, are de suferit în urmă cutremurului din 14/26 octombrie 1802, când, potrivit unei însemnări de pe același *Penticostarion*, „mult(e) turnuri di pe la mănăstiri au căzut și alti multi pagube”⁸¹. Procurarea materialelor de construcție pentru catedrală poate fi și ea o cauză a datoriilor contractate.

Refacerea bisericii catedrale, afectată de cutremurul „cel mare”, constituie una din prioritățile noului ierarh Meletie Lefter Brandaburul, care după demolarea turnurilor și zidurilor la nivelul ferestrelor, reface edificiul bisericesc, lipsindu-l de cupola centrală prezentă la vechiul lăcaș, înlocuită cu o „cubea trasă din acoperământ”, ridică turnul clopotniță. În noua înfățișare biserica se menține până la 1863 când este reînnoit acoperământul și eliminată „acea cubea, ce da Bisericii o formă neplăcută”⁸².

⁷⁹ Costin Clit, *Toader Jora, ctitorul bisericii din satul Tomești, județul Vaslui – Însemnări de pe un Penticostarion*, în *Monumentul*, 2017, p. 115.

⁸⁰ Preot Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 81 („S-au înnoit această sfântă biserică de Sfinția Sa Kir Veniamin Costachi episcop Hușului la anul 1793”).

⁸¹ Costin Clit, *op. cit.*, 2017, p. 115; A se vedea și Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, B.A.R.*, 1-1600, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 359, nr. 1524 („Și așa, cutremur mare au fost, încât au căzut casă, dugheni și la episcopie Hușului au căzut catapetiazma și ogiagurile casălor și fereștile s-au spart”).

⁸² Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 393.

ANEXĂ

Însămnare de cele ce să află a Episcopiei Hușului în biserică, în case, în ogradă, cum și pe afară. 1803.

Cele din biserică*Veșminte arhieresti*

1	sacos albu de ștofă cu fir, vechi	
1	sacos de stofă cu fir	
1	stihariu di pirvie	
1	ipogonation de stofă în dungi	
2	ipogonatii	
1	omofor mare de stofă în dungi	
1	epitrahil de asemenea stofă	
1	sacos de stofă roșie	
1	omofor mare de aceeaș stofă	
1	stihariu roș de atlas în dungi	
2	epitrahile	
3	părechi rucavițe	
1	poias cu paftale de argint	
1	poias cusut pe catife roșie fără paftale	
1	mitră	
1	engolpion	
1	cârpă albă de fildeș cu tocul ei	
1	bohcea de atlas cu flori	de învălit veșmintele
1	bohcea albă	
1	scaon.	
1	postav de așternut în biserică în vremea slujirii	
<i>Veșminte preoțești și diaconeste</i>		
7	feloane de stofă cu fir	
9	feloane de atlas	
6	stihare de cit	
12	epitrahile	
7	poiasuri cu paftalele lor de argint	
10	părechi rucavițe	
1	stihariu de stofă roșie	
2	stihare	
2	stihare galbene de chesmar ⁸³	
4	stihare mai vechi.	

⁸³ Cașmir.

1	stihariu negru de tablin ⁸⁴ .	
7	orare	
1	păreche rucavițe	
4	stihare de cit anagnosti	
<i>Altele a Sfântului Oltariu.</i>		
1	acoperemânt la Sfântul Prestol, de atlas cu flori	
1	poală de stofă galbănă	
3	rânduri pocrovețe de stofă	
1	văzduh nou de stofă galbănă cu fir	
2	poale mici pentru tetrapod	
1	poală de maltin pentru tetrapod	
1	poală de maltin niagră	
3	basmale albe de burungic cu flori de fir	
1	înbrăcăminte a Sfântului Pristol de pânză de Olanda și cu trei poale de maltin	
1	aer zugrăvit.	
10	coț(i) maltin cu flori.	pentru Aer
1	poală mare roșie	
<i>Argintăriile bisericii</i>		
1	potir	
2	discuri	
2	zvezde	
2	lingurițe	
6	sfeșnice	
3	cadelnițe	
1	afumătoare	
7	candile	
1	chivot în care sânt Sfintele moaște	
1	artoforion care să drege de preotul Lavrentii	
1	ibric pentru căldură	
1	icoană a Preacuratei Fecioare, ferecată și cu salbă, însă un galbăn în pătrat și 15 mici	
1	cruce mică ferecată cu argint și cu lanțuș în loc de engolpion	
2	repidii	
5	cruci ferecate	
<i>Cele de aramă și alamă</i>		
1	crâstelniță de aramă spoită cu argint	
1	crâstelniță de aramă pentru Sfântul Botez	

⁸⁴ Termen întâlnit și la 21 ianuarie 1744 (Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, Editura Dosoftei, Iași, 2001, p. 232, nr. 421; Să fie forma veche a lui „talim” sau greșeala scriitorului?

2	lighianuri de alamă	
3	discuri de aramă pentru anafora	
1	potnos de fier pentru litie	
1	policandilon	
2	sfeșnice mari de alamă la tetrapod	
2	fanare de fier albu cu stecle	
1	candelă de cositoriu la cafas	
1	crăstelniță de farfurie	
<i>Altele</i>		
1	prapor	
1	cruce mare de lemn, Chipul Răstignirii	
1	cruce mică de chiparos	
8	icoane mici zugrăvite pe lemn	pentru tetrapod
15	icoane zugrăvite pe pânză	
<i>Cărți moldovenești</i>		
1	<i>Evangheli</i> ferecată cu argint și poleită	
1	<i>Evangheli</i> veche	
6	<i>Liturghii</i>	
12	<i>Minee</i>	
2	<i>Penticostare</i>	
1	<i>Octoih</i>	
1	<i>Apostol</i>	
1	<i>Triod</i>	
2	<i>Psaltiri</i>	
1	<i>Ceaslov</i>	
2	<i>Molitvenice</i>	
1	<i>Thesalonic</i>	
1	<i>Ilie Mineiat</i>	
1	<i>Testament</i>	
2	<i>Târnosanii</i>	
1	<i>Evangheli</i> moldovenească cu grecească, ferecată cu argint	
<i>Cărți grecești</i>		
1	<i>Evangheli</i> veche	
12	<i>Minee</i>	
1	<i>Octoih</i>	
1	<i>Apostol</i>	
1	<i>Penticostariu</i>	
1	<i>Triod</i>	
1	<i>Mineiu</i> de peste an	
1	<i>Psaltire</i>	
1	<i>Ceaslov</i>	
	Cărți rosești	

1	<i>Pendicostariu</i>	
2	<i>Ceasloave</i>	
2	<i>Liturghii</i>	
1	<i>Apostol</i>	
1	<i>Evanghelie</i>	
1	<i>Octoih</i>	
1	<i>Molitvenic</i>	
1	<i>Tipic mare</i>	
<i>Cele din case</i>		
	În casa despre kuhne, mindir, macat, perini, perdele la fereste și perde(a) de postav la ușă	
	În cămăruța casii aceștia care are asemenea perdea la ușă și au fost etac, să află: 1 dulap pentru icoane cu giamuri și cu perde de ghermesut cu flori 1 pat cu mindiriu	
	În casa cea mică bagdadie în dreptul acestora, să află: mindire pe amândoa paturile cu macaturile, perinile + și perdele de postav, și un dulap pentru cărți cu giamuri 1 perde(a) de postav la (i)șesirea dintru aceste case cătră șală	
	În casa ce au fost școală, mindir cu macatul și perinile de postav	
	În casa cea mare, mindir, măcatul și perinile de postav	
	În chioșcu, mindire, macatul și perinile de cit, 12 harte mici și 1 hartă mare	
	În casa cea mare bagdadie, mindiriu cu macatul și perinile de postav, cu perdele la fereste și 1 icoană cu poala ei	
	În cămară, 1 dulap cu giamuri pentru tacămul dulceților	
+	În logofeție, 1 dulap nemțesc	
12	scaone înbrăcate	
12	scaone dezbrăcate	
+ 2	scaone mari înbrăcate	
2	scaone	stricate
1	canape	
2	scaone pentru sfeșnice	
2	mese	
1	fanariu mare în șală	
1	masă în casa despre kuhne	
1	masă în casa cea mare	
2	dulapuri în sufragerie	
<i>A sufrageriei</i>		
+ 6	părechi cuțite	
+ 7	furculițe	
+ 1	lingură mare pentru supă	
6	linguri de cositoriu	
2	solnițe de cristal	
+ 20	garafe	

+ 9	pahare	
12	păpurite	
+ 20	talgere de farfurie	
1	chese de farfurie mare cu căpacul ei	
1	chese fără capac	
8	farfurii pentru bucate	
1	potnos pentru garafe	
+ 2	mese mici	de pânză
1	masă mare	
2	peșchire	
+ 22	talgere de cositoriu	
+ 3	castroane de cositoriu cu toate	
4	sahane mari de cositoriu	
5	sahane mici	
<i>A cubnii</i>		
4	tingiri	
2	capace	
1	caza de aramă	
1	pirostie mare	
1	frigare de fier	
1	grătari de fier	
1	tava de aramă	
1	căldare de aramă la pitărie	
1	sobă de fier cu căpacul ei în florărie	
<i>Vinațele din pivniță</i>		
Ved(r)i	Vase	
25	1 cu vin Bosiuc vechiu	
+ 95	4 sacale cu vin roș vechiu înghețat	
25	1 cu vin albu Bosiuc	
1031	9 vin de dijmă	
450	10 vin vechiu cu 2 ce sânt pe jumătate	
30	1 vin roș	
55	1 vin albu de Nicorești	
30	1 vin albu	
40	1 vin fiert mersă	
30	1 cu mustaleț	
281	7 vin de dijmă în pivnița lui lordachi Batcu	
650	13 poloboace vin albu din vile episcopiei	
800	16 poloboace vin nou asemenea	
125	3 poloboace cu vin pelin	
3667	69	

<i>Vase deșerte</i>		
149	vase în jitniță, însă	
24	poloboace	
5	buți	
1	cadă	
1	feredeu	
22	poloboace în jitnița din sus	
8	sacale	
10	putinele	
52	poloboace supt palimariu.	
3	poloboace	la tiasc
2	sacale	
7	căzi	
14	poloboace în curecherie	
<i>Alte măru(n)țușuri i arămuri în jitniță</i>		
+ 3	chive	
3	stamboale de doage	
+ 3	căldări mari cu căpacle lor și cu 9 țāvii, pentru rachiu	
5	găleți	
1	ladă cu sticle	
1	cușcă zugrăvită	
15	saci de cânipă	
1	țol de lână	
1	țol mai mic	
2	mese cu picioare	
5	masalale ⁸⁵ cu „(...)” ⁸⁶ la Plopi.	
1	cruce de la biserică	
1	partal ⁸⁷ piele de bivol	
3	covăți	
5	covățele	
1	căuș	
+ 1	burduf cu brânză de oi	
2	roate de butcă	
17	putini	
1	cristă	
7	țipare de cași	
1	bărdiță	zăloage
1	glugă	

⁸⁵ Făclii care ard cu păcură sau rășină și care servesc la luminatul străzilor; torțe.

⁸⁶ Un semn pus între ghilimele care aparține proprietarului, încrustat probabil pe coadă.

⁸⁷ Bucată.

1	cușmă mocăniască	
1	sucman	
<i>În jitnița grajdiului</i>		
1	sanie mare	
1	coș de butcă	
1	coș de cămară	
12	roate vechi de butcă	
1	săcrieș de butcă	
1	cort mic	
1	burduf vechiu de butcă	
3	curele vechi de butcă	
1	căldare mare de aramă la tiasc pentru trebuința tiascului	
<i>Pâinea din episcopie</i>		
Chile	Stam.	
5	- grâu ceacâr în 2 buți	în jitniță
8	- grâu în 4 poloboace	
-	10 grâu pentru prescuri	
2	- grâu spălat în 2 poloboace	
-	10 stamboale anion	
120	- grâu și amăut în 4 gropi	
135	10	
<i>Pâinea de pe la moșii</i>		
38	- păpușoi la Crețești cu 18 chili, 10 stam(boale), trimiș(i) la Episcopie	
18	- păpușoi nebătut(i), tot la Crețești	
20	- păpușoi într-un coșeriu la Ivănești	
35	- păpușoi într-un coșeriu la Stănilești	
10	- păpușoi într-un coșeriu la moara din Huși	
121	-	
21	4 grâu ceacâr din Crețești, însă cu 7 chile dijmă	
135	10 pâinea grâu din Episcopie, precum s-au arătat	
156	10	
<i>Vase deșerte la crama de la Ochiu</i>		
2	căz(i)	
5	dejă	
18	ciubere	
2	pâlnii	
2	tiascuri cu șurub	
3	cofe	
3	căușe	
1	saca deșartă	
	54400 cărămidă în episcopie ș(i) afară într-un horn	

	1144 miertă varu bez 500 chile, ce iaste la Codăești
	86 pietre mari pentru stâlpi
	60 coșuri piatră în episc(opie)
	5 coșuri piatră la Râpi
	47 coșuri piatră pentru varu în Fundul Drăslăvățului
	2800 oale pentru ceșme(a), afară din Episcopie
	1 piatră mare cioplită pentru năstrapă la șandrava
Dughenile din Huși	
8	dughene noao, cu 1 crăcimă cu pivniță și 1 cafene(a)
3	dughene noao, cu 1 crăcimă cu pivniță de piatră, 1 furn ⁸⁸ și 1 băcălie
1	crăcimă cu pivniță de lemn și cu hrubă de pământ luate de la vat(a)manul Necolai Pușcă
12	
Iazurile	
1	iaz nou cu heresteu de tăet scânduri, pe Crasna, din sus de Bunești
1	iaz cu moară cu 2 pietre, tot pe Crasna, la Răsplopi
1	iaz cu moară cu 2 pietri, tot pe Crasna, lângă Giurgești
1	iaz cu moară cu 1 piatră, pe Lohan, la Crețăști
1	iaz nou cu moară noao, cu 1 piatră și cu pioă de sucmani, la Crețăști pe Lohan din sus
1	iaz cu moară noao cu o piatră în Fundul Drislavățului
1	iaz nou cu moară noao cu 2 pietre pe pârău(l) Drislavățului din gios de Huși
1	iaz nou cu moară noao cu 1 piatră și cu 4 gavnne de făcut păsat, pe pârău(l) Drislavățu, din gios de morile celelalte
1	iaz nou cu moară noao cu 1 piatră la satul Ivăneștii pe pârău(l) Sărata
1	moară pe dubasă la Prut la Cotul Morii
1	iaz nou cu moară noao cu 1 piatră pe pârău(l) Nărnovii
11	
Stupii	
75	la Hruțca, bez 10 morți
48	la Chersăcosu bez 2 morți
150	la Brădicești
273	
Vitele	
19	vaci, însă:
	10 fătătoare
	9 gonitoare
52	boi, însă:
	46 boi mari

⁸⁸ Dugheană.

	3 buhai mari
	3 gonitori
	52
6	mânzați, însă:
	2 mânzate
	4 mânzați
	6
77	
Cele ce să află la Schitul Brădiceștii	
<i>În biserică</i>	
4	feloane vechi de mătășă
3	feloane vechi de bumbac
3	stihare vechi de cit
3	părechi rucavițe vechi
1	cruce ferecată cu argint
1	potir de argint cu discul lui
2	cadelnițe di madem
2	înbrcămintă a Sfântulu Pristol, 1 de mătășă, 1 de bumbac
2	sfeșnice mici de alamă
1	sfeșnic mic de fier albu
5	candele mari de madem
1	policandilon de spjă
3	epitrahile
2	cruci de lemn
<i>Cărți moldovenești</i>	
10	<i>Minee</i> pe 10 luni
1	<i>Mineiu</i> mare pe 12 luni
1	<i>Octoih</i> mare
1	<i>Octoih</i> mic
2	<i>Ceasloave</i>
1	<i>Psaltire</i>
1	<i>Apostol</i>
1	<i>Evanghelie</i>
1	<i>Liturgie</i>
1	<i>Triod</i>
1	<i>Penticostariu</i>
1	<i>Thesalonic</i>
1	<i>Mărgărint</i>
1	<i>Mineiat</i>
1	<i>Molitvenic</i>

<i>Cărți rosești.</i>	
12	<i>Minee</i> peste an
1	<i>Minei</i> mare
1	<i>Evangheli</i>
1	<i>Apostol</i>
1	<i>Octoih</i>
1	<i>Molitvenic</i>
<i>În chelăriia schitului</i>	
2	poloboace cu vin
1	saca cu pelin
1	saca cu vin pentru biserică
2	poloboace cu făină de păpuși
1	poloboc cu făină de grâu
½	saca cu perje
3	părechi fieră de plug
<i>Vitele schitului</i>	
16	vaci, însă
12	mari, fătătoare
3	de un vițal fătătoare
1	gonitoare
16	vaci summa din urmă
21	boi, însă cu 2 câte de 1 vițal și c-un gonitoriu
3	mânzate
2	mânzat(i)
42	fac a Schitului
77	a Episcopiei, precum s-au arătat
119	fac, însă
	35 vaci
	73 boi
	11 mânzat(i) cu mânzate
	119
<i>Oile Schitului</i>	
194	oi, însă:
	151 oi mari
	29 mielute
	14 bărbăcuți
	194
<i>Legumile</i>	
Chile	Stam.
17	10, însă:

	3 // 4 fasole
	3 // // mazăre mărunță
	9 // // mazăre în colțuri
	2 // // mazăre mare
	// // 6 bob
	17// 10
15	15 pâine, însă:
	7 // 10 ovăz
	7 // alasc
	// // 15 orzoaică
	15 //15
15	păpușoi nebătuț(i)
	Fânul
	28 girez(i) în șăsu(l) Stălineștilor
	72 stoguri la Crasna
48	5
<i>(I)epile</i>	
52	Cu mare cu mică, însă:
	30 (l)epișoare
	5 tretine
	7 străjnice
	2 armăsari mari
	4 tretini
	4 străjnici
	52

Toate aceste cuprinse în izvodul acesta s-au aflat și s-au lăsat la Episcopia Hușului în vremea schimbării mele la Roman la 25 martii din anul 1803.

<ss> *Gherasim episcop Roman(u)lui.*

BAR, Documente istorice, MCCLXXXIX/51, original.

*AN INVENTORY OF HUȘI DIOCESE AND BRĂDICEȘTI HERMITAGE
FROM 1803*

(Abstract)

The inventory of handing over the fortune of the diocese of Huși and the hermitage of Brădicești by Bishop Gherasim to the new hierarch, the first known so far in the history of the diocese, provides an overview of the institution's fortune at the beginning of the 19th century.

The inventory left to Bishop Meletius is a poor one: hierarch, priest and deacon clothes, cult objects made of silver and brass, cult books in Romanian and Greek (there was no library). In Brădicești, the place of books in Greek is taken by those in Russian. The inventory comprises the registration of houses from the diocese, the former school premises, the cellar, the stable and the related facilities. There is also a situation of the quantities of cereals stored at the diocese and of its estates: Crețești, Ivănești, Stăniliești, at the mill of Huși. The diocese had vineyards and a winery at Ochi point on the estate of Broșteni (today a neighbourhood in Huși), considered the vineyard's most famous point. In Huși, the diocese had 12 shops – with a café (the first mention of such a public place), a stone cellar, a grocery store. The ponds, the hives, the cattle and the sheep in the inventory reflect the involvement in specific economic activities.

UN REPREZENTAT AL MEDICINEI HIPOCRATICE DIN BOTOȘANII SECOLULUI AL XIX-LEA: DOCTORUL ANTONIO CARUSO

Ioan IAȚCU¹

Cuvinte cheie: Botoșani, Insula Corfu, Padova, medicină, epidemii

Keywords: Botoșani, Corfu Island, Padova, medicine, epidemics

Situat la periferia orașului Botoșani, în extremitatea sa vestică, cimitirul Pacea deține în patrimoniul său câteva monumente cu o vechime mare, printre care se află un obelisc de granit negru, admirabil șlefuit, ce se înalță deasupra unui cavou. Monumentul funerar aparține familiei doctorului Anton Caruso², medic întâlnit în documente și sub numele de Antonius/ Antonio/ Antonie/ Antonachi Caruz (Fig. 1).

Conform actului de naștere, ajuns până la noi în formă de copie extrasă la 1807 din registrul „*prea sfântei Theotocu dela serviciul de înregistrare zilnic a copiilor botezați al credincioșilor și ortodocșilor creștini*”, Antonio s-a născut în Insula Corfu. Documentul sună în felul următor: „*În anul 1778 luna 17 Iunie am botezat un copil de sex masculin Domnului nobil Anastasi Carusi născut cu Nobila Doamna Reghina fiica Nobilului Domn Anastasi Cochinos, după lege la presenta ceremonie a fost ca Naș Nobilul Domn Antonios Skendos, botezatul s-a numit Antonios*”³.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea V. L. Bologa, Editura Academiei, București, 1962, p. 247, nota 5; Șt. Ciubotaru, I. Bejenaru, *Botoșanii de altădată, până la 1944. Album documentar*, Editura Axa, Botoșani, 1999, p. 187.

³ Gh. Ghibănescu, *Varia*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași*, 5, 1925 (1926),

Activitatea acestui medic ne este destul de bine cunoscută datorită faptului că, în primul deceniu al veacului al XIX-lea, el a servit în armata țaristă, îndeosebi în contextul războiului ruso-turc (1808-1812). De la 26 octombrie 1808, deținem un document în limba rusă prin care cneazul Vyazemsky⁴, maior (comandant?) al Regimentului 13 și șef de brigadă, dă atestat chirurgului Antonio Caruso pentru că, pe durata staționării armatelor în lagărul militar de lângă Focșani, a tratat pe ofițerii și subofițerii ruși cu multă sârguință și omenie⁵ (Fig. 9).

La 10 ianuarie 1809, din ordinul împăratului Alexandru I Pavlovici, medicului i se eliberează un pașaport pentru șederea sa în Rusia sau înapoierea în țară. La acea dată, el servea în armata ce era cantonată în Dobrogea, la Hârșova, având statutul de medic chirurg operator („Медикохирурга н оператора Антонио Карузо”)⁶ (Fig. 10). Din respectivul document aflăm că Antonio a devenit medic chirurg în armata imperială rusă după contractul încheiat, în anul 1807, în Insula Corfu („на островъ Корфу”) cu contele Georgios Mocenigos (граф Мочениго), comisar plenipotențiar al țarului pe lângă Republica Septinsulară. Acest moment are loc în timpul stăpânirii insulelor ionice de către garnizoanele rusești, în contextul războaielor napoleoniene, cu începere de la 1799. Până la acea dată, insulele fuseseră sub ocupație franceză, fiind cucerite de la venețieni în 1797.

Din sursele arhivistice păstrate la Iași avem cunoștință despre diploma (în copie) eliberată doctorului de către Universitatea din Padova, la 15 februarie 1808, în care i se recunosc studiile, menționând că: „*Il Nobile Sig. Antonio Caruso di Corfù per aveva ben meritato nello studio e nella condotta e decoratto della Laurea e proclamato Dottore in Medicina*”⁷ (Fig. 14). Acest document este de fapt o adevărire a studiilor pe care le-a făcut anterior anului 1807, când intră ca medic chirurg în armata țaristă.

p. 280; G. Barbu, *Relațiile medicale româno-ruse în perioada 1800-1859*, în *Din istoria relațiilor medicale româno-ruse și româno-sovietice*, București, 1963, p. 43, nota 43, unde se indică greșit ca dată a nașterii, 17 iunie 1777.

⁴ Al. Mikaberidze, *The Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1815*, New York, 2015, p. 441.

⁵ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 102.

⁶ *Ibidem*, nr. 103.

⁷ *Idem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar nr. 82, f. 38.

Urmând tradiția nobilimii ioniene din perioada venețiană, Antonio a urmat medicina la Università di Padova – instituție aflată în Palazzo del Bo⁸ (Fig. 3) –, așa cum au făcut și alți compatrioți de-ai săi, printre care se remarcă Georgios Mocenigos, din Zakynthos ori Ioannis Kapodistrias, din Corfu⁹, două figuri marcante ale diplomației rusești din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Cel din urmă, originar dintr-o familie ce obținuse titlul nobiliar în 1689 de la Ducele de Savoia, Emmanuel al II-lea, a urmat studiile medicale în centrul universitar padovan (1794-1797), fiind apoi numit responsabil al spitalului militar din Corfu, în perioada 1799-1801¹⁰.

În 1802, la inițiativa lui Kapodistrias, care se bucura de o mare influență în rândurile nobilimii din insule, doctorii ionieni, atât de confesiune catolică cât și ortodoxă, au format un colegiu medical intitulat „*Il Collegio Medico di Corfu*”. Acesta a fost un organism consultativ și executiv al administrației în probleme de sănătate publică a Republicii Septinsulare¹¹ (Fig. 6). Precursoare a Greciei independente, Republica Settinsulare era compusă din Insulele Ioniene (Corfu, Paxoi, Lefkada, Cephalonia, Ithaka, Zakynthos și Kythira), aflate sub suzeranitate otomană și control rusesc (1799-1807).

Organizația profesională avea următoarele atribuții: oferea medicilor posibilitatea de a practica medicina, permitea realizarea examenelor medico-legale (în urma cărora se eliberau avize criminalistice), proteja sănătatea copiilor și a femeilor însărcinate, reglementa problemele de funcționare a farmaciilor, realiza statistici privind natalitatea și mortalitatea, controla starea închisorilor, cimitirelor, drumurilor, abatoarelor, rezervoarelor de apă potabilă etc. Personalul

⁸ R. Van Hee, *The relations between Vesalius and the Borgarucci family*, în *Acta Chirurgica Belgica*, 117, 2017, 5, fig. 2.

⁹ G. D. Pagratis, *Greeks and Italians in the Italian Peninsula during the Napoleonic Period, From the Standpoint of the Septinsular Republic*, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*. Seria Istorie, 3, 2011, p. 47.

¹⁰ *Ibidem*, p. 48.

¹¹ K. Tziamis, N. Papavramidu, E. Poulakou-Rembelakou, T. Dimitriou, *Η συμβολή των Ελλήνων ιατρών στη διαμόρφωση της Δημόσιας Υγείας και της συλλογικής υγειονομικής αϋτόπνισης στα Ιόνια Νησιά (17ος-19ος αιώνας)*, în *Πρακτικά Συνεδρίου. Ρηγασ Φερραιος, Ιωαννης Καποδιστριας, Φρανσισκο ντε Μιραντα – η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοδέσμιση των Κοινωνιών, στο Διαφωτισμό και στη Γνώση/Acta of Conference Rigas Ferraios, Ioannis Capodistrias, Francisco de Miranda – the Greek Thought on the Self-Institution of Societies, the Enlightenment and Knowledge*, vol. B, Σειρά: η Ελληνική Σκέψη/Series: the Greek Thought, *Ακαδημία Θεσμων και Πολιτισμων/Academy of Institutions and Cultures*, Salonic, 2013, p. 352.

era împărțit în două categorii: medici generaliști și chirurghi. Cei din urmă erau practicieni cu cunoștințe aplicate, cum ar fi stoparea sângerărilor și vindecarea rănilor, fiind, totodată, cunosători și a altor „tehnicile medicale auxiliare”. De la 17 iunie 1802, avem cunoștința de existența unei scrisori redactată de un colectiv de 14 chirurghi din Corfu, printre semnatori aflându-se și un Spiridon Caruso¹².

În același an, s-a înființat și instituția doctorului săracilor, prin care se ofereau servicii medicale gratuite persoanelor nevoiașe din Corfu. Această tradiție data încă din 1656, când s-a creat o „Academie” („*degli Assicurati*”), activă până în 1716, fondată de treizeci de doctori, avocați și literați¹³. Pe parcursul timpului, medicii ionieni, care făceau parte din familiile aristocratice, au formulat și au pus în aplicare politici de sănătate publică pe baza ideilor liberale de organizare socială (Fig. 5).

Atunci când armata rusă a cucerit insula, după un asediu de patru luni, medicii organizați în acest colegiu și-au oferit competențele medicale în încercarea de îmbunătățire a condițiilor de sănătate a populației grav afectată de malarie, tifos, dizenterie, variolă, ciumă, boli contagioase care se manifestau în contextul deselor prezențe militare¹⁴.

De ce se cuvine o trecere în revistă a câtorva dintre regulile statuate de acest „Collegiu”? Pentru că, pe durata activității doctorului Caruso în armata țaristă, dar și atunci când se va stabili în Moldova, la Botoșani, ele se vor regăsi printre metodele medicale aplicate conform principiilor etice implementate în Corfu.

Chiar dacă nu avem informații directe despre legăturile existente între Antonio Caruso și Kapodistrias, putem avansa ideea că cei doi au fost în relații de colaborare, întrucât erau apropiați ca vârstă, primul fiind cu doi ani mai tânăr decât celălalt. În contextul evenimentelor tumultuoase din Insulele Ioniene, este posibil ca ei să fi activat în același corp medical, în fruntea căruia se afla însuși Kapodistrias. După Tratatul de la Tilsit (1807) întregul arhipelag ionian a trecut la Imperiul Francez, astfel că ambii au urmat armata rusă în retragerea din insule. Cert este că Ioannis Kapodistrias, cu inteligența sa subtilă, a făcut o strălucită carieră în

¹² M. Mandula-Kusuni, *Ιατρικό Κολλέγιο ή Collegio Medico*, în *Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος*, 7, 2011, 1, p. 55, vezi lista bibliografică.

¹³ S. Gekas, *Xenocracy. State, Class and Colonialism in the Ionian Islands, 1815-1864*, New York, Berghahn, 2017, p. 30; Cu puțin înainte de 1705, în insulă se construie un lazaret, vezi J. Bonastra Tolós, *Ciencia, sociedad y planificación territorial en la Institución del Lazareto*, Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2006, p. 416, fig. I. 115.

¹⁴ S. Gekas, *op. cit.*, p. 30, 32.

diplomație¹⁵, devenind consilier intim al țarului pe durata desfășurării lucrărilor Congresului de la Viena (1814-1815), ambasador al Rusiei în Elveția și guvernator al Greciei (1827-1831)¹⁶ (Fig. 4). În schimb, Antonio Caruso s-a dedicat până la sfârșitul vieții sale profesiei de medic, remarcându-se ca un bun practician.

La 22 ianuarie 1810, se eliberează medicului chirurg Antonio Caruso, din Divizia XX, o adeverință pentru îndeplinirea funcției sale cu deosebită sârguință, căpătând recunoștința tuturor cadrelor militare rusești¹⁷ (Fig. 11).

Un maior rus din Regimentul de Dragoni (din Tiraspol), încartiruit la Botoșani, adeverește, la 16 noiembrie 1810, că doctorul Caruso și-a dat demisia din postul de medic al unității din cauza bolii contractate în timpul îngrijirii cadrelor inferioare cu propriile sale medicamente și fără a cere vreo recompensă¹⁸ (Fig. 12).

Conform lui Artur Gorovei, în a sa monografie dedicată Botoșanilor, la 1820 contele Antonio Caruso era doctor în acest oraș, fără a ne preciza momentul stabilirii sale aici. Însă, după cum se poate vedea din documente, statornicirea lui la Botoșani s-a petrecut cu 10 ani mai devreme.

Odată stabilit în oraș, imediat după ieșirea din iarnă, la 12 iunie 1811 doctorul își cumpără o proprietate, nu oriunde, ci în Mahalaua Vrăbienilor, zisă și a Grecilor¹⁹. De la acea dată cunoaștem conținutul zapisului, prin care Nicola sin Ilie Alhaz vindea, prin rază-pazar – preț stabilit la înțelegere între vânzător și cumpărător –, o casă cu suma de 11.000 lei, „doftorului al obștii, Antonachi Caruz”. Anterior, Ilie cumpăraseră casa de la Sofia, fiica lui Dumitru Cucuzel praporcic (sublocotenent în armata rusă). Din document aflăm câteva detalii despre amplasamentul imobilului. Fața locului era „spre drumul cel mare ce vine din târg și merge spre Trei Sfetitele, din șarampoi lui Hagi Costachi și pără în picătura streșinii grajdului a Cârste Alexiu, zis Cristea Siva”. Casa se mărginea și cu proprietatea logofătului Ioan Ursian Papazoglu. De asemenea, mai aflăm că la sfârșitul documentului vânzătorul iscălea grecește, la fel și martorii prezenți la

¹⁵ Ioannis Kapodistrias este una dintre cele patruzeci de figuri care împodobesc Sala dei Quaranta di Palazzo del Bo (Università di Padova), deoarece a fost un student care, mai apoi, a ajuns o personalitate a politicii europene.

¹⁶ M. Dim. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2e édition revue et augmentée, Paris, 1999, p. 253.

¹⁷ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 105.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 104.

¹⁹ A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926, p. 55.

respectiva tranzacție: Nicolae Ilie Alhaz, Nicolae Medis Hagi, Hristos Alexiu, Ioannis Panaghiotou, Anastasis Ioan, Panaghiotis Ioan și Hariton Gheorghiu²⁰.

Doctorul se așează nu oriunde, ci pe „ulița grecilor”, care astăzi ar coincide cu strada „Mihail Kogălniceanu”. „Mahalaua Vrăbienilor sau a Grecimii”²¹ era „cvartalul cel mai populat al boierimii” din Botoșani²².

Conform unui document din 7 august 1813, Antonio Caruso este solicitat de Vornicia orașului să determine cauzele medicale în situația unei presupuse crime, victima fiind un tânăr de 20 de ani, „*cingano di prophezione Fabre*” (probabil boiangiu, vopsitor), pe nume Constantin Meclă. Documentul medico-legal, redactat la 17 septembrie 1813 în limba italiană, poartă următoarea semnătură: „*doctor è operator, Antonius Caruso*”²³ (Fig. 15).

În timpul epidemiei de ciumă din 1829-1830, care a afectat Rusia centrală și sudică, dar și principatul Moldovei, pe acest medic îl găsim implicat în lupta privind combaterea pestei. La 12 decembrie 1829, Pavel Kiseleff ordonă realizarea unei catagrafii a tuturor doctorilor din Moldova. Generalul Teodor Mircovici comunică către târguri un „*isvod pentru toți doftorii atât din Eși, cât și de la celelalte târguri din Prințipatului Moldovei*”. Aici îl regăsim pe Antonio trecut ca Th. Caruzi, care este activ în oraș alături de medicii Dumitru Samurcaș,

²⁰ N. Iorga, *Documente botoșănene*, în *BCIR*, VIII, 1929, p. 11-12: „*Mărime locului aste această: fața locului de spre drumul cel mare ce vine din târgu și merge spre Treisfetiile din șarampoi lui Hagi Costandin alături cu drumul, și pără în picătură strășinii grajdului a Crăste Alecsiu, zet căpt. Sava, sunt doaăzeci opt stânjăni, unde este pus și o piatră hotară, și de aice merge măsură spre Amiiazăzi, alături cu picătură streșini grajdului Crăste Alecsiu, și tot alături cu locul lui, și pără în locul dumisali. Logfi. Ioan Ursuian Papazoglu sunt șaptezeci și noaă de stânjăni, unde este pus iarăși o piatră hotară, și de acole merge măsură spre Răsărit, alături cu locul Logfi. Ioan Ursuian, și pără în șarampoi lui Hagi Costandin sănt cincizeci și trei de stânjăni, și de acole merge măsură spre Amiiază-noapte, alături cu șarampoi lui Hagi Costandin, și pără în drumul cel mare, de unde s-au început întâi cu măsură sănt cincizeci de stânjăni*”; C. Iordăchescu, *Catagrafia Museului „N. Iorga” de la vechea școală gospod, azi Marchian, din orașul Botoșani*, în *BCIR*, XV, 1936, p. 99.

²¹ E. Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani. Botoșanii care s-au dus*, ediția a II-a revăzută și adăugită, apărută sub îngrijirea lui O. L. Șovan, Editura „Demiurg”, Iași, 2009, p. 41.

²² A. Gorovei, *op. cit.*, p. 93.

²³ V. Gomoiu, *Un nuovo contributo alla conscenza dei rapporti medicali fra Italia e Romania*, în *Mișcarea medicală română*, XII, 1939, 3-4, p. 227, fig. 1-2.

Georg Metz și Șmid²⁴. În acel an, medicul Caruso (menționat sub forma Cocoruz), este detașat la spitalele din Dorohoi și Herța²⁵.

În anul următor, Moldova se confruntă cu o nouă epidemie, cea de holeră. Întrunit de urgență, la 17 decembrie 1830, Divanul de la Iași încearcă să aplice cele mai grabnice măsuri, cum ar fi crearea unui cordon de carantină de-a lungul Prutului, de la Galați la Mamornița, dar și carantinarea călătorilor timp de 14 zile. Printre măsurile suplimentare de siguranță au fost și înființarea de noi spitale, în Iași și în ținuturi. Cu asemenea prilej, la Botoșani și Hârlău a fost numit la conducerea spitalelor „doctorul Caruza”²⁶. Dar, cu toate măsurile luate de către autoritățile moldovenești și rusești, epidemia va face numeroase victime. La Iași au fost înregistrate 2783 de decese, printre care Eustațiu Rolla (protomedicul Iașului), iar la Botoșani numărul morților s-a ridicat la 710²⁷.

În Catagrafia din 1833, personajul nostru apare menționat ca Dr. Caruzi (Carouzi) Teodor²⁸, aspect întâlnit și în izvodul generalului Mircovici pomenit anterior. La prima vedere, am fi tentați să trecem peste respectivul aspect cu mare ușurință, ca fiind, probabil, o variantă onomastică sau o greșeală de transcriere. Dar înainte de a lansa o ipoteză în această direcție, ar trebui să vedem care sunt rădăcinile familiei sale.

Familia Caruso (Καρούσος) este originară din Messina, Sicilia. Își are originile în Pier Fortugno, cavalier aflat în serviciul împăratului Frederic al II-lea, care se distinge la asediul cetății Nocera (1206), obținând titlul nobiliar de *Cavalier Caruso*. Familia a apărut în Insula Cefalonia, pe la 1495, luptând sub steagul Republicii Venețiene. Titlul de conte a fost acordat familiei Caruso de

²⁴ C. Băcăoanu, *Scurt istoric despre medicii și activitatea medico-socială a orașului Botoșani*, Botoșani, 1932, p. 2.

²⁵ P. Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. 2, 1775-1834, București, 1938, p. 202-203; G. Barbu, *op. cit.*, p. 83.

²⁶ P. Gh. Samarian, *op. cit.*, p. 202-203; G. Barbu, *op. cit.*, p. 93; E. Bălan, *Flagelul ciumei în istoria Moldovei (secolele XV-XIX)*, în *Carpica*, XLVIII, 2019, p. 81.

²⁷ S. Grigoruță, *Boli, epidemii și asistență medicală în Moldova (1700-1831)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, p. 208-209; Idem, *Doctorul Eustatthius Athanasius Rolla și activitatea sa în Moldova începutului de secol XIX*, în *AIIAX*, XLIX, 2012, p. 87.

²⁸ A. Gorovci, *op. cit.*, p. 289.

Dogele Venetiei, în 1704, pentru serviciile militare în campaniile din Creta²⁹ (Fig. 7-8).

Din actul de botez putem observa că Anastasie Caruso, tatăl medicului, era căsătorit cu Regina, fiica lui Anastasie Cochini. Dacă familia Caruso nu apare în listele nobiliare din Insula Corfu, în schimb familia Cochini se regăsește în „*Libro dei Cittadini Corciresi*”. În vremea aristocrației venete ea făcea parte din „*Consiglio della Città di Corfù*”, alcătuit din 112 familii ce se bucurau de privilegiul de a fi case nobiliare („*le Casate, che godono il privilegio di Nobili*”)³⁰.

Întrucât în „*Livre d'Or de la noblesse ionienne*” pe Antonio nu-l găsim menționat în niciuna din cele opt ramuri ale acestei mari familii (Santrivilio, Teodorato, Marcantonato, Zannetato, Francescato, Nicoletato, Gerolimato și Comitală), totuși putem avansa ideea că el aparține a spiței „Teodorato”, din care se știe doar doi membri din veacul al XVII-lea. Respectivul detaliu, semnalat de monografia Botoșaniului, ne poate conduce în această direcție, mai ales că un Teodoro Caruso, stabilit la Zante prin 1674, era medic-chirurg³¹. Este de remarcat că un Antonio Caruso, dar din ramura Santrivilio, născut la 1680, urmasse studiile de medicină la Universitatea din Padova³². Nu este exclus ca Antonio, personajul nostru, să facă parte dintr-o „dinastie” de medici, dacă îl luăm în considerare și pe acel chirurg din Corfu, de la 1802, pe nume Spiridon Caruso.

Numele celui din urmă poate fi pus în asociere cu sfântul vindecător, Spiridon al Trinitundeii, ale cărui moaște se află în Insula Corfu. Sanctuarul închinat sfântului taumaturg, loc de pelerinaj pentru creștinătatea orientală și nu numai, a permis dezvoltarea mănăstirilor-spital ce erau deservite de un corp medical specializat la prestigioasa universitate de medicină din Padova. Probabil că numărul mare de oameni ajunși în Corfu pentru vindecarea suferințelor, alături de prezența multor lucrători agricoli sezonieri din Morea³³, dar și existența unor garnizoane militare stabile, datorită locului strategic pe care îl ocupa insula, a dus la încetățenirea obiceiului ca fiii nobililor ionieni să urmeze studii cu caracter medical.

²⁹ E. Rizo Rangabè, *Livre d'Or de la noblesse ionienne*, vol. II, *Céphalonie*, Maison d'Éditions Eleftheroudaki, Athena, 1926, p. 11.

³⁰ A. Marmora, *Historia di Corfu*, Veneția, 1672, p. 312-313; E. Rizo Rangabè, *Livre d'Or de la noblesse ionienne. Corfou*, Maison d'Éditions Eleftheroudaki, Athena, 1925, p. 20-23.

³¹ E. Rizo Rangabè, *op. cit.*, 1926, p. 81-97; pentru „*Branche Teodorato*”, vezi p. 85.

³² *Ibidem*, p. 83.

³³ J. Bonastra Tolós, *op. cit.*, p. 416.

În 1820, la Botoșani, îl găsim „pe doftorul Caruso scutind un număr de birnici”, în număr de 24, ai „D-sale Doftorului Caruz”, așa cum aflăm dintr-o „Catagrafie pentru birnici și alții fără de bir cari se scutesc supt numele unor și altora aice în târg în 1820”³⁴.

Despre acest medic levantin, Catagrafia de la 1832 înregistrează următoarele date: „Dumnealui Domnu Anton Caruz și Ion; D-nei Smaranda, soț”. Consemnând această informație, istoricul Artur Gorovei adăuga și următoarele observații: „fără a se specifica dacă Smaranda era soția lui Anton sau a lui Ion, și nici nu se știe ai căruia dintre ei sunt copiii: Gheorghe, Ion, Zoița, Reghina și Maruța”³⁵.

Inscripția de pe monumentul funerar de la Pacea ne lămurește că Smaranda era soția doctorului Antonio Caruso³⁶. Ea era născută Lucchy, cel mai probabil Luchi, nume care însă a fost grafiat cu doi de „c”. Alături de ea mai este înhumată și Elena C. Șendrea (născută Lucchi), cel mai probabil sora contesei.

Să fi fost Smaranda o membră a familiei medicului italian de la Spitalul Sf. Spiridon din Iași, Iancu Luchi, chirurg la 1778³⁷? Trebuie să ținem seama că, la 1786, în Moldova avem atestat și un Iordachi Luchi stolnic³⁸. Un Gheorghii Luchi a fost „unterofițăr în Meliție: șătr(ar)” (29 decembrie 1840), fiind implicat în „stârpirea epizootiei”, pe când era sluger (7 iulie 1845)³⁹. De asemenea, mai știm

³⁴ A. Gorovei, *op. cit.*, p. 79-80; *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1820*, editor C. Istrati, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011, p. 392; *Catagrafiile Visteriei Moldovei (1820-1845)*, VII, *Ținutul Botoșani*, 1 (1820), volum editat de M. Ciubotaru, S. Grigoruță, S. Văcaru, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2014, p. 197-198, 239.

³⁵ A. Gorovei, *op. cit.*, p. 101.

³⁶ La Arhivele Naționale – Serviciul Județean Botoșani, în „Fondul Personal Eugen G. Niculau”, se păstrează „Șchița genealogică a familiei Caruso”. Consultată cu puțin timp înainte de trimiterea spre publicare a studiului, aceasta nu oferă multe lămuriri, deoarece întocmirea ei s-a bazat pe monografia istoricului Artur Gorovei.

³⁷ V. Rășcanu, Gh. Gh. Năstase, Șt. Bărsan, Gh. Băileanu, *Istoricul Spitalului Orașenesc Clinic de Adulți din Iași în cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, Editura Medicală, București, 1956, p. 87; S. Grigoruță, *op. cit.*, 2017, p. 110-111, 189, nota 266.

³⁸ I. Caproșu, *Sama Mării Sale Alexandru Ioan Maurocordat 1786*, în *IN*, VIII-IX, 2002-2003, p. 162; Paharnicul Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 101: „Grec, iarăși năpaste remas țarei, din domnia lui Moruz; un Costachi, ficior acelui Luchi, la domnul Mihai Sturdza, s-au făcut stolnic, ear acum la 1852, făcându-se comandiriu de pojarnici, la Roman, l-au făcut parucic”.

³⁹ *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, editor M. R. Ungureanu, Editura

că, pe la 1877-1878, o rudă de-a Smarandei Carusi, Nastasia Luchi, administra moșia Cotnari⁴⁰.

La Botoșani, în 1836, pe „doftorul Antonie Caruz” îl găsim în lista de electori pentru alegerea de efori, făcând parte din categoria boierilor⁴¹. Pe atunci avea 58 de ani, și nu 61 de ani cum specifică monografia, fiind deținătorul unei case în această urbe.

Pe doctor îl vedem implicat și în răfuielele privind anumite moșii. Din 4 iulie 1829 avem cunoștință despre „Cartea isprăvniciei de Botășani pentru împresurarea ce face doftorul Caruz moșiei Ecobeni”⁴² (Iacobeni, sat aflat pe malul drept al Jijiei). Din 1839, datează un act de judecată întreprins de „Doctorul Antonii Contia Caruz asupra pităresei Zamfira Stroja (Stroșa) pentru stânjeni din moșia Tălhărești, ținutul Botoșani”⁴³, sat care s-a mai numit și Talpa, astăzi înglobat în localitatea Blândești.

Probabil că dorința de a uni într-un singur trup moșia îl aduce în conflict și cu alte persoane, cum ar fi Lupu Buzne, pentru care se judecă, la 11 mai 1836, pentru împresurarea a 39 de stânjeni⁴⁴. Situația se menține și câțiva ani mai târziu, după cum sună un act de judecată de la 1841: „Lupu Buzne cu ai săi răzeși de pe moșia Tălhărești, ținutul Botoșani, asupra doctorului Antoni Conti Caruzi pentru pământ din acea moșie”⁴⁵.

În lungi procese, a căror miză era proprietatea funciară, o vedem implicată și pe soția sa, Smaranda. Contesa ajunge să stăpânească Strahotinul, moșie învecinată cu Iacobeni. Proprietatea a fost cumpărată la „sultan mezat”, în 1829, de la Costache Ciurea, fiul căminarului Tudorachi Ciurea de la Fălticeni, pentru care s-a plătit 75.000 lei⁴⁶.

Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 129.

⁴⁰ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 362, 365-367.

⁴¹ A. Gorovei, *op. cit.*, p. 224.

⁴² I.-A. Guriță, S. Grigoruță, *O catagrafie inedită a Mănăstirii Coșula (1850)*, în *AIIAX*, LV, 2018, p. 457.

⁴³ SJAN Iași, Fond nr. 10, Tr. 812, *op. II*, 923, Dos. 372.

⁴⁴ A. Butnaru, *Neamul Buzneștilor (I)*, în *Prutul*, s. n., VII (XVI), nr. 1 (59), 2017, p. 66, nota 123.

⁴⁵ SJAN Iași, Fond nr. 10, Dosar 357, Tr. 812, *op. II*, 923.

⁴⁶ Idem, Pachet 429, nr. 159; Pachet 428, nr. 142, 153, 162, 175, 342; A. Gorovei, *Folticeni. Cercetări istorice asupra orașului*, Institutul de Arte Grafice „M. Saidman”, Fălticeni, 1938, p. 106; S. Mărieș, *Proprietatea imobiliară a supușilor străini din Moldova în perioada prerregulamentară*, în *Studii. Revista de Istorie*, 28, 1975, 11, p. 1683.

Privitor la respectiva moșie, Gheorghe Ghibănescu primea un document slavon, precum și traducerea acestuia, „*amândouă aflate între hârtii vechi, la d-na Natalia Paciurea (din Cotnari, jud. Iași), rudă a doctorului Caruzi, din Botoșani, dela care luase M. Cogălniceanu traducerea, pe care a publicat-o*”⁴⁷. Păstrat de Natalia (Nathaly) Paciurea, sora lui Iorgu Hartulari (soțul celebrei soprane Hariclea Hartulari-Darclée)⁴⁸, documentul provenea de la Iuga voievod și făcea referire la satul Strahotin.

La 26 ianuarie 1829, Antonio Caruso se adresează consulului general rus în Principate, Minciaki, cerându-i ca mănăstirea Aron Vodă să-i plătească datoria de „6500 lei cu dobânda lor de zece ani”, pe care aceasta o avea către el: „*rog pe Excelența voastră ca să poruncască la loc cuviincios ca să mi să plătiască acești bani fiindcă îmi sunt trebuitori*” („*prego l'excelento vostra di ordinare dove si conviene per formi pagare questi dinati perché presentemenete ho grande necessita*”)⁴⁹.

La 15 octombrie 1832, E. L. Blutte, consulul britanic la București, se adresa generalului Teodor Mircovici, vice-președintele Divanului Moldovei, cu privire la cererea protejatului britanic „Antoine Carouso”, care reclamase interzicerea exercitării profesiei de medic de către Comisia sanitară. El era obligat de către acest organism să practice doar chirurgia, contrar faptului că diploma îl arata ca fiind doctor în medicină⁵⁰ (Fig. 13). Actul care certifică pregătirea sa profesională a fost anexat la petiție în copie conformă cu originalul, operațiune realizată de către Cesare (Cezar) Scotto, „*Staroste Britannico a Botuscian*” (Fig. 14). Ca urmare a acestei intervenții la Divanul Moldovei, i se aprobă libera practică ca medic, semnând cu titlul de conte A. Caruso⁵¹.

Într-un „*Izvod de doftorii și spițerii și moașele aflătoare în târgul Botoșani și în departament*”, din 1834, este trecut că „*d. doftorul Antonie Caruso se afla în principat de 22 ani, practicând meșteșugul doftoresc*”⁵². Îl găsim iscălit, în perioada

⁴⁷ M. Costăchescu, *Observări cu privire la uricile lui Iuga Vodă*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași*, 5, 1925, p. 338-339.

⁴⁸ Șt. Petrescu, *Primadona Hariclea Darclée între scenă și culise*, în *RI*, XXVIII, 2017, 5-6, p. 573.

⁴⁹ SJAN Iași, Pachet 429, nr. 158; Gh. Ghibănescu, *Varia*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași*, 7, 1928 (1929), p. 205.

⁵⁰ SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar nr. 82, fila 37.

⁵¹ P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 247, nota 5.

⁵² *Ibidem*.

1834-1836, pe protocoalele de inspecție făcute spițerilor, după care nu mai avem știri despre el⁵³.

Din referatele Visteriei, semnate de vistiernicul Vasile Alecsandri (tatăl poetului cu același nume) și de fiul său, pe atunci șef al mesei pensiilor, aflăm că se acordaseră „pensii răsplătitoare” unor diferite persoane care au ocupat funcții în stat. Cu acel prilej, Antonio Caruso își arăta slujbele sale ca doctor în medicină și chirurgie⁵⁴.

La 21 ianuarie 1840, „Albina Românească” anunța, „*De la Botoșani, știrea morții dr. Anton Caruzo care a profesat în Moldova 31 de ani*”, iar „*săracii care au fost ajutați binecuvântează memoria sa*”⁵⁵. Așadar, medicul a trecut la cele veșnice la vârsta de 62 de ani, iar nu la cea de 60 de ani, după cum transmite gazeta ieșeană.

Odată cu dispariția doctorului se înmulțesc informațiile despre acțiunile Smarandei în privința afacerilor familiale. În perioada 1841-1845, sunt întreprinse acțiuni de judecată de către „*Zmaranda Caruz cu slugerul Dimitri Suilgibașa pentru avere părintească*”⁵⁶.

În 1841, doi evrei se învoiesc cu contesa Smaranda Caruz să arendeze moșia Strahotin (ținutul Botoșani), cu 300 galbeni anual⁵⁷. În anul următor, la 24 octombrie 1842, Antonio Lepădatu se învoiește cu văduva contelui să ia în arendă Strahotinu⁵⁸. Ea continuă arendarea moșiei și în 1843⁵⁹. Către finele veacului al XIX-lea, în sat mai era cunoscut locuitorilor toponimul „*Via lui Caruz*”, după cum arată și sursele topografice (Fig. 16)⁶⁰.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar nr. 1249.

⁵⁵ *Albina Românească*, XI, nr. 6, 21 ianuarie 1840, p. 21.

⁵⁶ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 158, 168, 175, 342; Din *Marea arhondologie a boierilor Moldovei...*, p. 190, aflăm că acesta era „mort în 1841”. Întâlnim pe „Demetrache Soiligibaș”, adică mai marele cișmelelor orașului, la C. Bobulescu, *Tatarașii sau traiul negustorului Ioan Movileanu din veacul al XIX-lea, străbunicul de pe mamă al preotului C. Bobulescu, și alte chipuri*, cuvânt înainte de I. I. Solcanu, ediție îngrijită și note de Al. Ioniță, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013, p. 33-34.

⁵⁷ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 208.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 212.

⁵⁹ Idem, Pachet 431, nr. 199.

⁶⁰ Și în prezent oamenii locului cunosc acest toponim. Informație confirmată de domnul Constantin Adam, fost scenograf la Teatrul „Mihai Eminescu” din Botoșani, originar din satul învecinat, Dângeni.

Din aceeași monografie dedicată orașului Botoșani aflăm că, în anul 1842, la „*pensionul domnului Iacob Vitru*” învățau, alături de alți 12 elevi, Iorgu și Iancu „*a D-sale Contesei Smaranda Caruzi*”⁶¹, adică Gheorghe și Ion, numele celor doi copii ai contelui, așa cum sunt înșiruiți pe monumentul funerar de la Pacea. Acele ample acțiuni privind reglementarea proprietăților funciare se pot explica și prin creșterea cheltuielilor legate de educația fiilor, în sarcina femeii căzând greutățile familiei, mai ales că, la data morții doctorului, băieții erau la vârsta adolescenței.

Din 12/24 iulie 1847 avem angajamentul lui Iosif Caruso și epitropii casei lui Antonio Caruso, pentru modul de lichidare a unei datorii de 300 galbeni⁶². Plecând de la această informație, apreciem că nu este exclus ca Iosif Caruso să fi fost fratele medicului.

Dacă am stabilit că Gheorghe și Ion, menționați în Catagrafia de la 1832, sunt băieții lui Antonio și Smaranda, rămâne să stabilim ale cui sunt cele trei fete, Zoița, Reghina și Maruța. Este posibil ca una dintre ele, și anume Reghina, să fi fost botezată după numele bunicii, mama lui Antonio (și a lui Iosif?), nobila Regina Cochini. De asemenea, mai avem cunoștință și despre un document privind vânzarea a două dughene din Botoșani, ce au aparținut supusului austriac Iosif Caruz, pentru înzestrarea fiicei sale⁶³.

De aici se naște următoarea întrebare: este posibil ca pe lângă cei doi băieți, doctorul să mai fi avut încă două fete, ori poate că toate trei vor fi fost ale fratelui său? Probabil că cercetările viitoare vor putea aduce mai multe lămuri în această direcție.

Odată cu dispariția lui Antonio intră în scenă și alte personaje aparținând familiei Caruso, posibil rude ale doctorului venite la Botoșani încă din timpul vieții sale și stabilite aici; unele dintre ele nefăcând cinste numelui la a cărui faimă contribuise medicul nostru.

La 27 noiembrie 1844 este înregistrat un Iacovachi Caruz, „*pomoșnic la Adgie: șătr(ar)*”⁶⁴. De la istoricul Artur Gorovei aflăm că un Caruz a fost căsătorit cu Aristia (Aristița) Greceanu, de la Pârâul-Glodului (Suceava), de care mai apoi va divorța. Cei doi nu au avut copii, femeia murind în aprilie 1847⁶⁵.

⁶¹ A. Gorovei, *op. cit.*, 1926, p. 376; T. Ichim, *Listă de pensioanele și școlile particularnice aflate în Moldova*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, 6, 1926-1927 (1927), p. 222.

⁶² SJAN Iași, Pachet 427, nr. 289.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Marea arhondologie a boierilor Moldovei...*, p. 47.

⁶⁵ A. Gorovei, *op. cit.*, 1926, p. 101.

Din 1839 știm despre acțiunea unui parvenit, Nedelcu Oprișan, care, „voind demult obținerea un rang boieresc”, însă prin acte de corupție, „pune pe un Caruz, rudă cu doctorul Caruz sau Caruso de mai târziu la Botoșani, să stăruie, pe lângă beizadeaua Șuțu”. Într-o scrisoare expedită lui Nedelcu, Gheorghe Caruz îi stabilea tarifele ce trebuiau plătite pentru diverse funcții, cum ar fi cele de serdar ori paharnic; pentru fiecare el solicita câte 100 de galbeni⁶⁶.

Din 1853 avem documentată „*la fameuse affaire criminelle de Caruz*”, cum îi spunea Mihail Kogălniceanu⁶⁷. Un proces de plastografie cu rezonanță în epocă în care au fost judecate faptele comise de o grupare de falsificatori, din care au făcut parte vornicul Iordache Epureanu, dulgherul Daniil, Gheorghe Caruz, căminarul Gherasim Hâncu și alții. Respectivii au plastografiat semnăturile celor mai avuți boieri din Moldova, printre păgubiți aflându-se și logofătul Costachi Conachi, mare proprietar de pământuri. Acestuia i s-a falsificat un sinet în valoare de 5000 de galbeni, iar actele contrafăcute au creat grave prejudicii moștenitorilor păgubiților⁶⁸.

Pe cei doi băieți, Hagi Iorgu Caruz și Iancu Caruz, îi regăsim printre electorii primari din Plasa Jijia, la alegerile pentru Divanul ad-hoc, din 1857. Ei erau deținătorii unei părți din moșia Strahotin⁶⁹.

Printre semnatarii telegramei alegătorilor din orașul Botoșani trimisă la Iași principelui Alexandru Ioan Cuza, cu ocazia alegerii sale ca domnitor în Moldova, se află și Ion Caruz, care deținea titlul de agă.

Dintr-o întâmplare petrecută în Botoșani, la 1853, care „*ni dă o idee despre modul cum își trecea vremea o parte din populația orașului, și despre nemulțămirile produse de unii tineri mai turbulenți*”, aflăm despre un incident petrecut la „*balul măscuit*” organizat de stolnicul Nicolae Sofian, în casele lui Costachi Bobeică. Conflictul a fost relatat într-un raport întocmit de ispravnicul ținutului Botoșani, Constantin Vârnăv. Raportul oficialităților era dublat și de o petiție

⁶⁶ N. Iorga, *Wilhelm de Kotzebue și momentul de prefacere modernă a societății moldovenești*, în *AARMSI*, III, 1934, XV, p. 270.

⁶⁷ *Défense du Ministère du 30 Avril 1860 prononcé par M. Kogalnicean devant L'Assemblée de Moldavie dans les Séances du 15 et du 17 Février 1861*, Imprimerie d'Alphonse Bermann, Iași, 1861, p. 44.

⁶⁸ N. Vilvoi, *Considerații privind falsul în documentele istorice din secolul al XIX-lea descoperite în depozitele S.J.A.N. Dolj*, în *Oltenia. Studii. Documente. Cercetări*, IV, 2013, 1, p. 70.

⁶⁹ A. Gorovei, *op. cit.*, 1926, p. 41.

semnată de 20 de boieri, printre care și Iancu Caruz, cu privire la comportamentul agresorilor⁷⁰.

La 16 mai 1866 aflăm că Gheorghe/George (Iorgu) Caruzo era bezmen. El plătea bir pentru rachiul ce-l vindea, ca deținător al unei dughene⁷¹. În 1866, la alegerile pentru Adunarea Legiuitoare acesta s-a numărat printre deputații aleși la colegiul I, după care îl reîntâlnim în contextul alegerilor din 1875, când este ales ca deputat în colegiul III⁷².

Din prezentarea administrației orașului Botoșani făcută de edilul Alexandru Enacovici, aflăm că George Caruso a îndeplinit și funcția de primar al urbei, contribuind la modernizarea ei⁷³. Pentru a contura imaginea acestui om politic mai puțin cunoscut, redăm în întregime pasajul în care Enacovici face referire la George Caruso:

Oricât era de necesară și urgentă construirea stradelor, strigătul general ca și buna-voință a Suveranului [Carol I – n. n.] și a Consilierilor săi, cari au vizitat orașul și s-au înspăimântat de starea în care zăcea în noroiu și baltaguri de infecțiuni glodoase, toate aceste au fost neputincioase a schimba situațiunea lui din cauza lipsei mijloacelor.

Dacă clamarea publică redeștepta opinia ei și cerințele unui întreg oraș erau pe atât de fundate pe cât de drepte, totuși spre a face un bine mare, a schimba fața celui mai întins și mai avut oraș, nu mulțimea a rezolvat această chestiune ce pentru toți părea insolubilă, dar un singur om a fost de ajuns să se gândească puțin și având și puterea să dezlege una dintre cele mai grele probleme.

Acel om a fost regretatul defunct George Caruso. Ca primare al acestui oraș, în timpul ministerului d-lui L. Catargi, dl. Caruso simțise ca noi toți necesitatea construirii stradelor și încetarea unei stări de barbarie în care ne aflam și de aceea și-a zis ca-n întâiul loc, și cea mai principală ocupațiune să fie aflarea și crearea mijloacelor pecuniare – acest nerv al lumii moderne ce pune în mișcare și întreține întreaga ei viață. De aceea ca primare, fiind și deputat, d. Caruso având și concursul ministerial a insistat, și codurile legiuitoare a votat, cea mai mare parte din taxele ce și astăzi cresc veniturile destinate numai pentru drumuri.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 389-390.

⁷¹ SJAN Iași, Pachet 428, nr. 358, 364, 378, 372.

⁷² *Românulu*, miercuri, 2 noiembrie 1866, p. 789 și duminică, 4 decembrie 1866, p. 890; M. S. Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura All, București, 1998, p. 165, 170.

⁷³ G.-F. Știrbăț, „*Cel mai talentat membru al grupului Vernescu*”: *Alexandru Enacovici și activitatea sa politică (1888-1891)*, în *AILAX*, LVI, 2019, p. 154.

Odată dar acest nerv dătător de viață descoperit, mijloacele bănești create, și lada comunală posedându-le, executarea lucrărilor era ca o consecință inevitabilă⁷⁴.

Pe monumentul funerar de la Pacea se află o fotografie în care este portretizat George (Iorgu) Caruso, imaginea păstrându-se în condiții foarte bune, în ciuda trecerii timpului. Bărbatul este îmbrăcat într-o redingotă din stofă reiată, dungile în relief putând fi observate cu ușurință. Haina este cea de zi, fiind purtată de obicei în timpul călătoriilor. Cămașa albă se încheie la gât cu un buton, iar deasupra gulerului este petrecută o cravată legată sub formă de papion. Personajul poartă barbișon, după moda epocii introdusă de Napoleon al III-lea, iar conformația ochiului stâng ne sugerează că obișnuia să poarte monoclu (Fig. 2).

Implicat în plan politic a fost și fratele său, Ioan/Iancu Caruzi, care a participat la alegerile din 1868, aflându-se printre deputații aleși la colegiul III⁷⁵.

Această familie și-a lăsat amprenta atât în istoria orașului Botoșani, dar și în cea a județului. Este posibil ca de la acest doctor, ori poate de la omul politic George Caruso să se păstreze și un toponim pe teritoriul comunei Hlipiceni: Pârâul Caruz. Pe cursul văii creată de apa curgătoare există și astăzi un iaz cu nume asemănător⁷⁶. Acest lucru este posibil dacă luăm în considerare că, în primăvara anului 1880, în cadrul comisiei de împrumut a locuitorilor satului Călărași – localitate formată în 1879 și învecinată cu Hlipiceni – făcea parte și inginerul Caruz⁷⁷.

Revenind la doctorul Antonio Caruso, la momentul stabilirii sale în Moldova, el găsește un corpus medicorum compus în marea parte din compatrioți. La Botoșani, el întâlnește un personaj de aceeași factură, și anume spițerul Johann Gorgias, care, încă din 1793 sau 1794, ținea spițerie cu „tot felul de doftorii bune [...] spre mulțămirea orășenilor”⁷⁸.

⁷⁴ *Espunerea situației generale a administrației comunei Botoșani de Alesandru Enacovici primarele ei, anul 1888-1889*, Tipografia „Concurența”, Botoșani, 1889, p. 81-82.

⁷⁵ M. S. Rădulescu, *op. cit.*, p. 179.

⁷⁶ La finele veacului al XIX-lea, iazul era situat pe moșia Todireni, în *Marele Dicționar Geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de G. I. Lahovari, vol. II, București, 1899, p. 219.

⁷⁷ http://primariacalarasibt.ro/index.php?rewriteparam=prezentare_locala (accesat la 31 mai 2020).

⁷⁸ N. I. Angelescu, *Acte și documente din trecutul farmaciei în Țările Românești*, Tipografia „Speranța”, București, 1904, p. 179; S. Grigoruță, *Din viața și activitatea unui „spițer” botoșănean*:

Este posibil ca în momentul stabilirii doctorului la Botoșani, urbea să fi fost lipsită de acel medic pe care orașenii îl solicitau, încă din 1793⁷⁹, după cum aflăm dintr-un document de la domnitorul Mihail Constantin Șuțu: „Să face știre cu acest hrisov al Domniei mele pentru că prin jaloba ce mi-au dat târgoveții din Târgul Botoșani, au arătat că neavând doftor acolo, la mulți viața li se primejduiește, cerșând ca să aibă voea să ție doftor cu a lor plată și pe care ei îl vor găsi și să vor mulțămii cu dânsul, cum și Spițerie a deschide ei ear nu alții”⁸⁰.

Dacă între timp se deschisese spițeria lui Gorgias – farmacist care uneori ținea loc și de doctor –, hrisovul lui Alexandru Callimachi, din 11 ianuarie 1796, ne spune despre nevoia aducerii unei persoane capabile să vindece, să trateze și să prevină bolile umane: „târgoveții din târgul Botoșani au făcut arătare că au Hrisov Gospod de la fratele nostru Constandin Șuțu V. Vod, cuprinzătoriu care să aibă voe să fie doftor cu a lor plată, pe care ei îl vor găsi, cum și Spițerie având ei, ear nu alții, așide să aibă Doftorul opt liude scutelnici, rugându-se ca să se întărească și de către Domnia mea”⁸¹.

În peisajul medical românesc vedem că, la începutul secolului al XIX-lea, numărul medicilor este în creștere. Istoricul Nicolae Iorga îi menționează pe aceștia și arată că, la București, era „un doctor Atanase Ioanide (1804), un doctor Atanase Xenocrat, un doctor Mihail Hristari, medicul lui Alexandru Vodă Șuțu... Alături de dânsii se întâlnește doctorul Eustratie Rola; în Moldova, ca chirurg, un Fotino Kapu, supus englez, ceea ce înseamnă că venea din Insulele Ioniene, și un doctor Sakellario. Vom avea și pe un doctor Arsachi, care în epoca Regulamentului Organic, a fost și una din personalitățile politice ale țării”⁸².

Serviciile aduse statului i-au conferit lui Antonio greutate în societate, obținând un rang de merit, dar cu toate acestea, pentru slujbele vechi arătate, doctorul nu a fost împământenit. Pentru a beneficia de serviciile țării gazdă, conform Regulamentului Organic, trebuia să renunțe la statutul de sudit, fapt ce nu s-a întâmplat. Totuși, el s-a bucurat de posibilitatea achiziționării unor proprietăți imobiliare.

Johann Gorgias (1768-1841), în *AȘUI*, LX, 2014, p. 351-367.

⁷⁹ A. Gorovei, *op. cit.*, 1926, p. 288: „Se pare însă, că mulți ani de la data acestui hrisov, nu a fost medic în Botoșani, unde farmacistul Gorgias îndeplinea și această sarcină. La 1813 era un doctor Iani”.

⁸⁰ N. I. Angelescu, *op. cit.*, p. 173.

⁸¹ *Ibidem*, p. 175.

⁸² N. Iorga, *Medici și medicină în trecutul românesc. Conferință ținută la Societatea Studenților în Medicină*, ediție îngrijită, adnotată și indice general de I. Croitoru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2013, p. 55-56.

La puțin timp după stabilirea în oraș, doctorul își cumpără o casă, nu oriunde, ci în mahalaua Vrăbienilor, acolo unde deja se afla o comunitate grecească. Acest aspect poate fi surprins în actul de cumpărare a proprietății, unde cei șapte martori semnează în grecește.

În respectiva mahala, pe la 1820, se vor stabili și alți sudiiți, cum au fost grecul Constantin Ion Caraeni sau Enacachi Stamatopulo, italian născut la Triest. Este de remarcat că pe strada doctorului, numită „a grecilor”, vedem stabilite, puțin mai târziu, către a doua jumătate a aceluiași veac, persoane din aceeași branșă, cum au fost doctorul Goilav și farmacistul Vasiliu. Casele lor erau construite înainte de 1872, întrucât apar consemnate în planul realizat în anul respectiv de inginerul Ștefan Emilian⁸³.

După o scurtă trecere a timpului, atât doctorul cât și soția sa, Smaranda, se implică în achiziționarea unor moșii, astfel că toate proprietățile au fost dobândite prin cumpărare. În Botoșani, un timp el este înregistrat în documente ca sudit rus, pentru ca apoi să devină supus britanic, calitate pe care o va deține până la moarte. Așadar, statutul de sudit nu l-a împiedicat pe Antonio să obțină și bunuri rurale. După 1832 el nu se împământenește, după cum înclina să creadă fiul său, Gheorghe Caruso. Astfel, la moartea doctorului, Consutul britanic l-a reclamat ca supus al lui, erijându-se în singura autoritate competentă să administreze averea defunctului⁸⁴.

Unele terenuri deținute de familie le vedem cultivate cu viță de vie, semn că medicul păstra obiceiurile alimentare de sorginte mediteraneană, de unde nu putea să lipsească vinul. Astfel, în afară de „Via lui Caruz” de pe moșia de la Strahotin (Fig. 16), exista și o vie la Cotnari. Despre ultima avem cunoștința dintr-o reclamă a comerciantului Blumenberg, din 1893, care deținea „Cel mai mare Deposit de Vinuri din Cotnari”, în care se găseau sortimente de vin „din cele mai renumite vii pronumite: a Rosnovanului, Caruso, Docan, Ghyka, Deleni...”⁸⁵.

La trecerea doctorului în eternitate, cel mai probabil este ales ca loc de veci un cimitir de parohie, pe care deocamdată nu îl cunoaștem. Ulterioe, osemintele i-au fost transferate la Pacea. Această necropolă publică ne apare ca fiind multietnică, întrucât, la acea dată, cimitirul nu mai era unul confesional. Monumentul funerar, reprezentat de obeliscul realizat din prețiosul granit negru, este specific unei elite a cărei credință s-a bazat mai mult pe raționament. Crucea,

⁸³ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁴ S. Mărieș, *op. cit.*, p. 1682-1683.

⁸⁵ *Lupta*, anul X, nr. 1914, sâmbătă, 23 ianuarie 1893.

„simbol al jertfei și mântuirii” și „singurul însemn al mormintelor modeste”, „se refugiază discret”⁸⁶ – după cum observa istoricul de artă Gheorghe Macarie și la alte monumente din epocă – la partea superioară a obeliscului.

Din această mare familie, Caruso, se remarcă o serie de personalități ale culturii europene din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor. Un Giovan Battista Caruso, abate sicilian, este autorul primei mari colecții de documente privind Sicilia, intitulată *Bibliotheca Historica Regni Siciliae*⁸⁷. Un Eustathios (Eustachie) Caruso din Cephalaria, este cunoscut ca un pictor activ la Veneția, în 1780. De la el s-au păstrat patruzeci de icoane la catedrala Sf. Petru și Pavel din Napoli, realizate între 1766 și 1791. În 1767, Eustathios a realizat câteva icoane și pentru biserica ortodoxă din Villa Badessa, un sat în regiunea Abruzzo, care a fost fondat de o populație originară din Albania și Corfu⁸⁸. Acesta a fost, totodată, cărturar și poet, compunând sonete și lăsând posterității o lucrare intitulată *Sentimenti di un concittadino delle Isole Ionie ai suoi concittadini* (1802)⁸⁹. Un conte Caruso devine regent de Cephalaria, la 1851⁹⁰. Acest „anglophile Count Dimitrios Karousos”⁹¹, ajunge senator în timpul protectoratului englez asupra Insulelor Ioniene.

Așadar, studiul de față și-a propus aducerea în prim-plan a figurii unui medic activ în spațiul moldovenesc în prima jumătate a veacului al XIX-lea, al cărui nume, Antonio Caruso, cu o rezonanță aparte ne trimite cu gândul, involuntar, către celebrul tenor napolitan, Enrico Caruso. Numele doctorului apare prezent pe un monument funerar ce ni s-a păstrat până astăzi, lucru mai rar întâlnit, ori răsflat prin diverse acte arhivistice, studii sau volume de documente.

⁸⁶ Gh. Macarie, *Arta monumentelor funerare*, în L. Vasiliu, I. Holban (coord.), *Cimitirul Eternitatea Iași*, Iași, 1995, p. 31.

⁸⁷ Fr. P. Tocco, *Dalla Sicilia delle identità all'identità della Sicilia: divagazioni sul processo storiografico di costruzione dell'identità siciliana*, în M. Pacifico, M. A. Russo, D. Santoro, P. Sardina (a cura di), *Memoria, storia e identità. Scritti per Laura Sciascia*, vol. 2, Quaderni-Mediterranea. Ricerche storiche 17, Palermo, 2011, p. 855.

⁸⁸ M. Voulgaropoulou, *Cross-Cultural Encounters in the Twilight of the Republic of Venice: The Church of the Dormition of the Virgin in Višnjeva, Montenegro*, în *Journal of Modern Greek Studies*, 36, 2018, 1, p. 46.

⁸⁹ E. Drakopoulou, „Pittura romeica” in Italy: artistic transfers across the Adriatic Sea (18th-19th Centuries), în *The Historical Review/La Revue Historique*, 13, 2016, p. 15-16.

⁹⁰ W. Miller, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1922*, Cambridge University Press, 1923, p. 189-190; Th. Gallant, *Peasant Ideology and Excommunication for Crime in a Colonial Context: The Ionian Islands (Greece), 1817-1864*, în *Journal of Social History*, 23, 1990, 3, p. 500.

⁹¹ Th. Gallant, *op. cit.*, nota 42.

În urma cercetărilor, putem admite că Antonio Caruso a fost primul medic al Botoșanilor, care a profesat pe baza unor studii superioare de specialitate.

Dacă primul impuls ar fi acela că articolul de față s-ar încadra în ceea ce se numește „a fi la modă în ziua de astăzi”, totuși el vine să ne arate – în clipe când se iau decizii înțelepte sau greșite în politicile de sănătate –, comportamentul unor profesioniști ai medicinei de altădată. Desigur că gesturile lor nu pot fi separate de cele ale societății pe care au deservit-o, atunci când s-au confruntat fie cu bolile curente ori cu marile dezastră, umane și materiale, cauzate de epidemiile devastatoare. În momentele prilejuite de apariția unor noi provocări medicale la care suntem martori, numele unor asemenea oameni trebuie pomenite și așezate în rândurile celor care și-au respectat legămintele sub care stă și astăzi întregul corp medical: Jurământul lui Hippocrate și Rugăciunea lui Maimonides.

Mulțumiri: Mulțumim, și pe această cale, domnului dr. Sorin Iftimi pentru oferirea unor informații privitoare la activitatea doctorului Antonio Caruso. De asemenea, mulțumirile noastre se îndreaptă și către dr. Mihai Mîrza și dr. Cătălin Botoșineanu, care ne-au sprijinit în documentarea noastră arhivistică.

*A REPRESENTATIVE OF THE HIPPOCRATIC MEDICINE FROM THE 19TH
CENTURY BOTOȘANI: DOCTOR ANTONIO CARUSO*

(Abstract)

Born on the island of Corfu, in 1788, from parents with a noble background, Antonio Caruso studies medicine in Padova. He is contemporary with great personalities of the European diplomacy, such as Ioannis Kapodistrias, with whom he might have been colleague when the two of them worked as doctors at the military hospital in Corfu. Up to the moment he settles down in Botoșani (1810), his itinerary was rather an adventurous one, due to the international context of that period. His involvement in the treatment of soldiers during the occupation of the Ionian Islands by the Bonapartist armies is not excluded. Starting with 1807, Antonio becomes a surgeon in the Russian army. He takes part to the campaigns of the Tsarist troops in the Russian-Turkish war (1806-1812), activating in the military hospitals of Foçașani, Hârșova and Botoșani. Without sparing his own life, Antonio provides treatment with responsibility, sometimes using his own medicine and without waiting for timely payment for his medical services, both the superior military personnel and the ordinary soldiers, a fact proven by the certificates issued by the Russian commanders. The physical efforts will cost him his health, on which occasion he decides to settle down in Botoșani, a city with a favourable climate, well-stocked with drugs through Johann Gorgias' apothecary. In this city which lacked someone capable to cure, to treat and to prevent the human diseases, he also found many countrymen which were probably in need of a competent doctor who could also speak their language. During the plague epidemic (1829), which hit Moldavia, he is appointed to manage the hospitals of Botoșani and Hârlău. From this doctor we have one of the first forensic documents issued in Botoșani, that he signs as follows: "doctor è operator, Antonius Caruso". We can say that Antonio was the first doctor of the city of Botoșani, which professed based on higher specialized studies. He definitely nursed, cured or protected poor people, a fact proven by the 24 tax-payer whose taxes he used to pay, as well as by the obituary of 1840 in which "the poor people which were helped bless his memory".

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. The funerary monument of Caruso family at Pacea Cemetery, Botoșani (the author's photos).
- Fig. 2. The portrait of George (Iorgu) Caruso found on the monument at Pacea Cemetery, Botoșani (the author's photos).
- Fig. 3. Università di Padova, Palazzo del Bo (*apud* R. Van Hee, *op. cit.*, fig. 2).
- Fig. 4. Ioannis Kapodistrias (1776-1831), fresco in Palazzo del Bo (*apud* <https://www.ottocentenariouniversitadipadova.it/storia/giovanni-antonio-capodistria/>, accessed on October 16, 2020).
- Fig. 5. Lazaretto of Corfu (*apud* J. Bonsatra Tolós, *op. cit.*, fig. I.115).
- Fig. 6. The foundation act of the Medical College of Corfu (http://kapodistrias.digitalarchive.gr/kerkyraios_en.php, accessed on October 1st, 2020).
- Fig. 7. The coat of arms of Caruso family (*apud* E. Rizo Rangabè, *op. cit.*, 1926, p. 81).
- Fig. 8. Portraits from the 18th century belonging to members of Caruso family, kept at Korgialenio Historical and Folklore Museum, Argostoli (Cephalonia) (*apud* <https://www.romeartlover.it/Cefalonia.html>, accessed on June 1st, 2020).
- Fig. 9. Certification granted to surgeon Antonio Caruso, in 1808 (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 102).
- Fig. 10. Passport issued to doctor Antonio Caruso (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 103).
- Fig. 11. Certificate granted to doctor Antonio Caruso, in 1810 (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 105).
- Fig. 12. The document which illustrates the resignation of doctor Caruso from the Russian army (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 104).
- Fig. 13. The address of the British consul Blutte to general Mircovici (SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar nr. 82, fila 37).
- Fig. 14. A copy of the diploma awarded by the University of Padova (SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar nr. 82, f. 38).
- Fig. 15. The signature of doctor Antonio Caruso (*apud* V. Gomoiu, *op. cit.*, fig. 2).
- Fig. 16. Village of Strahotin in the county of Botoșani, with the toponym "The grapevine of Caruz" (1894).

Fig. 1. Monumentul funerar al familiei Caruso din Cimitirul Pacea, Botoșani (foto autor)

Fig. 2. Porterul lui George (Iorgu) Caruso aflat pe monumentul de la Cimitirul Pacea, Botoșani (foto autor)

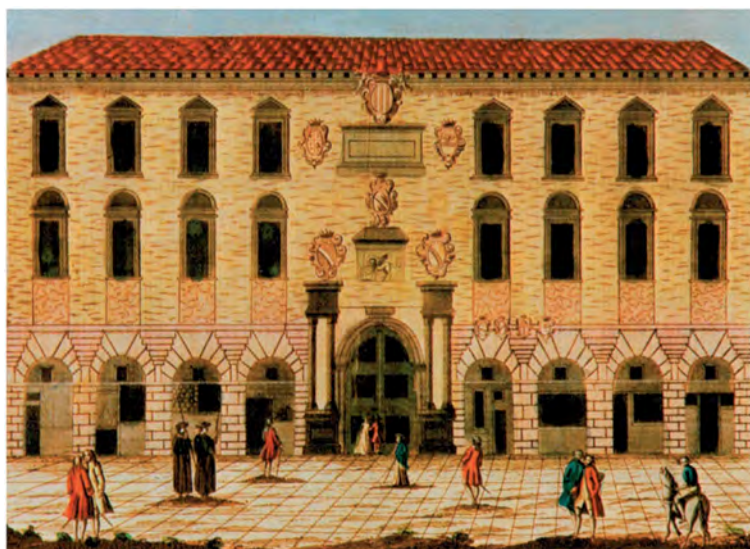

Fig. 3. Palazzo del Bo, Università di Padova (*apud* R. Van Hee, *op. cit.*, fig. 2)

Fig. 4. Ioannis Kapodistrias (1776-1831), frescă din Palazzo del Bo (*apud* <https://www.ottocentenariouniversitadipadova.it/storia/giovanni-antonio-capodistria/>, accesat la 16 octombrie 2020)

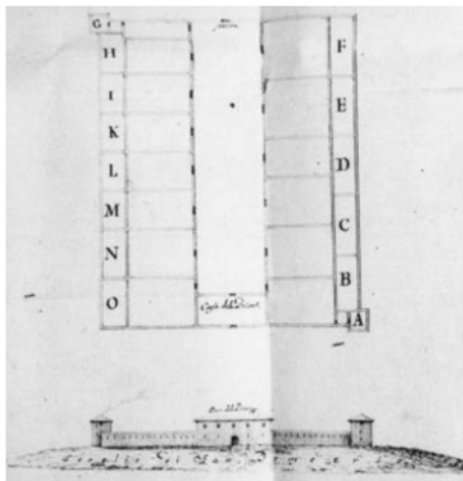

Fig. 5. Lazaretul din Corfu (*apud* J. Bonsatra Tolós, *op. cit.*, fig. I.115)

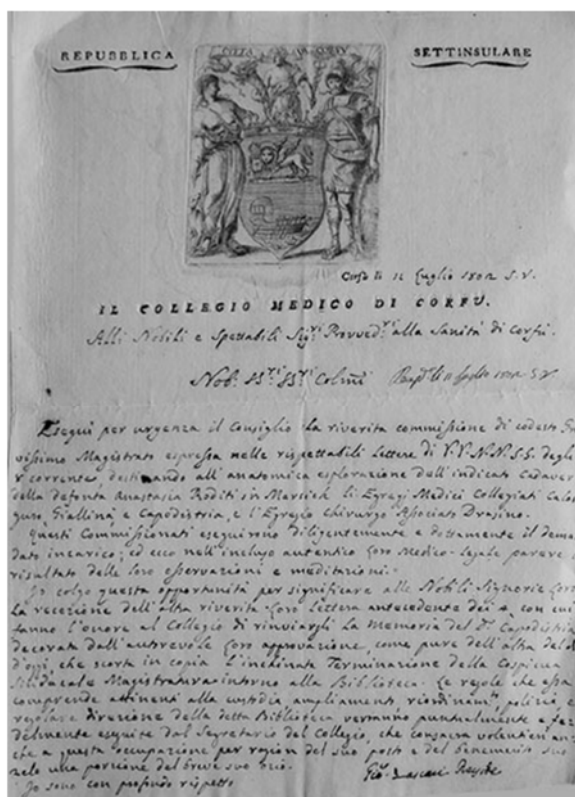

Fig. 6. Actul de fondare a Colegiului Medical din Corfu
(http://kapodistriias.digitalarchive.gr/kerkyraios_en.php, accesat la 01 octombrie 2020)

Fig. 7. Blazonul familiei Caruso (*apud* E. Rizo Rangabè, *op. cit.*, 1926, p. 81)

Fig. 8. Portrete din secolul al XVIII-lea aparținând unor membri ai familiei Caruso, păstrate la Korgialenio Historical and Folklore Museum, Argostoli (Cefalonia) (*apud* <https://www.romeartlover.it/Cefalonia.html>, accesat la 01 iunie 2020)

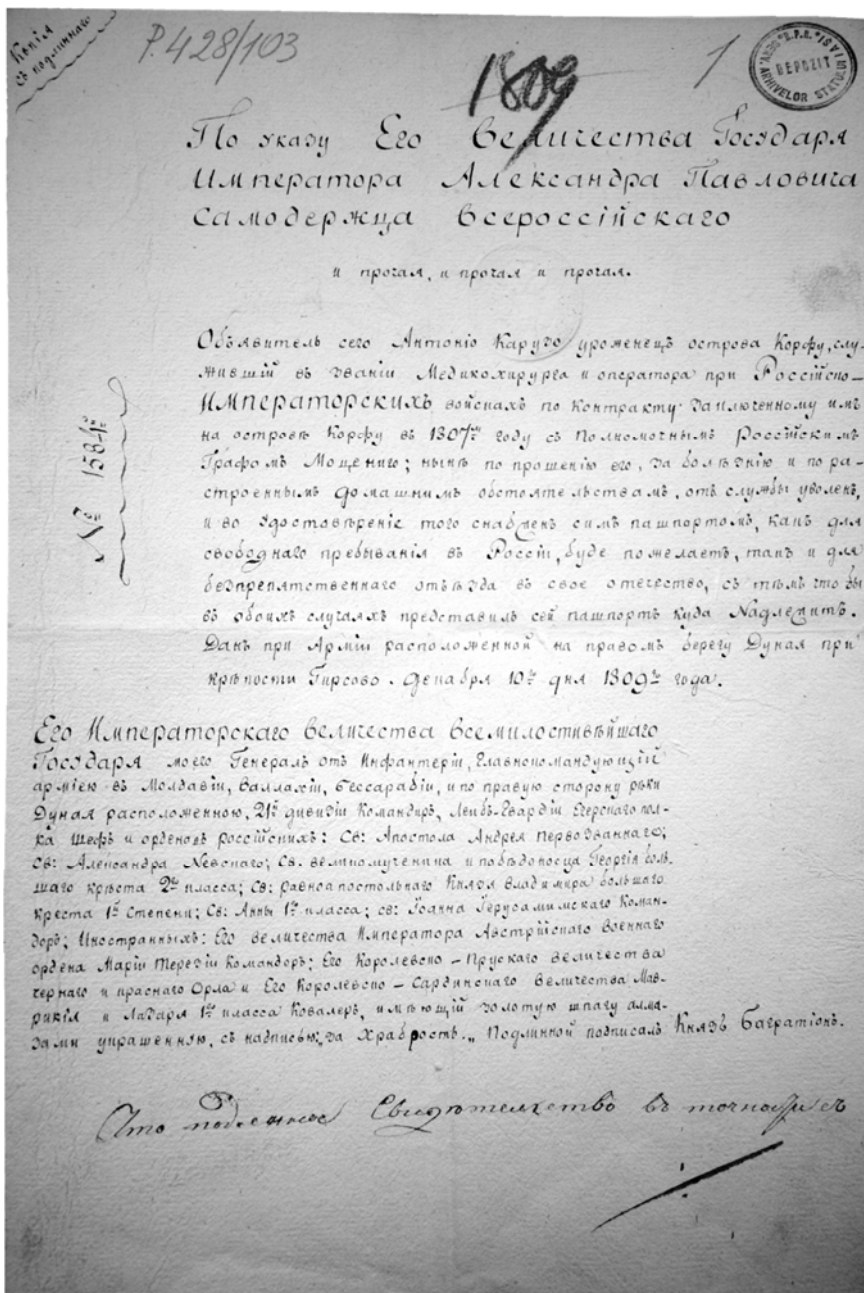

Fig. 10. Pașaportul eliberat doctorului Antonio Caruso (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 103)

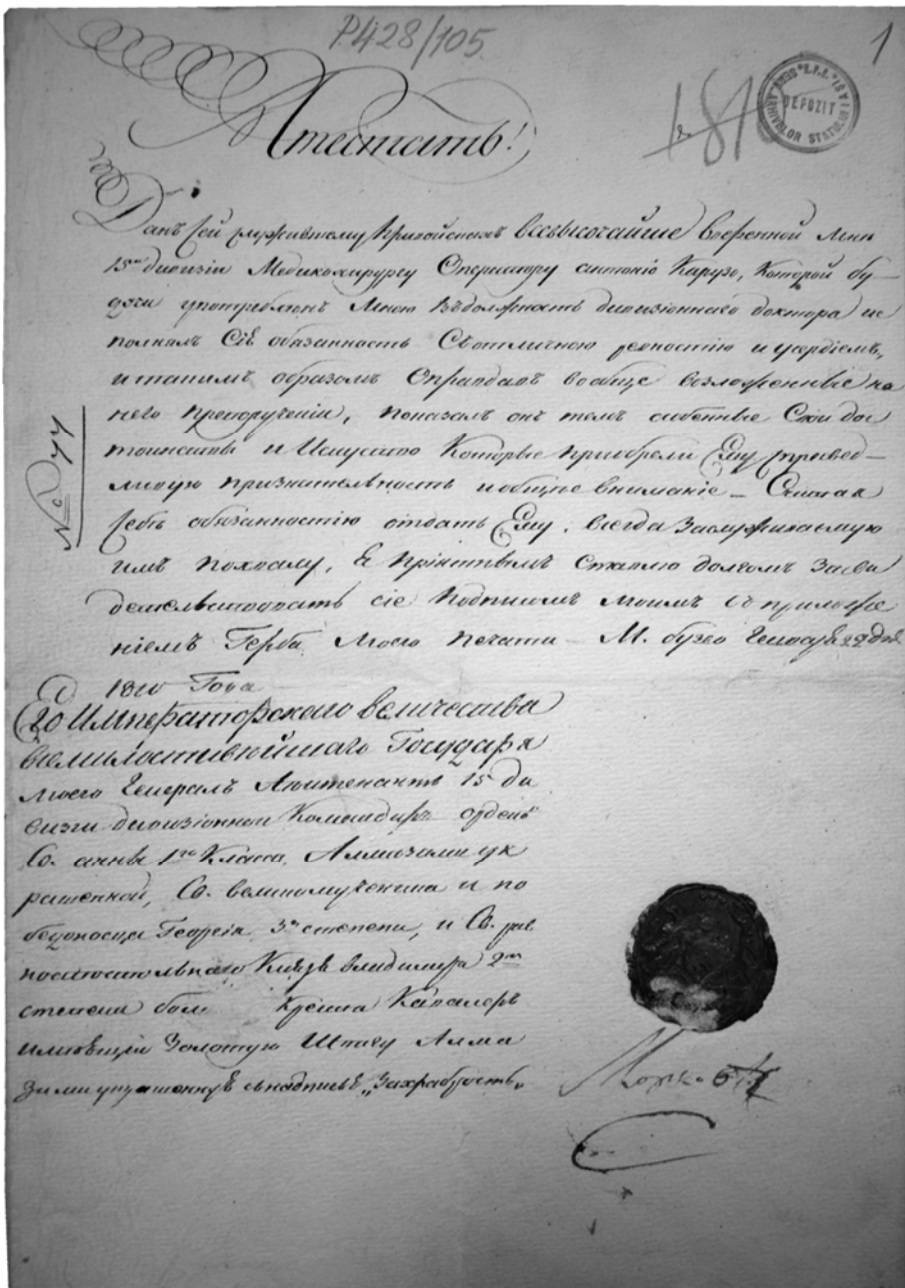

Fig. 11. Adeverință acordată doctorului Antonio Caruso, în 1810 (SJAN Iași, Pachet 428, nr. 105)

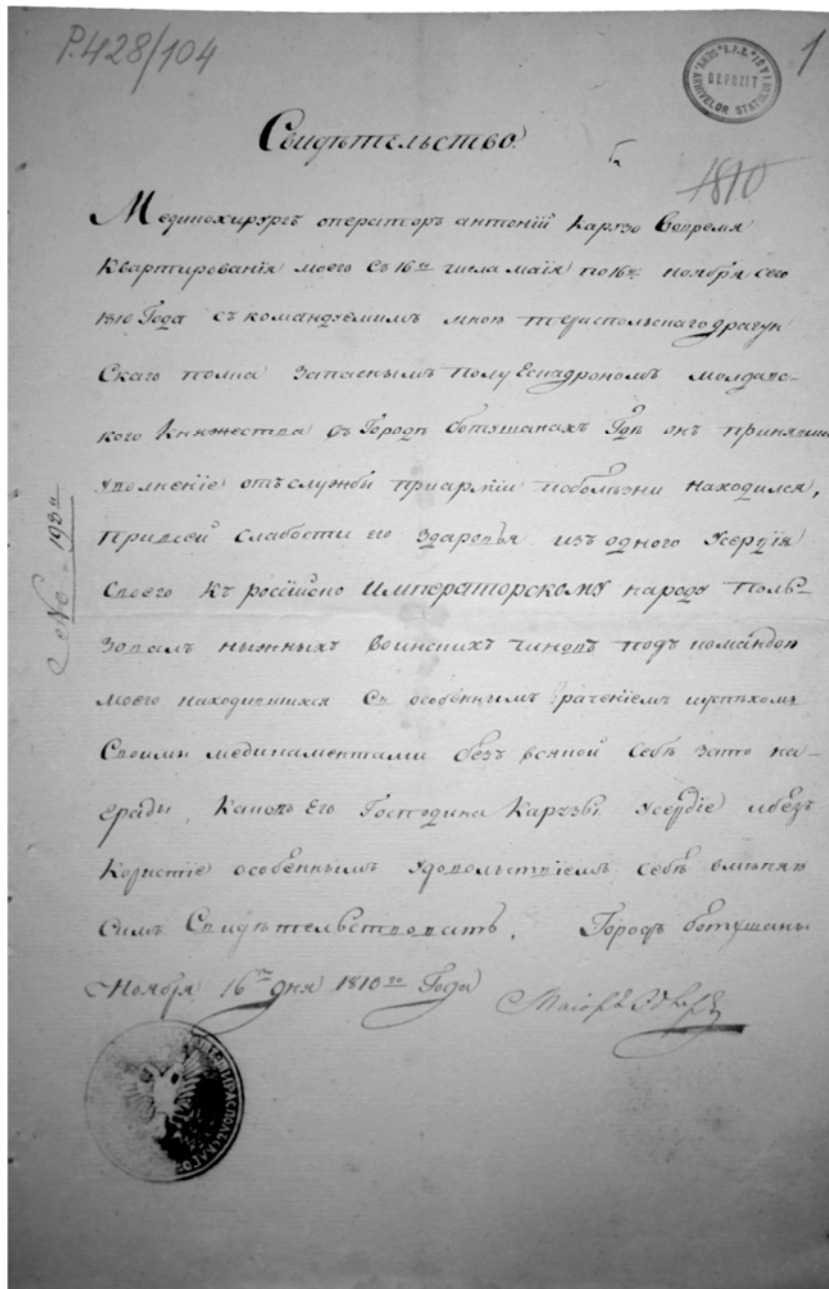

Fig. 12. Documentul care arată demisia doctorului Caruso din armata rusă
 (SĀAN Iași, Pachet 428, nr. 104)

105955 No 82 epistola 9. 1896 (437)

Le soussigné Agent de Sa Majesté Britan^{ne} dans les Principautés de Valachie & Moldavie a l'honneur de mettre sous les yeux de Son Excellence Monsieur le Général Mircovitz Vice-Président des Divans de Moldavie, la supplique ci-incluse du protégé Britannique Antoine Caruso, se plaignant que la Commission Sanitaire ait pris sur elle de lui interdire l'exercice de sa profession comme médecin en l'obligeant de s'en tenir uniquement à celle de Chirurgien, malgré la teneur de son diplôme ci annexé en copie dans le quel il est régulièrement qualifié de docteur en médecine.

Le soussigné se flattant que Son Excellence voudra bien donner ses ordres à No 282 la Commission Sanitaire, de ne plus s'opposer à la juste demande du requérant,

A Son Excellence
Monsieur le Général de Mircovitz

Fig. 13. Adresa consulului britanic Blutte către generalul Mircovici (SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar nr. 82, fila 37)

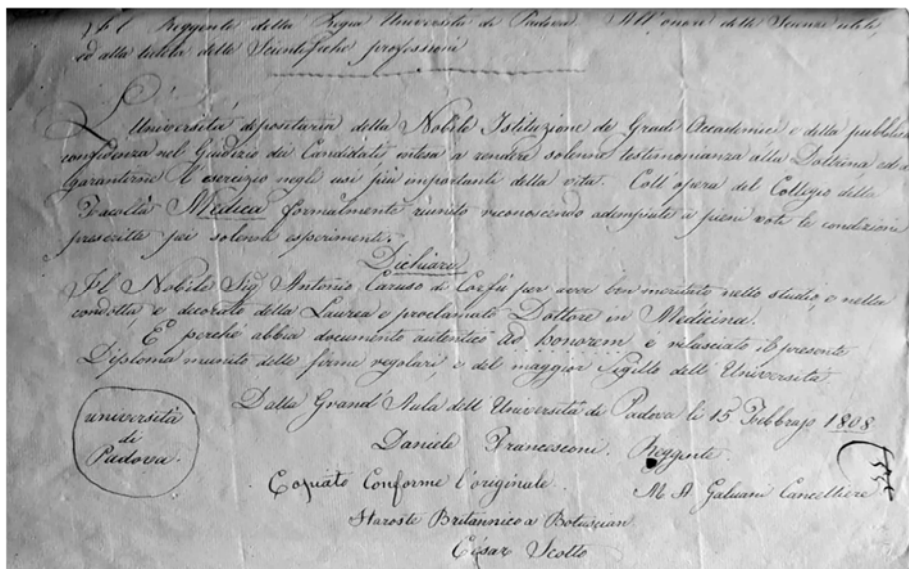

Fig. 14. Diploma în copie eliberată de Universitatea din Padova
(SJAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar nr. 82, f. 38)

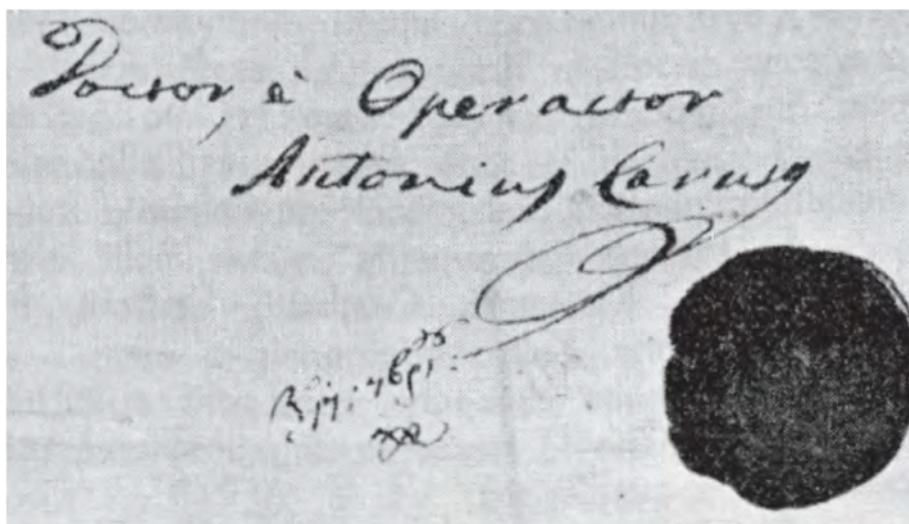

Fig. 15. Sigiliul și semnătura doctorului Antonio Caruso
(apud V. Gomoiu, *op. cit.*, fig. 2)

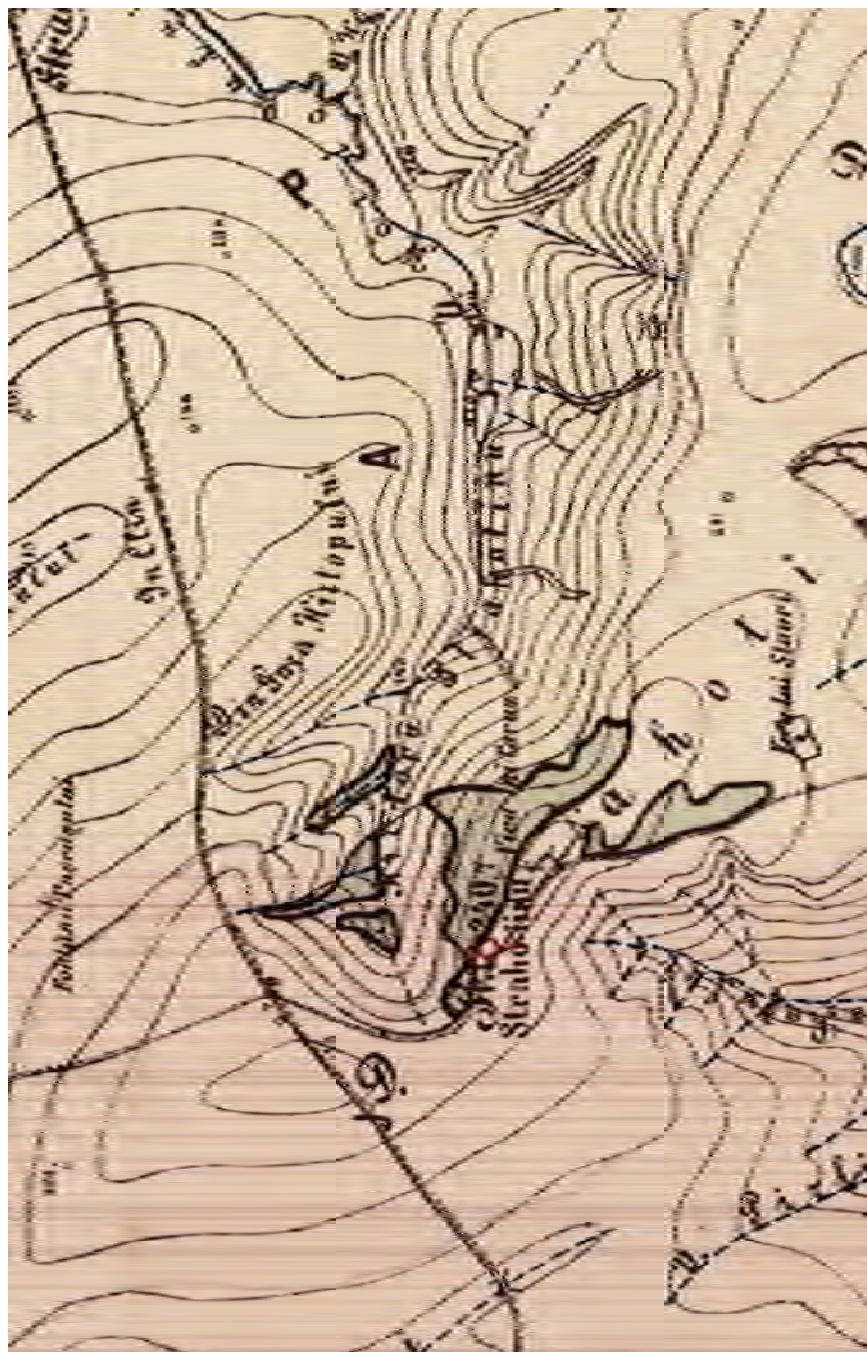

Fig. 16. Satul Strahotin din județul Boroșani, cu toponimul „Via lui Caruz” (1894)

MEDICUL ALCIBLADE TAVERNIER ȘI ACTIVITATEA SA ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: medic, Tavernier, Principatele Române, activitate, conflicte

Mots-clefs: médecin, Tavernier, les Principautés Roumaines, activité, conflits

Pe lângă secretarii domnitorilor fanarioți și preceptorii francezi angajați pentru educația beizadelelor sau a fiilor de boieri, printre primii francezi care au ajuns în Principatele Dunărene regăsim și medici: menționăm pe Jean-Baptiste-Marie Desmarests, „medic și chirurg de profesie”, recomandat de ambasadorul francez de Villeneuve domnitorului Nicolae Mavrocordat și pe Exupère-Joseph Bertin, anatomist francez care, la începutul carierei sale, s-a aflat în serviciul principelui Constantin Mavrocordat².

Pentru perioada de dinainte de anul 1820, sunt relativ puține informații despre medicii străini, despre activitatea lor științifică și profesională, mai ales că respectivii nu au făcut parte din serviciul statului. Deși unii dintre ei au desfășurat în Principatele Române o intensă și îndelungată activitate, uneori chiar pe parcursul a mai multe decenii, prea multe mărturii documentare despre numirea, încadrarea, salarizarea sau alte forme de recompensare a lor nu prea există. Pe de altă parte, în arhivele instituțiilor judecătorești sau polițienești, se mai păstrează mărturii privitoare la necazurile și supărările medicilor, „deopotrivă cu ceilalți contemporani ai lor”³.

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

² D. Berindei, *Constitution de la frontière spirituelle française dans les Pays Roumains*, în *RRH*, XXXV, 1996, 1-2, p. 4; V. Mihordea, *Un medic francez în curtea lui Constantin Vodă Mavrocordat: doctorul Bertin (1741-1743)*, în *RI*, XIX, 1933, 4-6, p. 139-155; G. Brătescu, *Le médecin français E. J. Bertin, archiâtre de Constantin Mavrocordato (1741-1743)*, în *RRH*, XXX, 1991, 3-4, p. 269-275.

³ G. Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, 1990, p. 176.

Medicul Alcibiade Tavernier⁴ a fost medic ofițer în armata lui Napoleon; a fost luat prizonier în Rusia în timpul campaniei din 1812. După eliberare, a mai rămas pentru o vreme în Rusia, unde se bucura de o mare trecere datorită pregătirii sale medicale. Foarte îndrăzneț din fire, Tavernier s-a angajat în combaterea epidemiilor din ținuturile „exotice”: conform propriilor sale mărturii, a fost în Siberia, în Asia Centrală, în Siria, în Egipt. În Asia Centrală, a vrut să cerceteze mai îndeaproape cadavrele victimelor, chiar să facă și autopsii, lucru care nu i s-a permis. I s-a spus că răposații suferiseră destul în viață ca „să-și mai bată joc de ei și după moarte”. La nord de Lacul Aral, unde fusese invitat de „suveranul mării cete tătarești neatârinate”, a petrecut zece luni și a utilizat pe bolnavii săi un balsam antiholeric, cu rezultate bune⁵.

Alcibiade Tavernier a venit în Principate pe la 1820, poposind la început în Moldova, care era bântuită la vremea aceea de ciumă. A stat între 1819-1824 la Iași, Focșani și Galați, unde ar fi participat la aplicarea măsurilor sanitare adoptate pentru combaterea molimei⁶.

Din păcate, nu deținem mărturii documentare despre perioada petrecută în Moldova. În schimb, este cunoscut faptul că la începutul anului 1829, Alcibiade Tavernier se afla la București: la venirea generalului Kiseleff, a fost numit, alături de doctorii ruși Ostrogovski și Lacser (Lachier), în Comitetul suprem pentru înlăturarea ciumei. El chiar scria că fusese numit „doctor de căpetenie al Inspecției generale din Valahia”⁷. A rămas în funcție până în 1832, când a fost înlocuit, după

⁴ Un strămoș al medicul francez Alcibiade Tavernier, Jean-Baptiste Tavernier, a vizitat mai multe țări din Europa, iar din 1636 a pornit spre Asia. Vreme de 30 de ani, a întreprins șase călătorii pe continentul asiatic, ocupându-se cu negoțul de diamante și bijuterii, de pe urma căruia a reușit să strângă o avere impresionantă. A murit la Moscova, în 1686, în drum spre India. Negustor priceput, dar și fin observator, a publicat la Paris între 1676 și 1679 lucrarea *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans* (3 volume). Lucrarea sa cuprindea și informații despre istoria Țărilor Române. Medicul Alcibiade Tavernier a fost un strănepot al negustorului Jean-Baptiste; într-o scriere a sa, Alcibiade Tavernier declara că era „strănepotul vestitului călător cu acest nume”. A. Tavernier, *Amărunțuri apărătoare și igienice pentru miserere sau holera-morbus și alte boale epidemice*, București, 1831, *passim*; G. Potra, *op. cit.*, p. 179.

⁵ A. Tavernier, *op. cit.*, p. 9, 17; G. Potra, *op. cit.*, p. 179.

⁶ D. D. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor*, București, 1897, p. 181-182; G. Potra, *op. cit.*, p. 179; George Potra opina că medicul Tavernier a venit în Țările Române mânat de spiritul de aventură și de dorința de îmbogățire, deși el însuși afirma că s-a instalat în Principate „împins de iubirea de omenie”. A. Tavernier, *op. cit.*, p. 13; G. Potra, *op. cit.*, p. 180.

⁷ A. Tavernier, *op. cit.*, pagina de titlu; G. Potra, *op. cit.*, p. 180; V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățământului medical în România*, București, 1923, p. 83.

propria-i părere, din cauza intrigilor confratelui și conaționalului său, Alphonse Constant Marsille. Alcibiade Tavernier pretindea că în timpul epidemiei de holeră a vizitat personal peste zece mii de bolnavi, iar numai în București, ar fi scăpat de la moarte vreo mie de oameni; el consemna că doar vreo 10-15 oameni au murit și asta din cauză că fusese chemat prea târziu. Se pare că cifrele erau exagerate; I. Heliade Rădulescu confirma, cu toate acestea, că șapte lucrători din tipografia sa, care se îmbolnăviseră de holeră, au fost îngrijiți și salvați de doctorul Tavernier. Mai mulți locuitori din mahalaua care se afla între Podul Târgului de Afară⁸ și strada Toamnei, mai cu seamă armeni, au fost vindecați de holeră. De la respectivii armeni, doctorul Alcibiade Tavernier a primit numeroase acte de mulțumire, care s-au păstrat până în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, după cum mărturisea la 1965 un strănepot de-al său, medicul Constantin Tavernier. Heliade scria în „Curierul românesc”, nr. 33/1833 că el însuși asistase la „goana ce da acest doctor boalei aceștia, pretutindeni și mai vărtos în mahalaua armenilor. Călare pe cal îl vedea cineva alergând în fuga mare și închinat morții. La casa unde era chemat, el se asvârlea în mijlocul familiei celei mai desnădăjduite, fanatic întru a ajuta omenirea, uita că este tată a trei copilași fără mumă, își sumetea brațele urieșești, lua pe bolnav pe mâinile sale, îi făcea frecăturile trebuincioase, îi aplica singur doctoriile ce se cuvenea, și cu un alt bici, purtător de ger, răsboia și stingea toată flacăra viciului celui trăznitor al holerii”⁹.

Din păcate, tocmai în perioada în care a rezidat la București, doctorul Tavernier și-a pierdut soția și o fiică. Călătorul francez J. A. Vaillant consemna că nevasta și fata conaționalului său au căzut victime ale cutremurului din 1829, strivite de un perete al casei¹⁰. Nu avem certitudinea că această informație este adevărată, deoarece Tavernier însuși mărturisea în lucrarea sa despre holeră că, pe când se afla în Valahia, luptându-se cu maladia care-i „dijmuia pe oameni”, a avut nenorocirea să-și piardă nevasta și chiar mai mulți copii: „Atunci mi-a răpit și mie o nevestă tânără, înțeleaptă și virtuoaasă, și copii vredinci de iubire, pe care, lucrarea slujbei obștești cu care eram atunci însărcinat cerând cu tărie de la mine ca să lipsesc de-a pururea de-acasă, n-a fost mijloc nici într-un chip de a-i putea scăpa, precum

⁸ Calea Moșilor. G. Potra, *op. cit.*, p. 180.

⁹ *Ibidem*, p. 180, 182.

¹⁰ J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, vol. II, Paris, 1844, p. 351; G. Potra, *op. cit.*, p. 180; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, 1915, p. 54.

am putut face pentru mine”. După acest episod, care l-a marcat profund, medicul Tavernier a devenit intrigant, stăpânit de mania persecuției, irascibil și certăreț¹¹.

La 19 octombrie 1829, consulul francez de la București, Hugot îi scria la Paris ministrului de externe al Franței, Polignac, că ciurma făcea ravagii în capitala valahă. În fruntea comisiei de sănătate se afla medicul francez Marsille. Hugot își informa superiorul că, în curând, medicul Marsille îi va scrie un raport despre situația din capitala valahă¹².

Doctorul francez a întocmit două lucrări medicale¹³, pe care le-a tipărit la București în 1831. Prima a apărut în limba română și franceză, pe două coloane și se numea *Détails préservateurs et hygiéniques relatifs au miserere ou choléra-morbus et autres maladies épidémiques (Amărunturi apărătoare și igienice pentru miserere sau holera-morbus și alte boale endemice)* (36 pagini). A doua lucrare purta numele de *Povățuiri despre holeră – holera-morbus*. Se pare că termenul „igienă” a fost folosit pentru prima dată în limba română în lucrările lui Tavernier. Heliade i-a luat apărarea lui Tavernier, acuzat de unii confracți care, nemulțumiți de greșelile de tipar din lucrările sale despre holera-morbus, îl acuzau pe medic că nu știe să scrie. Heliade arăta, printre altele, că lucrările au fost tipărite la o tipografie aflată abia la începutul existenței sale, ai cărei lucrători neexperimentați au lucrat mecanic și nu au mai făcut corectura textului. În plus, preciza Heliade, scopul lui Alcibiade Tavernier fusese acela de a aduce foloase oamenilor și nu de a arăta „frumusețea stilului și a limbei”.

A beneficiat de sprijinul consulilor francez și rus. Până în anul 1832, a reușit să-și „câștige în mod satisfăcător existența”, fără a deține proprietăți în capitala valahă sau în țară. După înlocuirea sa cu C. A. Marsille¹⁴, activitatea sa medicală a avut de suferit, clientela sa fiind întâmplătoare¹⁵. S-a emis și ipoteza că din acea

¹¹ A. Tavernier, *op. cit.*, p. 9; G. Potra, *op. cit.*, p. 180.

¹² E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1913, p. 222.

¹³ G. Potra, *op. cit.*, p. 180-181, 182.

¹⁴ Doctorul Alphonse Constant Marsille și-a luat doctoratul la Paris în 1822. Se pare că a venit la București în 1825, după alții la 1827. S-a însurat cu Sultana, fiica paharnicului Teodor Colceag și a soției lui, Maria, născută Câmpineanu. A deținut funcții importante și s-a bucurat de mai multe avantaje și atenții din partea domnilor Grigore Ghica și Alexandru Dimitrie Ghica. *Ibidem*, p. 187.

¹⁵ Este interesant că în august-septembrie 1833, când Comisia doctoricească a verificat diplomele medicilor și a publicat numele acestora, numele lui Tavernier nu figura pe nici o listă. George Potra a emis mai multe ipoteze menite să explice situația respectivă: fie nu avea diplomă, fie o pierduse,

perioadă, Tavernier ar fi fost angajat sau stipendiat de Consulatul Franței, de vreme ce a început să se ocupe de probleme ce nu aveau nici o legătură cu profesiunea sa. Se pare că această activitate i-ar fi adus multe dușmăanii din partea românilor, dar și chiar din cea a conașionalilor săi, A. C. Marsille sau J. A. Vaillant¹⁶.

Cum bănuia că doctorul Marsille avusese un oarecare amestec în îndepărtarea sa din funcția pe care o ocupase până în 1832, Tavernier a încercat să se răzbune. J. A. Vaillant relatează că Tavernier l-a reclamat succesiv pe Marsille consulilor Franței că practica medicina ilegal, că nu avea diplomă. Însă, planurile sale de răzbunare au fost sortite eșecului¹⁷. În noiembrie 1837, Châteaugiron, consulul general al Franței, căruia Tavernier îi câștigase încrederea prin fel de fel de informații despre treburile politice din țară, dând crezare spuselor sale, l-a trimis pe Felix Colson, atașatul său, împreună cu arnăuți și dragomani, să-l aresteze pe Marsille. Soția acestuia a alergat la domn și s-a plâns că soțul său nu se considerase niciodată supus francez și că nu fusese niciodată pe la Consulatul francez. Din ordinul domnului, arestarea doctorului Marsille a fost împiedicată cu ajutorul Agiei¹⁸.

Întârâtat de boierii ostili domnului Alexandru Dimitrie Ghica, consulul Châteaugiron a ajuns chiar până la o ruptură cu domnul muntean. Chestiunea a ajuns până la urechile ambasadorului francez de la Constantinopol, amiralul Roussin: acesta a dat instrucțiuni consulului francez de la București ca problema naționalității doctorului Marsille să fie decisă de o comisie mixtă franceză-română. Nu se știe cine au fost cei desemnați din partea Consulatului francez, dar de partea română au fost numiți juriștii Ștefan Bălăceanu, Manolache Arghiropol și colonelul Constantin Filipescu. În martie 1838, pe baza celor hotărâte de comisie, consulul Châteaugiron a primit ordin de la ambasadorul francez din capitala otomană să-l șteargă pe Marsille de pe lista supușilor francezi. Casimir Timoni, consulul Austriei la București, menționa că dușmanii domnului trimiteau prin Tavernier articole la ziarele franceze¹⁹.

În toamna anului 1832, Tavernier a fost implicat într-un incident neplăcut, împreună cu prietenul său, Thierrin de Mondonville²⁰. Pe când se aflau la vânătoare

fie n-o prezentase de vreme ce nu mai practica medicina, odată intrat în serviciul Consulatului Franței de la București. *Ibidem*, p. 182.

¹⁶ *Ibidem*, p. 181.

¹⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 55; J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 394; G. Potra, *op. cit.*, p. 187.

¹⁸ G. Potra, *op. cit.*, p. 187-188.

¹⁹ *Ibidem*, p. 188.

²⁰ Thierrin de Mondonville a fost pictor și fotograf în București; soția sa ținea un pension de fete în capitala valahă. Se pare că familia Thierrin locuiau în casa Ritoride, pe strada Colței nr. 42, colț

în pădurile de împrejurimile Bucureștilor, au fost atacați, bătuți crunt și jefuiți de banii și de lucrurile de preț pe care le aveau asupra lor²¹; evenimentul neplăcut s-a produs în comuna Herăstrău, cei doi francezi fiind agresați de țărani clucerului Dinu, omul de casă al clucerului Nicolae Trăsnea, episcopul spitalelor. Cearta și bătaia ar fi fost cauzate de o neînțelegere: străinii și ogarii lor au fost atacați de câinii țărănilor din sat, „apărarea legiuită și iertată de toate drepturile nu numai ale omului, dar și ale dobitocului”. Ca să scape, cei doi francezi ar fi tras cu pușca în aer. Cum țărani au crezut că ei le-au împușcat vreun animal și îndemnați de clucerul Dinu, furios poate că cei doi nu i-au acordat considerația pe care el credea că o merită, le-au aplicat celor doi francezi o bătaie cruntă. Pașania lui Tavernier și a lui Mondonville a fost urmată de o reclamație și de un proces care s-a întins pe durata câtorva ani. Clucerul Dinu, prin intermediul oamenilor săi sus-puși, se pare că a întârziat darea sentinței. Într-un final, Dinu a fost găsit vinovat; a trebuit să plătească o despăgubire formală de 800 de lei. Într-una din jalbele sale, Tavernier a anexat o listă cu pagubele suferite în urma incidentului: pe lângă o serie de „hârtii trebuincioase”, i s-au mai furat „735 de ruble rusești, un lanț de aur în valoare de 18 galbeni”. În plus, în urma bătăii, a zăcut trei luni la pat și a trebuit să petreacă alte trei luni la băile de la Bolboci, județul Buzău. În timp ce se întorcea de la Bolboci, în iunie 1833, Tavernier a fost din nou jefuit. În reclamația făcută ulterior, el îl identifica pe unul dintre hoți ca fiind omul clucerului Dinu. După ce l-au bătut destul de rău, hoții i-au furat vreo 300 de galbeni, bijuterii ale răposatei sale soții, nouă monede antice de valoare, haine și arme de preț, precum și „diplomele doctoricești pentru care am fost silit să mă călătoresc la academiile unde am învățat, ca să-mi iau altele, precum și alte atestate de titluri și decorații”²².

În 1833, Heliade, care-l simpatiza pe Tavernier, scria în „Curierul românesc”²³ că el este acela care a descoperit o metodă de a vindeca bolnavii de ciumă cu ajutorul gheții, precum și folosindu-se de o serie de frecții și balsamuri. Heliade consemna că gazetele din Lipsca, Magdeburg, Hamburg sau Praga, precum și revistele de clinică medicală și chirurgicală ale celebriilor medici Clarus și Radius au fost elogioase la adresa tratamentului cu gheață al doctorului Tavernier pentru tratarea ciumei orientale, holera-morbus, „ce a pricinuit groza și spaima Europei”.

cu str. Batiștei. *Ibidem*, p. 185.

²¹ *Ibidem*, p. 186-187.

²² *Ibidem*, p. 185-186.

²³ După „Jurnalul de Frankfurt” din 12 octombrie. *Curierul românesc*, V, 1833, nr. 53, p. 210-211; G. Potra, *op. cit.*, p. 181.

Gazeta de Frankfurt mai relatează și că Tavernier era inventatorul unui nou instrument „de fizică împotriva efectelor și exploziilor trăsnetului atmosferic”, un nou tip de paratrăsnet, pe care inventatorul său îl denumise „Anti-Jupiter”. „Acest instrument apără într-o rază mai departe de o jumătate de leghe franțuzescă și nu este nicidecum supus schimbării; el subtrage de zece ori mai mult electricitatea decât acela al nemuritorului Franklin, fără să fie promejdios ca acela”. Deși invenția doctorului Tavernier a făcut vâlvă la început, ea nu a avut efect practic²⁴.

În octombrie 1833, Ion Câmpineanu și I. Heliade Rădulescu au întemeiat „Societatea Filarmonică”, care avea rolul de a contribui la dezvoltarea culturii prin întemeierea și constituirea unui teatru național. Cum Rückman, consulul rus, nu privea cu ochi buni această societate și a acționat pentru desființarea ei, Câmpineanu și Heliade s-au decis să întemeieze o „Societate secretă”. Se pare că, în ciuda faptului că alegerea membrilor s-a făcut cu scrupulozitate, printre cei 22 de membri se număra și Tavernier. În timpul unei ședințe, medicul francez l-a acuzat pe Cezar Bolliac că i-ar fi cerut otravă cu ceva vreme în urmă pentru a-l ucide pe un dușman de-al său, un pictor polonez. Tavernier a refuzat să dea urmare unei asemenea cereri, dar după câteva zile respectivul pictor a și murit otrăvit. Tavernier îl considera pe Cezar Bolliac nedemn de a fi membru al societății. Între cei doi a izbucnit o ceartă, în timpul căreia aceștia au schimbat cele mai grosolane și triviale insulte²⁵.

La 10 ianuarie 1834, doctorul Tavernier a cerut Marii Logofeții a Dreptății să-i confirme unele declarații primite de la cei pe care i-a salvat. Cererea era redactată în limba franceză și era semnată „dr. Alcibiade de Tavernier, cavaler și membru al mai multor Academii”. Din corespondența sa purtată cu autoritățile de la acea vreme, reieșea că „pe trecuta vreme, când năpraznica boală a holerii săcerea natura”, Tavernier și-a oferit serviciile pentru „folositoarele sănătății publice”²⁶.

Înainte de plecarea generalului Kiseleff din Principate, care-l prețuia pe doctorul Tavernier și chiar îl însărcinase cu realizarea lucrărilor despre holeră, medicul francez, care avea mulți dușmani în București și care rămăsese și fără slujbă, a plecat la Brăila, unde fostul medic al orașului, „Fabriț” sau „Fabriciu”, după un an petrecut acolo, luase decizia de a se întoarce în Franța la 7 aprilie 1834. La 13 august 1834, Tavernier obținea prin contract²⁷ postul de doctor al orașului. În respectivul

²⁴ G. Potra, *op. cit.*, p. 181; Idem, *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră*, București, 1963, p. 150.

²⁵ Idem, *op. cit.*, 1990, p. 188-189.

²⁶ *Ibidem*, p. 183.

²⁷ Contractul a fost publicat fragmentar de N. Iorga în *Cei dintâi ani în noua Brăilă românească*, București, 1929, p. 48; I. Vîrtosu, *La Brăila trei doctori (1833-1836)*, în *Analele Brăilei*, 1930, 1, p. 31-

contract încheiat cu primarul orașului, se specifica că Alcibiade Tavernier își va da tot interesul „spre căutarea orășenilor ce se vor îmbolnăvi”. Persoanele cu o stare materială bună și care doreau să beneficieze de serviciile unui medic, puteau încheia cu el o înțelegere scrisă pe termen de un an. La început, respectivii trebuiau să dea jumătate din suma stipulată în contract, iar restul, la împlinirea acestuia. De asemenea, Tavernier se angaja să nu pretindă nimic de la cetățenii săraci: „în orice vreme mă vor chema, ziua sau noaptea, sunt dator a merge și a-i căuta cu toată userdia, până când nu va mai avea nevoie bolnavul trebuință de dohtor”. În schimb, la persoanele cu care avea contract, medicul francez se angaja să meargă „ori pe ce vreme mă vor chema fără a arăta vreo pricinuire sau zăbavă”. Dacă nu ar fi fost chemat, Tavernier se angaja să treacă pe la pacienții săi cel puțin o dată pe săptămână, acordând asistență medicală gratuită și slugilor celor abonați. În cazul nerespectării dispozițiilor contractuale, primăria orașului Brăila avea dreptul „de a-l depărta de această slujbă”. Leafa sa se ridica la 4000 de lei pe trimestru. La mai puțin de un an de la semnarea contractului, medicul Tavernier ajunsese la neînțelegeri cu primarul orașului, Antonie Fatuta. Respectivul menționa „răspunsul cu totul obraznic al dohtorului Tavernier”, lucru care nu-i mai permitea să rămână pe mai departe în slujbă, în oraș. A plecat din Brăila la 22 iunie 1835, după ce și-a încasat lefurile în întregime. Înainte de a pleca, se pare că l-a convins pe Constantin Hepites, tânărul medic al carantinei să rămână în locul său până la expirarea contractului, urmând ca la expirarea acestuia să fie angajat ca medic al orașului²⁸.

În luna ianuarie 1836, Tavernier îl reclama pe Matache Basarabescu, arătând că pe când era medic al orașului Brăila, pârâtul își luase angajamentul contractual de a-i da câte șase galbeni pe an pentru „căutarea familiei sale la întâmpinare de boală”. Basarabescu nu i-a mai dat banii, iar mai târziu s-a mutat la București²⁹. După vreo doi ani, în ianuarie 1838, Tavernier cerea Departamentului Pricinilor Dinlăuntru, prin intermediul Consulatului Franței, să-l oblige pe pitarul Iacovache Blehan să-și achite datoria pentru tratamentul medical acordat. La 11 mai 1838, Tribunalul poliției anunța că judecata se sfârșise, de vreme ce „chiar cinstitul General Consulat al Franței stăruiește a i se împlini dreptul său”. Tavernier a primit

37; G. Potra, *op. cit.*, 1990, p. 183.

²⁸ G. Potra, *op. cit.*, 1990, p. 183.

²⁹ Șeful Departamentului Pricinilor Dinlăuntru, Mihai Cornescu, scria că „nici nu este cu cuviință, dacă odată s-au suptscris și, pe temeiul aceștii suptscrieri, ducându-să jăluitoarul dohtor la Brăila, i-au căutat casa, să rămâie acum răbdător de dreptul său”. *Ibidem*, p. 184.

„pentru toate pretențiile dumisale” 20 de icosari vechi. În plus, el a trebuit să dea în scris că nu mai are nici o pretenție³⁰.

În Almanahul Curții și al Statului din Principatul Valahiei din 1838, printre numele a 36 de doctori în medicină, 29 de chirurgi și mamoși din Valahia, se regăsea, în prima categorie, și numele lui „Alțiadi” Tavernier. Menționarea sa în publicația oficială din anul 1838 era în măsură să infirme, după părerea lui George Potra, ipoteza susținută de P. Gh. Samarian și V. Gomoiu, conform căreia Tavernier ar fi plecat în 1837 pentru a se stabili la Vidin. Un asemenea eveniment s-ar fi putut produce, în opinia aceluiași cercetător, cu vreun an-doi mai târziu, de vreme ce Almanahul Statului din 1840 nu mai menționa numele lui Tavernier³¹.

În august 1841, doctorul Tavernier îl reclama pe maiorul Ștefan Pazaraz că respectivul nu dorea să-i plătească o datorie mai veche, încă de prin 1839, care depășea suma de 73 de galbeni împărătești pentru tratamentele aplicate fiului acestuia și altor membri ai familiei sale. Din jalba înaintată de medicul francez, rezulta că tratamentul³² ar fi durat două luni și jumătate. Din socoteala detaliată anexată la reclamație, reieșea tratamentul folosit de Tavernier: la o datorie mai veche de 23 de lei, se mai adăugau o alifie de clor de aur antiscrofulos, 42 de lei; un mehlem pentru armăsar, 6 lei; 48 de prafuri „împuternicitoare”, 66 de lei; o sticlă cu o doctorie de gălci, 24 de lei; hapurile pe care i le-a prescris unui țigan, probabil vizitiul lui Ștefan Pazaraz, pentru vindecarea sifinției (sifilis), 63 de lei, precum și niște medicamente „curățătoare de sânge”, 29 de lei. În plus, în aplicarea acestuia, el ar fi fost ajutat și de fiul său, Aristide. După patru luni, s-a ajuns la învoiala ca Ștefan Pazaraz să plătească 20 de galbeni împărătești³³.

La 1 ianuarie 1843, Tavernier a devenit medic al județului Ialomița; din păcate, nu a ocupat mult această funcție deoarece el a murit la 25 iulie³⁴.

În anii ce au urmat, și alți conașionali de-ai medicului Tavernier au activat în Principate: menționăm numele suditului francez Charles Maisonable, care a ocupat și funcția de al doilea secretar al Societății de medici și naturaliști³⁵ sau pe acela al lui Leon Rattier. „Albina Românească” semnala la 17 mai 1845 că Leon Rattier, medic

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 183.

³² *Ibidem*, p. 184-185.

³³ *Ibidem*, p. 185.

³⁴ *Ibidem*, p. 186-187.

³⁵ D. Vitcu, *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești. Considerații preliminare*, în vol. *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare, AȘUI (serie nouă), Istorie, XLII-XLIII, 1996-1997, Supliment, p. 292.*

venit din Paris, ocupa funcția de proto-medic numit ca atare pentru reorganizarea „ramului medical” din Moldova. Activitatea lui Rattier s-a întrerupt în mai 1846, când a și demisionat. S-a emis ipoteza că Rattier a fost solicitat de Mihail Sturdza și de guvernul Principatului Moldovei ca să stabilească și să pună în fapt o organizare modernă a rețelei medicale din Principat după sistemul francez. De altfel, de numele medicului francez s-au legat bazele noii organizări medicale a Moldovei³⁶.

Toți acei sudiți francezi, fie ei profesori, medici, ingineri, arhitecți, artiști, librari, meșteșugari sau negustori, deosebindu-se prin formație, obiceiuri, moravuri și credințe religioase de pământeni, au constituit incontestabil un factor de progres, contribuind din plin la dezvoltarea cultural-artistică, științifică, edilitară și sanitară a Moldovei și Valahiei, la europeanizarea legislației civile și comerciale, la modernizarea Principatelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea³⁷.

LE MÉDECIN ALCIBIADE TAVERNIER ET SON ACTIVITÉ DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

(Résumé)

Pour la période antérieure à l'année 1820, on a peu d'informations sur les médecins étrangers, sur leur activité scientifique et professionnelle, comme ceux-ci n'ont été point les employés de l'Etat. Le médecin Alcibiade Tavernier fut docteur officier dans l'armée de Napoléon. Celui-ci tomba prisonnier en Russie pendant la campagne de 1812. Alcibiade Tavernier arriva dans les Principautés vers 1820, premièrement en Moldavie, où hantait la peste. Il resta à Iași, Focșani et Galați entre 1819-1824, où participa à l'application des mesures sanitaires contre la maladie. On sait qu'au début de l'année 1829, Alcibiade Tavernier partit pour Bucarest. Avant le départ du général Kiseleff des Principautés, qui l'appréciait et même lui donna à réaliser quelques ouvrages sur le choléra, le médecin français qui avait beaucoup d'ennemis en Bucarest et qui resta sans emploi, partit pour Brăila, où il demeura presque une année. Le 1er janvier 1843, Tavernier devient le médecin du département Ialomița; malheureusement, il n'occupa longtemps cette fonction parce qu'il mourut le 25 juillet.

³⁶ V. Zirra, *Medici în Moldova veacului trecut: Dimitrie Samurçaș și descendența sa (III)*, în *AILAX*, XXVIII, 1991, p. 398-399.

³⁷ Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 159, 160, 163.

PORTRETE DIN COLECȚIA FAMILIEI DOMNITORULUI MIHAIL STURDZA

Sorin IFTIMI¹

Cuvinte cheie: familia Sturdza, portrete, genealogie, Moldova

Keywords: Sturdza family, portraits, genealogy, Moldavia

În memoria istoricului Mihai Dim. Sturdza (1934-2020)

A trecut la cele veșnice Mihai Dim. Sturdza, istoricul aristocrației românești, autorul unei însemnate opere de cercetare istorico-genealogică². Om de o deosebită generozitate, acesta m-a onorat cu prietenia sa, îndemnându-mă să scriu despre diferite personaje din trecut. Unele texte au fost incluse în monumentală *Enciclopedie a familiilor boierești*, pe care o coordona³. M-am apropiat de portretele familiei Sturdza în 2014, când am redactat un studiu despre chipurile domnitorului Mihail Sturdza apărut în volumul omagial dedicat istoricului Mihai Dim. Sturdza⁴. De asemenea, am primit mai multe imagini de portrete realizate de pictorul Josef August Schöefft, din colecția domnului Sturdza, sau din colecții private la care a avut acces. Acestea mi-au oferit subiecte pentru mai multe articole, publicate, sau

*Acest studiu a fost prezentat în ședința nr. 246 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române - Filiala Iași, care a avut loc în data de 10.11. 2020.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Sorin Iftimi, *Prințul Mihai Dim. Sturdza – sfârșit de drum, la Iași (1934-2020). In memoriam*, în *Prutul*, s. n., X (XIX), 1 (65), 2020, p. 313-314.

³ *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și autor Mihai Dim. Sturdza, operă monumentală, din care au apărut cinci volume, începând cu anul 2004.

⁴ Sorin Iftimi, *Portretele Domnitorului Mihail Sturdza*, în *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 121-175.

în curs de apariție. Nu am avut prilejul de a cunoaște nemijlocit și integral colecția de portrete a familiei Sturdza, păstrată la reședința de la Paris, sau poate și la cea de la București. Dar am primit de la Mihai Dim. Sturdza mai multe imagini ale unor asemenea portrete, atâtea câte a considerat potrivit la momentul respectiv să îmi comunice, pentru studiu⁵.

Cele mai vechi portrete de familie s-au aflat, inițial, în palatul de la Iași al domnitorului Mihail Gr. Sturdza, construit pe locul casei tatălui său (astăzi sediul Facultății de Teologie Ortodoxă)⁶. Portretele au fost moștenite de fiul mai mare, beizadea Dimitrie Sturdza și apoi de fiul acestuia, Mihail. Într-un interviu acordat lui Narcis-Dorin Ion, istoricul Mihai Dim. Sturdza oferea câteva informații privitoare la soarta portretelor de familie. Urmașii domnitorului le-au adus în conacul de la Cristești, de pe malul Prutului (comuna Holboca, jud. Iași). Acolo era dusă toată biblioteca și arhiva domnitorului Mihail Sturdza, corespondența lui cu consulii ruși, arhiva sa particulară, cărțile din biblioteca acestuia. Din păcate, conacul fost bombardat în anul 1944. „Dintre portretele care erau la Cristești a dispărut doar unul, acela al generalului Kisseleff. Celelalte au fost salvate, datorită unor împrejurări favorabile, de mama (Ileana Sturdza, născută Manu, n. ns.): vorbesc de portretul țarului Nicolae I, al domnitorului Mihail Sturdza, al altor membri ai familiei. Acele portrete sunt iarăși la mine, moștenite în virtutea dreptului – în cazul amintirilor de familie – al fiului cel mai mare. După cum am și o serie de cărți, tot din biblioteca domnitorului, cele mai multe desperecheate, foarte frumos legate și interesante din punct de vedere al conținutului”⁷.

Portretul împăratului Nicolae I al Rusiei (1836)

În colecția Sturdza de la Paris se păstrează un portret de șevalet (ulei/pânză) al lui Nicolae I împăratul Rusiei (1795-1855) (Fig. 1). O reproducere a acestei lucrări se întâlnește în monografia domniei lui Mihail Sturdza, publicată în 1907 de Alexandre A. C. Sturdza. Textul explicativ al planșei este „*L'Empereur Nicolas I de Russie. D'après le portrait original appartenant au prince Démètre M. Sturdza, et offert en don par l'empereur Nicolas au prince Michel Sturdza, prince régnant de*

⁵ Majoritatea acestor imagini le-am primit prin amabilitatea domnului Marius Ristea, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

⁶ C. Bobulescu, *Fostul palat domnesc din Iași al lui Mihail Sturdza Vodă*, Institutul de Arte Grafice Tătărași, Iași, 1931.

⁷ Narcis Dorin Ion, *Istorie și genealogie. Convorbiri cu domnul Mihail Dim. Sturdza*, în *CI*, XXXIV, 2015, p. 311.

*Moldavie*⁸. Portretul este semnat „Schöefft, 1836”; este vorba despre pictorul Josef August Schöefft, care a lucrat portrete în Moldova în anii 1835-1837. Faptul că portretul a fost pictat la Iași arată că lucrarea nu putea să fie un dar personal primit de domnitorul Mihail Sturdza direct de la țarul Rusiei, așa cum se credea⁹.

Poate fi identificată lucrarea originală după care a fost executată copia de către pictorul Schöefft. Este vorba despre portretul realizat de pictorul Franz Krüger (1797-1857) din Berlin, cel care a realizat două portrete ale țarului Nicolae, în ani diferiți¹⁰. După ce în 1831 a pictat portretul împăratului Friedrich Wilhelm III al Prusiei, artistul s-a deplasat pentru prima dată la Sankt Petersburg în 1832, unde a făcut portretul țarului Nicolae I, al fratelui său Alexandru și a altor personaje de vază. Lucrarea originală este un portret de mari dimensiuni în care țarul Nicolae I a fost redat întreg, în mărime naturală (Fig. 2). Lucrarea se află la Muzeul Rus din Sankt Petersburg. Au circulat numeroase copii ale acestui portret, atât bust, cât și trei-sferturi (*mi jambe*); mai rar portretul întreg.

Însă modelul nemijlocit pe care l-a avut pictorul Schöefft la îndemână credem că a fost o litografie: Friedrich Jentzen/Carl Wildt, *Împăratul rus Nicolae I* (după portretul lui Franz Krüger)¹¹. Personajul este încadrat într-un oval, decupaj sugerat de forma litografiei avute ca model (Fig. 3). Nicolae I este înfățișat până la jumătate, cu bustul redat frontal, în care capul este întors spre umărul drept. Acesta are ochi albaștri, o mustață tinerească și favoriți, iar pieptănătura specifică maschează un început de calviție. Gâtul este înfășurat într-o eșarfă neagră, după obiceiul vremii. Uniforma neagră, cabrată pe corp, este cea de mare ținută, în grad de general, după cum arată broderia aurie de pe gulerul de culoare roșie, precum și manșetele brodate în aceeași manieră. Pe umeri poartă epoleți de tip „înghețat”, cu franjuri groase, caracteristici pentru ofițerii superiori. Brațul drept este îndoit din cot, iar degetul mare se sprijină în șarful de la brâu și ultimul nasture metalic. Țarul Nicolae înfățișat cu mai multe ordine și decorații: ordinul Sfântului Andrei în grad de Mare Cruce (panglică și stea), ordinul Sf. Vladimir clasa I (stea la centură); Marea Cruce a Ordinului Sf. Vladimir (pe panglică, sub uniformă). În piept sunt

⁸ Alexandre A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, Prince Régnant de Moldavie, 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, planșa 8 (p. 18-19).

⁹ O ipoteză ce ar putea include ambele posibilități ar fi ca domnitorul Mihail Sturdza să fi primit, totuși, de la țarul Nicolae un mic portret-medalion (așa cum se obișnuia încă din timpul lui Petru cel Mare), după care Schöefft să fi executat mai târziu, la Iași, un portret de șevalet.

¹⁰ Max Osborn, *Franz Krüger*, editor Kerstin Englert, Berlin, Gebr. Mann, 1997 (reeditare a ediției originale din 1910).

¹¹ Litografie pe hârtie după portretul lui Franz Krüger (60 x 48 cm).

prinse: ordinul Sf. Gheorghe, clasa IV; Medalia „Pentru războiul ruso-turc din 1828-1829”; ecusonul ordinului Leul Olandei; distincția „Pentru XX de ani de slujire imaculată”.

În luna martie 1840 gazeta „Albina Românească” anunța că un portret al împăratului Nicolae al Rusiei a fost litografiat de Gh. Asachi la Institutul Albinei, din Iași¹². Nu cunoaștem însă nici un exemplar pentru a putea constata dacă modelul urmat a fost același.

Portretul dispărut al generalului Pavel Kisseleff (1834)

Istoricul Mihai Dim. Sturdza declara că din colecția de portrete a domnitorului Mihail Sturdza s-a pierdut, în împrejurările anului 1944, doar portretul lui Kisseleff, după cum am văzut¹³. Este vorba despre contele Pavel Dimitrievici Kisseleff (1788-1872), general și diplomat rus. Acesta a fost președinte plenipotențiar al Divanurilor Principatelor Române în ultimii ani ai administrației militare ruse (noiembrie 1829 - aprilie 1834). Sunt cunoscute mai multe portrete ale lui Kisseleff și de aceea ar fi important de știut cum arăta portretul dispărut. Avem această șansă, deoarece portretul a fost reprodus în monografia lui Alexandre A. C. Sturdza¹⁴ (Fig. 4). La partea de jos a planșei se află legenda: „*Le général comte Paul de Kisseleff, Gouverneur general des principautés danubiennes (1829-1834). (D'après le portrait original appartenant au prince Démètre Sturdza, prince regnant de Moldavie)*”. Tradiția familiei consideră că portretul a fost dăruit de Kisseleff însuși domnitorului Mihail Sturdza, în perioada în care Kisseleff se afla în Principatele Române, adică cel târziu în luna aprilie a anului 1834. O copie veche a acestui portret se află în colecția Muzeului de Artă din Iași, făcând parte din galeria cu portrete de domnitori ai Moldovei de la Spiridonie¹⁵ (Fig. 5).

Varianta de portret nu corespunde însă cu această încadrare cronologică. Dacă plenipotențiarul rus ar fi făcut un asemenea cadou, acesta ar fi fost un portret realizat de Miklos Barabás. Se știe că Barabás a desenat un portret de succes al lui

¹² *Albina Românească*, XI, nr. 23, 21 martie 1840, p. 92.

¹³ Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 311.

¹⁴ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, planșa 9, între paginile 22-23.

¹⁵ Minola Iutiș, *Portretul de șevalet în pictura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în patrimoniul Muzeului de Artă din Iași*, ed. II, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, p. 44, nr. cat. 20 (ulei pe pânză, 58,5 x 47,7 cm); vezi și N. A. Bogdan, *Societatea Medico-Naturalistă și Muzeul Istorico-Natural din Iași, 1830-1919. Documente, scripte și amintiri*, Iași, 1919, p. 9 (o reproducere a portretului lui Kisseleff).

Kisseleff, la București, în 1832¹⁶. Andrei Veress a identificat un portret al lui Kiseleff făcut în creion de către acest pictor, document original, reprodus în anexa studiului său¹⁷ (Fig. 6). Întâlnirea lui Barabás cu Kisseleff, a avut loc cu prilejul unui bal de la București¹⁸. Se poate spune că plenipotențiarul rus l-a recomandat pe tânărul artist societății bucureștene, manifestându-și încrederea în talentul său. Kisseleff a pozat în ședințe tânărului Barabás, potrivit jurnalului pictorului. Portretul în creion făcut de el generalului i-a plăcut acestuia atât de mult încât a și trimis desenul la Viena, la litograful Kriehüber (cel mai important din epocă) pentru a fi reprodus¹⁹ (Fig. 7). Putem constata că portretul în creion publicat de Andrei Veress arată, într-adevăr talentul deosebit al tânărului Barabás. A fost identificat și un portret litografiat al lui Kisseleff, după un desen al lui Miklos Barabás. În același timp, se vede că nu desenul respectiv a stat la baza litografiei, ci un altul, realizat de același pictor. Nu cunoaștem un portret al generalului Kisseleff litografiat în vestitul atelier al lui Josef Kriehüber, de la Viena. Dar imprimarea portretului s-a făcut, probabil în altă parte, în mediul rusesc.

În afara exemplarelor litografiate, Barabás a mai executat, la cerere, 10 portrete ale generalului Kisseleff. Dintre acestea, două au fost portrete în ulei, pe pânză, restul fiind în cretă sau creion: dl. Cantacuzino (ulei pe pânză, 15 galbeni); spătarul, apoi prințul domnitor Alexandru Dimitrie Ghica (ulei pe pânză, 25 galbeni). Acesta din urmă a și fost recomandat pentru tron de către Kiseleff. Deși în jurnal pictorul notează și portretele realizate gratuit, pentru unele persoane, nu consemnează că ar fi realizat vreun portret în ulei pentru a-l oferi generalului Kisseleff.

Ceea ce putem constata, din monografia lui Alexandre A. C. Sturdza, este că portretul din colecția domnitorului Mihail Sturdza a urmat un model diferit, care a cunoscut câteva exemplare în ulei, dar și variata litografiată. Este vorba despre un alt portret, realizat de pictorul Rusev în 1834, probabil în Rusia și nu în Moldova (Fig. 8). Deci, domnitorul moldovean a primit mai târziu acest tablou, cândva după plecarea lui Kisseleff din Principate. După stilul picturii, putem presupune că portretul lui Kisseleff este o copie realizată tot la 1836, de Josef August Schöefft, ca și portretul țarului Nicolae I, care poartă un asemenea autograf.

¹⁶ Andrei Veress, *Pictorul Barabás și românii (cu însemnările sale din 1833, despre viața bucureșteană)*, în *AARMSI*, Seria III, Tomul IV, Mem. 8, 1930, p. 390.

¹⁷ *Ibidem*, p. 363.

¹⁸ *Ibidem*, p. 378.

¹⁹ *Ibidem*, p. 379.

Portretul marelui logofătul Grigore Sturdza (c. 1832)

Acest portret al bătrânului boier Grigore Sturdza nu este semnat, dar este atribuit, în memoria familiei, pictorului Miklos Barabás (Fig. 9). Portretul a fost publicat, în variantă alb-negru, în anul 1907, fiind cunoscut doar după această singură fotografie²⁰. Tatăl domnitorului a fost un personaj de vază în societatea ieșeană, având un rol însemnat în timpul celei de a patra ocupații a rușilor în Moldova (1828-1832). Principatul era guvernat la acea vreme, de un comitet alcătuit din șapte boieri, care alcătuiau „Divanul Obștesc” al Moldovei²¹. În fruntea acestora, primul dintre cei șapte, este amintit logofătul Grigorie Ghica.

Prințul Nicolae Suțu scria că, la 1832, președintele Sfatului Administrativ era „logofătul Grigore Sturdza, bătrân respectabil, așa cum nu se mai întâlnesc astăzi; spirit înțelept, cu judecată, bun patriot în accepțiunea pe care o dau eu acestui cuvânt; vorbind cu cumpătare și inteligență, răbdător la lucru, impunând respect prin ținută și caracter”²². Memorialistul afirmă chiar că logofătul și-a dorit să ajungă pe tronul Moldovei. Radu Rosetti arăta că „Logofătul Grigoraș Sturdza, trecea drept un bărbat deosebit de capabil și iubitor de țară, foarte bogat, stăpânitor, printre altele, a unui mare complex de moșii care se întindea de la Cristești, pe Moldova, până la Cozmești, pe Siret. Era căsătorit cu domnița Mărioara Callimachi - fiica lui Grigore Calimah Voievod - cea mai frumoasă femeie din toată Moldova”²³. Grigore Sturdza a pus în circulație informații despre originea Sturdzeștilor din familia conților maghiari de Turzo, care s-a dovedit a fi fantezistă.

Mai puțin favorabilă este caracterizarea de la 1830 făcută logofătului de către Anghel Vali, un spion rus cu minte ageră: „marele logofăt Grigore Sturdza: bătrân, istovit, incapabil să mai suporte povara muncii atât din cauza vârstei înaintate, cât și a caracterului său manifest indolent și lenevos. Fără să fie înclinat spre nedreptate, fără să aibă nevoie s-o comită, se lasă adesea antrenat spre ea doar din silă, din aversiune pentru muncă. Mai instruit decât mulți alții în această țară, dar cu o

²⁰ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, planșa 31 (p. 160-161). „Le Grand Logothète Grégoire Sturdza, père du prince régnant Michel Sturdza”, cu precizarea că portretul făcea parte, pe atunci, din colecția prințului Dimitrie M. Sturdza, fiul cel mare al domnitorului.

²¹ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, vol. II (Iași, 1857) ediție de Constantin Mihăescu-Gruuiu, Gruparea culturală „Europa în România”, București, 1999.

²² *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, ediție de Georgeta Filitti, Editura Humanitas, București, 2013, p. 133-134.

²³ Radu Rosetti, *Amintiri*, cu o prefață de Neagu Djuvara, Editura Humanitas, București, 2013, p. 94-95.

cultură ce are o tentă de spoială, de pedanterie respingătoare. Socotindu-se mai presus de ceilalți datorită cunoștințelor sale, ține întotdeauna cu încăpățănare la părerile sale, oricât de greșit, oricât de înșelătoare ar fi adeseori. Contrazicerea îl irită, cuvântul îl înflăcărează, și numai indolența îl face să își retragă uneori părerile. Cu un fond de răutate, de invidie, de viclenie și de șiretenie, e unul dintre cei dintâi care rivalizează prin situație și bogăție cu Roznovanu, cu care poate fi asemănat și prin dragostea către fiul său Mihail, tânăr, dibaci, insinuant, viclean, dominat de interesul personal și capabil să sacrifice totul pentru acest idol”²⁴.

În acest portret, logofătul Grigore Sturdza poartă pe cap un gugiuman de samur și este înveșmântat cu o giubea din atlas roșu, îmblănită tot cu samur. Vestimentația orientală amintește de portretul altui logofăt din epocă, Eustație Ghica (1836), lucrare aflată la Muzeul de Artă din Iași²⁵. Personajul poartă pe dedesubt un anterior de culoare albastră presărat cu înflorituri mărunte, aurii și este încins cu un brâu de mătase oriental (*taclit*). În mâna dreaptă, Grigore Sturdza ține un cilindru metalic în care se află, probabil, un document, cu trimitere la dregătoria sa de logofăt, ca și cele câteva cărți groase reprezentate în aceeași zonă a tabloului. Ca element de datare a portretului, deosebit de importantă este decorația de factură occidentală purtată de logofăt. Pe pieptul acestuia se vede o eșarfă (lentă) de culoare roșie brodată cu o linie dublă de culoare albă. Pe mantia sa roșie este prinsă și o stea metalică. Ambele elemente indică ordinul rusesc St. Stanislas, în grad de mare cruce. Acest ordin, polonez la origine, a fost preluat de Rusia și reorganizat în 1815. În 1832 ordinul St. Stanislas a fost plasat după ordinul Sf. Anna (conferit domnitorilor din Principate), dar înaintea ordinului Sf. Vladimir²⁶. Din același an, butonul central din email alb a primit monograma „SS”. Placa ordinului St. Stanislas este o stea de argint cu opt grupe de raze, având în centru un medalion de email alb și monograma „SS” de culoare roșie, înconjurată de deviza „PRAEMIANDO INCITAT” și apoi de un medalion de email verde cu patru grupe de ramuri aplicate²⁷. Placa ordinului St. Stanislas, cu noua monogramă

²⁴ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt la Moldovei (1798-1871)*, p. 140.

²⁵ Josef August Schoefft, *Logofătul Eustatie Ghica*, ulei pe pânză, 90,5 x 73 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 885. Cf. și Minola Iuțiș, *op. cit.*, cat. 62, p. 144 (foto), p. 213 (fișa).

²⁶ Floricel Marinescu, *Personalități din Țara Românească și Moldova distinse cu decorații străine în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea*, în *SMMIM*, 14-15, 1981-1982, p. 115-116.

²⁷ Însemnul metalic al Ordinului St. Stanislas, care nu se vede în tablou, dar era atârnat de lentă așezată în diagonală pe piept, „era o cruce ionanită („de Malta”) de aur cu sfere în vârfuluri, emailată în roșu pe avers. Între brațele crucii se aflau patru acvile bicefale rusești, care au înlocuit vulturul alb polonez”. Distincția obținută pentru fapte de arme avea spade aplicate și pe placa Ordinului (*apud* Floricel

rusească, este în varianta grafică din 1832, deci a fost conferită după acest an. Logofătul Grigore Sturdza a decedat însă la 14 martie 1833²⁸, ceea ce oferă un interval temporar foarte strâns de datare a portretului, în formula în care a fost realizat (1832-1833).

Interesantă este „deschiderea spre peisaj” realizată de pictor, după o formulă deja consacrată. Priveliștea spre împrejurimile Iașului reprezintă Mănăstirea Frumoasa, din care se vede turnul de la intrare și „palatul de pe ziduri” (realizat de arhitectul Martin Kubelka, în 1812); în partea de sus se zărește silueta Mănăstirii Cetățuia. Imaginea pare un „*memento mori*”, având în vedere faptul că logofătul Grigore Sturdza a fost înmormântat chiar în incinta mănăstirii Frumoasa²⁹. Peisajul amintește de un portret al domnitorului Scarlat Callimachi, gravură de Blasius Höpfel, după un desen realizat probabil de Mihail Töppler, pe la 1806³⁰. Era o perspectivă destul de asemănătoare, spre mănăstirea Cetățuia, văzută, teoretic, de la o fereastră a Curții Domnești. Putea fi vederea spre Mănăstirea Frumoasa de la celălalt palat, al familiei Sturdza sau este doar un artificiu artistic? Întrebarea poate fi pusă întrucât o deschidere spre același peisaj poate fi văzută în portretul mare realizat domnitorului Mihail Sturdza, în 1836, de Josef August Schöefft³¹.

Portretul logofătului a fost atribuit, în memoria familiei Sturdza, pictorului Barabás, dar lucrarea nu este semnată, pentru a avea o certitudine în acest sens. Miklos Barabás este cunoscut ca cel mai important portretist maghiar al epocii Biedermeyer. Acesta s-a născut 1810 în Transilvania, în secuime, în zona Trei Scaune (astăzi jud. Covasna), în localitatea Mărcuș/ Márkosfalva. Activitatea acestuia în mediul românesc este destul de bine cunoscută, pentru că artistul a lăsat

Marinescu).

²⁸ *Albina Românească*, V, nr. 19, 16 martie 1833, p. 173. Inscripția funerară are următorul conținut: „Pietatea cea fiască a domnitorului Moldovei, Mihail Sturza, au ridicat acest monument spre pomenire pre-strălucitului mare logof. și cavalier Gri. Sturza născut la 1758 săvârșit la 1833 mart în 13 zile”.

²⁹ Slujbă la Mănăstirea Frumoasa cu ocazia împlinirii a zece ani de la Moartea lui Grigore Sturdza. Cu acel prilej au fost aduse și rămășițele mamei sale, Maria Callimachi, moartă în Basarabia, în 1822 (*Albina Românească*, XV, nr. 49, 24 ianuarie 1843, p. 193). Se anunță că la Institutul „Albinei” s-a imprimat o imagine cu mausoleul înălțat în incinta Mănăstirii Frumoasa, într-o fericită aducere aminte a răposatului mare logofăt și cavalier Grigorie Sturdza (*Albina Românească*, XV, nr. 27, 4 aprilie 1843, p. 108).

³⁰ Gravura publicată în *Codicele Civil al Principatului Moldovei*, Iași, 1817, vol. I *apud* Nicolae Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, 1930.

³¹ Vezi, *infra*.

atât un jurnal (memorii) cât și un catalog al lucrărilor executate de el³². Despre nici un alt pictor al epocii, care a lucrat în Principatele Române, nu deținem informații atât de generoase.

Miklos Barabás a fost prezent la București un an și jumătate - din noiembrie 1831 până în vara anului 1833 - și a pictat în jur de 120 de portrete din timpul acestei șederi³³. Abia trecuse de vârsta de 21 de ani și era la începuturile carierei sale. Barabás a făcut la București mai multe portrete: doamne din familia Filipescu, Iakovlencu, Ghica, Fălcoianu, Cantacuzino, Bibescu, Grădișteanu, Bădulescu, Bălăceanu, Arion și Blarenberg, împreună cu mai mulți bărbați ca Ioan Suțu, Constantin Suțu, viitorul prinț domnitor Alexandru Ghica, Alexandru Filipescu, Ioan Văcărescu, Grigore Racoviță, Constantin Bălăceanu, Carol și Nicolae Rosetti și alții, din cele mai de vază familii ale Țării Românești³⁴. Sunt portrete realizate de Barabás la începutul carierei sale, după experiența venețiană, dar înainte de studiile vieneze.

Putem constata că, în lista alcătuită de artist, nu figurează logofătul moldovean Grigore Sturdza. Din punct de vedere cronologic, Barabás ar fi putut să îl portretizeze pe tatăl domnitorului, care era încă în viață la 1832. Dar, după cum se vede, pictorul nu a ajuns deloc la Iași, în capitala Moldovei, ci doar la București. Este puțin probabil ca vârstnicul logofăt să se fi deplasat în capitala Valahiei, aflată la capătul unei călătorii de patru zile. Din punct de vedere stilistic, nu este cunoscut un portret realizat de el al unui dregător în costum oriental, pentru a se face comparații relevante. În mod firesc, se desprinde concluzia că portretul logofătului Grigore Sturdza nu a putut fi pictat de Miklos Barabás.

La Iași, în capitala Moldovei, se aflau după 1830 și alți pictori, precum Niccolo Livaditti, sau Ludovic Stawski. Diverse considerente stilistice conduc spre acesta din urmă ca posibil autor al portretului logofătului Grigore Sturdza³⁵. Stawski, născut în 1807, era aproape la fel de tânăr ca Barabás, fiind, de asemenea, la început de carieră. Maniera în care este pictat gugiumanul logofătului, cu orientarea firelor de blană și accentuarea dungii verticale a căciulii, conduce spre o asemenea atribuire, prin comparație cu portretul lui Alexandru Moruzi, desenat de

³² Andrei Veress, *op. cit.*

³³ *Ibidem*, p. 372

³⁴ *Ibidem*, p. 363. Pentru societatea valahă în această epocă vezi și Adrian Silvan-Ionescu, *Barabás Miklós, martor al modernizării înaltei societăți românești la începutul secolului al XIX-lea*, în *B.MIM*, XV, 2003, II, p. 245-269.

³⁵ Cf. Sorin Iftimi, *Portretistica pictorului Ludovic Stawski (1807-1897)*, în *IN*, XIX, 2013, p. 217-250.

Stawski, păstrat în colecția Muzeului Național de Artă al României³⁶. Mustățile sunt realizate în aceeași manieră; chiar și volumul caftanului, este realizat asemănător. Tratarea feței poate fi comparată cu aceea a portretului lui Ioan Sandu Sturdza vodă din vechea colecție de la Epitropia Sf. Spiridon (inclusiv modul în care sunt pictate gugiumanul de blană, sau firele bărbii)³⁷. Paloarea sedefie a feței personajului permite alte comparații cu portretele aceluiași Stawski³⁸. Franjuri și ciucurii aurii ai broderiei de culoare verde pot fi comparați, ca manieră de realizare, cu elemente similare din portretul logofătului Alecu Ghica și cel al familiei Bucur³⁹. Imobilitatea expresiei și caracterul schematic al feței sugerează și posibilitatea ca portretul să fie realizat postum, la solicitarea domnitorului. În acest caz, ar trebui găsit un izvod al portretului, poate realizat în frescă, ca portret ctitoricesc⁴⁰.

Portretele domnitorului Mihail Sturdza (1834-1849)

Am arătat cu alt prilej că domnia lui Mihail Sturdza este o epocă a imaginii, în sensul că societatea se deschide spre portret și tot mai mulți membri ai societății își comandă pictorilor străini chipuri pictate. În plus, vedutele capitalei Moldovei apar cu o mai mare frecvență, diversificând iconografia orașului. Cu privire la portretele domnitorului Mihail Sturdza, am publicat un studiu mai amplu acum câțiva ani, reunind numeroase imagini din colecții publice și private⁴¹. Voi relua aici discuția doar despre două portrete păstrate chiar în colecția familiei Sturdza.

Portretul întreg al domnitorului Mihail Sturdza (1836)

Portretul Domnului Mihail Sturdza (1834-1849)⁴², realizat în mărime naturală, este cunoscut în două exemplare, aflate unul la București (datat 1836) și altul la Iași (datat 1837). Ambele s-au păstrat vreme îndelungată fără rame și au fost, la un moment-dat, rulate, ceea ce a dus la deteriorarea vizibilă a picturii. Exemplarul de la Muzeul Național de Artă din București, donat de domnul Mihai Dim. Sturdza, se află într-o stare ceva mai bună. Notăm totuși că acesta nu are un autograf

³⁶ Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Ludovic Stawski. Un pictor în Moldova secolului al XIX-lea*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, p. 111 (Portretul lui Alexandru Moruzi vodă).

³⁷ *Ibidem*, p. 108.

³⁸ În special cu personajele din portretul familiei Bucur (*Ibidem*, p. 99).

³⁹ *Ibidem*, p. 97, 99. Modelele la care facem referire au fost pictate, însă, peste un deceniu.

⁴⁰ Sau poate fi vorba despre un portret-robot, schițat după descriere.

⁴¹ Sorin Iftimi, *op. cit.*, 2014, p. 121-175.

⁴² Ulei pe pânză; 2,71 x 1,70 m; semnat și datat stg. jos (pe coloană) cu brun: „SCHOEFFT PINX 1836”, Muzeul Național de Istorie a României, nr. inv. 4462.

propriu-zis, ci doar însemnarea „SCHÖEFFT PINX 1836”, aplicată în stânga jos, pe balustrada de marmură a balconului (Fig. 10).

Acesta este un portret „de aparat” a domnitorului Mihail Sturdza, înfățișat în picioare, pe un postament, într-o poziție căutată, „majestoasă”. El se află în fața tronului domnesc, decorat cu două capete de lei, din lemn aurit; spătarul avea formă ovală, cu o ramă de lemn aurit decorată cu frunze de lauri⁴³. Este foarte probabil că acesta a fost comandat pentru a împodobi Palatul Domnesc (sediul de astăzi al Facultății de Teologie). O lucrare de asemenea dimensiuni a fost o reală provocare și pentru pictor. Compoziția este una reușită, realizată cu mână sigură; nu mai întâlnim disproporțiile și stângăciile semnalate în cazul altor lucrări.

Părul domnitorului este redat mai puțin roșcat decât era în realitate, deoarece această culoare a podoabei capilare era considerată, în epocă, un inconvenient, dezvăluind un caracter dificil⁴⁴. Barba îngustă ce conturează fața este inspirată, după cum s-a arătat, de un model antic roman, acea „barbula” purtată de împăratul Nero în tinerețe. Fizionomia feței pare a fi mai puțin reușită decât în exemplarul de la Iași.

Uniforma militară devenise vestimentația oficială a domnitorilor din Principate, după 1834, începând cu epoca regulamentară. Domnitorul este îmbrăcat în uniformă miliției Pământene din Moldova, în grad de general. Tunica era confecționată din postav bleumarin („civit”)⁴⁵, având gulerul și umerii întăriți, iar la mijloc era cambrată pe corp și lungă până la genunchi, având poalele evazate⁴⁶. Aceasta este închisă în față, la un singur rând, cu nasturi metalici aurii, pe care este reprezentată stema Moldovei (capul de bour flancat de cei doi delfini). Tunica, având paspoale roșii pentru Moldova, a fost confecționată după modelul uniforme trupelor rusești. La gât, domnitorul poartă obișnuita eșarfă din mătase neagră, abia vizibilă după gulerul înalt al tunicii. Acest guler, tivit de un galon auriu și brodat cu frunze de stejar, indică rangul de general; același însemn, cu frunze aurii, este reluat pe manșetele mâncilor și pe paftalele acestora. Epoletii, garnisiți cu fire groase de canetil auriu, indică și ei gradul de ofițer superior. Pantalonii, cu o croială îngustă, sunt de

⁴³ Este greu de spus dacă a existat un tron domnesc având această înfățișare, sau este vorba despre o fantezie a pictorului. Capetele de lei sunt de dimensiuni foarte mari pentru rolul pe care îl aveau de jucat. Dincolo de semnificația lor regală, leii erau prezenți și în stema de familie a Sturzeștilor.

⁴⁴ Adrian Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, Editura Paideia, București, 2006, p. 407.

⁴⁵ Din această pictură, culoarea uniforme pare a fi neagră și nu bleumarin.

⁴⁶ Vezi Cristian M. Vlădescu, *Uniformele Armatei Române de la începutul secolului al XIX-lea până în mai 1945*, Editura Meridiane, București, 1977, p. 25-26.

aceeași culoare ca și tunica, având lampas roșu pe laterale. Tunica este încinsă cu un centiron confecționat din fir auriu, din care coboară doi canafi foarte mari, confecționați din fir metalic auriu; acesta este „șarful”, introdus în uniforma ofițerilor moldoveni în toamna anului 1835. Pe șoldul stâng atârnă sabia de investitură, având garda bătută cu diamante și lama de formă curbată; de garda sa atârnă un dragon din fir auriu terminat cu canafi. Aceasta este o sabie de model persan (*shamshir*), primită de Mihail Sturdza de la sultan, în 1834, cu prilejul investiturii ca domn. Pe mâna stângă, Mihail Sturdza are înfășurată o pelerină fastuoasă, de culoare neagră, tivită cu un galon auriu foarte lat și căptușită cu atlas roșu; această piesă vestimentară nu făcea parte din ținuta militară de general, ci era, probabil, un atribut al Domniei. Aceasta nu poate fi însă identificată nici cu *hervaneaua*, mantia de ceremonie introdusă în uz la 1834, în locul cabaniței otomane.

Pieptul uniformei este încărcat cu decorații străine. Cele mai importante sunt însemnele puterii suzerane, Imperiul Otoman: medalionul cu portretul sultanului, primit la investitură (care nu era o decorație propriu-zisă), însoțit de ordinul Nishan İftikhar („Ordinul Gloriei”) cu diamante, prins în piept cu un lănțișor suplimentar. Urmează apoi ordinele puterii protectoare, Rusia. Cel mai înalt ordin rusesc primit de domnitorul Moldovei este Sfânta Anna, clasa I, ornată cu coroana imperială rusă. Mihail Sturdza a primit această decorație de la țarul Nicolae în toamna anului 1834, la începutul domniei sale⁴⁷. Decorația era format din două piese: eșarfa de moar roșu tivită cu galben și placa ordinului, în formă de stea, purtată în partea dreaptă a pieptului. Pe locul următor se află ordinul rusesc Sf. Vladimir, tot clasa I, dar de la care domnitorul poartă doar placa stelată, în partea stângă a pieptului. Urmează o altă decorație rusească, ordinul St. Stanislas, cls. II, pe care domnitorul o poartă la gât, în comandori (o cruce de Malta butonată, având email roșu)⁴⁸. Căciula din blană neagră, de samur, cu fundul din atlas alb, are un surguci de diamante foarte prețios, egretă de stârc alb, de dimensiuni impresionante, primită de la sultan, cu prilejul investiturii sale ca domn.

Interesant este decorul în care este amplasat personajul portretizat. Tronul domnesc este instalat pe o estradă, între două coloane neoclasiche, de factură toscană, între care se află o draperie roșie cu franjuri aurii, amintind de majestatea

⁴⁷ *Albina Românească*, Nr. 90, 21 octombrie-2 noiembrie 1834. Clasa I din sistemul rusesc echivala cu „Marea Cruce” din sistemul francez, fiind conferită, în general domnitorilor români, nu și boierilor.

⁴⁸ Floricel Marinescu, Maria Radovici, *Personalități din Țara Românească și Moldova din secolul XIX-lea*, în *SMMIM*, XIV-XV, 1981-1982, p. 140 (vezi și portretul domnitorului, aflat la Muzeul Național de Istorie, București, nr. inv. 2177).

domnească. În spatele domnitorului se deschide perspectiva spre o altă încăpere, rotundă și boltită în cupolă; aceasta are o friză decorată cu delfini (amintind de cei care flancau stema țării)⁴⁹. În dreapta Domnitorului se află o măsuță rotundă cu un singur picior (tip *guéridon*), în stil Empire (decorată cu sfincși la partea de jos). Pe aceasta se află o carte legată în piele roșie, cu marginea filelor aurită. Credem că este vorba despre un exemplar al *Regulamentul Organic*, documentul în baza căruia Mihail Sturdza guverna Moldova. În partea stângă a lucrării Schöefft a zugrăvit un balcon cu baluștri de marmură, realizând o deschidere spre peisaj și o perspectivă adâncă acestei lucrări. Peisajul pare a fi unul real, o priveliște spre mănăstirile Cetățuia și Frumoasa.

Portretul bust al domnitorului Mihail Sturdza (1837)

La Paris, în colecția familiei se păstrează portretul original al lui Mihail Sturdza, surprins până mai jos de brâu⁵⁰ (Fig. 11). Am primit o imagine a acestui portret de la istoricul Mihai Dim. Sturdza, pentru studiu, și am putut constata remarcabila asemănare dintre original și copie.

George Oprescu arăta că portretul domnitorului Mihail Sturdza a fost copiat, în bust, de C. D. Stahi, în 1897, atât originalul cât și reproducerea amintită aflându-se la Muzeul de Artă din Iași⁵¹. Într-adevăr, în colecțiile Pinacotecii ieșene se păstrează copia făcută de Stahi⁵²; ea este atât de fidelă, încât se simte desenul lui Schöefft, chiar și în această replică (Fig. 12)⁵³. C. D. Stahi, care era, la acea dată, directorul Pinacotecii, nu a efectuat el însuși „decuparea” unui fragment din portretul cel mare al domnitorului, ci această operațiune a fost realizată chiar de

⁴⁹ Este greu de precizat dacă această încăpere rotundă și boltită a existat ca atare, în Palatul domnesc, sau este doar un artificiu al pictorului, introdus din necesitatea realizării unei perspective, a unei adâncimi a lucrării. Palatul Sturdza, în care funcționează astăzi Facultatea de Teologie, nu are nici o asemenea rotundă sau salon oval. Doar Palatul Ocârmuirii (de pe locul Palatului Culturii de astăzi) dispunea de astfel de spații.

⁵⁰ Domnul Mihai Dimitrie Sturdza a confirmat existența acestei lucrări aflată în posesia familiei. Domnia sa ne-a semnalat însă faptul că, în urma unei restaurări, autograful lui Josef August Schöefft a dispărut.

⁵¹ *Ibidem*, p. 44; G. Oprescu numește „original” portretul întreg al lui Mihail Sturdza și „copie” varianta redusă.

⁵² Maria Paradais, *Repertoriul pictorilor moldoveni din prima jumătate a secolului XIX și primele două decenii ale secolului XX*, Editura Sedcomlibris, Iași, 2010, p. 209, nr. 149.

⁵³ *Portretul domnitorului Mihail Sturdza*, 1837; ulei pe pânză; 97 x 65 cm; semnat și datat stg. jos, cu ocră: „După Schöefft, copie de C. D. Stahi, 1897, Jassy”. Muzeul de Artă Iași, nr. inv. 254. Lucrarea a fost donată muzeului în 1907 de C. D. Stahi.

Schöefft. Portretul de la Paris are cadrul ceva mai mic, ceea ce arată o remontare pe un șasiu de dimensiuni mai reduse. Aceasta a făcut să dispară mici fâșii de imagine, în special la partea superioară și inferioară. Urmare a acestei presupuse operații, degetele mâinii stângi a domnitorului sunt puțin acoperite de marginea ramei, ceea ce nu se întâmplă cu exemplarul-copie aflat la Muzeul de Artă din Iași.

Domnitorul a fost amplasat pe un fundal de nori întunecați, ce acoperă, aproape în întregime, cerul. În acești nori amenințatori recunoaștem o caracteristică a stilul lui Josef August Schöefft și o trăsătură a stilului său romantic. Pentru o mai bună cuprindere în noul cadru, pictorul a operat mai multe modificări: căciula cu surguci este adusă la piept și susținută de dedesubt, iar mâna stângă devine vizibilă, sprijinindu-se pe mânerul sabiei. Barba specifică, născută din prelungirea favoriților sub bărbie, este o *barbula* asemănătoare celei din timpul Imperiului Roman, după cum s-a arătat. Majoritatea domnilor regulamentari din principate au adoptat acest tip de barbă, fiind imitați și de aristocrația moldo-vlahă⁵⁴.

Chiar și prin penelul lui Stahi, recunoaștem plăcerea lui Schöefft de a picta firele moi ale blănii de samur, delicatețea egretei sau reflexele diamantelor din surguciul căciunii domnitorului. În general, se pare că varianta mică a portretului realizat de Schöefft are un finisaj mai bun decât portretul în care Mihail Sturdza este înfățișat în întregime.

Mihail Sturdza, portret din ramura Sturdza-Gorceakov (după 1842)

Acest portret mi-a fost transmis de domnul Mihail Dim. Sturdza în noiembrie 2016. Domnia Sa a cunoscut, la Paris, un descendent al fiicei domnitorului căsătorită cu prințul rus Gorceakov. Descendentul era pe jumătate rus, jumătate polonez și locuia la Londra. Acesta spunea că are acasă acest portret, transmis în familie (Fig. 13). Portretul este o veche copie, de aceea nu este nici datat, nici semnat. Domnul Sturdza presupunea că acesta ar fi o copie veche, realizată pe la 1860, cu prilejul căsătoriei prințesei cu Gorceacov și transmis prin zestre. Maria Gorceakov-Sturdza (1848-1905), fiica domnitorului Mihail Sturdza, s-a căsătorit în 1868 cu prințul Constantin Aleksandrovici Gorceakov (1841-1926), descendent al unei familii princiare rusești, care a dat Imperiului numeroși generali și diplomați. Împreună au avut cinci copii: Maria Konstantinova (n. 1871), Elena Konstantinova (n. 1873), Aleksandr Konstantinovici (n. 1875), Boris Konstantinovici (n. 1879) și Mihail Konstantinovici (n. 1880). Mariajul s-a

⁵⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă (1790-1920)*, în *Muzeul Național*, XVIII, 2006, p. 57 (fig. 38 reproduce chiar acest portretul lui Mihail Sturdza, la care se face și referirea).

încheiat cu un divorț, în anul 1886. În aprilie 1896, dorind să contribuie la propășirea culturii, principesa Maria Gorceakov-Sturdza donează Bibliotecii Centrale din Iași, din bogata bibliotecă moștenită de la tatăl său, 43 de titluri în 64 de volume, de mare importanță pentru istoria Țărilor Române⁵⁵.

Este un portret solemn, de aparat, în care domnitorul pozează cu o mână în brâu și cu cealaltă pe mânerul sabiei. Fața ovală are o paloare neobișnuită, socotită probabil un semn de noblețe a figurii. Aerul general este mai curând de îngândurare decât de „ifos” domnesc. Domnitorul este înfățișat tot în uniforma de general de infanterie al Miliției Pământene, cu eșarfa roșie a ordinului Sf. Anna coborând de pe umărul stâng (regulă rusească) și având placa aceluiași ordin prinsă în partea dreaptă a pieptului. În partea stângă sunt distincțiile otomane: portretul sultanului și Ordinul Nishan Iftikhar. Steaua de argint așezată cel mai jos este placa ordinului St. Stanislas (clasa I), dar la gât domnitorul are și ordinul St. Stanislas clasa II, prins „în cravată”. Tot în partea stângă a pieptului, lângă decorațiile turcești, se mai află placa unui ordin, probabil Sf. Vladimir.

Pe postamentul coloanei est o inscripție cu litere aurii, în limba română, dar cu grafia chirilică a epocii: „BINE FĂCĂTORUL ȘI PĂRINTELE MOLDOVII”. Se știe că domnitorul și-a luat această titlatură după 1842, deci portretul a fost realizat după această dată. Chiar dacă această copie a fost făcută pe la 1860, cum s-a presupus, portretul original a fost conceput în țară și pentru publicul din Moldova, așa cum dovedește inscripția.

Portretele beizadelei Dimitrie Sturdza

„Albina Românească”, gazeta lui Gheorghe Asachi din capitala Moldovei, consemnează înscrierea în rândurile Armatei a fiilor domnitorului Mihail Sturdza, gradele primite de aceștia și apoi o parte din cariera de hatman, șef al Miliției Pământene al fiului cel mai mare, Dimitrie Sturdza. Astfel, la 1834, se arată că fiii domnitorului au intrat în Miliția pământenească, în timpul hatmanului Th. Balș⁵⁶. La 1838, Dimitrie și Grigore, „pentru silința arătată în științele matematicii și pricinile de slujbă militară” la Berlin au fost înaintați la gradul de locotenent⁵⁷. Fiii domnitorului sunt înălțați la gradul de maior în 1840, sub hatmanul Boldur-Lătescu⁵⁸.

⁵⁵ BCU Iași – Colecțiile speciale.

⁵⁶ *Albina Românească*, VI, nr. 67, 2 august 1834, p. 265-266.

⁵⁷ *Albina Românească*, IX, nr. 41, 26 mai 1838, p. 173.

⁵⁸ *Albina Românească*, XI, nr. 33, 28 aprilie 1840, p. 135.

În 1844, Dimitrie Sturdza este numit hatman și general inspector al Miliției din Moldova⁵⁹. La 1845 sunt menționate unele schimbări introduse în cadrul Miliției de hatmanul Dimitrie Sturdza⁶⁰. Într-un număr al gazetei, din 1846 a fost publicată cuvântarea prințului Dimitrie Sturdza la plecarea unor ofițeri și soldați din miliția Moldovei în Rusia, pentru studii⁶¹.

Dimitrie Sturdza în grad de maior (c. 1840)

Acest portret, realizat în acuarelă pe hârtie, este intitulat „*Prince Demetre Sturdza - commandant de l'Armée Moldave*”. Nu a mai fost publicat până acum și se păstrează la reședința de la Paris a domnului Mihai Dim. Sturdza. Termenul francez de „comandant” folosit aici echivalează cu gradul de maior și nu are sensul de comandant al întregii armate, pe care Dimitrie Sturdza o va dobândi ulterior, ca mare hatman. Se știe că în anul 1840 fiii domnitorului au fost înălțați la gradul de maior, pe când la comanda armatei se afla hatmanul Boldur-Lățescu⁶². Deci portretul ar putea fi datat între 1840-1844. În anul 1844 fiul cel mai mare al domnitorului a fost numit hatman și general inspector al Miliției din Moldova⁶³.

Portretul îl înfățișează pe Dimitrie Sturdza în uniforma Miliției Pământene din Moldova din 1845⁶⁴ (Fig. 14). Portret cu spențer bleumarin, paspoalat cu roșu, încheiat la un rând de nouă nasturi metalici, având pe guler însemnele de ofițer superior (petlițe duble din fir auriu și un galon auriu ce bordează gulerul). Epoletii, de asemenea, de ofițer superior, cu franjuri de canetil auriu, cu discuri metalice. La gât are ordinul otoman Nishan Iftikhar, pe care îl primeau miniștri și înalții funcționari pentru servicii aduse statului. Pantalonii albaștri cu dublu lampas roșu sunt specifici uniformei de cavalerie. Este încins cu un șarf îngust, terminat cu doi canafi din fir auriu, ce atârnă pe lângă șoldul stâng. Acolo se află și o sabie cu mâner de sedef, pe care este înfășurat un „dragon” din fir auriu, cu „ghindă”. În mâna dreaptă ține discret un bicorn (*șleapcă*) având pe lângă penajul alb, pene roșii și albastre, culorile Moldovei. Mănușile albe, în mâna dreaptă, completează eleganța ținutei de ceremonie.

⁵⁹ *Albina Românească*, XVII, nr. 87, 2 noiembrie 1844, p. 357.

⁶⁰ *Albina Românească*, XVII, nr. 4, 16 ianuarie 1845, p. 14-16.

⁶¹ *Albina Românească*, XVIII, nr. 49, 23 iunie 1846, p. 193-194.

⁶² *Albina Românească*, XI, nr. 33, 28 aprilie 1840, p. 135.

⁶³ *Albina Românească*, XVII, nr. 87, 2 noiembrie 1844, p. 357.

⁶⁴ Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 34-35; Sorin Iftimi, ș.a., *Uniforme militare ilustrate de Alexandru Asachi*, Editura Vasiliana 98, Iași, 2012.

Dimitrie Sturdza ca mare hatman al Armatei (1847)

Această copie veche a unui portret realizat pe la 1847 se află astăzi în colecția lui Șerban Dimitrie Sturdza⁶⁵ din București (Fig. 15). Portretul a fost pictat o pânză de proveniență pariziană, potrivit imprimării de pe spatele tabloului.

Beizadea Dimitrie Sturdza este zugrăvit în uniformă de general inspector al Armatei, mare ținută (md. 1847). Favoriții mai bogați care îi încadrează fața sunt în acord cu noul statut. Cu mâna dreaptă ține la brâu casca de piele decorată cu aplicații metalice, de alamă și cu egretă albă din coadă de cal⁶⁶. Pe pieptul uniformei militare pot fi identificate mai multe decorații: St. Stanislas în grad de mare cruce, având lenta din moar roșu bordată cu două dungă albe; iar în piept o stea de argint – placa ordinului St. Stanislas. La gât, ordinul Nishan Iftikhar și ordinul Sf. Anna, clasa II. Portretul a fost realizat după 1847, data decorării cu St. Stanislas. Într-un număr al „Albinei Românești” din septembrie 1847 este consemnată primirea de către țarul Nicolae a prințului Dimitrie Sturdza, care se ducea la Elisabetgrad ca să asiste la manevrele militare⁶⁷. Cu acest prilej, prințul Dimitrie Sturdza, inspectorul general al Oastei moldovene, a fost decorat de țarul Rusiei cu ordinul St. Stanislas, clasa I⁶⁸.

Hatmanul Dimitrie Sturdza trecând în revistă trupele (c. 1847)

Acesta este un portret ecvestru al șefului armatei și este intitulat „*Le prince Démètre Michel Sturdza. Grand Hetman de Moldavie (1845) passant les troupes en revue*”⁶⁹. Deși deținea această funcție din noiembrie 1844, uniforma este o variantă introdusă în 1847. Deci, pictura poate fi datată după acest an (Fig. 16).

Hatmanul este înfățișat călare, echipat în mare ținută, cu pantaloni albi mulați și botfori din piele neagră, înalți până peste genunchi. Are eșarfa ordinului St. Stanislas pe piept și este încins cu șarful de ceremonie, cu ciucuri mari, din canetil atârând în partea stângă. Șaua este așezată pe un valtrap regulamentar, iar

⁶⁵ Mulțumim și pe această cale domnului Șerban Dimitrie Sturdza pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție imaginea de față.

⁶⁶ Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 34-35.

⁶⁷ *Albina Românească*, XIX, nr. 76, 25 septembrie 1847, p. 315; nr. 78, 2 oct. 1847, p. 323. Scrisoarea logofătului Costache Conachi către domnitorul M. Sturdza, cu prilejul decorării prințului Dimitrie de către împăratul Rusiei și răspunsul lui M. Sturdza în *Albina Românească*, XIX, nr. 86, 30 octombrie 1847, p. 355-356.

⁶⁸ *Albina Românească*, XIX, nr. 78, 2 septembrie 1847, p. 323; nr. 86, 30 octombrie 1847, p. 355-356.

⁶⁹ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, planșa 18, p. 78-79. Lucrare de mici dimensiuni, aflată astăzi în colecția familiei Sturdza.

la cobur este atârnată o sabie de tip *shamshir*. Calul este unul personalizat, un murg, probabil, având o „șosetă” albă la piciorul drept din spate. Era, probabil, calul favorit al hatmanului. În plan secund se distinge o formațiune de cavaleriei ușoară, cu fanioane colorate în vârful lăncilor.

În afara imaginii publicate în 1907, în variantă alb-negru, nu era cunoscută alta, mai recentă. Am aflat recent că piesa originală se păstra în Franța, la reședința de la Varengville-sur-Mer (Normandia) a prințului Dimitrie Sturdza, unde a supraviețuit bombardamentelor britanice din 1942, care au avariat serios clădirea⁷⁰.

Dimitrie Sturdza ca hatman și general inspector al Armatei (1849)

Portret pe pânză, în mărime naturală, cu personajul prezentat în picioare, din poziție frontală, ținută marțială. În această ținută avea o alură asemănătoare cu aceea a împăratului Nicolae I al Rusiei (Fig. 17). Imaginea a fost publicată în monografia familiei, intitulată: „*Le prince Démètre Michel Sturdza, Grand Hetman de Moldavie*”, despre care se face mențiunea că se afla chiar în colecția acestuia. Lucrarea probabil că nu se mai păstrează astăzi, fiind cunoscută din fotografia alb-negru publicată în 1907⁷¹.

Hatmanul Dimitrie Sturdza este zugrăvit în mare ținută cu jachetă (spențer) până în talie, terminată la spate în „coadă de rândunică”, cu pantaloni albi, mulați pe picior și cizme înalte de piele, ajungând la partea din față deasupra genunchiului. Pe cap cu chivără din piele cu garnituri metalice⁷².

Pe piept, numeroase decorații. Cele două stele de pe piept sunt plăcile ordinelor Sf. Stanislas și Ordinul Mântuitorului, decorație grecească. În anul 1847, prințul Dimitrie Sturdza, inspectorul general al Oastei moldovene, a fost decorat de țarul Rusiei cu ordinul St. Stanislas, clasa I⁷³. Se știe că în 1848 prințul Dimitrie Sturdza, inspectorul general al Armatei, a fost decorat de regele Greciei cu Ordinul Mântuitorului⁷⁴. La gât, el poartă ordinul rusesc Sf. Anna, cls. II, ordinul otoman

⁷⁰ Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 291. Domnul Radu Albu-Comănescu ne-a pus varianta color a imaginii.

⁷¹ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, planșa 39, p. 169-170. Domnul Șerban Dimitrie Sturdza își amintea de un asemenea portret în locuința din București a bunicii sale, care a fost confiscat de Securitate și astfel a dispărut. Nu știm ca portretul să se păstreze în una dintre marile colecții publice din capitală.

⁷² Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 34.

⁷³ *Albina Românească*, XIX, nr. 78, 2 septembrie 1847, p. 323; nr. 86, 30 octombrie 1847, p. 355-356.

⁷⁴ *Albina Românească*, XIX, nr. 35, 2 mai 1848, p. 139.

Nishan Iftikhar, și crucea malteză din email alb al Ordinului Mântuitorului (Grecia) în grade de comandor.

Nu știm dacă portretul original se mai păstrează astăzi și nici unde ar putea fi acesta. Domnul Șerban Dimitrie Sturdza ne-a semnalat însă o copie veche a acestei lucrări, păstrată în colecția lui Gh. Sturdza, vărul său din Elveția (Fig. 18). Acest portret, realizat în ulei pe pânză, are dimensiunile de 66 x 41 cm și nu are semnătură, nici dată. Păstrează însă o însemnare pe verso, care arată că această reproducere de epocă a fost comandată în străinătate: „*Retrato del Principe Demetrio Sturdza en uniforme de General Rumano. Es copia de y autor desconocido*”. Harta „Moldaviei”, aflată la mâna stângă a beizadelei permite citirea denumirilor câtorva localități: Iași, Roman, Botoșani (sau Dorohoi), Mihăileni, precum și un an („1849”) care se pare că nu figura pe pictura inițială. Acesta pare a fi anul în care a fost realizat portretul. În 2017, pictorul Alexandru Andronache (București) a realizat o ună reproducere după copia de epocă a acestui portret, pentru colecția domnului Șerban Dimitrie Sturdza (Fig. 19).

Dimitrie Sturdza în ținută civilă de echitație (după 1850)

Un portret de mici dimensiuni, realizat în acuarelă, s-a păstrat la reședința din Franța a familiei (Varengville)⁷⁵. Prințul Dimitrie Sturdza, poartă favoriți și mustați ample, ascuțite (Fig. 20). Este echipat elegant, ca un gentleman englez, poartă o redingotă, amintind că la origini, aceasta a fost o haină de echitație (cf. engl. „riding”; „coat”). Redingota este una clasică, adică neagră și lungă până la genunchi, fiind purtată închisă la nasturii din față. La gât are un papillon de culoare mov, iar pe cap o pălărie-cilindru (joben), din mătase neagră. Pantalonii asortați ținutei sunt de culoare gris și au o croială amplă, comodă. Măinile sunt protejate de mănuși albe, de mătase sau din piele de căprioară. Calul este un murg (brun-roșcat) cu șosete albe la picioarele din spate. Decorul este cel natural, al unei păduri, priobabil din apropierea reședinței sale.

Portretul beizadelei Grigore Sturdza

Una dintre cele mai frumoase portrete din colecție este cel al prințului Grigore Sturdza, fiul mai mic al domnitorului Mihail Sturdza (Fig. 21). Chipul acestuia este cunoscut de istorici doar din câteva fotografii de la vârsta maturității, când dobândise o înfățișare severă, aspră. Cu totul altă față a personajului ne arată acest portret de tinerețe, care ne înfățișează pe tânărul care a cucerit-o contesa Dash, cunoscuta scriitoare, muza lui Alexandre Dumas. El este cel care a scris *Lois*

⁷⁵ Imagine comunicată de Radu Albu-Comănescu.

fondamentales de l'univers (Paris, 1891). Domnul Mihai Dim. Sturdza susținea că este un portret realizat de pictorul german Kaulbach, dar lucrarea nu mai are nici o semnătură de autor după restaurare⁷⁶.

Portretul lui Grigore Sturdza este o lucrare de mari dimensiuni, în care personajul este surprins până la jumătate, fiind orientat trei-sferturi spre stânga privitorului⁷⁷. Pe umărul drept poartă o manta cu găitane ce amintesc pe cele de la ținuta cavaleriei, mai mult decât o redingotă civilă. Nu este exclus ca vestimentația prințului să fie o ținută de călătorie sau de vânatoare. Mâna dreaptă, singura vizibilă, este frumos conturată, lipsită de bijuterii (chiar fără vreo verighetă); are mânăca suflecată, ceea ce sugerează o ținută mai relaxată.

Chipul prințului are o înfățișare romantică, prin pletele și barba specifice generației sale, dar și prin modul în care este dispusă lumina, care pune în evidență mai mult fruntea gânditoare și partea dreaptă a feței. Ochii, de culoare deschisă, nu au deloc o expresie aspră, ci deschisă, potrivită unui vizionar. Barba și pletele puțin roșcate, trebuie să fie o moștenire de la tatăl său, domnitorul Mihail Sturdza. Barba aceasta, de dimensiuni apreciabile, ar putea fi pusă în legătură cu perioada în care a slujit ca general armata otomană, pe timpul războiului Crimeiei (1853-1856), sub numele de „Muhlis Pașa”.

Lucrarea este un portret modern, axat pe înfățișarea persoanei și nu un portret oficial („de aparat”), care să se supună canoanelor în privința detaliilor de uniforme, decorații, blazoane ș.a. Chiar atitudinea personajului este una naturală și nu o „poză” care să evidențieze noblețea sau marțialitatea tânărului bărbat. Sobrietate cromatică a lucrării, și fundalul ales – un cadru natural întunecat, estompat, al unei păduri de stejar – indică un pictor din școala romantismului german. Nu putem avea certitudinea că acest artist este Wilhelm von Kaulbach (1805-1887), așa cum a rămas în tradiția familiei, dar este posibil⁷⁸.

*

⁷⁶ Această informație ne-a fost comunicată de istoricul de artă Gabriel Badea-Păun (Paris), care păstrează o rezervă justificată asupra autorului, în lipsa semnăturii. Este de acord însă că portretul este unul specific școlii germane de pictură.

⁷⁷ Alexandru Gavriș, *Viața și opiniile prințului Grigore Mihail Sturdza (1821-1901)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015. Mulțumim colegului Alexandru Gavriș pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție acest portret.

⁷⁸ Joseph Bevington Atkinson (1911), „Kaulbach, Wilhelm von”, in *Chisholm, Hugh* (ed.). *Encyclopædia Britannica*. 15 (11th ed.). Cambridge University Press. pp. 698–699; Julius Bing (1879), „Kaulbach, Wilhelm von”, in *Ripley, George; Dana, Charles A.* (eds.). *The American Cyclopædia*.

În studiul de față am avut privilegiul de a prezenta câteva portrete dintr-o colecție privată, cea moștenită de Mihai Dim. Sturdza, care este de un deosebit interes pentru istorici și alte categorii de cercetători. Sunt deosebit de recunoscător pentru această șansă, oferită cu deosebită generozitate. O asemenea „galerie de strămoși” a fost conservată ca atare și nu disipată în marile colecții publice. Colecția de chipuri istorice este și o formă de memorie familială, tot mai rar întâlnită astăzi. Aceasta ne oferă prilejul de a cunoaște cum erau alcătuite colecțiile de portrete ale marilor familii boierești de altădată, despre care există o imagine destul de vag conturată. Desigur, aceasta trebuie să fie doar o parte a colecției de portrete a Familiei Sturdza, cea de interes public deosebit, prin cariera personajelor masculine reprezentate. Probabil că galeria familiei Sturdza cuprinde și un număr însemnat de portrete feminine, mai legate de mediul privat și familial. Studiul vieții cotidiene, a revoluției vestimentare, a evoluției mentalităților secolului al XIX-lea au mutat limitele interesul cercetătorilor și ale cititorilor și în spațiul vieții private și a universului feminin. Din această perspectivă, sperăm ca în viitor să putem extinde cercetarea de față și asupra altor opere plastice din colecția familiei Sturdza, spre beneficiul istoriei artei și cercetării genealogice.

*PORTRAITS IN THE COLLECTION
OF PRINCE MIHAIL STURDZA'S FAMILY*

(Abstract)

The present study brings back into the scientific circuit portraits from a private collection, but of a special public interest. We are talking about the portrait gallery of Prince Mihai Dim. Sturdza (1934-2020), the descendent of Mihai Grigore Sturdza, ruling prince of Moldavia. Among these portraits, there are the portrait of emperor Nicolae I of Russia, protector of Moldavia; the portrait of general Paul Dim. Kisseleff, governor of the Romanian Principalities (1828-1834); the portrait of the great boyar (logothete) Grigore Sturdza, the prince's father; the portrait of Mihail Sturdza, the ruling prince of Moldavia (1834-1849) and the portrait of his eldest son, Prince Dimitrie M. Sturdza, great hetman, leader of the Moldavian Army (1845-1848). The portraits found at the residence of Sturdza family in Paris are completed by a portrait from Bucharest and another one found in a private collection in London. We have articulated various considerations concerning

the dating of these portraits and the painters who painted them, completing the family's memory with information offered by the historic and genealogical research.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. The portrait of Tsar Nicholas I, by Josef August Schöefft (1836). The collection of Sturdza family (Paris).
- Fig. 2. The whole portrait of Tsar Nicholas I, by Franz Krüger, made in Sankt Petersburg, in 1832.
- Fig. 3. The portrait of Tsar Nicholas I, lithograph by Friedrich Jentzen/Carl Wildt, who served as a model for the portrait made by Joseph August Schöefft.
- Fig. 4. General Pavel Kisseleff, the lost portrait from the collection of Sturdza family (after Alexandre A. C. Stourdza, 1907).
- Fig. 5. General Pavel Kisseleff, copy after the portrait found in the collection of Sturdza family. The collection of the Art Museum in Iasi.
- Fig. 6. General Pavel Kisseleff, a portrait in pencil made by Miklos Barabás in Bucharest, in 1842 (after Andrei Veress).
- Fig. 7. General Pavel Kisseleff, lithograph portrait, after the drawing made by Miklos Barabás.
- Fig. 8. General Pavel Kisseleff, lithograph portrait in 1879, after the drawing made by Rusev, in 1834.
- Fig. 9. The portrait of the great logothete Grigore Sturdza, the prince's father, attributed to painter Miklos Barabás. The collection of Sturdza family (Paris).
- Fig. 10. The portrait of Prince Mihail Sturdza, painted by Josef August Schöefft (1836). It was donated to the National Museum of Art of Romania by Mihai Dim. Sturdza himself.
- Fig. 11. The portrait of Prince Mihail Sturdza, painted by Josef August Schöefft (1836). The collection of Sturdza family (Paris).
- Fig. 12. The portrait of Prince Mihail Sturdza, painted by Josef August Schöefft. Copy made by C. D. Stahi, 1897. The collection of the Art Museum in Iasi.
- Fig. 13. The portrait of Prince Mihail Sturdza, in the collection of the descendants of Gorceakov family of London.
- Fig. 14. The portrait of Dimitrie M. Sturdza, wearing the major uniform of the Army in Moscow. Watercolour in the collection of Sturdza family (Paris).
- Fig. 15. The portrait of Dimitrie M. Sturdza in hetman uniform (c. 1847). Șerban Dimitrie Sturdza Collection (Bucharest).
- Fig. 16. Hetman Dimitrie Sturdza reviewing the troops (c. 1847). Watercolor preserved in the Varengeville residence.

- Fig. 17. Dimitrie Sturdza as hetman and general inspector of the Army (1847). After Alexandre A. C. Stourdza (1907).
- Fig. 18. Dimitrie Sturdza as hetman and general inspector of the Army (1849). „Retrato del Principe Demetrio Sturdza en uniforme de General Rumano. Es copia de y autor desconocido” (Collection of Gh. Sturdza). Courtesy of Șerban Dimitrie Sturdza.
- Fig. 19. Prince Dimitrie Sturdza (1849). Detail after the copy made in 2017 by the painter Alexandru Andronache (Bucharest), after a vintage copy, kept in the Gh. Sturdza collection.
- Fig. 20. Prince Dimitrie Sturdza at his residence in Dieppe (France). Miniature portrait preserved today at Varengiville.
- Fig. 21. Prince Grigore M. Sturdza ("Muhlis Pasha"). Collection of Mihai Dim. Sturdza, Paris.

Fig. 1. Portretul țarului Nicolae I, de Josef August Schöefft (1836).
Colecția familiei Sturdza (Paris)

Fig. 2. Portretul întreg al țarului Nicolae I, de Franz Krüger, realizat la Sankt Petersburg, în 1832

Fig. 3. Portretul țarului Nicolae I, litografie de Friedrich Jentzen/Carl Wildt, care a servit ca model portretului realizat de Josef August Schöefft

Fig. 4. Generalul Pavel Kisseleff, portretul pierdut din colecția familiei Sturdza
(după Alexandre A. C. Stourdza, 1907)

Fig. 5. Generalul Pavel Kisseleff, copie după portretul din colecția familiei Sturdza.
Colecția Muzeului de Artă din Iași

Fig. 6. Generalul Pavel Kisseleff, portret în creion realizat de Miklos Barabás la București, în 1842 (după Andrei Veress)

Fig. 7. Generalul Pavel Kisselev, portret litografiat,
 după desenul realizat de Miklos Barabás

Fig. 8. Generalul Pavel Kisselev, portret litografiat la 1879, după desenul realizat de Rusev, în 1834

Fig. 9. Portretul marelui logofăt Grigore Sturdza, tatăl domnitorului, atribuit pictorului Miklos Barabás. Colecția familiei Sturdza (Paris)

Fig. 10. Portretul Domnitorului Mihail Sturdza, pictat de Josef August Schöefft (1836).
A fost donat Muzeului Național de Artă al României, de către Mihai Dim. Sturdza

Fig. 11. Portretul Domnitorului Mihail Sturdza, pictat de Josef August Schöefft (1836).
Colecția familiei Sturdza (Paris)

Fig. 12. Portretul Domnitorului Mihail Sturdza, de Josef August Schöefft.
Copie realizată de C. D. Stahi, 1897. Colecția Muzeului de Artă din Iași

Fig. 13. Portretul Domnitorului Mihail Sturdza, aflat în colecția descendenților familiei Gorceakov din Londra

Fig. 14. Portretul lui Dimitrie M. Sturdza, în uniforma de maior al Armatei din Moldova.
Acuarelă din colecția familiei Sturdza (Paris)

Fig. 15. Portretul lui Dimitrie M. Sturdza în uniforma de hatman (c. 1847).
Colecția Șerban Dimitrie Sturdza (București)

Fig. 16. Hatmanul Dimitrie Sturdza trecând în revistă trupele (c. 1847).
Miniatură, acuarelă păstrată la reședința de la Varenville

Fig. 17. Dimitrie Sturdza ca hatman și general inspector al Armatei (1849).
După Alexandre A. C. Sturdza (1907)

Fig. 18. Dimitrie Sturdza ca hatman și general inspector al Armatei (1849). „Retrato del Principe Demetrio Sturdza en uniforme de General Rumano. Es copia de y autor desconocido” (Colecția Gh. Sturdza). Comunicată de domnul Șerban Dimitrie Sturdza

Fig. 19. Prințul Dimitrie Surdza (1849). Detaliu după copia realizată în 2017 de pictorul Alexandru Andronache [(București), după o copie de epocă, păstrată în colecția Gh. Sturdza

Fig. 20. Prințul Dimitrie Sturdza la reședința Dieppe (Franța).
Miniatură păstrată astăzi la Varenville

Fig. 21. Prințul Grigorie M. Sturdza („Muhlis Paşa”).
Colecția Mihai Dim. Sturdza, Paris

COMPANII GERMANE DE NAVIGAȚIE PE DUNĂRE ȘI MAREA NEAGRĂ

Cristian CONSTANTIN¹

Cuvinte cheie: Brăila, Galați, Realpolitik, navigație, comerț internațional, rivalitate economică

Keywords: Brăila, Galați, Realpolitik, navigation, international trade, economic rivalry

Realizarea Germaniei moderne, în jurul Prusiei, a marcat sfârșitul sistemului politic impus de Clemens Lothar von Metternich la Viena, în 1815. Deznodământul Războiului Crimeii (1853-1856) a produs o puternică lovitură perceptelor geopolitice cu care opera monarhia austriacă. Proclamarea lui Wilhelm I ca împărat al celui de-al Doilea Reich, pe 18 ianuarie 1871, în Sala Oglinzilor de la Versailles, a marcat o schimbare profundă în echilibrul politic european. Germania a jucat, de aici înainte, un rol dominant în istoria Europei, punând bazele unui sistem internațional bazat pe principiile de bază ale *Realpolitik*. Puterea și autoritatea statelor bazate pe forță urma să determine și locul acestora în ierarhia internațională, iar exponentul acestor idei era cancelarul german Otto von Bismarck².

Încă dinaintea definitivării statului german modern, Otto von Bismarck a căutat să se situeze pe o poziție de contracarare a intereselor austriece la gurile Dunării, fiind și singurul scop al Berlinului în această chestiune care ținea agenda cancelariilor europene. Istoricul Nicolae Iorga sublinia că „împotriva rolului de ajutor al ambiției austriece de a lua în stăpânire Dunărea de Jos, cu ocuparea permanentă a Principatelor românești” era adusă în discuție afirmația lui Bismarck:

¹ Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza” din București – Facultatea de Arhivistică, BUCUREȘTI.

² Henry Kissinger, *Diplomația*, Editura All, București, 2010, *passim*.

„Mă tem și de aceea ca, în chestiunea orientală, să nu dăm Austriei întregul și loialul nostru sprijin, fără a hotărî pentru noi cea mai mică răsplată”³ acordând sprijin „rezistenței românești la planurile de cotropire austriacă, refuzând cu toată hotărârea orice sprijin s-ar da acestei linii cuceritoare a politicii vieneze”⁴.

Pentru Bismarck, „Dunărea nu poate constitui o arteră însemnată a comerțului german”, concepție după care s-a ghidat statul german în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, modificată radical după 1890. Cercurile politice de la Berlin au conștientizat mai bine avantajele oferite de fluviu în transportul de mărfuri din sud-estul Europei și, în acest context, importanța prezenței germane pe cursul inferior al Dunării⁵.

Cercetarea de față are la bază un corpus de documente inedite, identificate la Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României din București în fondul *Problema 68 (Societăți de navigație fluvială, maritimă, aeriană: române și străine)*. Acest fond conține inventarul corespunzător legăturilor și activităților directe ale funcționarilor Ministerul Afacerilor Străine al României cu problematica navigației prin porturile românești în perioada secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Fondul amintit cuprinde 65 de volume de documente, structurate cronologic pe tematici ce țin de resortul activităților de navigație, organizate atât pe spații de interes (ex. Austro-Ungaria, Anglia, Rusia, Germania etc.), cât și pe probleme tehnice conexe navigației în porturile românești (organizare portuară, activitate portuară, situația porturilor, regimul porturilor, petiții și reclamații etc.). Acest portofoliu documentar conține informații relevante pentru înțelegerea problematicii prezenței străine a societăților de navigație fluvială și maritimă pe Dunărea românească, a unor privilegii comerciale acordate de statele din umbra acestora, competiția comercială internațională, a modului în care aceste case de navigație au constituit un avanpost al cabinetelor marilor puteri europene etc.

Totodată, cercetarea materialelor conservate la Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României din București a fost completată de parcurgerea unor fonduri documentare identificate în cadrul Serviciului județean Galați al Arhivelor Naționale ale României, cu precădere cele din fondul *Comisia Europeană a Dunării*, partea structurală *Secretariatul General*.

³ Nicolae Iorga, *Principiul naționalităților și greșelile lui Bismarck*, în *AARMSI*, seria III, 20, 1938, p. 361.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Constantin I. Băicoianu, *Dunărea: Privire istorică, economică și politică*, în *Idem, Studii economice, politice și sociale*, București, 1941, p. 160-170.

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, pe baza unei creșteri economice susținute, societatea românească și-a modificat substanțial structura. Pentru Victor Axenciuc și Ioan Tiberian, decalajul de două secole al Vechiului Regat față de Occidentul european în sectorul industrial modern, din cauza întârzierii unei legislații propice progresului, a făcut din România un mare importator de „mașini și utilaje, tehnicieni și conducători ai producției și organizare moderne, recuperând astfel, parțial, rămânerea în urmă în multe domenii ale producției și organizării activității economice”⁶. La baza procesului accelerat de modernizare a României a stat dorința colectivă a forțelor politice conducătoare românești de a reduce decalajele care o separau de principalele state dezvoltate ale vremii⁷.

La sfârșitul veacului al XIX-lea, politicile agresiv-protecționiste ale unor state europene au reprezentat modalitatea de ascensiune a propriilor economii, iar altele au fost nevoite să-și readapteze din mers politica vamală națională în raport cu alte țări. Pentru mediul de afaceri londonez, cel care dicta politica economică a Imperiului Britanic, liberul schimb a reprezentat singura opțiune economică și a evitat, pe cât posibil, impunerea unei politici agresiv protecționiste. Supremația Marii Britanii a fost amenințată de măsurile fiscale adoptate în Germania și Statele Unite ale Americii. Pentru a-și apăra interesele în propriile colonii, autoritățile londoneze au redus taxele vamale pentru importul de produse britanice din Noua Zeelandă, Australia, Uniunea Sud-Africană și Canada⁸.

Principalul impediment în calea dezvoltării Vechiului Regat îl constituia regimul vamal păgubos, care a servit Austro-Ungariei în perioada 1875-1886. Convenția vamală dintre România și Austro-Ungaria (1875-1886) a condus la relații aproximativ identice de exploatare economică a României și de către celelalte mari puteri europene⁹. România era caracterizată de opinia internațională drept un „hinterland agrar, sursă de materii prime ieftine, în special produse agro-alimentare,

⁶ Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *Premisele economice ale formării statului național unitar român*, Editura Academiei RSR, București, 1979, p. 143.

⁷ Nicolae Sută et alii, *Istoria comerțului exterior românesc. O prezentare sintetică*, Editura Eficient, București, 1996, p. 83-85.

⁸ Nicolae Sută, Sultana Sută-Selejan, *Istoria comerțului mondial și a politicii comerciale. O prezentare succintă*, Editura ALL, București, 1997, p. 73-74; Vasile Bogza, *Formarea și dezvoltarea pieței mondiale capitaliste. Comerțul exterior și politica comercială a principalelor țări capitaliste până la primul război mondial*, în Nicolae Marcu (coord.), *Istorie economică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 112-115.

⁹ Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Marcel Girard, Paris, 1928, p. 389.

și piață de desfacere pentru produsele țărilor puternic dezvoltate din punct de vedere industrial din Centrul și Apusul Europei”¹⁰.

Schimburile comerciale ale Vechiului Regat au fluctuat în funcție de conjunctura internațională și de capacitatea de adaptare a Bucureștiului la politicile vamale internaționale. Acest ultim aspect poate fi lesne desprins din frecvențele modificări aduse tarifelor vamale aplicate de statul român și de prevederile convențiilor încheiate. Mediul internațional de afaceri nu s-a sfiit să remarce dese modificări aduse legislației românești.

Guvernul conservator, aflat la conducerea României din 1888, a introdus un nou tarif vamal în anul 1891. Motivele care au condus la schimbarea politicii vamale românești din 1886 au fost protecționismul exagerat al României față de avantajele nelegitime ale unor producători autohtoni, suprataxarea unor mărfuri pentru care nu existau corespondente pe piața internă și destabilizarea relațiilor comerciale cu alte state. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, exportul de cereale românești către Germania a înregistrat o creștere continuă¹¹. În acest context, pe 21 octombrie 1893, cele două state au parafat o convenție comercială. Față de precedentele acorduri din 1877 și 1887, statul român a reușit să-și protejeze unele ramuri industriale prin ridicarea nivelului de taxare a importurilor din Germania. În baza modelului convenției cu Germania, România și-a dorit obținerea clauzei națiunii celei mai favorizate la semnarea noilor convenții bilaterale cu alte state europene, măsură care nu ar fi supus produsele românești la un tratament diferit față de cel al altor mari exportatori europeni. Convenția a fost semnată la presiunea unor factori interni și externi, dar și pe fondul creșterii datoriei publice a României, la peste jumătate din total, față de băncile germane¹².

¹⁰ Mircea Iosa, *Comerțul exterior al României în primul deceniu al secolului al XX-lea (I)*, în *RdI*, 41, 1988, 2, p. 171; Daniela Bușă, *Politica comercială a României în sud-estul Europei. Convenții, tratate și aranjamente comerciale (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *SMIMd*, 8, 1994, p. 115-146.

¹¹ Vezi sporirea ponderii Germaniei pe piața de cereale de la gurile Dunării în Mircea Iosa, *Comerțul cerealiilor și piața de cereale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *RdI*, 42, 1989, 3, p. 247-258.

¹² „În împrejurările actuale ar fi să ne aducem un rău serviciu dacă am îndruma politica noastră tarifară în altă direcție decât aceea a Germaniei, Rusiei și Austro-Ungariei, adică dacă ne-am împotrivi curentului protecționist. Aceasta nu ne îndreptățește să credem că va trebui să copiem tarifele acestor țări. Nu, numai principiul să-l adoptăm de la dânsii, pentru rest va urma să clădim totul pe baza acestui principiu, așa cum ne vor povățui interesele noastre”, în Constantin I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și până în prezent. Relațiunile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1871-1902*, vol. 1, București, 1904,

Autoritățile de la București au încercat să evite o situație dramatică, similară celei petrecute în timpul aplicării Convenției vamale dintre România și Austro-Ungaria, când exportul unor cantități mari de cereale (principala sursă de venit a statului), la prețuri scăzute, către monarhia dualistă s-au lovit de importul masiv al unor materii prime necesare infrastructurii românești pentru care s-au plătit prețuri exorbitante. Episoade similare se vor derula până la izbucnirea Primului Război Mondial.

Modul în care erau priviți în societatea românească alogenii și atitudinea autorităților române față de investitorii străini au reprezentat un punct central de interes pentru diplomații celui de-al Doilea Reich acreditați la București. Capitalul german a cunoscut o expansiune accelerată spre Europa de Răsărit în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea. Pentru unii analiști ai „imaginii străinului în societatea română modernă”, înfățișarea străinilor în cadrul societății românești și modul de relaționare cu investitorii străini, aparent chestiuni distincte, pun pe tapet problema atitudinii românești față de implicarea elementelor alogene în economia românească¹³.

Ostilitatea manifestată față de cetățenii străini în Vechiul Regat era evidențiată de diplomații germani mai ales în privința modului în care erau priviți investitorii străini din țară și a greutăților pe care aceștia le întâmpinau din partea autorităților locale. Presa internațională semnală lipsa capitalului românesc și tinerețea statului de la gurile Dunării, care, precum Statele Unite ale Americii, ar fi trebuit să atragă investitori străini. Din păcate, autoritățile de la București duceau o politică total inversă opiniei internaționale¹⁴.

Singura categorie socială din România care dispunea de un capital substanțial era cea a latifundiarilor, dar proprietarii marilor moșii și arendașii acestora erau preocupați în principal de cheltuirea însemnatelor averi pe achiziționarea produselor de lux și pe îndelungate sejururi de studii în Occident. În opinia diplomaților acreditați de Berlin în capitala Vechiului Regat, lipsa capitalului autohton, care să-i permită României dezvoltarea și exploatarea bogățiilor naturale de care dispunea din abundență, reprezenta unul din principalele neajunsuri în calea dezvoltării țării de la gurile Dunării¹⁵.

p. 551. Interpretări în N. Sută *et alii*, *op. cit.*, p. 128-129.

¹³ Nicolae Ioniță, *Imagina societății românești în documente diplomatice germane între Independență și Răscoala de la 1907. Partea II*, în *Danubius*, 31, 2013, p. 151-193.

¹⁴ A se vedea relatări ample în *Ibidem*, p. 167-170.

¹⁵ Vezi diverse interpretări la John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Indiana University Press, Bloomington, 1982, *passim*; Lothar Maier, *Studii de modernizare a României. Între Pacea de la Adrianopol și urcarea*

„Legea Minelor”, din în anul 1895, a constituit un moment de cotitură în ceea ce privește politica României față de investitorii străini. Adoptarea acestui proiect legislativ a oferit prilejul mediului politic intern și internațional să observe diferențierile de optică ideologică în problema investițiilor străine existentă la nivelul celor două partide care se alternau la putere în România la finalul secolului al XIX-lea. Astfel, liberalii se manifestau, la nivel declarativ, ferm împotriva investițiilor cu capital străin, în timp ce conservatorii se arătau mereu mai flexibili în chestiunea amintită¹⁶.

Relatarea atașatului diplomatic german la Bacău, un târg de provincie în plină expansiune demografică, este elocventă pentru modul în care românii priveau implicarea străinilor în economia Vechiului Regat:

Firmele străine sunt invitate prin cuvinte frumoase în țară, sunt amăgite cu promisiunea că vor beneficia de facilități substanțiale și nici una din aceste promisiuni nu este respectată sau, o dată cu schimbarea Guvernului, cei nou-veniți la putere se grăbesc să aducă prejudicii întreprinzătorilor străini, sau îi lasă să dea faliment. Se mai întâmplă, adesea, ca atunci când se vede că filiala unei firme industriale străine prosperă, proprietarii concesiunii, ce a fost acordată firmei, să înceapă să-i facă acesteia tot felul de greutăți, până o aduc la faliment, și asta numai din invidie sau pentru că aici există o idee fixă și anume aceea că aceste firme vor căra în străinătate toți francii pe care i-au câștigat aici, în România. Motivul principal pentru care România nu va avea încă multă vreme o industrie puternică este faptul că guvernele, aici, se schimbă foarte des și, de aceea, orice întreprinzător nu are nici un fel de siguranță asupra viitorului afacerii sale¹⁷.

O consecință a celor relatate de viceconsulul celui de-al Doilea Reich la Bacău a constituit baza unor recomandări pe care atașații diplomați germani le-au adresat constant antreprenorilor din țara natală de a privi cu reticență investițiile în România, din cauza riscurilor pe care le prezenta instabilitatea legislativă

pe tron a lui Carol al II-lea (1829-1930), în Krista Zach (ed.), *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1998, p. 13-39; Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării: integrarea pe piață, structuri productive și infrastructura de transport (1829-1940)*, Editura Istros, Brăila, 2018, p. 281-372.

¹⁶ SANIC, Colecția Microfilme „SUA”, rola nr. 30, K.195029: Von Leyden către Hohenlohe, 15 ianuarie 1895.

¹⁷ Idem, Colecția Microfilme „Germania (RDG)”, rola nr. 83, C.538: Raport al vice-consulului german din Bacău, von Adolph, din 5 iulie 1901, adresat cancelarului von Bülow.

românească și a tendinței generale a românilor de a-i privi cu oarecare ostilitate pe cetățenii străini¹⁸.

România a devenit dependentă de importurile din Germania la finalul veacului al XIX-lea. Pentru o mai bună detaliere, vom prezenta situația celui dinamic port românesc de la finalul secolului amintit: Brăila. Dintre furnizorii externi ai Vechiului Regat, după anul 1890, Germania a fost principalul beneficiar al războiului vamal româno-austro-ungar și a înlocuit prezența prioritară a monarhiei dualiste pe piața românească. Companiile germane au dominat piața importurilor românești. Punctul culminant a fost atins în anul 1911, când 33% din aceste importuri au provenit din cel de-al Doilea Reich. Un aspect relevant îl reprezintă existența unei balanțe comerciale a României în raporturile sale de schimb cu statul german. Explicația deficitului trebuie căutată în exportul românesc pe piața germană care nu a reprezentat nici 4% din total¹⁹.

În urma analizei realizate de Emil Octavian Mocanu pentru importurile intrate în România prin intermediul portului brăilean la finalul secolului al XIX-lea și începutul anilor 1900, se poate afirma că principalele categorii de mărfuri cu o valoare mai mare, sosite din Germania în portul Brăila, erau mașini și utilaje, vehicule, produse chimice și medicamente, vopsele, ceasornicărie, jucării, produse de pielărie, arme etc. Aceste produse se remarcă „prin rigoarea cu care erau fabricate și prin modul impecabil în care funcționau, atrăgând aprecieri deosebite în întreaga lume”²⁰. Majoritatea mașinilor și utilajelor industriale, aparatelor electrice, armamentului și materialelor pentru calea ferată importate de statul român erau de proveniență germană²¹.

Tot acest excurs pregătește contextul în care au apărut și operat companiile germane de navigație pe sectorul românesc al Dunării și în bazinul pontic.

Deutsche Levante Linie a fost fondată pe 6 septembrie 1889 la Hamburg, dispunând de un capital inițial în valoare de 1,5 milioane de mărci. Casa de navigație germană și-a început serviciul cu doar patru vapoare, iar după patru

¹⁸ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol. 1, Editura Meridiane, București, 1992, *passim*; Gheorghe Iacob, *Trăsături ale modernizării*, în Gheorghe Platon (coord.), *Istoria românilor. De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, vol. 8, t. 2, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 55-56; Nicolae Ioniță, *op. cit.*, p. 151-193.

¹⁹ Mircea Iosa, *Comerțul exterior al României în primul deceniu al secolului al XX-lea (II)*, în *RdI*, 41, 1988, 3, p. 303.

²⁰ Emil Octavian Mocanu, *Portul Brăila de la regimul de porto franco la Primul Război Mondial (1836-1914)*, Editura Istros, Brăila, 2012, p. 533.

²¹ *Ibidem*, p. 532-534.

decenii deținea un parc de 30 de vapoare. Societatea avea nouă linii regulate, toate deserving porturile Levantului²². Patru itinerarii plecau din Hamburg, alte patru din portul belgian de la Anvers, iar cea de-a noua rută avea opțiunile: Newcastle, Le Havre și Bordeaux. *Deutsche Levante Linie* a efectuat curse ocazionale și între portul britanic Swansea și marele antrepozit olandez de la Rotterdam. Casa de navigație din Hamburg dispunea de o linie regulată spre porturile românești, pe un traseu care pornea din sediul principal al operațiunilor sale și ajungea în Malta, Pireu, Izmir sau Salonic, Istanbul, Burgas, Varna, Constanța, Galați și Brăila. Linia era deservită la fiecare trei săptămâni, dar în perioada iernii vapoarele nu mai intrau pe apele înghețate ale Dunării. Un itinerariu similar unea porturile românești de antrepozitul de la Anvers. Sursele contemporane, destul de lacunare la acest capitol, au păstrat amprenta unor transporturi efectuate de către compania din Hamburg. Vapoarele *Deutsche Levante Linie* au adus la Constanța, în 1903, mărfuri în cantitate de 1.327,5 tone, dintre care 739,7 tone de la Anvers, 498,8 tone de la Hamburg și 76,8 tone de la New York²³.

Fondată în același an ca *Deutsche Levante Linie*, *Deutsche Donau Linie* a operat servicii către porturile din estul Mediteranei, Africa de Nord și Marea Neagră. Compania fraților Howeldt, armatori din Kiel, s-a specializat pe transportul de persoane și mărfuri²⁴. Primele mențiuni ale activității societăților de navigație *Deutsche Levante Linie* și *Deutsche Donau Linie* datează din anul 1894.

O notă a consulatului francez din Galați către centrala din Paris, datată 19 noiembrie 1894, cuprindea mențiuni ale activității unei companii de navigație, care opera pe traseul Hamburg – Dunărea de Jos, instituind un serviciu de navigație între porturile Galați și Brăila. Conform analizei aparatului consular francez, apariția acestei societăți germane la Dunărea maritimă a intervenit pe fondul monopolului exercitat de către societatea austriacă de navigație DDSG. *Deutsche*

²² Richard Stegemann, *50 Jahre Deutsche Levante-Fahrt. 1889-1939, Deutsche Levante-Linie*, Hamburg, Selbstverlag, 1939; Hans Jürgen Witthöf, *Kurs Levante. Deutsche Linienfahrt ins östliche Mittelmeer*, Koehlers Verlagsgesellschaft, Herford, 1989; Ulrich Moennig, „*Osseendampers, Tabakhändler und „Bolschewiken“ – die Deutsche Levante-Linie und die Hamburger Definition des Orients*”, în Yavuz Köse (ed.), *Osmanen in Hamburg – eine Beziehungsgeschichte zur Zeit des Ersten Weltkrieges*, Hamburg University Press, 2016, p. 111-134.

²³ G. Christodorescu, *Portul Constanța. Mișcarea comercială și maritimă în anul 1903*, Tipografia „Ovidiu” G. Vurlis, Constanța, 1905, p. 206-207.

²⁴ AMAE, *Problema 68, Volumul Germania 1887-1944*, f. n., Corespondență Ministerul Finanțelor, al Lucrărilor Publice și de Externe, pe tema solicitării de înființare a societății germane.

Levante Linie a operat pe traseul Galați – Brăila dispunând de două bastimente, „Augusta Victoria” și „Friese”, ambele fiind construite în anul 1894 la Anvers. Armatorii Sartori și Berger din orașul Kiel au fost proprietarii acestor vase. Tarifele practicate de compania *Deutsche Levante Linie* erau similare cu cele ale austriecilor de la DDSG²⁵.

În toamna anului 1894, casa de navigație *Deutsche Donau Linie* își desfășura activitatea în porturile românești Brăila, Galați și Sulina. Sursele documentare menționează, în aprilie 1896, pe un anume „Irke” drept director al societății, pentru România, dispunând de un birou în portul Brăila. Pe 27 aprilie 1896, directorul sucursalei românești l-a însărcinat pe S. Klaar cu administrarea biroului companiei germane din Tulcea. La finele anului 1896, societatea deținea un birou la Galați pe Strada Portului nr. 32, iar în decembrie același an a solicitat autorităților de resort aprobarea pentru instalarea unui debarcader în fața biroului său. Mai notăm faptul că printr-o altă adresă Comandamentul Flotei de la Galați și-a exprimat avizul favorabil pentru solicitarea companiei germane²⁶.

Încheierea Marelui Război și semnarea Tratatelor de Pace de la Paris în anii 1919 și 1920 au produs mutații semnificative la nivelul hărții politice și a axelor comerciale internaționale. În noul context al Sistemului de la Versailles se înscrie și activitatea companiilor de navigație ale statelor combatante în prima conflagrație mondială. Conform prevederilor tratatelor încheiate după terminarea ostilităților militare, mare parte din flotele marinei civile a statelor învinse a intrat în componența unor societăți de navigație „patronate” de interesele politico-economice ale statelor al căror drapel îl arborau pe catargul propriilor nave²⁷.

Activitatea casei de navigație *Deutsche Levante Linie* a fost încredințată, pe rând, societăților *Agențiilor Maritime Unite pentru Dunăre și Marea Neagră S.A.* și agenției de navigație *George Besi și Fii*, cu sucursale în porturile Brăila, Galați și

²⁵ SANIC, Colecția Microfilme Franța, rola 106, c. 248-250.

²⁶ AMAE, *Problema 68, Volumul Germania 1887-1944*, f. n.

²⁷ Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării: Diplomatie, suveranitate, cooperare internațională*, Editura Pax Aura Mundi, Galați, 2002; Carmen Atanasiu, *Problema suveranității României la Dunăre și „Navigația Fluvială Română” (1919-1945)*, Editura „NELMACO”, București, 2003; Arthur Tuluș, *Cereri și intenții interbelice de aderare ale unor state la Comisia Europeană a Dunării*, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*, seria Istorie, 8, 2009, p. 89-102; Constantin Ardeleanu, *The European Commission of the Danube, 1856-1948: An Experiment in International Administration*, Brill, Leiden-Boston, 2020.

Constanța, conform unei note adresate Comisiei Europene a Dunării la 25 august 1921 de către noul beneficiar²⁸.

Societatea germană de navigație *Bayerischer Lloyd (Lloyd Bavarez)* a fost fondată în anul 1911 și a dispus de un capital de aproximativ 4 milioane mărci, divizat între mai multe firme private industriale și comerciale, precum *Deutsche Bank* (bancă a statului german). La capitalul companiei au participat două mari grupuri de interese din Germania: pe de o parte erau societățile de petrol, care sperau să-și consolideze pozițiile pe piața germană cu ajutorul importurilor de țiței din România, iar de cealaltă parte, se afla marea industrie din Bavaria, în special industria fierului, care găsea un mijloc de transport pentru exporturile sale în zona Balcanilor²⁹.

Societatea germană de navigație *Bayerischer Lloyd* a început să opereze în porturile românești în preajma primei conflagrații mondiale. Prezența companiei germane în arealul gurilor Dunării demonstrează schimbarea opticii comerciale a cabinetului de la Berlin față de transporturile sale pe Dunăre, dar și o pregătire pentru iminentul război ce se lăsa încă așteptat. Cel de-al Doilea Reich, Austro-Ungaria și Vechiul Regat al României se aflau de aceeași parte a baricadei, fiind parte integrantă din aceeași alianță politico-militară (Puterile Centrale) și deși Germania cunoștea divergențele româno-ungare în problema românilor transilvăneni, constatăm că toate aceste chestiuni arzătoare de pe agenda celor trei cancelarii nu au împiedicat autoritățile de la Berlin să negocieze cu omologii de la București, fără consultarea Vienei. Documentele păstrate la Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României din București indică luna ianuarie a anului 1913 drept momentul inițial al demarării negocierilor dintre casa de navigație *Bayerischer Lloyd* și autoritățile române³⁰. La Munchen, pe 11 noiembrie 1913, a avut loc o întrunire între Nicolae P. Ștefănescu, directorul societății care dispunea de capitalul statului român (*Navigația Fluvială Română – NFR*), și consilierul ministerial von Meinel, membru delegat al Guvernului Bavarez în consiliul de administrație al *Bayerischer Lloyd*³¹. În cadrul discuțiilor, reprezentantul părții

²⁸ SJAN Galați, Fond Comisia Europeană a Dunării, Secretariatul General 1929-1939, vol. 316, f. 15.

²⁹ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Brăila*, an II, nr. 20 și 21, mai-iunie 1913, Brăila, 1913, p. 727.

³⁰ AMAE, *Problema 68, Volumul Germania 1887-1944*, f. n., Notă privind întâlnirea autorităților române cu cele germane referitor la înființarea Lloyd-ului Bavarez.

³¹ *Ibidem*.

germane și-a exprimat încrederea că o cooperare între NFR și noua societate germană de navigație putea oferi beneficii intereselor economice ale ambelor state. Dincolo de acest aspect economic unanim acceptat, von Meinel a sugerat că cele două părți trebuie să manifeste discreție în realizarea unor înțelegeri, întrucât diplomația din Ballplätz urmărea cu atenție mișcările efectuate de Guvernul Bavarez pentru cooperarea cu România și stăruia pentru deturnarea demersurilor parteneriatului româno-german³².

Primele vase ale societății de navigație *Bayerischer Lloyd* au început să ancoreze în portul Brăila încă din toamna anului 1913 și au fost utilizate de către casele comerciale germane pentru a transporta produsele petroliere românești și porumbul recoltat în hinterlandul danubian. Totodată, factorii de decizie din cadrul companiei au vizat extinderea exporturilor germane în porturile Mării Negre³³.

Companiile de navigație au încercat să-și reia activitatea firească pe Dunăre la finalul Primului Război Mondial. Printre acestea se număra și *Bayerischer Lloyd*. Primele demersuri în acest sens datează din 24 martie 1920, când *Societatea Anonimă Industrial Agency Co. Ltd* a solicitat Ministerului Afacerilor Străine de la București aprobările și autorizările necesare pentru ca vasele societății germane *Lloyd Bavarez* să poată opera în porturile românești. Societatea Anonimă importa diverse materiale și mașini pentru industria petrolieră și a înlesnit demersurile cu societatea *Lloyd Bavarez*, reprezentată de inginerul Paul Moller din Regensburg, pentru încheierea unei convenții cu *Societatea Anonimă Română de Navigație pe Dunăre* (SRD) în vederea asigurării continuității transporturilor „dintre susul și josul Dunării”³⁴. Acordul avea rolul de a crea un climat favorabil importurilor de materiale siderurgice care urmau a fi aduse în România cu ajutorul șlepurilor și remorcherelor companiei *Lloyd Bavarez*, iar, ulterior, acestea să transporte diverse mărfuri disponibile pe piețele balcanice înapoi către Germania³⁵.

Poate că navele acestor companii nu au fost la fel de numeroase precum ale unor societăți mult mai cunoscute care au operat pe apele Dunării sau în bazinul Mării Negre, dar și prin intermediul lor s-a reușit conectarea spațiului românesc cu restul lumii. În principal, societățile germane prezentate au fost doar companii regionale preocupate de transportul pasagerilor, corespondenței și a intereselor

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, Corespondență Ministerul Finanțelor, al Lucrărilor Publice și de Externe, pe tema solicitării de înființare a societății germane.

³⁵ *Ibidem.*

imperiale ale celui de-al Doilea Reich. Dintr-o altă perspectivă, un alt resort trebuie să fi ținut de progresele înregistrate pe fondul celei de a doua faze a revoluției industriale, vizibil prin integrarea Dunării în rutele tot mai multor companii de navigație după terminarea Războiului Crimeii. În linii mari, aceste companii sunt importante pentru statele pe care le reprezintă, fiind susținute prin privilegii, subvenții și diverse scutiri de taxe. Asemenea case de navigație nu au reușit să devină la fel de puternice precum societățile controlate de la Viena, Sankt Petersburg, Londra și Paris, demonstrând că, deși sunt portdrapelul intereselor statului reprezentat, extinderea dorințelor acestuia a fost stopată de resursele comerciale exploatate, de mișcarea pieței și, în principal, de gradul secundar de interes pe care-l constituia regiunea gurilor Dunării pentru cabinetul de la Berlin.

*GERMAN NAVIGATION COMPANIES ON
THE DANUBE AND THE BLACK SEA*

(Abstract)

For the economic and business historians, the Russian – Turkish Peace of Adrianople (1829) marks the true beginning of market competition on the Danubian hinterland. During the 19th century and the first half of the next one, the Danubian and the Northern Black Sea areas were the largest markets for grain in Europe. Using the above-mentioned hypothesis, this paper analyses the main aspects related to the rivalry between the Great Powers and the German company in the battle of integration in the international grain deposit-ports. This rivalry contributed to the establishment of the Deutsche Levante Linie navigation house which competed with other foreign companies. In addition to the economic benefits achieved with its shipping activities, the German company had access to detailed information on various aspects of the Romanian ports. At the end of the first part of the 20th century, the Romanian cereals trade that ruled for a century lost its ground with respect to oil trade. The relevant references used in this paper (bibliographies, statistical publications and scripts) are from The National Archives of Romania, Galați Branch, The European Commission of the Danube Fund and the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

REVOLTA DIN SASUN ȘI MASACRELE ARMENILOR DIN 1894

Remus TANASĂ¹

Cuvinte cheie: Turcia, diplomatie europeană, armeni, kurzi, Anatolia de Est

Keywords: Turkey, European diplomacy, Armenians, Kurds, Eastern Anatolia

În 1894, în regiunea Sasun din sud-estul Anatóliei, populația majoritară de origine armeană a fost supusă unor serii de masacre duse la îndeplinire de autoritățile otomane. La o analiză atentă a circumstanțelor ce au contribuit la declanșarea masacrelor, se va descoperi că ingredientele existau deja din 1875-1876, când, în Balcani, au avut loc insurecții anti-otomane, ce s-au soldat, de asemenea, cu masacre. A fost vorba tot despre subordonarea politică și civică a populațiilor non-otomane, dar, mai exact, de existența unui sistem de taxare dublă². Armenii erau obligați să-și achite taxele atât reprezentanților oficiali ai guvernului, cât și tribut căpeteniilor locale ale kurzilor. Revolta armenilor din Sasun a fost precedată cu aproximativ două decenii de cele din Herțegovina, Bosnia și Muntenegru, ale căror populații erau supuse unui sistem de taxare similar³. Spre deosebire de Balcani, în Anatólia, Înalta Poartă nu avea de gând să accepte vreo mediere care să depășească dimensiunea pur declarativă. Însă, mai important pentru soarta

¹ Academia Română, filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² Lord Kinross, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Morrow Quill Paperbacks, New York, 1977, p. 557-558; Nadir Ozbek, *The Politics of Taxation and the “Armenian Question” during the Late Ottoman Empire, 1876-1908*, în *Comparative Studies in Society and History*, 54, 2012, 4, p. 774.

³ Vahakan N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Bergham Books, New York, 2008, p. 114.

populațiilor de la granițele estice ale Turciei, în anii '90 ai veacului al XIX-lea, Înalta Poartă nu a fost nevoită să cedeze teritorii ca rezultat al pierderii vreunui război.

Incapacitatea autorităților otomane de a controla eficient teritoriul, în special cel periferic, a constituit un motiv și pentru ca agitațiile anti-otomane încurajate din exterior să prindă teren în rândul localnicilor non-musulmani. Dacă în cazul Balcanilor, Rusia țaristă s-a remarcat în a stimula insubordonarea și eventual forțarea obținerii autonomiei sau independenței, în cazul armenilor din Sasun, Rusia nu a mai fost la fel de binevoitoare cu năzuințele acestora⁴. De fapt, Rusia chiar a susținut Turcia otomană în momentul în care puterile europene făceau presiuni pentru a se găsi vinovații masacrelor⁵. Cu toate că atrocitățile otomanilor au stârnit proteste internaționale atât în cazul Balcanilor (a se vedea reacția William Gladstone în privința bulgarilor), cât și în cel al Sasunului⁶, masacrul armenilor nu s-a soldat cu vreo măsură concretă împotriva Turciei. Motivul trebuie căutat în succesul repurtat de propaganda otomană, ce a încercat și reușit la momentul respectiv să dea vina pe triburile kurde și pe revoluționarii armeni⁷, disculpând guvernul otoman și transformând masacrele într-o chestiune de politică internă otomană, orice acțiune militară împotriva Turciei fiind contrară dreptului internațional.

Este de ajuns să amintim că, deși Marea Britanie își lua angajamentul prin articolul 61 să vegheze asupra siguranței armenilor, principala preocupare a politicii externe a fost să protejeze India de expansiunea rusească din Asia centrală⁸. Pentru aceasta, Marea Britanie avea nevoie să întărească actorii regionali ce se opuneau Rusiei, astfel că în privința Imperiului Otoman, mai precis a granițelor orientale ale acestuia, Marea Britanie miza pe cartea integrității teritoriale și cea a controlului teritoriului periferic de către guvernul otoman. În consecință, reformele administrative otomane au fost susținute de către britanici atât timp cât erau în favoarea guvernului central; în fața dezordinii, singura opțiune validă pentru

⁴ Gerald David Clayton, *The Armenians and Salisbury's New Line on the Straits*, în Gerald David Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, University of London Press, Londra, 1971, p. 184-185.

⁵ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, p. 119.

⁶ *Ibidem*, p. 116-119.

⁷ Michelle Tusan, *Hamidian Massacres and the Media*, în Michelle Tusan, *The British Empire and the Armenian Genocide. Humanitarianism and Imperial Politics from Gladstone to Churchill*, Tauris, Londra, 2017, p. 57-89.

⁸ Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for Armenians in eastern Anatolia 1877-1897*, Turkish Historical Society Printing House, 2000, p. 45.

britanici era menținerea status-quo-ului, astfel că armenii otomani nu au primit prea mult suport concret⁹.

Cât despre cealaltă mare putere interesată direct în zonă, Rusia¹⁰, aceasta s-a folosit de „chestiunea armeană” pentru a-și atinge obiectivele de etapă. Merită pomenit că în regiunile Kars, Ardahan, Artvim și Batum cedate Rusiei în urma tratatului de la Berlin, cu o singură excepție, nu s-a înregistrat nici o strămutare serioasă de populație armeană, rușii preferând fie a muta cazaci, fie turci¹¹.

Jean Jaurès avea dreptate când, în 1896, afirma că „de doi ani, peste 100000 de oameni au fost masacrați, violați, torturați într-o țară căreia Europa, prin cea mai solemnă semnătură, îi promisese în urmă cu optsprezece ani protecție și securitate. Și nu a existat nici un guvern care să fi vrut sau să fi putut să-și respecte acest angajament sfânt”¹².

Cei mai mulți dintre istoricii armeni sunt de părere că masacrul din Sasun constituie punctul de început pentru ceea ce avea să urmeze în timpul Primului Război Mondial, adică genocidul la care au fost supuși armenii otomani¹³. Violența autorităților nu ar fi decât reacția unui regim muribund nemulțumit de desfășurarea modernității – principiului naționalităților –, neputința de a controla teritoriul periferic¹⁴, în special cel locuit și de triburile kurde, incapacitatea de a oferi un nivel minim de trai populațiilor musulmane din Anatolia; armenii au constituit un țăp ispășitor pentru a distra energiile emergente cu tendință reformistă din Imperiu, astfel că regimul i-a sacrificat de dragul unei imposibile întoarceri în timp,

⁹ J. A. R. Marriott, *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy*, Clarendon Press, Oxford, 1917, p. 97.

¹⁰ Gaidz Minassian, *Visul spulberat al armenilor. 1915*, Editura Humanitas, București, 2017, p. 161-163.

¹¹ Candan Badem, „Forty Years of Black Days”? *The Russian Administration of Kars, Ardahan, and Batum, 1878–1918*, în Lucien J. Frary, Mara Kozelsky (eds.), *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2014, p. 221-350.

¹² Jean Jaurès, *Fait nouveau*, în *La Dépêche. Journal de la Démocratie* (Toulouse), nr. 10312 din 7 noiembrie 1896, anul 27, p. 1.

¹³ James J. Reid, *Total War, the Annihilation Ethic and the Armenian Genocide, 1870-1918*, în Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times (vol. 2), Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Macmillan, New York, 1997, p. 37.

¹⁴ Nilay Özok-Gündoğan, *Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-70*, în *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East*, 34, 2014, 1, p. 165.

la sistemul milleturilor și la ascendentul anumitor categorii de supuși asupra altora, în speță a musulmanilor față de non-musulmani¹⁵.

Ipoteza conform căreia masacrul de la Sasun ar fi fost o reacție la provocările armenilor nu se susținea prea temeinic din câteva motive: slaba organizare politică a armenilor otomani, care nu dețineau nici resurse însemnate pentru a fi întrebuițate activ, nici sprijinul financiar și logistic al marilor puteri și nici măcar sprijinul majorității comunității armenesti¹⁶. Poate mai important ar fi de menționat că ziarele epocii sau diplomații europeni nu au înregistrat evenimentele ca încercări serioase de subminare a autorităților otomane¹⁷. Ipoteza provocărilor armenesti a revenit public în anii '80 ai secolului trecut, în urma publicării cărții lui Stanford Shaw și Ezel Kural Shaw din 1977¹⁸.

În privința evenimentelor din Sasun există două versiuni referitoare la cauze și la consecințele asupra populației armenesti din zonă. Cele două versiuni indică vinovatul ca fiind în tabără opusă sau, dacă nu vinovatul, măcar, provocarea să vină dinspre cealaltă tabără: fie tentativa armenescă de a-și obține autonomia sau de a nu mai plăti taxe, fie demersul otoman de a-i controla și mai abitir pe armeni.

În primul caz, ar fi vorba despre revoluționarii armeni din partidul Hanceak¹⁹, care ar fi accentuat starea de nemulțumire și ar fi instigat la activități de subminare a bunei conviețuirii. Este adevărat că membrii acestui partid încercau să instige la răscoală și insubordonare, doar că numărul lor era redus, iar aderența armenilor de rând a fost una minimală; poate că ar fi mai important de precizat că „buna conviețuire” ținea de relațiile de putere dintre turci, kurzi și armeni, cei din urmă fiind cei mai defavorizați în această ecuație²⁰. Sursa primară pe care s-a constituit propagandistic și istoriografic²¹ această versiune este raportul întocmit de comandantul armatei a IV-a otomane, Mehmed Zeki pașa, conform căruia, trupele otomane ar fi oprit revolta armenilor și „mâncare, îmbrăcăminte și toate felurile de

¹⁵ Marcello Flores, *Il genocidio degli armeni*, Mulino, Bologna, 2006, p. 47.

¹⁶ Owen Miller, *Rethinking the Violence in the Sasun Mountains (1893-1984)*, în *Études arméniennes contemporaines*, 10, 2018, p. 98-99.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (2 volume), Cambridge University Press, Cambridge, 1976-1977.

¹⁹ Louise Nalbandian, *The Armenian revolutionary movement. The development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963, p. 121.

²⁰ Robert Melson, *A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896*, în *Comparative Studies in Society and History*, 24, 1982, 3, p. 481-509.

²¹ Owen Miller, *op. cit.*, p. 97.

ajutor [bazat] pe principii umanitare și islamice au fost asigurate”²². Problema cu acest raport este că exagerează cauzele, dar, mai important, omite orice precizare referitoare la victimele civile și la atitudinea genocidară a soldaților otomani.

În cea de-a doua versiune, otomanii alături de kurzi ar fi dorit să potolească gândurile armenilor de autonomie și, eventual, să îi disperseze alungându-i spre alte zone ale imperiului sau măcar să îi mute din zona montană înspre cea de câmpie, unde ar fi putut fi controlați mai lesne, atât pentru colectarea taxelor, cât și pentru activitățile organizatorice. Versiunea se bazează pe însemnările lui Hammond Smith Shipley, un oficial diplomatic britanic ce a făcut parte din Comisia de Investigații a evenimentelor din regiunea Sasun; după ce a petrecut șase luni pe teren, acesta a concluzionat că locuitorii zonei „au fost masacrați fără distincție de vârstă sau sex”²³ de către armata otomană. Observațiile diplomatului britanic sunt diferite de cele ale oficialilor otomani, care, după cum am menționat, au mers pe versiunea complotului armenesc, însă se potrivesc destul de mult cu însemnările italiene, nord-americane, britanice, franceze sau rusești, fie că avem în vedere rapoartele consulare, documentele misionarilor, investigațiile jurnalistice, jurnalele de călătorie sau memoriile vorbitorilor de armeană. H. S. Shipley concluzionează că ceea ce s-a întâmplat în Sasun nu a fost suprimarea unui început de revoltă, ci o tentativă de exterminare a două districte din munții Sasun²⁴.

Interpretările istoriografice ale celor două versiuni sunt de acord asupra existenței laturii propagandistice, istoricii favorabili variantei complotului armenesc susținând că evenimentele au fost exagerate și deformate intenționat de mașina de propagandă a revoluționarilor armeni²⁵, pe când istoricii favorabili variantei planului genocidar otoman consideră că statul turc a încercat și, în bună măsură, a reușit să mușamalizeze faptele, lansând ipoteza subminării și minimalizând numărul și natura victimelor²⁶.

Violența din Sasun trebuie înțeleasă și analizată prin prisma efortului otoman de a centraliza și controla teritoriul imperiului, cu mențiunea că centralizarea zonelor muntoase a fost mai dificilă de realizat, motiv pentru care acțiunile întreprinse au fost mai ferme. Pentru locuitorii Anatoliei Orientale din

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Justin McCarthy, Ömer Turan, Cemalettin Taşkiran, *Sasun The History of an 1890's Armenian Revolt*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2014, p. 193-194.

²⁶ Vahakan N. Dadrian, *1894 Sassoun Massacre: A Juncture in the Escalation of the Turko-Armenian Conflict*, în *Armenian Review*, 47, 2001, 1-2, p. 5-39.

zonele muntoase, efortul centralizator a fost perceput aproape ca o nouă încercare de cucerire, ce s-a realizat prin câteva metode bine definite: serviciul militar obligatoriu, taxarea și antagonizarea inter-etnică²⁷.

Pentru a încerca să deslușim evenimentele tragice din zona Sasunului trebuie să avem în vedere câteva elemente de ordin geografic și demografic. În primul rând, este vorba despre o zonă montană, în care controlul administrativ al teritoriului a fost slab sau inexistent din partea otomanilor²⁸. Dacă până în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea otomanii nu au bifat acest aspect, a fost căutată cooperarea triburilor kurde din zonă. Plătind tribut acestora²⁹, s-a instaurat un sistem de protecție ce înlocuia securitatea pe care ar fi trebuit să o asigure statul otoman. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, statul otoman începea să ajungă înspre vârful munților din zonă, aducând cu sine și sistemul de taxare³⁰. Însă, triburile kurde din zonă nu erau mulțumite de faptul că satele locuite de armeni urmau să nu le mai plătească tributul, astfel că, acolo unde au avut posibilitatea, și-au impus și propria taxare, care nu era altceva decât o taxă de protecție, căci, dacă nu era plătită, repercusiunile nu se lăsau îndelung așteptate, fie că a fost vorba despre violențe și crime, violuri, incendieri sau furturi de animale³¹.

Important de menționat este și că în zonă existau mai multe triburi kurde care și-au împărțit zonele de influență, deci și satele de unde percepeau tributul. Însă, nu era ieșit din comun ca ei să încerce să taxeze și sate care teoretic ar fi trebuit să plătească altui trib, astfel că se ajungea în situația de a fi nevoiți să plătească din nou, după ce în prealabil plățiseră taxa unui alt trib.

Pentru a sintetiza cele de mai sus, am putea spune că, în mare parte, drama armenilor a fost cauzată de reformele avansate de modernitate, care au destabilizat o societate legitimată religios și fundamentată pe dreptul de cucerire cu intenția de a creiona o societate bazată pe norme universale³².

²⁷ Owen Miller, *op. cit.*, p. 104.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985, p. 71.

²⁹ Owen Miller, *op. cit.*, p. 105.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Janet Klein, *Conflict and Collaboration: Rethinking Kurdish-Armenian Relations in the Hamidian Period (1876-1909)*, în *International Journal of Turkish Studies*, 13, 2007, 1-2, p. 153-166.

³² Stephan H. Astourian, *The Silence of the Land. Agrarian Relations, Ethnicity and Power*, în Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek, Norman M. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 57.

În anii '90, Tahsin Pașa³³ a decis urcarea trupelor auxiliare recent formate din membrii triburilor kurde (în zona Sasunului, formate îndeosebi din triburile Bekiran, Reşkotan și Badikan³⁴) pentru a reduce autonomia locuitorilor din această zonă montană. Când aceste trupe auxiliare au ajuns, atitudinea și gesturile lor nu erau doar cele ale reprezentanților autorităților otomane centrale, ci și cele de membri de trib³⁵, astfel că nu a durat mult până când au luat naștere animozități, ce au fost descrise de Tahsin Pașa drept o rebeliune organizată împotriva statului. Această opinie a stat la baza ordinelor trimise de la centru de a anihila „bandiții” într-un mod care să stârneasă panică printre localnici și care, între august și septembrie 1894, au cauzat intervenția nemăsurată a trupelor ce acționau în zonă³⁶.

O altă cauză directă a evenimentelor din toamna anului 1894 este legată de refuzul celor din satul Talori, tot din zona munților Sasun, din 1893, de a preda kurzilor un revoluționar armean ce era găzduit în satul respectiv și care a fost acuzat de kurzi de agitație și complot anti-kurd. Refuzul armenilor din Talori de a-l preda a dus la conflict armat cu triburile kurde, ceea ce a dus în cele din urmă la mutarea în zonă a unui batalion otoman ce avea ca obiectiv calmarea situației. Apariția armatei otomane i-a determinat pe armenii din diferitele sate din Sasun să se întrunească și să decidă înarmarea și aprovizionarea cu muniție de război și, în special, cu praf de pușcă. Această activitate nu a trecut neobservată și, același Tahsin Pașa raporta la 16 aprilie 1894 că armenii „se organizau precum comitetele bulgare”³⁷.

Deși violențele au cuprins aproape toată zona muntoasă a Sasunului, centrul a fost reprezentat de satele din valea Kavar, îndeosebi satele Gelîguzan, Shenik și Semal. Trebuie menționat că satele văii Kavar erau considerate a fi cele mai bogate din Sasun, în principal deoarece aprovizionau orașul Muș, capitala provinciei otomane cu același nume, cu produse rezultate în urma creșterii animalelor. Pentru a combate furtul vitelor și oilor și pentru a nu periclita circuitul economic în care

³³ Hasan Tahsin Pașa a fost numit guvernator al provinciei Bitlis în 1891, acesta folosindu-se de poziție în folosul propriu, amenințând cu repercusiuni violente și închisoare armenii bogați care nu i-ar fi plătit lui o taxă specială, închizându-i pe mulți dintre cei care au protestat împotriva acestei forme de corupție. Frank Scudamore, *A Sheaf of Memories*, T. F. Unwin, New York, 1925, p. 145.

³⁴ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁵ Raymond Kevorkian, *The Armenian Population of Sassoun and the Demographic Consequences of the 1894 Massacres*, în *Armenian Review*, 47, 2001, 1-2, p. 50.

³⁶ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁷ Haluk Selvi, *Armenian Question: from the First World War to the Treaty of Lausanne*, Sakarya University, Sakarya, 2007, p. 41.

erau implicați, mulți dintre sătenii acestei văi purtau arme, spre deosebire de armenii din celelalte zone ale Sasunului.

Satele văii Kavar plăteau tribut unui număr de cinci triburi kurde³⁸. În iunie 1894, când tribul Bekiran colecta tributul, două companii otomane din regimentul 31 Muş au ajuns în munții Sasunului, cu misiunea de a merge spre satul Talori pentru a menține pacea³⁹.

La sfârșitul lunii iulie au dispărut câteva vaci și oi din satele Shenik și Semal, suspiecții fiind grupurile de nomazi care tranzitau zona în funcție de anotimp. Menționăm că aceste grupuri erau de obicei compuse din kurzii ce nu aparțineau triburilor hegemonice din zonă. Sătenii celor două sate s-au organizat pentru a recupera animalele, atacând grupurile de nomazi și ucigând câțiva dintre aceștia. Nomazii s-au plâns trupelor otomane, care au decis să ducă trupurile celor uciși în orașul Muş. La vederea acestora, printre locuitorii musulmani ai Muşului a început să circule zvonul că armenii din Sasun s-au răsculat și au ucis musulmanii pe care i-au întâlnit în cale. Din nou Tahsin Paşa a raportat că bandiții armeni din munți s-au răsculat⁴⁰, ceea ce a determinat guvernul otoman să emită o serie de ordine pentru a-i astâmpăra și pedepsi pe făptași⁴¹, ordine interpretate ulterior într-un mod extrem.

La jumătatea lunii august, tribul Bekiran, aliat al grupului de nomazi tras la răspundere de armeni pentru furtul de animale, a atacat cele două sate răsculate. Sătenii din Geliguzan, localitate aflată la două ore distanță, au venit în ajutorul celor din Shenik și Semal. După trei zile de lupte indecise, tribul Bekiran a cerut ajutorul armatei otomane, ce s-a implicat inițial furnizând armament kurzilor, iar ulterior participând activ, îmbrăcându-se în nomazi și alăturându-se șarjelor kurzilor⁴². Implicarea armatei otomane a determinat fuga locuitorilor armeni spre vârful munților și o stare generalizată de haos⁴³. În orice caz, forțele combinate otomano-kurde au învins oponenții armeni, urmând o perioadă în care au fost uciși civili și combatanți în mod nediscriminat. Mărturiile supraviețuitorilor și observațiile celor care au trimis rapoarte de la fața locului indică armata otomană ca principal făptaș, iar numărul victimelor armenesci între 10.000 și 15.000⁴⁴.

³⁸ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁹ *Ibidem*, p. 101.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 104.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁴ Raymond Kevorkian, *op. cit.*, p. 53.

Activitatea organizatorică și de rezistență a armenilor din satele Sasunului, adesea definite ca „revolta din Sasun”, constituie deopotrivă un prim model funcțional de împotrivire față de proiectul centralizator al regimului sultanului Abdul Hamid al II-lea și un caz concret de reacție militară excesivă, un prim semnal pentru ceea ce avea să urmeze în timpul Primului Război Mondial pentru armenii otomani. Masacrul a durat 24 de zile, între 18 august și 24 septembrie 1894, și, conform vice-consulului britanic Cecil M. Hallward, în acele zile au pierit locuitorii a 24 de sate⁴⁵ din cele aproximativ cele 72 de localități armenesti din Sasun.

Sultanul Abdul Hamid al II-lea a aprobat crearea unei Comisii Anatiene de Investigație pentru a răspunde plângerilor diplomatice venite din partea marilor puteri, cu obiectivul de a face lumină asupra evenimentelor. Comisia a ajuns la concluzia falsificată⁴⁶ că armenii s-au făcut responsabili pentru intervenția armatei otomane și că numărul civililor care și-au pierdut viața nu ar fi sugerat un plan premediat sau o acțiune excesivă, cu alte cuvinte, falsificând numărul civililor uciși.

Comisarii europeni atașați Comisiei nu au fost de acord cu concluziile oficiale, prezentând un raport comun și mărturii individuale, ce indicau că numărul celor uciși era mai mare decât cel indicat de Comisia sultanului și că brutalitatea intervenției armatei otomane nu a fost justificată; în plus, au adăugat că autoritățile otomane le-au zădărnicit investigațiile, prin șicane diplomatice și chiar violări de domiciliu⁴⁷. Același vice-consul britanic Hallward concluziona în paginile propriului raport⁴⁸ că nu a exista vreo insurecție și că sătenii doar s-au apărat împotriva kurzilor, iar intervenția otomano-kurdă a fost caracterizat de barbarii ce astăzi ar fi considerate crime împotriva umanității.

În cele din urmă, sultanul a reușit să tergiverseze chestiunea într-atât încât singura inițiativă palpabilă a fost proiectul de Reformă din Mai 1895⁴⁹ înaintat de marile puteri și care nu a fost vreodată implementat⁵⁰. După cum admit cei mai mulți dintre istorici, articolul 61 al tratatului de la Berlin (1878) a pus pe agenda internațională „chestiunea armeană” și a atras atenția asupra sorții armenilor otomani, în special asupra celor din Anatolia orientală⁵¹. O concluzie ce-ar putea fi

⁴⁵ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 117.

⁴⁶ Michelle Tusan, *op. cit.*, p. 63

⁴⁷ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 118.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ Jeremy Salt, *Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-96*, în *Middle Eastern Studies*, 26, 1990, 3, p. 308-328.

⁵⁰ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 119.

⁵¹ Marcello Flores, *op. cit.*, p. 30-36.

trasă este că articolul în cauză al tratatului de la Berlin s-a dorit a fi o promisiune diplomatică pentru armeni, o obligație pentru Poartă și o responsabilitate pentru marile puteri europene. Evenimentele ulterioare au dovedit că principalii actori europeni nu doar că s-au achitat deficitar de responsabilitate, ba chiar au permis Porții să acționeze discreționar și opresiv, toate acestea pe fondul rivalităților dintre marile puteri⁵².

THE SASUN REBELLION AND THE ARMENIANS' MASSACRES OF 1894

(Abstract)

Most of the Armenian historians believe that the Sasun massacre represents the starting point of what came next during First World War, namely the genocide to which the Ottoman Armenians were subjected. The authorities' violence marks the reaction of a dying regime, discontent with the unfolding of modernity – the principle of nationalities – , with the hopelessness of controlling the outer territory, especially the one inhabited also by Kurd tribes and with the incapacity of offering a minimum standard of living to the Muslim populations from Anatolia.

The Armenians have been deemed a scapegoat to distract the empire's reformist emerging forces, hence the regime has sacrificed them for an impossible return in time, not being possible to go back to the times of the millet system and to the cusp of certain subjects ruling over others, specifically Muslims ruling non-Muslims.

⁵² Owen Miller, *op. cit.*, p. 122.

PREZENȚE REGALE LA TÂRGU-NEAMȚ

Renata-Gabriela BUZĂU¹

Cuvinte cheie: *Dinastia Hohenzollern-Sigmaringen, vizite regale, mănăstiri, județul Neamț*

Keywords: *Hohenzollern-Sigmaringen Dynasty, royal visits, monasteries, Neamț County*

Introducere

Membrii dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen au reușit să-și câștige admirația poporului român în ciuda originii străine pe care o aveau. Acest lucru s-a datorat respectului pe care reprezentanții Casei Regale a României l-au manifestat față de neamul românesc, de religia și istoria țării. Mai mult decât atât, în vremuri de restriște, legătura creată între națiune și suveranii săi a devenit indisolubilă, mărturie în acest sens fiind eforturile depuse de regii români de a consolida și de a desăvârși ceea ce se clădise până la instaurarea instituției monarhice.

Din dorința de a cunoaște statul al cărui destin l-a preluat și de a stabili un contact direct cu supușii, Familia Regală a vizitat, de-a lungul timpului, regiunile istorice ale României, preferința pentru zona Moldovei nefiind exagerată. Meleagurile nemțene nu au fost ocolite de călătoriile principilor și regilor români. Necesitatea cunoașterii realităților economice, culturale și religioase ale Ținutului Neamț a impus organizarea unor vizite oficiale, în timp ce dorința de a identifica aspectele reprezentative pentru specificul național a determinat deplasări mai puțin protocolare.

Despre prezența regalității la Târgu-Neamț s-a scris sporadic în cadrul unor lucrări mai ample ce acopereau relațiile dinastiei cu această regiune moldavă. Din acest motiv, în lucrarea de față ne propunem să urmărim itinerariul parcurs de

¹ Complexul Muzeal Național Neamț – Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț, TÂRGU-NEAMȚ.

suveranii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în prima jumătate a secolului al XX-lea în zona de nord-est a județului Neamț, în vederea completării studiilor similare care au fost realizate până în prezent.

Sursele primare legate de această temă sunt relativ puține, însă ele compensează prin valoarea istorică a informațiilor pe care ni le oferă², în timp ce sursele secundare³ și mărturiile vizuale inedite completează baza documentară a acestui articol.

Cel care a inițiat primele vizite în Ținutul Neamț a fost Principele și, ulterior, Regele Carol I, exemplul lui fiind urmat, la începutul secolului al XX-lea, de succesorii săi, Ferdinand și Maria⁴. Un motiv întemeiat care justifică deplasările princiare și regale în această zonă a țării îl constituia existența Domeniului Coroanei de la Bicaz. Micul oraș de provincie a fost, până la secularizarea averilor mănăstirești, proprietate a mănăstirii pământene Bisericieni⁵. Prin legea din 10/22 iunie 1884, Bicazul a fost inclus în lista proprietăților care alcătuiau Domeniile Coroanei Române⁶. Cel care a avut inițiativa legislativă a fost Ion Brătianu, iar următoarele douăsprezece proprietăți din domeniul privat al statului – Rușețul (județul Brăila), Sadova și Segarcea (județul Dolj), Cociocul (județul Ilfov), Bicazul (județul Neamț), Gherghița, Clăbucetul Taurului și muntele Caraiman (județul Prahova), Domnița (județul Râmnicu-Sărat), Mălini, Borca, Sabasa și Farcașa (județul Suceava),

² În acest sens amintim fondurile Serviciului Județean Neamț al Arhivelor Naționale, scrierile cu caracter memorialistic ale suveranilor români (Regele Carol I, Regina Maria) sau ale unor martori oculari, precum bibliotecarul Casei Regale a României, G. T. Kirileanu, articolele apărute în publicații nemțene, precum ziarul *Avântul*. Alte surse primare, precum *Mănăstirea „Varatec” din Județul Neamț în timpul Războiului pentru întregirea neamului* – studiul Eufrosinei Petrovici din 1920, *Călăuza județului Neamț* – lucrarea preotului Constantin Matasă publicată în anul 1929, sau *Anuarul Liceului „Petru Rareș”*, păstrate în Fondul Documentar „G. T. Kirileanu”, au fost consultate în cadrul Bibliotecii Județene Neamț.

³ Amintim publicațiile mai recente și conexe subiectului abordat, utile pentru cei interesați de reconstituirea acestui segment de istorie locală. Demne de menționat sunt lucrările semnate de M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *Familia Regală a României. Pagini de istorie din ținutul Neamțului*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2015; M.-C. Verzea (ed.), *Primul Război Mondial în colecțiile Complexului Muzeal Județean Neamț*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2018; G. Luca, *Târgu Neamț. Monografie*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2008.

⁴ M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 9.

⁵ C. Armășescu, *Monografia Domeniului Bicaz din Județul Piatra-Neamț*, Tipografia „Gutenberg”, București, 1906, p. 3.

⁶ M.-C. Verzea, *Mărturie despre prezența familiei regale pe Domeniul Coroanei de la Bicaz. Iulie-octombrie 1918*, în *Mem.Antiq*, XXVII, 2011, p. 81.

Dobrovățul (județul Vaslui) – formau un domeniu asupra căruia Familia Regală avea drept de folosință și de exploatare, direct sau prin dare în arendă⁷.

În timpul Primului Război Mondial, după pacea de la Buftea, dinastia țării și-a stabilit vremelnic reședința la Bicaz, din 6 iulie 1918 până la 25 octombrie 1918: „Regele Ferdinand, M. Sa Regina Maria și A. L. Principesa Elisabeta, Mărioara și Ileana s’au instalat în casele Administrației Domeniului. Pentru A. Sa R. Principele Neculai s’a construit în grădina curții un pavilion deosebit, care se păstrează și astăzi ca amintire; iar suita a ocupat clădirile personalului Domeniului Coroanei”⁸.

Tot în contextul primei conflagrații mondiale, urbea Târgu-Neamț a fost martoră a unui eveniment ce pune în pericol dinastia țării. Astfel, în vara anului 1918, prezența viitorului rege Carol al II-lea, comandantul Regimentului de Vânători de Munte în acest oraș a fost efemeră, actul dezertării pentru o căsătorie ilegală fiind blamat în cadrul familiei⁹.

După acest episod, Carol a revenit la Târgu-Neamț, în calitate de rege al României, cu ocazia inaugurării Monumentului ridicat în cinstea eroilor din Batalionul pe care l-a patronat¹⁰.

O altă vizită, care a rămas în mentalul colectiv al comunității târg-nemțene, a fost cea de studiu planificată de Regele Carol al II-lea pentru fiul său Mihai¹¹, Marele Voievod de Alba-Iulia¹², în vara anului în care s-au împlinit 50 de ani de la moartea scriitorului Ion Creangă. Prezența viitorului Rege Mihai I, la Humulești, este confirmată de însemnarea făcută de acesta în cartea de onoare a Casei Creangă (Fig. 1). Printre sursele documentare mai puțin cunoscute, pe care Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț le deține, și care atestă legătura regalității cu această parte a județului Neamț, se numără o telegramă de mulțumire (Fig. 2), trimisă de Casa Regală a României ca răspuns la invitația scrisă adresată de

⁷ I. Mamina, *Regalitatea în România 1866-1947*, Editura Compania, București, 2004, p. 42.

⁸ C. Matasă, *Călușa județului Neamț*, Editura „Cartea românească”, București, 1929, p. 88.

⁹ G. T. Kirileanu, *Martor la istoria României (1872-1960): jurnal și epistolar*, vol. II: 1915-1918, ediție îngrijită, cuvânt înainte, note și indice de C. Bostan, Editura RaoBooks, București, 2013, p. 344, 345.

¹⁰ M.-C. Verzea (ed.), *op. cit.*, 2018, p. 31.

¹¹ *Avântul*, Anul XI, nr. 176, Piatra-Neamț, 25 iunie 1939, p. 1.

¹² La 8 iunie 1930, Parlamentul a decis anularea legilor din 4 ianuarie 1926, astfel că principele Carol redevenea moștenitorul tronului. Printr-o lege adoptată în aceeași zi, regele detronat a primit titlul de „Mare Voievod de Alba Iulia.” (I. Scurtu, *Politică și viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea*, Editura Mica Valahie, București, 2011, p. 261).

organizatorii unei ample manifestări, prilejuită de celebrarea a 100 de ani de la nașterea lui Ion Creangă¹³.

Orașul Târgu-Neamț, mănăstirile din apropiere, precum și Cetatea Neamț au constituit obiective pe care suveranii români au vrut să le cunoască, năzuind a se apropia astfel de trecutul poporului pe care îl conduceau.

Domnia de 48 de ani a primului suveran al poporului român a fost marcată de mai multe vizite în Moldova și, implicit, în Ținutul Neamțului. Deși, inițial, aceste călătorii princiare aveau „aspectul unor inspecții de front”, menite să evalueze starea provinciilor, ulterior ele au căpătat și un caracter contemplativ și comparativ¹⁴.

Prezențe regale în Ținutul Neamțului

Preluând conducerea Principatelor la data de 10 mai 1866, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen își asumase o mare responsabilitate din multe puncte de vedere. Cu toate dificultățile întâmpinate, Principele a manifestat de la început un profund atașament față de țară, dorind să o cunoască mult mai bine. În acest sens, vizitele făcute în zone diferite ale țării l-au ajutat să înțeleagă realitățile diferite, decalajele între regiuni, dar și oportunitățile acestui spațiu¹⁵.

Chiar din primul an de domnie, la puțin timp după proclamarea ca domn al României, Principele Carol a vizitat în luna august a anului 1866 județul Neamț. Cu această ocazie el a fost însoțit de adjutanții săi, de ministrul de Finanțe, Petre Mavrogheni, și de ministrul de Interne, prințul Ion Ghica, cei doi având origini nobile în Moldova și, implicit, o influență însemnată în zonă¹⁶. Telegrama emisă de acesta din urmă, cu nr. 17696, și adresată tuturor prefecturilor, impunea măsuri sobre în vederea primirii Domnitorului, aflat în doliu ca urmare a morții fratelui său mai mic, prințul Anton, în timpul războiului austro-prusac¹⁷: „[...] îngrijiiți recepțiunea

¹³ R. Diaconu, *Surse documentare privitoare la celebrarea centenarului nașterii lui Ion Creangă (Humulești, 1937)*, în *ActaMT*, VIII, 2013, p. 162.

¹⁴ M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵ P. Lindenberg, *Regele Carol I al României*, traducere din germană de Ion Nastasia, ediția a II-a, revizuită, Editura Humanitas, București, 2016, p. 82, 85.

¹⁶ *Memoriile Regelui Carol I al României – de un martor ocular*, vol. I. 1866-1869, ediția a doua și prefață de S. Neagoe, Editura Machiavelli, București 1994, p. 90.

¹⁷ La data de 27 iunie 1866 a sosit vestea potrivit căreia prințul Anton, sublocotenent în primul regiment de gardă, fusese grav rănit în bătălia de la Königgrätz. În cele din urmă, suferințele provocate de gloanțele primite în picioare i-au fost fatale. (P. Lindenberg, *op. cit.*, p. 89-90).

Măriei Sale să fie cu toată seriozitatea, fără muzici și fără baluri, căci știți că Înălțimea Sa este încă în doliu”¹⁸.

Impresia noului domn al țării asupra situației țăranilor din Moldova a fost una dezolantă. Principala cauză a sărăciei acestora era recolta slabă din acel an, dar și evreii, acuzați de practicarea unor activități economice care îi împovăra suplimentar pe locuitorii satelor: „Starea țăranilor e foarte tristă [...]. Le lipsesc toate, foamea se citește pe fețele lor. Sute de petiții s-au și înaintat prințului de către cei nevoiași, și el face ce poate. Pe lângă pacostea din acest an a recoltei proaste, moldovenii însă mai au și una constantă în satele lor: evreul. Numai el e cârciumar și băcan; îmbie pe țărani să-i bea rachiul falsificat și e totdeauna gata să dea avansuri, ca să prindă apoi cu totul în mâinile sale pe datornici”¹⁹.

La data de 14/26 august 1866, Principele Carol a ajuns la Piatra, capitala județului Neamț, unde a stat puțin, programul său pentru această vizită anunțându-se a fi unul încărcat. Prima vizită a domnitorului Carol pe meleaguri nemțene a fost semnalată și în presa locală așa cum reiese din ziarul *Avântul*, din data de 14 mai 1939: „Domnitorul Carol a stat puțin în Piatra, căci un program supra încărcat aștepta să fie executat. Astfel, după prezintarea autorităților, s’a îndreptat spre mănăstirea Văratec, unde a fost primit de un sobor de 200 maice, în fruntea cu stareța Negri – sora ministrului C. Negri”²⁰.

După oficierea serviciului religios în biserică a urmat vizitarea mănăstirii, renumită pentru prezența femeilor ce proveneau din familii aristocrate, ceea ce justifică aspectul remarcabil al locuințelor din acest lăcaș de cult: „Oameni bogați au clădit aici case fiicelor lor, [...]; fiecare din aceste locuințe este parfumată și curată, una mai plăcută decât alta. Chilimuri împodobesc canapelele și dușumelele strălucitor de curate; pereții, spoțiți cu alb, sînt plini de icoane pestrițe [...]. Și înaintea fiecărei case, flori de toate culorile, și, în fiecare odaie mirositoarele melise și lămii”²¹.

Principele și-a petrecut noaptea în mănăstire, fiind găzduit în casa maicii Negri, iar pe 15/27 august el a asistat la „serviciul divin, căci era zi de sărbătoare, ziua „Adormirii Maicii Domnului” și hram la Văratice”²². După o oră și jumătate s-a îndreptat spre Agapia, unde a avut parte de „o primire mai severă, mai puțin

¹⁸ A. Grigorovici, *O vizită domnească la Piatra-Neamț, în anul 1866*, în *Anuarul Liceului „Petru Rareș”*, 1934-1935, p. 90-91.

¹⁹ *Ibidem*, p. 92.

²⁰ C. Turcu, *Regele Carol I, prin județul Neamț, la 1866*, în *Avântul*, Anul XI, nr. 170, 14 mai 1939, p. 1.

²¹ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, p. 95-96.

²² A. Grigorovici, *op. cit.*, p. 87.

lumească”²³. Așezământul monahal i-a lăsat Prințelui prusac o impresie „cu mult mai impunătoare decât Văratecul”, datorită aspectului și amplasamentului, însă nu era la fel de distinsă „pentru că aici nu se află atît fete din familii aristocrate [...], ci mai ales fete din clasa de mijloc”²⁴.

La mănăstirea Agapia, Prințul „nu putea însă să rămâie mai multe ore, deoarece trebuia să-și continue drumul spre mănăstirea Neamțului, unde îl așteptau o mie de călugări în frunte cu Episcopul Hușilor”²⁵. Deși așezămintele monahale vizitate semănau, totuși celui de la Neamț îi lipsea farmecul de la Văratec și Agapia, dat de munca femeilor. Multe grădini erau lăsate în paragină, multe chilii erau neîngrijite, iar biblioteca de manuscrise vechi nu era folosită de călugări. Ceea ce l-a surprins pe principele prusac a fost faptul că, în ciuda unei igiene deficitare și a unei alimentații precare, unii călugări ajungeau la vârste venerabile: „Cu toată lipsa de curățenie și hrană proastă cu care trebuie să se mulțumească (carne nu mănîncă niciodată, pește rar, ouă și lapte și mai rar; mîncarea lor zilnică e ciorbă acră cu mămăligă), totuși călugării ajung adesea la vârste înaintate: la Neamț sînt vreo 20 trecuți de 100 de ani”²⁶.

La data de 16/28 august, Prințul Carol a plecat de la mănăstire spre Cetatea Neamț și apoi spre orașul de la poalele fortăreței, „locuit mai ales de evrei și ale cărui case sînt cele mai multe din lemn”²⁷. La momentul vizitei urbea se confrunta cu mizeria, foametea și consecințele epidemiei de holeră din iarna 1865-1866. Domnitorul a fost întâmpinat de primarul Ioan Teohari, însoțit de consilieri, preoți, învățători, elevi și oameni de rînd²⁸. La Târgu-Neamț, Principele urma să dejeuneze și să stea în gazdă la doctorul Miller, care era fericit să îl primească așa cum rezultă din telegrama trimisă prefectului Roznovanu: „Sînt fericit a primi pe Domnitorul în gazdă la mine. Mă voi îngriji pentru tot. **Dr. Miller**”²⁹.

Cu acest prilej, oaspetele s-a confruntat cu o cerere neobișnuită din partea unui grup de cetățeni care solicita mutarea capitalei județului de la Piatra la Târgu-Neamț³⁰. Pretențiile ridicate de aceștia se justificau într-o oarecare măsură, avînd în vedere că „în trecutul ținutului Neamț, ocolul Târgul Neamț jucase un rol mai

²³ C. Turcu, *op. cit.*, p. 1.

²⁴ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, p. 97.

²⁵ A. Grigorovici, *op. cit.*, p. 87-88.

²⁶ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, p. 97.

²⁷ *Ibidem*, p. 98.

²⁸ G. Luca, *op. cit.*, p. 106.

²⁹ A. Grigorovici, *op. cit.*, p. 95.

³⁰ C. Turcu, *op. cit.*, p. 1.

mare decât acel al Pietrii. În decursul secolului al XIX-lea, însă s'a desvoltat și orașul Piatra, lăsând rivala sa din Nordul ținutului cu mult mai în urmă³¹. Astfel, revendicarea târg nemțenilor nu s-a concretizat, întrucât „Colonelul Roznovanu a rezistat însă cu toată energia acestei tentative de uzurpare a unui drept firesc pe care și-l câștigase Piatra”³². Aflat într-un oraș ce resimțea urmările provocate de holeră, Carol I a vizitat și spitalul în care se aflau câțiva bolnavi³³.

Vizita în Moldova a continuat cu capitala județului Suceava, Fălticeni, moșia Zăvorești, orașele Botoșani, Iași, Huși, Bârlad, Tecuci, iar pe data de 26 august/7 septembrie 1866 călătoria s-a încheiat, principele ajungând la București. În cele 17 zile, cât a fost plecat, Prințul a vizitat 11 din cele 14 districte ale Moldovei³⁴.

Principele de origine germană a revenit în apropierea orașului Târgu-Neamț un an mai târziu, pe 20 iunie/3 iulie 1867 aflându-se în vizită la mănăstirile Agapia și Neamț. Drumul peste munți, la Hangu, l-a făcut călare, iar de aici, câteva zile mai târziu, a inițiat o călătorie pe plute, pe Bistrița până la Piatra³⁵.

În primăvara anului 1879, Alteța Sa Regală Domnitorul Carol (titlu pe care îl deținea din 9 septembrie 1878) a vizitat din nou Moldova, fiind însoțit de principele moștenitor al Suediei, Gustav al V-lea, de generalul Gheorghe Slăniceanu, colonelul Nicolae Dabija, ministrul de război și un adjutant³⁶. Traseul a fost adus la cunoștință primarului din Târgu-Neamț de către prefectul județului. Astfel, pe data de 20 aprilie 1879, principele german și cel suedez urmau să plece din Iași spre Pașcani și Neamț, aveau să viziteze Agapia, iar a doua zi mănăstirile și urbea Piatra³⁷.

Călătoria s-a făcut cu trenul până la Pașcani, apoi cu trăsura. Pe drum, suita regală a vizitat fabrica de postav a lui Alcaz și orașul Târgu-Neamț. Distinșii oaspeți au fost întâmpinați de primarul urbei, Ioan Teohari, autorități locale și un sobor de 16 preoți³⁸. Informații referitoare la starea de sănătate a locuitorilor orașului, siguranța acestora, aprovizionarea cu alimente și alte bunuri, situația școlilor, a contribuțiilor pe anul anterior și pe anul curent, a veniturilor pe anul în curs au fost oferite de primar în cuvântul adresat Alteței Sale Regale Domnitorul Carol³⁹.

³¹ A. Grigorovici, *op. cit.*, p. 88.

³² C. Turcu, *op. cit.*, p. 1.

³³ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, p. 98.

³⁴ M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 14.

³⁵ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, p. 176.

³⁶ M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 37.

³⁷ SJAN Neamț, *fond Primăria Tg. Neamț*, dosar nr. 3/1879, f. 1, 2.

³⁸ G. Luca, *op. cit.*, p. 110.

³⁹ SJAN Neamț, *fond Primăria Tg. Neamț*, dosar nr. 3/1879, f. 15.

Conform programului stabilit, a urmat vizitarea mănăstirii Agapia, iar în drum spre Piatra, Principele catolic și cel protestant au poposit și la Văratice unde au fost primiți în procesiune de călugărițele lăcașului de cult⁴⁰. Dintr-o scrisoare din 15 iunie 1867, adresată de Mitropolitul Moldovei, starețului de la Mănăstirea Neamț, reiese că acesta din urmă era îndemnat de înaltul prelat să aducă la cunoștință Principelui Carol toate problemele și necesitățile cu care se confruntă lăcașul ortodox și soborul, invocând bunătatea și disponibilitatea Alteței Sale Regale de a-i ajuta⁴¹. Aceste calități ale domnitorului au fost confirmate printr-o scrisoare din 16/28 aprilie 1869 pe care a adresat-o ministrului Cultelor, recomandând restaurarea mănăstirilor Neamț și Secu⁴².

Așezămintele religioase din județ au constituit un punct de interes pentru Familia Regală, ceea ce justifică noua vizită a acesteia, pentru ziua de 20 aprilie 1887, la lăcașurile ortodoxe din apropierea urbei târg-nemțene. Din acest motiv primăria orașului a primit din partea prefecturii din Piatra-Neamț o adresă, din data de 28 februarie 1887, prin care se cerea „să se repare urgent podul de pe Ozana, de pe șoseaua Piatra-Fălticeni, la punctul numit <vechiul medean al vitelor>”. S-a impus și necesitatea reparării Podului de pe apa Nemțisorului, „din sus de biserica Sf. Nicolae”, și a potecii ce ducea spre Cetatea Neamț pentru că Principesa Maria dorea să viziteze ruinele fortăreței⁴³.

Regele Carol și Regina Elisabeta neavând urmași (unica lor fiică, Maria, a murit la vârsta de 4 ani⁴⁴), succesor la Tronul României a fost declarat Ferdinand (18 martie 1889, conform „Pactului de familie”), nepotul de frate al primului suveran al țării. Pentru a se pune în contact cu realitatea diversă a țării, Principele Ferdinand s-a stabilit definitiv în țară⁴⁵, iar după căsătoria cu Principesa Maria (29

⁴⁰ M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 38.

⁴¹ SJAN Neamț, *fond Mănăstirea Neamț*, dosar nr. 36/1867, f. 9.

⁴² M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 15.

⁴³ G. Luca, *op. cit.*, p. 113-114.

⁴⁴ Maria, prima prințesă română din familia Hohenzollern s-a născut la 27 august/8 septembrie 1870, la București. După o lună a fost botezată în religia ortodoxă, la biserica Palatului Cotroceni. Cei care au cunoscut-o spuneau că era de o rară precocitate – la doi ani și jumătate îi plăcea să învârtască un glob pământesc și să spună numele diferitelor țări. În primăvara anului 1874, prințesa Maria s-a îmbolnăvit de scarlatină. Cu toate că a fost tratată cu devotament de doctorul Theodori, dar și de alți medici renumiți, mica prințesă s-a stins din viață la 28 martie/9 aprilie 1874 (Muzeul Național de Istorie a României, *Familia Regală: o istorie în imagini*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009, p. 13).

⁴⁵ L. Manoliu, *Colecția de mobilier a Muzeului Național Peleş. Catalog selectiv*, Editura R. A. Monitorul Oficial, Sinaia, 2018, p. 8-9.

decembrie 1892), a urmat modelul unchiului său, acela de a vizita regiunile istorice ale statului pe care avea să îl conducă la un moment dat.

În vara anului 1901 cuplul princiar, însoțit de Ion I. C. Brătianu, Ministru al Lucrărilor Publice, și Ion Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei, a pornit într-o călătorie pe Valea Bistriței. În memoriile sale, viitoarea suverană a românilor a consemnat împrejurările și necesitatea realizării unei vizite în această zonă a Moldovei, atât pentru ea, cât și pentru soțul ei, având în vedere caracterul restrictiv al deplasărilor de acest fel: „Ion Kalinderu [...] îl convinsese pe rege că un „turneu” la domeniile Coroanei, pe valea Bistriței, ar fi foarte folositor educației Prințului și a Prințesei [...]. Din motive neînțelese, Regele Carol cu greu ne dădea voie să călătorim. Când venii eu în România, soțul meu nu cunoștea mai nimic din țara lui, afară de câteva din orașele mai de frunte pe care le vizitase cu Unchiul în împrejurări oficiale”⁴⁶.

Nota înaintată de prefectul județului primarului din Târgu-Neamț, cuprindea itinerariul pe care nobilii oaspeți l-au avut de parcurs. Sosirea în apropierea orașului de provincie era prevăzută pentru data de 14 august. Familia princiară a ajuns la Mănăstirea Neamț (Fig. 3), iar seara a înnoptat la Agapia. Programul pentru a doua zi, 15 august, consta în vizitarea lăcașului de cult de la Văratec (Fig. 4) și deplasarea la Piatra-Neamț⁴⁷.

Cu toate că Principele Ferdinand și Principesa Maria nu au trecut prin Târgu-Neamț, ei au fost întâmpinați de autoritățile locale și de populația orașului. Organizarea evenimentului a impus costuri ce nu fuseseră prevăzute în bugetul anual al primăriei, dar în ședința Consiliului Comunal al Urbei Neamț, din 10 august 1901, s-au aprobat cheltuielile necesare pentru realizarea arcurilor de triumf, plata buciumarilor, a birjelor, cumpărarea unui brâu tricolor necesar primarului⁴⁸.

În privința mănăstirilor vizitate, a atmosferei în care au fost primiți și a impresiilor create în urma vizitării acelor locuri, nepoata Reginei Victoria nota în memoriile sale următoarele: „Ne oprirăm și la mănăstirile Agapia și Văratec, precum și la Bistrița și Neamțu, unde ni se făcură primiri pitorești, cu nelipsita îmbulzeală de călugărițe și călugări adunați în jurul nostru, ca niște mari păsări negre. Multe clopote au fost trase, multe flori ni s’au presărat sub picioare și multe cântece pe nas, au fost cântate în biserici; [...] Îmi plăceau mult aceste locuri

⁴⁶ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, ediția I, Editura Adevărul, București, 1939, p. 242, 243.

⁴⁷ SJAN Neamț, *fond Primăria Tg. Neamț*, dosar nr. 20/1901, f. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 4.

singuratece și depărtate, pline de poezia și de atmosfera vremurilor de altă dată care înconjoară lucrurile ce nu se schimbă, păstrând de-a lungul generațiilor datinele, rosturile și obiceiurile străvechi⁴⁹.

Paisprezece ani mai târziu, în perioada de neutralitate a României din timpul Primului Război Mondial, Majestatea Sa Regina a revenit în județul Neamț, însoțită de Altețele Regale Principesele Elisabeta și Maria, de Ministrul de Interne, Vasile G. Morțun și Ministrul Lucrărilor Publice, doctorul Constantin Angelescu⁵⁰.

Cu doar câteva zile înainte de sosirea suveranei la Târgu-Neamț, la 9 august 1915, prefectul județului, avocatul Nicu N. Ioaniu, i-a transmis primarului urbei Neamț măsurile care se impuneau cu ocazia vizitei regale: „să se facă un arc de triumf la intersecția șoselei Piatra-N. – Mănăstirea Neamț. Veți pavoaza partea din oraș ce duce spre mănăstire, veți fi împreună cu autoritățile în ținuta de rigoare la acel arc de triumf; de asemenea și populațiunea va ieși întru întâmpinarea M. Sale Regina care va trece spre Mănăstirea Neamț, miercuri pe la orele 12”⁵¹.

Potrivit înștiințării pe care primarul orașului Piatra-Neamț, Dimitrie Hogeș, a adresat-o comunității pe data de 10 august 1915, oaspeții erau așteptați să ajungă în capitala județului în ziua de miercuri, 12/25 august, la 9 dimineața, urmând ca după vizitarea orașului, o oră mai târziu, să se îndrepte spre mănăstirile Văratec, Agapia și Neamț⁵².

Și de această dată, suita regală a fost așteptată de o mulțime de maici, vizitatori și săteni. După slujba religioasă și cuvântarea de mulțumire a maicii starețe, Zenaida Racliș, M. S. Regina a vizitat atelierele de scoarțe naționale după care a plecat spre Mănăstirea Agapia în sunetul clopotelor și a strigătelor de bucurie ale mulțimii. Potrivit relatărilor lui G. T. Kirileanu, bibliotecarul Palatului Regal și martor ocular al călătoriei, la acel așezământ monahal suverana „a admirat neasemănata pictură a icoanelor marelui pictor Nicolae Grigorescu și vechile odoare ale mănăstirii, precum și atelierele de covoare”⁵³.

La Mănăstirea Neamț solemnitatea slujbei a fost cu atât mai mare cu cât a fost oficiată de vicarul Mitropoliei de la Iași, Arhiepiscopul Antim, care în numele Mitropolitului Moldovei, Pimen Georgescu, i-a mulțumit Reginei pentru prețuirea trecutului național și prezența sa în mijlocul poporului, deschisă în a-i afla și simți

⁴⁹ Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 244.

⁵⁰ G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 95.

⁵¹ SJAN Neamț, *fond Primăria orașului Tg. Neamț*, dosar nr. 44/1915, f. 1, 2, 4.

⁵² M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 124.

⁵³ G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 95.

nevoile. Masa de prânz a fost una atipică, având loc în poiana din dumbrava de stejari de la Braniște a Mănăstirii Neamț, iar după-amiază suita regală s-a îndreptat spre un alt lăcaș de cult, cel de la Secu. Excursia regală a continuat spre Petru-Vodă unde s-a făcut popas pentru admirarea Ceahlăului, însă ceața groasă ce se lăsase asupra munților a împiedicat admirarea priveliștii⁵⁴.

Pe data de 15 august 1915 Alteța Sa Regală Principesa Elisabeta a mers la Grumăzești și Cetatea Neamț, în timp ce Majestatea Sa Regina și Principesa Mărioara au urcat pe muntele Ceahlău⁵⁵.

Regina Maria a revenit în toamna aceluiași an la Mănăstirea Vărativ. Pe data de 27 noiembrie 1915 suverana țării a pornit într-un lung pelerinaj la mănăstirile din Moldova, prilej cu care s-a distins prin următoarele donații: „3000 lei pentru refacerea acoperișului de la schitul Bisericiani; 2000 lei pentru continuarea lucrărilor clopotniței de la mănăstirea Durău; 1000 lei pentru a se distribui călugărițelor suferinde și lipsite de mijloace din mănăstirea Văratec; 700 lei în același scop călugărițelor din mănăstirea Neamțu; 200 lei călugărițelor din mănăstirea Bistrița și mănăstirea Slatina și 100 lei celor din mănăstirea Secu”⁵⁶. În semn de mulțumire și prețuire pentru generozitatea Majestății Sale, maica stareță de la Văratec, Zenaida Racliș, i-a trimis acesteia o ladă ce conținea două scoarțe lucrute de maici în atelierul așezământului monahal amintit⁵⁷.

Un an mai târziu, destinul țării și al dinastiei s-a schimbat radical pentru că, pe 14/27 august 1916, România a renunțat la poziția de neutralitate, intrând în Primul Război Mondial de partea Antantei cu scopul de a realiza „unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților”⁵⁸.

La fel ca în restul țării, în județul Neamț au fost organizate spitale militare sau au fost militarizate unele din cele civile pentru a asigura tratarea răniților sau bolnavilor, aduși de pe front. Astfel, în Ținutul Neamț au funcționat 25 de unități sanitare cu aproximativ 3.500 de paturi instalate în localurile spitalelor civile existente, în școli, cazărmi, colonii școlare, case particulare, mănăstiri etc. La data

⁵⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 98.

⁵⁶ Maica Benedicta (AcaD. Z. Dumitrescu-Buşulenga), *Chipuri de lumină la Mănăstirea Vărativ. Convorbiri cu Fabian Anton*, Editura Vremea, București, 2018, p. 33, 34.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Extras din *Proclamația către țară* a Regelui Ferdinand din 15/28 august 1916, în V. Bianu, *Însemnări din războiul României Mari, Tomul I: Dela mobilizare până la Pacea din București*, Institutul de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1926, p. 12.

de 23 august 1916 capacitatea spitalelor militare era de 855 de paturi la Piatra-Neamț și de 400 la Târgu-Neamț⁵⁹.

Așezările monahale s-au alăturat și ele efortului de război, având o contribuție însemnată în tratarea soldaților răniți, aduși de pe front. La Mănăstirea Văratec au început pregătirile încă din primăvara anului 1916, când „s’au înscris paturile în număr de 800 la toate călugărițele, s’au suspendat lucrările în toate atelierele ce erau în Mănăstire, s’a trimis lengerie spre confecționare, s’au lucrat mii de cămăși și altele”⁶⁰.

După mobilizarea armatei române așezământul monahal a fost transformat în Spitalul Nr. 32. Grijă pentru detalii, în vederea creării celor mai bune condiții pentru primirea suferinzilor, a continuat și după data de 15 august 1916: „[...] s’au aranjat paturi și în arhondarie și în casa de recepție. S’a aranjat o bucătărie mare, băi cu dușuri și altele, s’au adunat tot personalul pentru spital, care are în majoritate călugărițe din aceasta Mănăstire, și una din Agapia, [...], au ridicat steagul cu „Crucea Roșie” deasupra porților Mănăstirei, așa că acum nu mai era Mănăstire, ci Spital No. 32. Din sufrageria arhondaricului s’a făcut sala de pansamente unde au și început lucrul D-nele și D-rele, surori de caritate împreună cu călugărițele”⁶¹.

În contextul acestor demersuri laborioase care s-au făcut în județul Neamț, reprezentanții Casei Regale a României au ajuns în această parte a Moldovei, cu rolul de a inspecta unitățile sanitare în care erau îngrijiți combatanții Marelui Război.

La sfârșitul lunii octombrie a anului 1916, la puțin timp după stingerea din viață a Prințului Mircea⁶², Reginei Maria a ajuns în zona moldavă a țării, așa cum reiese din memoriile sale: „Nesimțindu-mă în stare pentru câtva timp să rămân în locurile obișnuite, mă hotărâi să fac o călătorie în Moldova, pentru a vizita răniții”⁶³.

⁵⁹ M.-C. Verzea (ed.), *op. cit.*, 2018, p. 17.

⁶⁰ E. Petrovici, *Mănăstirea „Văratec” din Județul Neamț în timpul Războiului pentru întregirea neamului*, editată de A. Lecu, Tipografia „Reînvierea”, Botoșani, 1920, p. 6.

⁶¹ *Ibidem*, p. 7, 8.

⁶² Principele Mircea (1912-1916) a încetat din viață în urma unei febre tifoide, fiind înmormântat în cripta bisericii din Cotroceni. Pe mormântul său, la sfârșitul războiului, Regina Maria a gravat următoarea inscripție: „În acest sanctuar de la Cotroceni, lângă cei care în zilele de demult au fost domnitorii acestui pământ, se odihnește fiul cel mic al Regelui Ferdinand și al Reginei Maria, născut în decembrie 21, 1912 Mircea mort în octombrie 1916, în timp de război, când soldații României își sacrificau viețile pentru un vis care dănuia de secole. Timp de doi ani a rămas singur păzitor al casei părinților săi, deasupra căreia drapelul a încetat să mai fluture. Jeliți-l, căci el a împărțit cu noi zilele de suferință, dar pe cele de bucurie nu a mai apucat să le vadă” (Muzeul Național de Istorie a României, *op. cit.*, p. 20-21).

⁶³ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 103.

O astfel de vizită a fost anunțată și la mănăstirea Văratec, însă, de această dată, pregătirile pentru întâmpinarea suveranei au fost austere: „soldații cari puteau umbla au eșit din chilii și s’au așezat pe 2 rânduri în curtea bisericei, pe acolo pe unde trebuia să treacă Regina”⁶⁴. Starea de spirit a acesteia nu mai era cea de odinioară, suferința provocată de pierderea recentă fiind evidentă: „[...] de astă dată numai era veselă cu surâsul pe buze, era tristă și cu ochii în lacrimi și cu vălul de doliu! Plângea! Plângea pentru scumpul Său fiu Mircea, pe care-l pierduse cu câteva zile, apoi plângea pentru fiii țării, cari căzuseră cu miile la Dunăre și pentru răniții, ostașii ce-i avea în față, stând răzămași în bețe”⁶⁵. La Spitalul Nr. 32, Mama Răniților „a vizitat saloanele cu cei mai grav răniți. Pe fiecare îi mângâia, dându-i-le și câte o cruciuliță, ca simbol al credinței și răbdărei, iar la cei înșirați în curte cu mâna Sa delicată de Regină le-a împărțit pachete de țigări. Mare a fost mângăerea bieților răniți, că i-a cercetat Regina Țării. Apoi a mai stat în balconul Stariței privind pe ostașii răniți care se mângâiau la privirea Ei ca și la razele soarelui, fiind o zi frumoasă. Apoi, după câteva minute a plecat în urările ostașilor”⁶⁶.

În ziua de 10/23 august 1917 Regina Soldat, însoțită de Prințesa Elisabeta, a sosit în capitala Ținutului Neamț, „cercetând cu deosebită bunăvoință instituțiile de caritate, spitalele și sanatoriile de convalescenți și mulțumită fiind de buna ordine pe care a găsit-o în tot locul”⁶⁷.

Între 26 august/8 septembrie și 6/19 septembrie 1917 Regele Ferdinand a realizat o inspecție pe front în decursul căreia a vizitat câteva unități sanitare (spitalul din Coșofânești și spitalul rusesc din Adjud). Ulterior, suveranul țării și Prințul Carol au inspectat frontul Armatei II, au decorat mai multe cadre militare, au mers „la Bacău, apoi la Piatra-Neamț, unde au vizitat diferite spitale, însoțiți de generalul *Grigorescu*”⁶⁸.

În memoriile sale, nepoata Reginei Victoria a consemnat și o vizită pe care a făcut-o în apropierea orașului Târgu-Neamț, la Grumăzești, pe data de 23 septembrie/6 octombrie 1917. Efortul amenajării unui spital în acel sat, din inițiativa norei prințului Caragea, Ecaterina, s-a bucurat de aprecierea Reginei Maria: „trecurăm peste mai multe dealuri și prin păduri ruginite de toamnă până la conacul Prințului Caragea, unde nora lui se grăbi să-mi arate un mic spital,

⁶⁴ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁷ V. Bianu, *op. cit.*, p. 191.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 220-221.

înjghebat de ea în satul lor. Cu toate că spitalul nu era mare, strădania ei era vrednică de toată lauda și o fericitai foarte călduros⁶⁹.

Pentru a-i ști la adăpost, la începutul lunii octombrie a anului 1917, suverana țării, recunoscută pentru actele caritabile și pentru grija ce o purta semenilor deznădăjduiți de război, a pregătit o mulțime de copii orfani, sosiți din toate colțurile țării, pentru a fi duși la mănăstirile Agapia și Văratec⁷⁰.

În timpul războiului de Întregire a țării, prezența membrilor dinastiei regale, în această parte a Ținutului Neamț, este confirmată și prin câteva mărturii vizuale inedite⁷¹. Principele moștenitor Carol, în calitate de comandant al unui corp de elită al armatei, a fost o prezență mai constantă în această parte a Moldovei. Uneori a fost surprins alături de cadre militare (Fig. 5), de oficialități ale statului român, precum Ionel Brătianu (Fig. 6), alteleori a fost immortalizat într-un cadru mai puțin formal, ca invitat la o nuntă ce avusese loc în 1917, la Târgu-Neamț (Fig. 7). În același an, Regele Ferdinand a participat la ceremonia de înmânare a drapelului primei unități a Vânătorilor de Munte (Fig. 8), Majestatea Sa revenind, alături de consoarta sa, în acest mic oraș și cu ocazia unui serviciu religios dedicat aceluiași luptători (Fig. 9). O altă ilustrație, datată 14 februarie 1918, îi înfățișează pe Regele Ferdinand, Regina Maria și Generalul Berthelot la baza Cetății Neamț (Fig. 10), în prezența unui corp de armată.

Marele Război a constituit și un prilej ca prințul să își demonstreze calitățile de militar la Târgu-Neamț, acolo unde era cantonat Regimentul Vânătorilor de Munte. Acest corp de armată fusese înființat la data de 3 noiembrie 1916, la București, ca batalion, din inițiativa Principelui Moștenitor Carol, fiind format din ostași de cea mai bună condiție fizică, recrutați din toate regimentele. După căderea capitalei, Vânătorii de Munte au fost dirijați pentru organizare spre Vălenii de Munte, iar după înfrângerea de pe Argeș a armatei române li s-a schimbat destinația spre Târgu-Neamț, unde au ajuns pe 21 decembrie 1916⁷².

În prima jumătate a anului 1917, soldații s-au instruit pentru confruntări în teren muntos, împădurit. Ordinul de luptă a venit pe data de 8 august 1917, iar trei

⁶⁹ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, p. 339.

⁷⁰ Maica Benedicta (AcaD. Z. Dumitrescu-Buşulenga), *op. cit.*, p. 36.

⁷¹ Cu această ocazie, adresăm mulțumiri colegului nostru, Iulian Maftעי, pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție câteva fotografii rare, care atestă prezența regalității la Târgu-Neamț și care au fost identificate pe platforma electronică a Arhivelor Naționale ale României, cea a Arhivelor Militare Naționale Române și a Bibliotecii Naționale a României.

⁷² G. Luca, *op. cit.*, p. 140-141.

zile mai târziu batalionul a intrat în luptele de la Cireșoaia și Coșna care au pus capăt ofensivei germane pe frontul românesc⁷³.

După o lună de lupte crâncene, unității militare și comandantului acesteia, maiorul Virgil Bădulescu, li s-a decernat distincția „Crucea Mihai Viteazul”, clasa a III-a. În luna noiembrie a anului 1917, Batalionul Vânătorilor de Munte, aflat în retragere la Târgu-Neamț, a fost transformat în regiment. Tot în acest mic oraș, drapelul unității militare a fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”, în data de 2 aprilie 1918, de Regele Ferdinand⁷⁴. La ceremonie au fost prezenți Regina Maria, Prințesa Mărioara, Principii Carol și Nicolae. Impresii asupra modului în care a decurs vizita oficială din acea dată ne-au fost lăsate de suverana României în jurnalul de război: „Parada a fost foarte frumoasă, cu vechea „cetatea” Neamț pe fundal. Nando a oferit regimentului care s-a numărat printre cele mai curajoase din războiul acesta, un steag pe care l-a decorat cu „Mihai Viteazul”. Carol era încântat, fiindcă el e șef peste regiment [...]. După ce ne-am pus ținuta în ordine în câteva minute într-o căsuță frumoasă și curată, [...], am luat prânzul cu toți ofițerii. A fost o masă simplă, veselă, nepretențioasă, iar între ofițeri a domnit o atmosferă plăcută de camaraderie. Mâncarea a fost bună, toasturile – loiale. L-am avut alături pe Prezan. Văitoianu era și el acolo”⁷⁵.

Plecarea Principelui Moștenitor la Târgu-Neamț, pentru a-și îndeplini îndatoririle de comandant, a fost amintită pe data de 3/16 iunie 1918 în aceeași lucrare cu caracter memorialistic: „Înainte de prânz am primit doi doctori și pe generalul Petala, care a fost alături de Carol când și-a luat în primire regimentul. Am uitat să spun că a plecat Carol la Târgu-Neamț ca să preia comanda activă a Vânătorilor de Munte”⁷⁶. Motivul pentru care Principele Moștenitor primise această responsabilitate a fost consemnat tot de suverană în memoriile sale: „Dobândisem pentru el această comandă căci socoteam că-i va fi de folos să aibă răspunderi și îndeletniciri militare active de îndeplinit. Această nouă demnitate părea că-i face plăcere”⁷⁷.

O lună mai târziu, într-un context politico-militar anevoios pentru țară, Familia Regală a României, refugiată de peste un an și jumătate la Iași, a decis

⁷³ M.-C. Verzea (ed.), *op. cit.*, 2018, p. 31.

⁷⁴ Maria, Regina României, *Jurnal de război 1918*, vol. III, traducere din engleză de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită, prefață și scurtă cronologie de Lucian Boia, Editura Humanitas, București, 2015, p. 37.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁷⁷ Idem, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 521.

retragerea sa pe Domeniul Coroanei de la Bicaz⁷⁸. Momentul era așteptat de Regina Maria – „Iași, vineri, 6/19 iulie 1918 [...] mă bucur că mâine plecăm la Bicaz – trebuie să mergem la țară. Am un „dor” enorm de draga mea „Casă a celor patru vânturi”⁷⁹ – și urma să fie un bun prilej pentru vizitarea unor locuri ce nu fuseseră descoperite în călătoriile anterioare.

Pe data de 25 august/7 septembrie 1918 cuplul regal a ajuns la Târgu-Neamț, într-o excursie de o zi, pentru a participa la o solemnitate în cadrul căreia Regele Ferdinand a acordat distincții militare și pentru a vedea locuința principelui Carol: „Am mers cu Nando și Lisabetta [...] la Târgu-Neamț pentru un eveniment militar, iar apoi am vizitat în sfârșit casa lui Carol [...]. Nando a decorat câțiva ofițeri cu [Ordinul] „Mihai Viteazu” și câțiva soldați cu [Ordinul] „Virtutea Militară”. Cu această ocazie, distinșii călători au descoperit și mănăstirea Horaița, a cărei frumusețe a avut un impact puternic asupra Reginei: „După prânz am vizitat un atelier de olărit [...], iar apoi am plecat cu mașina să căutăm niște mănăstiri de care auzisem și pe care încă nu le vizitasem. Prima a fost Horaița, cu o așezare perfectă, nu prea departe de Văratec [...]. Biserica mare are un farmec din alte vremuri și e împodobită cu totul altfel decât cele cu care suntem obișnuiți, cu niște arabescuri care amintesc de Persia pe toți pereții, în culori vii și deschide; se spune că seamănă cu bisericile ortodoxe de la Răsărit și de la Muntele Athos. Mi-a plăcut tare mult locul, aș fi vrut să mai rămânem acolo. Nimic nu mă atrage ca mănăstirile acestea ascunse, colțuri minunate în care domnește pacea”⁸⁰. În vreme de război așezămintele monahale au fost și martore ale unor evenimente fericite. Este și cazul mănăstirii Văratec unde, tot în august 1918, datorită consoartei Regelui Ferdinand, a avut loc cununia unei doctorițe cu pacientul ei, Ion Pelivan⁸¹, nași fiind Nadeja și Barbu Știrbey⁸².

Nu peste mult timp, în ziua de 2/15 septembrie 1918, vestea potrivit căreia Principele Moștenitor a fugit la Odessa pentru a se căsători cu Ioana Maria Valentina Lambrino, o tânără care nu corespundea rigorilor impuse de statutul Casei Regale, a căzut asupra familiei ca o lovitură greu de îndurat, complicând viața politică a țării în vreme de război și demonstrând comportamentul imprevizibil și

⁷⁸ M.-C. Verzea, *op. cit.*, 2011, p. 81.

⁷⁹ Maria, Regina României, *Jurnal de război 1918*, p. 221.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 288.

⁸¹ Ion Gheorghe Pelivan (1876-1954) a fost militant al mișcării de eliberare națională din Basarabia, om politic, publicist, Ministru de Externe al Republicii Democratice Moldovenești. A fost deținut politic și s-a stins din viață la data de 25 ianuarie 1954 în închisoarea din Sighet. (Maica Benedicta (AcaD. Z. Dumitrescu-Bușulenga), *op. cit.*, p. 36).

⁸² Maica Benedicta (AcaD. Z. Dumitrescu-Bușulenga), *op. cit.*, p. 36.

iresponsabil al celui care avea să devină regele României: „Greua situație a guvernului s’a mai înrăutățit în ultimele zile [...] și printr’un incident neașteptat, de cea mai mare gravitate pentru noi. Prințul moștenitor Carol s’a dus pe ascuns la Odesa și s’a căsătorit cu o d-ră din București. Scandalul e enorm”⁸³.

Cea mai afectată de gestul necugetat al tânărului a fost Regina Maria: „Carol a dispărut! Se pare că a plecat de o săptămână de la Târgu-Neamț și nu știe nimeni unde s-a dus. A fost informat prin telefon Marghiloman, căruia i s-a mai spus și că a lăsat trei scrisori. Cele trei erau adresate una Lisabettei, una lui Nando și una lui Lambrino, fratele fetei sub a cărei vrajă se află de ceva vreme. [...] Rămân foarte calmă când mi se aduc vești grave – dar pentru aceasta nu eram deloc pregătită! Dispărut? Unde? De ce? Să fi fost luat prizonier? Sau ce? Apoi ne-a venit ideea înfiorătoare că ar fi fugit cu tânăra”⁸⁴.

Actul dezertării nu putea să rămână nepedepsit. Excluderea lui Carol din rândul membrilor Familiei Regale și preluarea prerogativelor celui decăzut de către principele Nicolae a fost o variantă respinsă de Regele Ferdinand, care a decis să-și pedepsească fiul prin impunerea unui arest de 75 de zile la mănăstirea Horaița: „Parlamentul a cerut formal înlăturarea Prințului Carol de la tron. Principele acceptă bucuros. Regele se opune; deocamdată l’a pedepsit oficial cu 75 zile închisoare, într’o mănăstire din județul Neamț”⁸⁵; „După multe discuții și multă tulburare, s-a hotărât ca regele să-l țină pe fiul lui în arest sever timp de 75 de zile, într-o mănăstire izolată, timp în care va fi tratat ca un prizonier și complet separat de iubita lui”⁸⁶.

Principele a fost vizitat în repetate rânduri de membrii Familiei Regale în perioada în care și-a executat pedeapsa. În ziua de 12/25 septembrie 1918 Regina Maria și-a întâlnit fiul la așezământul monahal amintit și nota următoarele în jurnalul de război: „După discuția cu el [Ferdinand] am plecat cu cele două fete mai mari să-l vizităm pe Carol la Horaița. [...] Toată întâlnirea a fost foarte tristă”, însă „Locurile și aerul sunt minunate, pacea și singurătatea – desăvârșite. Deocamdată, sunt cele mai bune condiții pentru Carol”⁸⁷.

⁸³ V. Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916-31 decembrie 1918*, vol. II, Atelierele Societății „Universul”, București, 1921, p. 548.

⁸⁴ Maria, Regina României, *Jurnal de război 1918*, p. 301-302.

⁸⁵ V. Th. Cancicov, *op. cit.*, p. 548.

⁸⁶ Maria, Regina României, *Jurnal de război 1918*, p. 322.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 328.

Data de 20 septembrie/3 octombrie 1918 marchează prima întâlnire a lui Carol cu Regele Ferdinand la mănăstire după acțiunea nehibzuită de a renunța la drepturile sale de Prinț Moștenitor la tronul României și de a se căsători cu Zizi Lambrino. Fapta era cu atât mai dezonorantă, cu cât avusese loc în timp de război. Cu toate acestea, Principele a acceptat anularea căsătoriei, un rol în această decizie avându-l și colonelul Joseph Whiteside Boyle⁸⁸: „[...] am plecat cu Nando și Ileana să luăm prânzul cu Carol la Horaița. Avea să fie prima întâlnire a lui Carol cu tatăl său. Am plecat cu inima grea, foarte îngrijorată. Dar, mulțumită intervenției energice, bărbătești a credinciosului nostru Boyle, am găsit terenul gata pregătit, iar Carol a acceptat condițiile aspre care i s-au impus. Se învoiește cu anularea căsătoriei și promite că nu va încerca s-o vadă pe față până când tatăl lui nu consideră potrivit, ceea ce s-ar putea să nu se întâmple înainte de semnarea păcii generale”⁸⁹.

Carol a revenit la Târgu-Neamț, în perioada interbelică, cu prilejul unui eveniment semnificativ în viața comunității târg-nemțene ce a avut loc la data de 28 iunie 1939, când a participat la inaugurarea Monumentului ridicat în cinstea eroilor celui dintâi Batalion al Vânătorilor de Munte.

Inițiativa construirii mausoleului a aparținut unui „Comitet Central” care l-a avut ca președinte pe generalul Virgil I. Bădulescu, fostul comandant al Batalionului de Vânători de Munte, iar ca secretar pe generalul Constantin Georgescu-Coșna, comandantul unei companii⁹⁰. Pentru edificarea monumentului s-a constituit un „Comitet Comunal” format din: Ioan V. Ghiorghiță – directorul Gimnaziului „Regina Maria”, Dumitru A. Ghiorghiță – fostul primar și președinte al comitetului și Gheorghe Popovici – perceptorul primăriei⁹¹. Acestui comitet i-a revenit o serie de sarcini precum: strângerea fondurilor necesare prin liste de subscripție, organizarea

⁸⁸ Joseph Whiteside Boyle (1867-1923), colonel canadian, a fost un personaj cu aură de aventurier, sosit de „nicăieri” și care a devenit foarte repede „providențial salvator” (G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 410). Portretul lui este realizat de Constantin Argetoianu: „Cioplit în atlet, arătos și simpatic, cu un cap de consul roman, cu fața rasă și părliță de soare, cu niște ochi negri fulgerători – Boyle se înfățișa ca un splendid exemplar de *mascul* și cu o putere de sugestie căreia puțini erau în stare să-i reziste. Canadian din naștere, colonel englez prin forța împrejurărilor, noi, românii, n-am știut de unde a venit, după cum n-am știut unde s-a dus când i-a sunat ceasul să plece, câțiva ani mai târziu. Bine prins în ținuta lui, cu energia ce se manifesta ca să zic așa de la sine, în fiecare gest, în fiecare cuvânt al său, Boyle impunea și se impunea tuturor. La Iași s-a impus Reginei Maria și după încheierea păcii, la București, era cât pe ce să se impună și politicii românești” (C. Argetoianu, *Memorii: pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. V, partea a V-a (1918), ediție și indice de S. Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 99).

⁸⁹ Maria, Regina României, *Jurnal de război 1918*, p. 340.

⁹⁰ G. Luca, *op. cit.*, p. 171.

⁹¹ *Ibidem*.

unui bal în grădina publică (prin intermediul Căminului Comunal „Gheorghe și Smaranda Cosmovici” cu invitați de onoare și cu tombolă, folosind muzica de la Băile Oglinzi)⁹², pregătirea locului pe „Dealul Gol”, mobilizarea premilitarilor la lucrările de terasare și de construire a drumului de acces⁹³, extinderea rețelei electrice până la monument, amenajarea circumferinței terasei cu scări de beton⁹⁴.

Pregătirile pentru inaugurarea monumentului s-au făcut din timp. La data de 24 iunie 1939 prefectul județului Neamț a cerut pretorilor de la plășile „Cetatea Neamțului”, „Războieni” și „I. G. Duca” „ca toți primarii din comunele limitrofe, cu întregul Sfat al Căminului Comunal, îmbrăcați în costumul național cel mai curat, la ora 6 dimineața, să fie așezați pe parcursul drumului pe unde va trece regele”. Totodată au fost mobilizați și elevii de la școlile din Piatra-Neamț și Târgu-Neamț⁹⁵.

Despre primirea celui care a patronat primul Batalion al Vânătorilor de Munte și solemnitățile din ziua de 28 iunie 1939 ne relatează presa locală. Astfel, potrivit ziarului *Avântul*, „Sosirea M. S. Regelui a fost anunțată pentru ora 11 și jumătate la Tg. Neamț. M. S. a venit cu trenul regal până în gara Pașcani, [...]. Cu un tren special, înainte de sosirea M. S. Regelui a sosit d. prim-ministru Armand Călinescu și ceilalți membri ai guvernului”⁹⁶. Drumul până la Târgu-Neamț a continuat cu mașina, suveranul fiind întâmpinat cu entuziasm de autoritățile comunale și de țărani simpli îmbrăcați în costume naționale⁹⁷.

Pentru comunitatea târg-nemțeană, prezența suveranului la inaugurarea Monumentului Vânătorilor de Munte era cu adevărat un eveniment memorabil. Amploarea și însemnătatea lui au fost confirmate și prin numărul mare de participanți: „La intrarea în Tg. Neamț, un mare arc de triumf pe care era scris «Trăiască M. S. Regele Carol II-lea». Pe trotuare și pe șoseaua până la monument erau în rânduri școlile primare, arcașii, primarii din întreg județul, căminele culturale și membrii gărzilor naționale în frunte cu d. căpt. Șt. Ghiorghiu – toți având în mână stegulețe, iar în piept portretul M. Sale Regelui. La intrarea în Tg. Neamț și pe întreg traseul până la monument urale nesfârșite au isbucnit din miile de piepturi ale asistenței. La urcarea spre monument, buciumașii, urmași ai plăeșilor

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Avântul*, Anul XI, nr. 177, 2 iulie 1939, p. 1.

⁹⁴ G. Luca, *op. cit.*, p. 171.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 172-173.

⁹⁶ *Avântul*, Anul XI, nr. 177, 2 iulie 1939, p. 1.

⁹⁷ *Ibidem*.

lui Ștefan în frunte cu pădurarii Loghin Apetroaie și Petre Munteanu-Țibucani, au dat semnalul din buciume”⁹⁸.

Pe „Dealul Gol” (capătul dinspre răsărit al Culmii Pleșului, ramificație a munților Stânișoarei, care străjuiește la nord de orașul Târgu-Neamț) regele Carol al II-lea a fost întâmpinat de primarul orașului Târgu-Neamț, avocatul Ioan Bălan. A urmat primirea raportului din partea generalului Virgil Bădulescu, comandantul celui dintâi Batalion de Vânători de Munte, trecerea în revistă a unității militare și intonarea Imnului Regal. După prezentarea drapelului ciuruit de gloanțe al Batalionului, ceremonia publică a continuat cu oficierea unei slujbe religioase de către un sobor de preoți, în frunte cu părintele Nicolaescu, confesorul militar, și a unui parastas pentru eroii care și-au pierdut viața pentru țară⁹⁹.

În discursul său, generalul Virgil Bădulescu a invocat eroismul batalionului pe care l-a condus în timpul luptelor de la Târgu Ocna, această filă a istoriei războiului din 1916-1918 fiind deseori umbrită de luptele de la Oituz, Mărăști, Mărășești: „Din nenumăratele amintiri de lupte grele și glorioase sacrificii din marele nostru războiu – patru mai cu seamă – au rămas să întruchipeze de-apururi [...] sfânta epopee a întregirii neamului; acestea sunt: Oituz, Mărăști, Mărășești, Tg.-Ocna. De Tg.-Ocna însă și mai ales de Vânătorii de Munte s’au vorbit – oficial – mai puțin, întotdeauna pe apucate și numai glasuri răzlețe s’au ridicat să împărtășească și altora eroismul de basm al acelor bravi între bravi, cari n’au cunoscut înfrângerea [...]”¹⁰⁰. Necesitatea edificării unui monument în cinstea acestor eroi, la Târgu-Neamț, a fost motivată prin tradiția istorică pe care o are acest loc în perpetuarea spiritului militar care învăluie Cetatea Neamț: „Socotim Majestate că Târgul Neamț [...] nu și-a pierdut nici unul din darurile sale naturale și istorice, și de acia respectuos ne îngăduim a crede că ar fi bine să se găsească aici modalitatea cultivării mai departe a aceluși spirit militar care plutește în atmosfera Cetății Neamțului – și a acestui monument”¹⁰¹.

Ecourile evenimentului organizat în urbea Neamț nu s-au manifestat numai în presa locală, ci și dincolo de Carpați, *Gazeta Transilvaniei*¹⁰² prezentând solemnitatea într-un amplu articol din 2 Iulie 1939.

⁹⁸ *Ibidem.*

⁹⁹ *Ibidem.*

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ *Ibidem.*

¹⁰² *Gazeta Transilvaniei*, Anul 102, nr. 50, Brașov, 2 Iulie 1939, p. 1-2.

Discursul Regelui Carol al II-lea a dat un plus de valoare momentului comemorativ, motiv pentru care redăm alocuțiunea ținută de Majestatea Sa:

Privesc cu mândrie și cu drag acest monument, care amintește vremurile pline de griji, dar și de entuziasm tineresc, cari au prezidat la alcătuirea primului Batalion de Vânători de Munte.

Aici, în Târgu Neamț, unde plutea încă amintirea plășilor lui Ștefan cel Mare, s'a făurit acest admirabil instrument de luptă: «Vânătorii de Munte».

Toată lumea a rămas uimită de acțiunea pe care au desfășurat-o la Târgul Ocna. Aceia dintre noi, cari cunoaștem mai de aproape secretul pregătirii lor, nu am rămas uimiți, dar am tras un învățământ, care și astăzi cântărește greu în organizarea unei oștiri.

Minunea s'a săvârșit din cauza unei pregătiri temeinice, cum nu cred că a mai fost în oștirea noastră; și cum din trecut trebuie tras totdeauna un învățământ pentru viitor – și mai ales pentru tinerii ofițeri ai oștirii noastre – să se știe că pregătirea din timp de pace, cu cât este mai desăvârșită până în cele mai mici amănunte, cu atât posibilitățile de reușită pe câmpul de luptă sunt mai sigure.

Dar această minune nu s'a putut îndeplini mulțumită numai pregătirii militare, că și faptului că în acest corp de trupă a domnit o camaraderie și un suflet cum rar am mai văzut. Sunt mândru că am fost Eu acela, care am luat inițiativa creerii trupelor de munte.

Și astăzi, în calitate de Cap al oștirii, sunt mândru a vedea, că din sufletul acela care s'a plămădit aci la Neamț, a pornit o renaștere și o reorganizare a întregii Mele armate.

Închinându-Mă, cu pioasă amintire, acelor cari au căzut și s'au jertfit în acele glorioase zile dela Cireșoia și Coșna, Mă gândesc la aceia cari, atunci când țara va avea nevoie, vor ști să fie la înălțimea înaintașilor lor.

Cu această speranță – mai bine zis, cu această absolută siguranță – strig din tot sufletul: să trăiască primul Batalion de Vânători de Munte!¹⁰³.

Băile Oglinzi au găzduit, după inaugurarea Mausoleului de pe Dealul Gol, un banchet organizat în cinstea Regelui Carol al II-lea, prilej cu care a fost ținut un nou discurs elogios la adresa soldaților care au luptat la Târgu Ocna. Ca urmare a calităților de care au dat dovadă în confruntările militare, ei au făcut ca acest corp de elită să capete valențe legendare, fiind și o sursă de inspirație pentru întreaga armată. Astfel și-a motivat Majestatea Sa dorința ca prima tresă, cu ocazia ridicării fiului său Mihai, Marele Voievod de Alba Iulia, la rang de ofițer, să fie pusă pe epoletul de sublocotenent al primului Batalion al Vânătorilor de Munte¹⁰⁴.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 1-2; *Avântul*, Anul XI, nr. 177, Piatra-Neamț, 2 iulie 1939, p. 4.

¹⁰⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Anul 102, nr. 50, Brașov, 2 Iulie 1939, p. 2.

Cu doar câteva zile înainte de sosirea Majestății Sale la Târgu-Neamț, o vizită de studii în zona Moldovei l-a adus și pe moștenitorul tronului României în acest oraș. Astfel, timp de trei zile, viitorul suveran al țării, Mihai I, s-a aflat la mănăstirile din apropierea urbei de provincie, la casa lui Creangă și la Cetatea Neamț, fiind însoțit de aghiotantul său, locotenent colonel Dămăceanu, nouă profesori în frunte cu preotul Nae Popescu, Subsecretar de Stat la Ministerul Cultelor și Artelor, și doi colegi de clasă, Walter Heltman și Mircea Ioanițiu¹⁰⁵.

Suita princiară a fost întâmpinată în comuna Grași (actualmente comuna Timișești) de prefectul județului Neamț, colonelul Eugen Hociung și de comandantul legiunii de jandarmi Neamț, maior Virgil Dărmănescu. Ajunși la Târgu-Neamț, distinșii oaspeți s-au îndreptat spre Cetatea lui Ștefan cel Mare unde fiul Regelui Carol al II-lea a avut parte de o primire organizată meticulos și a audiat, împreună cu cei doi colegi de clasă, o scurtă prelegere cu privire la istoricul fortificației. Despre primirea distinsului oaspete ne relatează tot periodicul local, *Avântul*: „Suita a ajuns la Târgu-Neamț de unde a plecat la Cetatea Neamțului, Măria Sa Voevodul fiind întâmpinat de toți pădurarii ocolului silvic în frunte cu d. ing. Cojoc, toți îmbrăcați în uniforme, cu topoare și carabine. În momentul când Marele Voevod a scoborit din mașină, plășii au sunat din buciume semnalul ridicării M. Sale la cetate. [...] M. Sa și cei doi colegi de clasă, Walter Heltman și Mircea Ioanițiu au audiat o scurtă prelegere cu privire la trecutul cetății”.

Humulești a fost următoarea locație din itinerariul Principelui Mihai. Aici a fost primit de autorități locale în frunte cu primarul orașului Târgu-Neamț și maiorul Constantin Comăniță. Tânărul moștenitor al tronului României a vizitat „mica bisericuță, unde, pe tipuri, Creangă a cântat psalmii”, biserica Sf. Neculai, unde a fost întâmpinat de preoții Cozma și Maxim, muzeul „Ion Creangă”, unde a primit explicații din partea învățătorului Papuc¹⁰⁶. După servirea prânzului și lecția despre opera marelui scriitor humuleștean, viitorul rege Mihai I a mers la școala Nr. 1 „Grigore Ghica Vodă” unde a primit explicații din partea învățătorului Rafailă.

Vizita în județul Neamț a continuat la mănăstirea Neamț, primirea fiind făcută de reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe Române în frunte cu Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicodim al Moldovei care, la finalul unei scurte slujbe, a amintit rolul jucat în trecut de acest așezământ monahal în trezirea conștiinței naționale prin activitatea culturală și bisericească desfășurată. În ciuda unei stagnări înregistrate ca urmare a secularizării averilor mănăstirești, lăcașul de cult și-a

¹⁰⁵ *Avântul*, Anul XI, nr. 176, Piatra-Neamț, 25 iunie 1939, p. 1.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 1-2.

redobândit calitatea de înalt for ecleziastic datorită bunăvoinței regelui Carol al II-lea. Ca o dovadă a celor afirmate, Înaltul Prelat i-a prezentat tânărului reprezentant al Dinastiei Regale mai multe exemplare de documente vechi, manuscrise și opere de artă religioasă pe care biblioteca și muzeul mănăstirii le dețineau¹⁰⁷.

Memorabilă pentru această vizită rămâne fotografia de grup făcută de Mihai I și suita sa alături de Mitropolitul Nicodim miercuri, 21 iunie 1939 (Fig. 11). În această zi, călătoria în județul Neamț a continuat cu mănăstirile Agapia, Văratec, Secu, Durău, urcarea pe muntele Ceahlău fiind anulată ca urmare a timpului nefavorabil. În ultima zi pe meleaguri nemțene, moștenitorul tronului României a ajuns pe domeniul regal de la Bicaz unde a și înnoptat. Vineri dimineața, 23 iunie 1939, acesta a plecat în Transilvania prin Cheile Bicazului¹⁰⁸.

Putem afirma că una din paginile de istorie, referitoare la Familia Regală a României, este strâns legată și de județul Neamț, preferința membrilor Dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen pentru această zonă a Moldovei fiind autentică. Mănăstirile, cadrul natural, ospitalitatea și căldura oamenilor i-au făcut pe principii și suveranii țării să revină pe meleaguri târg-nemțene, atât în vremuri de pace, cât și în perioade mai tulburi, astfel de evenimente fiind invocate și descrise în scrierile lor. Deși prezența regalității în orașul Târgu-Neamț și în împrejurimi este redată secvențial în documentele timpului, ele ne-au oferit ocazia de a scoate la lumină realitățile economice, culturale și religioase ale acestei urbe, ele căpătând un contur mai clar prin articolele de presă locală și mărturiile vizuale inedite.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

ROYAL TRACES AT TÂRGU-NEAMȚ

(Abstract)

Beginning with the second half of the 19th century until the first half of the 20th century, some members of the Hohenzollern-Sigmaringen Dynasty visited the historical regions of Romania in order to know better the realities of the country they ruled, but also to get in touch with their subjects. Whether we are talking about official or less formal visits, the region of Moldavia was a constant presence on the itinerary of the Royal House of Romania's members, and Neamț County was no exception.

During his long reign, Carol I undertook several trips to the city of Târgu-Neamț and to the nearby monasteries. His example was followed by King Ferdinand and Queen Maria during peacetime and wartime. As commander of a special army corps, during First World War, Carol II was a more constant presence in this area. Last but not least, King Mihai I visited the County of Neamț at the age of eighteen. The proof of the latter visit consists in the few words left in the guest book of "Ion Creangă" Memorial House.

Written and visual testimonies regarding the royal visits to Neamț County, which are kept in the National Archives of Romania and in other cultural institutions, provide an original touch to this article and complement the documentary sources related to this topic.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Written testimony of the Great Voivode Mihai of Alba-Iulia in the guest book of "Ion Creangă" Memorial House, 20th June 1939 (photo source: Museum of History and Ethnography Târgu-Neamț).
- Fig. 2. Telegram sent by the Royal House to those who organized the centenary of Ion Creangă's birth (photo source: Museum of History and Ethnography Târgu-Neamț).
- Fig. 3. His Royal Highnesses Prince Ferdinand and Princess Maria at Neamț Monastery, August 1901 (photo source: M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 176).
- Fig. 4. His Royal Highnesses Prince Ferdinand and Princess Maria at Văratec Monastery, 15th August 1901 (photo source: C. Pașilea, V. Nicolau, D. Dieaconu, *Mănăstiri și schituri din județul Neamț. Cartea poștală ilustrată*, 2013, p. 64).

- Fig. 5. Prince Carol together with other officers at Târgu-Neamț (photo source: Bucharest National Archives, http://arhivelenationale.ro/site/?fbclid=IwAR0ke2gMWqwaNeUO2TRzvczfsz_cqnnPULDoKOjKkWzM-fNxpS1OmPmFjQs).
- Fig. 6. Prince Carol and Ionel Brătianu at Târgu-Neamț (photo source: Bucharest National Archives, https://tabletademinte.wordpress.com/2020/04/18/principele-carol-al-ii-lea-si-i-i-c-bratianu-la-targu-neamt/?fbclid=IwAR2d7rQmfaQ9lxnN2f_tL_JmHggxOPu0LrpF5mcigJuxpR-ZNUxeP9b4hE).
- Fig. 7. Prince Carol invited to a wedding, 1917 (photo source: Photo 55187, National Library of Romania, Special Collections, Photo Cabinet).
- Fig. 8. Handing over the flag of the first Mountain Hunters unit by King Ferdinand, Târgu-Neamț, 1917 (photo source: „King Ferdinand I” National Military Museum, <https://www.facebook.com/traditii.ostasesti/photos/a.686359918154533/1037458133044708>).
- Fig. 9. Religious service at the Mountain Hunters Regiment in the presence of King Ferdinand, Queen Maria and Princess Mărioara (photo source: Bucharest National Archives, http://arhivelenationale.ro/site/?fbclid=IwAR0ke2gMWqwaNeUO2TRzvczfsz_cqnnPULDoKOjKkWzM-fNxpS1OmPmFjQs).
- Fig. 10. King Ferdinand, Queen Maria, Princess Elisabeta, Prince Nicolae at the ceremony of handing over the flag of the Mountain Hunters army corps, Vânători village, Neamț County, 14th February 1918 (photo source: Photo 55188, National Library of Romania, Special Collections, Photo Cabinet).
- Fig. 11. Mihai I and his suite together with Metropolitan Nicodim, 21st June 1939 (photo sources: National Museum of History of Romania, <https://www.facebook.com/MNIRpage/photos/a.460210145437/10163607557205438>).

Azi 20. Iunie a fost Marele Voievod Mihai de Alba Iulia la casa scriitorului Ion Creangă. Și s-a făcut o primire entuziastă în Humulești. Organizatorii au fost.

Fig. 1. Consemnarea făcută de Marele Voievod Mihai de Alba Iulia în cartea de impresii a Casei scriitorului Ion Creangă, 20 iunie 1939 (sursa foto: Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț)

TELEGRAMĂ

Nr. _____

la _____
 de _____
 din _____

Prezentată la _____ data _____ ora _____ m. _____ timpul _____
 Transmisă de _____ data _____ ora _____ m. _____ timpul _____

U. S. Regete mă autorizează să transmit
 în numele și membrilor Casei
 Culturale Comunal cetățenilor organelor
 și ai societății mulțumirile sale
 pentru sentimentele de oasăznie
 și asigurările de devotament
 exprimate cu ocazia sărbătorii de la
 Humulești pentru aniversarea lui Ion
 Creangă.

p. Conformitate, _____
 al U. S. Regelui _____

Form. 315 (170x100) 1935

Fig. 2. Telegramă trimisă de Casa Regală pentru cei care organizau centenarul nașterii lui Ion Creangă (sursa foto: Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț)

Fig. 3. Alțețele Sale Regale Prințul Ferdinand și Prințesa Maria la Mănăstirea Neamț, august 1901 (sursa foto: M.-C. Verzea, N. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 176)

Fig. 4. Alțețele Sale Regale Prințul Ferdinand și Prințesa Maria la Mănăstirea Văratec, 15 august 1901 (sursa foto: C. Pașilea, V. Nicolau, D. Diaconu, *Mănăstiri și schituri din județul Neamț. Cartea poștală ilustrată*, 2013, p. 64)

Fig. 5. Principele Carol alături de alți ofițeri la Târgu-Neamț (sursa foto: Arhivele Naționale București, http://arhivelenationale.ro/site/?fbclid=IwAR0ke2gMWqwaNeUO2TRzvczfsz_cqnnPULDoKOjKkWzM-fNxpS1OmPmFjQs)

Fig. 6. Principele Carol și Ionel Brătianu la Târgu-Neamț (sursa foto: Arhivele Naționale București, https://tabletademinte.wordpress.com/2020/04/18/principele-carol-al-ii-lea-si-i-i-c-bratianu-la-targu-neamt/?fbclid=IwAR2d7rQmfaQ9lxnN2f_tL_JmHggxOPu0LrpF5mcigJuxpR-ZNUxeP9b4hE)

Fig. 7. Principele Carol invitat la celebrarea unei căsătorii, 1917 (sursa foto: Cota FOTO 55187, Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Cabinetul de Fotografii)

Fig. 8. Înmânarea drapelului primei unități de Vânători de Munte de către Regele Ferdinand, Târgu Neamț, 1917 (sursa foto: Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, <https://www.facebook.com/traditii.ostasesti/photos/a.686359918154533/1037458133044708>)

Fig. 9. Serviciul religios la Regimentul Vânătorilor de Munte în prezența Regelui Ferdinand, a Reginei Maria și a Principesei Mărioara (sursa foto: Arhivele Naționale București, http://arhivelenationale.ro/site/?fbclid=IwAR0ke2gMWqwaNeUO2TRzvczfsz_cqnnPULDoKOjKkWzM-fNxpS1OmPmFjQs)

Fig. 10. Regele Ferdinand, Regina Maria, Principesa Elisabeta, Prințul Nicolae la ceremonia de înmănare a drapelului Batalionului Vânătorilor de Munte, satul Vânători, județul Neamț, 14 februarie 1918 (sursa foto: Cota FOTO 55188, Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Cabinetul de Fotografii)

Fig. 11. Mihai I și suita sa alături de Mitropolitul Nicodim, 21 iunie 1939
(sursa foto: Muzeul Național de Istorie a României,
<https://www.facebook.com/MNIRpage/photos/a.460210145437/10163607557205438>)

TEZAURUL MĂNĂSTIRII SECU TRIMIS LA MOSCOVA

Cosmin NIȚĂ¹

Cuvinte cheie: Mănăstirea Secu, tezaur, Mitropolitul Varlaam, Moscova

Keywords: Secu Monastery, treasury, Metropolitan Varlaam, Moscow

Tezaurul Mănăstirii Secu s-a constituit de-a lungul veacurilor din donațiile ctitorilor, ale ierarhilor cu metania la acest așezământ monahal și ale altor persoane, fiind alcătuit din obiecte necesare oficierei cultului (Evangheliu cu scoarțe aurite, manuscrise, veșminte și alte broderii cu fir de aur și argint, cruci de lemn îmbrăcate în argint aurit, potire, litiere etc.)². Acest patrimoniu a sporit, de-a lungul vremii, astfel încât în „Catagrafia pentru toate odoarele bisericesti a Sf(i)nteii mănăstirii Secu” din anul 1856, sunt consemnate 762 de cărți și obiecte bisericesti pe lângă cele 482 de cărți care erau în gestiunea tipicarului mănăstirii³.

Descompletarea patrimoniului bisericesc de la mănăstirea Secu s-a produs uneori din neglijența călugărilor. În acest sens, Narcis Crețulescu relatează că, în vremea stăreției lui Neonil Buzilă la mănăstirile Neamț și Secu (1834-1853, cu întreruperi), acesta a poruncit marelui eclesiarh, Ieroftiei Maximescu, să adune din mănăstire și din schituri toate lucrurile vechi care „ocupă locuri degeaba”, după care acesta le-a ars pe toate⁴.

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA; Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Macarie Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987, p. 91-99.

³ Costin Clit, *Catagrafiile mănăstirii Secu din 1856*, în *Buletin informativ al Simpozionului Național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei*, III, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2017, p. 261-272.

⁴ Biblioteca Mănăstirii Neamț, fond manuscrise, Arhiepiscopul Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Mănăstirilor Neamțu-Secu cu a schiturilor sale din împrejur*, mss. 171, p. 288, *apud* Mihai Giosan, *Opera manuscrisă a arhiepiscopului Narcis Crețulescu și istoria medievală a românilor*, Editura Filocalia, Roman,

O altă situație poate fi citată în contextul secularizării averilor mănăstirilor pământene din anul 1859. Statul s-a implicat atunci mai mult în administrarea mănăstirilor luând de la acestea un număr ridicat de obiecte valoroase, așa cum relatează și un călugăr de la Mănăstirea Neamț, lui Pantazi Ghica, în anul 1881:

Aveam încă și mai multe foarte vechi și mai frumoase, dar le-a tot ridicat, a tot venit unul și altul și a luat mereu din ele; părintele starețul și noi ne-am opus, n-am vroit să dăm, ba ne și puneam în vrajbă, dar în contra puterei ce era să facem? Mi-a zis părintele conservator șef al veșmântăriei: dar când l-am întrebat cine erau acei cari au luat, mi-a răspuns: Dar îi mai știu eu? boieri mari, cu poziții, cu putere, și de cei mai mici. Nu le-a luat de aici, le-a luat de la biserică; nu eram acolo când le lua, și apoi și aici n-am fost tot eu, au fost alții înaintea mea, și chiar eu să fi fost, nu îi știam pe anume: și dacă i-aș fi știut i-am uitat; unde să mai țin eu minte!⁵.

O bună parte dintre aceste bunuri, în special documente și cărți, au ajuns la arhivele statului sau la Academia Română⁶, dar au existat și cazuri când reprezentanții ai statului au luat cărțile și odoarele din mănăstiri, fără vreun drept, folosindu-le în scop personal. Această practică era generalizată la nivel național, fapt pentru care mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu, a trimis o circulară, nr. 2289/13 iulie 1916, în care preciza: „consiliile economice mănăstirești, sub răspunderea personală a starețului, nu au voie, sub nici un cuvânt, de a elibera nimănui, oricine ar fi și orice calitate ar avea, asemenea documente, obiecte și odoare bisericesti decât în urma înțelegerii între Ministerul Cultelor, A. C. B. (Administrația Casei Bisericii) și Sf. Mitropolie, oficial comunicată stăreției, în scris”⁷.

Descompletarea patrimoniului mănăstiresc s-a făcut, uneori, și prin furturi, așa cum s-a petrecut la mănăstirea Secu, în perioada 1910-1914, atunci

2016, p. 156-157, nota 2: „Să se știe că părintele starețul Neonil Buzilă au poruncit părintelui Ieroftiei Maximescu, când era clisiarh mare, la biserica mare a sfintei mănăstiri Neamțu, au pus oamenii de au săpat o groapă mare în grădina stăreției, în fund, lângă pîrg, au strâns toate lucrurile cele vechi p. c. icoane, cruci, cărți, scripte, pomelnice, veșminte și orice lucru cu orice nume de vechituri de pe a toate bisericile m<ănăsti>rei, și de pe la schituri, pentru că, – zicea părintele starețul – că s-au înmulțit prea multe vechituri și ocupă locuri degeaba, și îngreuiă păstrarea lor. Atunci părintele Ieroftiei le-au ars pe toate, din ordinul verbal al starețului. Măcar că atunci s-au ars toate vechiturile, totuși ici colea se mai găsește câte o vechitură, scăpată de foc”.

⁵ Pantazi Ghica, *Monumente naționale. Monastiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la comisiunile întocmite pentru cercetarea lor. Partea I*, Tipografia Statului, București, 1881, p. 71-103.

⁶ Mihai Giosan, *op. cit.*, p. 195.

⁷ Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 2/1916, f. 36.

când au dispărut două sfeșnice, dăruite de Nestor Ureche, în anul 1602, precum și o salbă. Dintre acestea s-au recuperat doar sfeșnicele, în anul 1926⁸.

În vara anului 1914 izbucnea Primul Război Mondial. După aproximativ doi ani de neutralitate, la 14 august 1916, România a intrat în război de partea Antantei.

În contextul unei duble ofensive asupra teritoriului românesc pe două fronturi, unul dinspre Transilvania și unul dinspre Bulgaria s-au luat și o serie de măsuri pentru salvarea bunurilor de valoare istorică și artistică aflate în muzeele și mănăstirile românești spre a fi evacuate. Primele salvate din calea inamicilor au fost bunurile din muzee, după care s-a acordat atenție și celor păstrate în biserici și mănăstiri.

La 10 octombrie 1916, la aniversarea împlinirii a doi ani de la urcarea pe tron a regelui Ferdinand, a fost invitat și Alexandru Tzigara-Samurcaș, care era un intim al familiei regale. Regele i-a mărturisit acestuia că era îngrijorat de apropierea armatei germane și de instabilitatea trupelor rusești și „temându-se ca ei, cunoscând valoarea odoarelor noastre bisericesti, să nu și le însușească”, l-a întrebat pe Tzigara-Samurcaș dacă nu este dispus să le salveze, începând cu bisericile din Moldova care erau mai expuse jafurilor rusești⁹.

Ca urmare a răspunsului afirmativ, a doua zi, principele Carol îi înmânează lui Tzigara-Samurcaș, Ordinul permanent nr. 30 al Șefului Marelui Cartier General, semnat de generalul Iliescu, în care se menționa că acesta era însărcinat cu inventarierea și transportarea tezaurului bisericilor și al mănăstirilor din țară¹⁰.

Tzigara-Samurcaș și-a început misiunea cu mănăstirile din Moldova, mergând prima dată la mănăstirea Slatina, unde recuperează tezaurul dintr-o tainiță care avea pereții proaspăt tencuiți. După aceasta, la 14 octombrie 1916, ajunge la mănăstirea Văratec de unde nu a ridicat nici un obiect, deoarece erau fără mare importanță. În aceeași zi, s-a deplasat și la mănăstirea Neamț unde starețul Meletie Nicuță s-a opus predării tezaurului, astfel încât a sfârșit prin a fi arestat¹¹.

⁸ Arhim. Dionisie Udișteanu, *Graiul evlaviei străbune*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Mușatinii, Suceava, 2005, p. 119-120.

⁹ Marian Voicu, *Tezaurul României de la Moscova*, Editura Humanitas, București, 2016, p. 26-27; Al. Tzigara-Samurcaș, *Memorii II (1910-1918)*, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 1999, p. 157.

¹⁰ Marian Voicu, *op. cit.*, p. 27.

¹¹ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, ds. *Războiul pentru întregirea neamului*, vol. II/1916, f. 146.

În ziua următoare, Tzigara-Samurçaș s-a deplasat la mănăstirea Secu cu scopul îndeplinirii aceleași misiuni, dar arhimandritul Ilarion Bălăiță a declarat că întregul tezaur a fost ridicat în noaptea de 3 spre 4 octombrie de Marele ecleziarh al Mitropoliei și depus în trei lăzi fără a se întocmi vreun act de predare. Tzigara-Smurçaș a întocmit un proces verbal unde a consemnat ridicarea a două covoare precum și lipsa obiectelor de valoare din biserică, paraclise și veșmântărie¹² (Anexa 1).

Vizita lui Tzigara-Samurçaș la mănăstirea Secu este atestată și de o telegramă trimisă de către starețul mănăstirii Secu la Mitropolia Iași, în ziua de 15 octombrie 1916, „T<z>igara Samurçaș <cu> ordinul Marelui Cartier au venit să ridice tezaurul monastirei. I-am declarat că este luat la Mitropoliea. Când voi veni la Iassy raportez în scris”¹³. Tot în această telegramă este consemnată și rezoluția mitropolitului Pimen Georgescu, scrisă în aceeași zi, la ora 18, care arată că „Desigur că starețul amintește despre ordinul ce am dat încă de multă vreme că în fața războiului să se ia măsuri ca odoarele precioase să se ascundă în tainițele vechi spre a fi asigurate și de locul unde sunt să ni să raporteze secret, neștiind despre aceasta decât câțiva călugări cinstiți și serioși, de aceea el a spus că tezaurul a fost preluat la Mitropo<lia> Iași. Dealtfel nu pot să pricep cum d. Șamurçaș ia așa măsuri fără știrea noastră”¹⁴ (Anexa 2).

Din textul rezoluției reiese că la începutul războiului a fost dat un ordin către mănăstirile din Moldova pentru a pune la adăpost obiectele valoroase în vechile tainițe. Practic, conform ordinului nr. 2289/13. 07. 1916, mănăstirile nu puteau da autorităților statului documente sau obiecte fără aprobarea Mitropoliei, deci, în baza acestui document starețul nu a predat tezaurul.

În ziua de 18 octombrie 1916 a fost trimisă de Mitropolitul Pimen o telegramă prin care s-a ordonat starețului „că odorăle bisericesti în aceste vremuri să fie pusă la siguranță, am convenit cu Ministerul Cultelor, să fie ridicate cu inventar de la M<ănăsti>re și aduse la Mitropolia Iași spre păstrare. În acest scop le veți încredința delegatului Ministerului”¹⁵ (Anexa 3). După două zile, mitropolitul mai trimite încă o telegramă prin care arăta că „Odoarale și obiectele scumpe, împreună cu Epitaful strâns acele le veți aduce, de urgență, la <Iași>

¹² Marian Voicu, *op. cit.*, p. 394.

¹³ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, ds. *Războiul pentru întregirea neamului*, vol. II/1916, f. 139.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 2/1916, f. 51.

cerând ajutorul Administrației de Plasă iar la Pașcani, oricât va fi, fie și militar”¹⁶ (Anexa 4).

Starețul mănăstirii Secu s-a conformat ascultării date de către mitropolit și s-a deplasat la Pașcani unde nu a găsit mijloc de transport pentru odoare, data deplasării fiind atestată într-o telegramă trimisă din același oraș către mitropolit (23 octombrie)¹⁷. Aceste informații sunt confirmate într-o adresă emisă de starețul Ilarion Bălăiță, în ziua de 26 octombrie, în care expune următoarele: „am fost până la gara Pașcani și nici nu au putut șeful se ne dei o mașină ca se venim. Permisie am avut numai 48 oră așa că nu am putut se lipsesc. Serviciul spitalului fiind greu am dat pe părintele arhim. Evghenie Ungurianu parti de odoară ci au fost posibil de a le scoati precum arată anecsatul inventar. Celalți sunt asigurați bini de tot, nu se poate scoati decât după o muncă de 10 zile, a spargi betonul armat la 5 metri afund. Pentru toți aceste rămase garantez cu vieța mea”¹⁸ (Anexa 5). Această adresă cuprinde în anexa ei și un inventar în care sunt enumerate, pe scurt, 124 de obiecte și cărți de cult¹⁹. În acest act se poate observa că tezaurul a fost pus la adăpost și starețul a garantat siguranța lui.

Despre punerea la adăpost a tezaurului mănăstirii Secu a consemnat și arhimandritul Dionisie Udișteanu care a participat la ascunderea lui alături de monahul Varuh Hanganu și părintele Dometian Mălău imediat după Sf. Dumitru (26 octombrie), când s-a întors la mănăstire de la via de la Băiceni²⁰. Astfel, acesta relatează că, monahii bătrâni s-au opus predării odoarelor și au sugerat ca acestea să fie ascunse în taințele mănăstirii, ceea ce s-a și petrecut. A fost căutat un loc fără umezeală și, timp de două săptămâni, s-a lucrat în mare taină la strângerea bunurilor: „Am dezbrăcat icoanele îmbrăcate în argint, am strâns candelile de argint, mari și mici, am strâns potirele, crucile și tăvile de argint și aur, în lăzi mari îmbrăcate în tablă zincată, anume lucrate de părintele Varuh Hanganu, în mare taină”²¹.

Din cele expuse mai sus, se poate observa faptul că bunurile de mare valoare au fost ascunse înainte de venirea lui Tzigara-Samurcaș însă, după mărturia lui Dionisie Udișteanu, au fost ascunse temeinic după data de 26 octombrie (Sf.

¹⁶ *Ibidem*, f. 52.

¹⁷ Idem, Registru ieșire 1914-1917, inv. 276, f. 83, nr. ieșire 265/23 octombrie 1916.

¹⁸ Idem, ds. 2/1916, f. 53.

¹⁹ *Ibidem*, f. 54.

²⁰ Arhim. Dionisie Udișteanu, *O viață ca oricare alta*, Editura Mușatinii, Suceava, 2004, p. 64.

²¹ *Ibidem*.

Dumitru), operațiunea durând două săptămâni și încheindu-se undeva în jurul datei de 10 noiembrie.

Înainte de ascunderea definitivă a tezaurului, la solicitările telegrafice ale mitropoliei în perioada 20-24 octombrie 1916, a fost trimis la Iași fostul stareț al Mănăstirii Neamț, arhim. Evghenie Ungureanu cu două geamantane. În unul dintre ele erau mai multe obiecte care au aparținut Mitropolitului Varlaam: *Arhieraticonul*²², mitra²³, sacosul verde cu pietre nestemate²⁴, omoforul mare și mic²⁵, epitrahilul²⁶ și stiharul²⁷ iar pe lângă aceste obiecte a fost trimis și un covor ctitoricesc²⁸. În celălalt geamantan erau o căprioară proaspăt vânată și un burduf de brânză. Știrile cu privire la trimiterea lui Evghenie Ungureanu la Iași cu „parti de odoară” sunt relatate în adresa din 26 octombrie. La această adresă a fost anexat și un inventar cu bunurile care trebuiau transportate la Iași, dar, întrucât nu se găsisese transport de la Pașcani la Iași, acestea s-au întors înapoi și apoi s-a trimis o mică parte din tezaur.

Acțiunile de strângere a bunurilor din mănăstiri au atras atenția Mitropolitului Pimen Georgescu care s-a plâns ministrului cultelor, I. G. Duca, despre faptul că nu a fost anunțat de această rechiziție și a cerut ca toate bunurile confiscate să fie aduse la Mitropolie, fapt petrecut în data de 3 noiembrie 1916²⁹. În acel moment, au fost aduse două lăzi cu bunurile de la mănăstirile din Moldova, patru de la mănăstirile din Oltenia și o ladă cu textile³⁰.

²² Carte bisericească folosită de episcop la săvârșirea hirotoniilor sau la sfințirea bisericilor (<https://dexonline.ro/definitie/arhieraticon>, accesat: 05.09.2020).

²³ Acoperământ al capului de formă sferică sau conică, uneori bogat ornamentat, purtat mai ales de arhieriei în timpul slujbei religioase (<https://dexonline.ro/definitie/mitra>, accesat: 05.09.2020).

²⁴ Veșmânt arhieresc de mătase, lung până la genunchi și cu mâneci largi, care se poartă peste stihar (<https://dexonline.ro/definitie/sacos>, accesat: 05.09.2020).

²⁵ Veșmânt bisericesc în forma unei eșarfe, pe care arhierul îl poartă pe umeri în timpul serviciului bisericesc (<https://dexonline.ro/definitie/omofor>, accesat: 05.09.2020).

²⁶ Obiect din odăjdiile bisericești, în formă de fâșie lungă de stofă brodată cu motive religioase, pe care preoții ortodocși îl poartă petrecut pe după gât, în față, în timp ce oficiază (<https://dexonline.ro/definitie/epitrahil>, accesat: 05.09.2020).

²⁷ Veșmânt lung și larg purtat de diaconi, preoți și arhieriei în timpul serviciul religios, confecționat din material de culoare galbenă, roșie sau altele simbolizând sângele vărsat pe crucea Golgotei (<https://dexonline.ro/definitie/stihar>, accesat: 05.09.2020).

²⁸ Arhim. Dionisie Udișteanu, *op. cit.*, p. 65; Ierodiacon Hrisostom Filipescu, *Bucurii sfinte în glasuri de cetate*, Editura PIM, Iași, 2010, p. 50.

²⁹ Marian Voicu, *op. cit.*, p. 29-30.

³⁰ *Ibidem*, p. 30.

După depunerea lăzilor cu bunuri bisericești, acestea au fost desfăcute și reîmpachetate, moment în care s-au mai adăugat cinci lăzi cu bunuri provenite de la Mitropolie și de la biserica Trei Ierarhi din Iași, refăcându-se astfel inventarul³¹.

Bunurile depuse la Mitropolie au fost trimise la Moscova, cu trenul, în ziua de 28 iulie 1917, odată cu bunurile Băncii Naționale a României, Casei de Depuneri și Consemnațiuni precum și ale altor instituții, acestea fiind încărcate în lăzile destinate Ministerului de Culte (173)³². Bunurile de la Mănăstirea Secu au fost încărcate în lada nr. 4 împreună cu celelalte bunuri ce erau în veșmântăria Mitropoliei³³.

După scurt timp, în Rusia s-a schimbat regimul politic. A urmat ruperea relațiilor diplomatice între cele două state, iar la 13 ianuarie 1918, Sovietul Comisarilor Poporului a sechestrat tezaurul României hotărând printre altele că: „Tezaurul României, aflat în păstrare la Moscova, se declară intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur pe care îl va preda în mâinile poporului român”³⁴.

Despre soarta celor șapte lăzi depuse la Mitropolie, la data de 3 noiembrie 1916, Tzigara-Samurçaș s-a interesat, după război, la Ministerul Cultelor și Artelor care i-a răspuns, prin adresa nr. 19426/22 aprilie 1923, că: „au fost expediate, prin îngrijirea administrației Casei Bisericești, refugiată la Iași, în februarie 1917 la Moscova, de unde, adaugă, nu s-au mai întors”³⁵.

Acțiunea părintelui stareț Ilarion Bălăiță a fost lăudată ulterior aceasta fiind apreciată ca fiind un gest de curaj și patriotism așa cum se relatează în ziarele din anii 1930, când situația tezaurului încă se mai dezbătea: „Când a venit panica și au început să se strângă cu înfrigurare toate bogățiile țării românești, spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privegherea sa: starețul mănăstirii Secu din județul Neamțului. Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri între care și acel vestit Aer al lui Nestor Ureche, marele vornic al Țării de Jos și al soției sale Mitrofana, din 1608, în zilele blagoslovitului voievod Simion Movilă. Numele starețului care a

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *Inventar vechi 1903 și până la 1930, Obiecte de valoare din veșmântăria Mitropoliei trimise în Rusia în 1917*, lista a fost copiată de Protos Gherman mare eclesiarh, la 5 decembrie 1924.

³⁴ Ariadna Zeck, Ana Savu, *Tezaurul român de la Moscova ... a devenit subiectul unei povești fantastice*, în *B.MIM*, XVII, 2003, p. 420.

³⁵ Al. Tzigara-Samurçaș, *op. cit.*, p. 159.

văzut limpede și nu a avut încredere în Rusia țaristă, opunându-se cu hotărâre ... ca să predea odoarele mănăstirii este Protosinghelul Ilarion Bălăiță³⁶.

Tratativele pentru recuperarea tezaurului României au durat mult timp iar primele rezultate s-au concretizat odată cu reluarea relațiilor diplomatice cu URSS, în anul 1935, când au fost restituite arhivele și osemintele lui Dimitrie Cantemir.

Odată cu intrarea României în cel de al Doilea Război Mondial, s-a reluat problema tezaurului depus la Moscova, în anii 1916-1917 și s-a cerut, la 4 iulie 1941, principalelor instituții care au bunuri evacuate la Moscova, să trimită „un tablou complet al obiectelor de artă, manuscrise, cărți vechi, stampe etc. ... care nu au fost înapoiate”³⁷. Un asemenea act a fost cerut și mănăstirii Secu, prin adresa înregistrată la mănăstire cu nr. 42/07.07.1941³⁸ la care s-a dat un răspuns prin adresa nr. 114/10.07.1941, în care se arată că au fost trimise următoarele obiecte: „1. Poală de atlas roșie, cusută cu fir și cu inscripție sârbă ctitoricească. 1. Sacos, de catifea verde cusut cu fir, cu ghenare și mărgăritare, de la mitropolitul Varlaam 1638. 1. Omofor, mare de atlas alb, cusut cu fir și mărgăritare de la mitropolitul Varlaam 1638. 2. Epitrahire arhieresti cusute cu fir, de la „Varlaam” 1638. 3. Nebidernițe cusute cu fir de la „Varlaam” 1642. 2. Orare diaconești, de catifea verde cu paftale și cruci de argint poleite, ctitoricești”³⁹.

În procesul-verbal întocmit de Mitropolia Moldovei, la 13 decembrie 1941, s-a realizat evaluarea bunurilor provenite de la această instituție și de la biserica Trei Ierarhi, consemnându-se faptul că acestea au fost depuse în cinci lăzi, valoarea totală fiind de 277.063.000 lei, aici fiind consemnate și „Veșmintele Mitropolitului Varlaam provenite de la Mănăstirea Secu: poală, sacos, omofor, epitrahire, nebedernițe (1638-1642) ce erau evaluate la suma de 9.200.000 lei”⁴⁰.

³⁶ Alexandru F. Mihail, *Noi completări despre tezaurul de la Moscova. D. D. Pătrășcanu ne dă interesante amănunte*, în *Dimineața*, din 27 iulie 1933, *apud* Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, Cartea Românească, București, 1934, p. 31. Nu numai starețul de la mănăstirea Secu a încercat să își protejeze patrimoniul bisericesc ci și alte mănăstiri din Moldova; astfel, călugării de la mănăstirea Slatina au ascuns tezaurul într-o tainiță dar cimentul proaspăt turnat i-a dat de gol; același model l-au urmat și maicile de la mănăstirea Văratec dar aici bunurile erau relativ noi și nu au fost ridicate. Starețul mănăstirii Neamț, Meletie Nicuță, s-a opus cel mai fățiș acesta sfârșind arestat și cu odoarele luate. Ilarion Bălăiță a fost inspirat ascunzând tezaurul temeinic și s-a scuzat menționând că a fost ridicat de marele ecleziarh al Mitropoliei Moldovei.

³⁷ Marian Voicu, *op. cit.* p. 188.

³⁸ Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 8/1941, f. 17.

³⁹ *Ibidem*, f. 18.

⁴⁰ Marian Voicu, *op. cit.*, p. 422.

În urma acestor demersuri a fost întocmită o nouă situație asupra bunurilor rămase în URSS, dar fără rezultat, întrucât evoluția celui de al Doilea Război Mondial a fost nefavorabilă României.

La începutul anului 1956, Nikita Hrușciov i-a scris lui Gheorghe Gheorghiu Dej, că Uniunea Sovietică s-a hotărât să predea statului român valorile istorice care erau în număr de 39320, conform estimărilor făcute de specialiștii din statul vecin. Aceste valori au fost predate delegaților români, într-un cadru festiv, la 6 august 1956, după care a fost încărcat în două granituri de tren care au sosit la București în zilele de 14 și 15 august 1956⁴¹.

Odată cu aceste valori au fost repatriate și câteva piese din vechiul patrimoniu al Mănăstirii Secu, dintre care se pot aminti trei piese care au aparținut Mitropolitului Varlaam: Sacosul⁴², Nebedernița⁴³ și Epitrahilul⁴⁴. În prezent, acestea sunt depozitate la Muzeul Național de Artă al României, fiind clasate la categoria tezaur, în perioada 2003-2004.

La canonizarea Mitropolitului Varlaam, desfășurată la 29 august 2007, mănăstirea Secu a încercat să ia în custodie sacosul, pentru perioada 15 august-15 septembrie 2007, de la Muzeul Național de Artă al României, în vederea expunerii acestuia în cadrul evenimentului, demers care însă a eșuat⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, p. 222-228.

⁴² Muzeul Național de Artă al României, inv. 15925/B/280, clasat în categoria Tezaur prin Ordinul 2821/10.10.2003. Sacosul este datat în perioada 1637-1638, acesta fiind o broderie ce a fost confecționată cu fir de argint aurit, mătase colorată și perle pe suport de catifea verde (<http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=vesmant-eceziastic--vesmant-arhieresc&k=CB336EDDC45C46BF894BC2F2D8E7EC3A>, accesat: 06.09.2020). Conține inscripția: „Acest sacos l-au făcut Varlaam Arhiepiscop și Mitropolit, vleit: 7146 (1637-1638) a se vedea: Melchisedec, episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de monastiri și biserici antice din Moldova*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1885, p. 20.

⁴³ Muzeul Național de Artă al României, inv. 15783/B/138, clasat în categoria Tezaur prin Ordinul 2821/10.10.2003. Nebedernița este datată în anul 1638, aceasta fiind o broderie cu fir de argint, argint aurit și mătase colorată pe suport din mătase, în centru fiind redată tema: *Bunavestire* (<http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=nabedernita--Sfanta-Treime&k=5899C2E377844FBD8058A43BBB2D43EE>, accesat: 06.09.2020).

⁴⁴ Muzeul Național de Artă al României, inv. 15896/B/251, clasat în categoria Tezaur prin Ordinul 2022 /19.01.2004. Epitrahilul este confecționat prin brodare pe suport de mătase colorată cu fir de argint, argint aurit și mătase (<http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=epitrahil--Buna-Vestire&k=75B0CE1DC3BB42A4B84AED3CA1A9C1DF>, accesat: 06.09.2020). Conține inscripția „Acest epitrahil l-au făcut Varlaam Mitropolitul Sucevei. Vleit 7150 (1641-1642), a se vedea: Melchisedec, episcopul Romanului, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁵ Hrisostom Filipescu, *Varlaam, Mitropolitul Moldovei ierarh de seamă și sfânt al Bisericii*,

În prezent, Colecția de obiecte bisericești a Mănăstirii Secu conține peste 70 de obiecte de patrimoniu, de mare valoare, dintre care unele sunt dăruite de ctitorii mănăstirii, Nestor și Mitrofana Ureche, la începutul secolului al XVII-lea. Nici patrimoniul bibliotecii nu este de neglijat, aceasta conținând peste 700 de cărți și manuscrise, scrise și tipărite până în anul 1861⁴⁶. Începând cu anul 2019 se desfășoară lucrări de restaurare la mănăstirea Secu unde se va reamenaja și spațiul muzeal necesar pentru expunerea patrimoniului, dar și depozitele⁴⁷.

Editura PIM, Iași, 2011, p. 111, 194-197.

⁴⁶ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 105.

⁴⁷ Restaurarea Mănăstirii Secu a început în luna mai a anului 2019 și se va termina în luna mai 2021. Muzeul va fi amenajat pe latura de S a incintei, între trapeză și turnul de SV iar depozitele, în turnul de SE și în spațiile rămase din partea de E a trapezei.

ANEXE

1. Mănăstirea Secu

15 octombrie 1916

Proces verbal de constatare a lipsei odoarelor bisericești de la Mănăstirea Secu, întocmit de Al. Tzigara-Samurçaș.

Proces-verbal nr. 5

Astăzi, la 15 octombrie 1916, subsemnatul Al. Tzigara-Samurçaș, delegatul Marelui Cartier General, prin Înaltul ordin nr. 30 din 11 octombrie 1916, transportându-mă pentru executarea menționatului ordin la Sfânta Mănăstire Secu, județul Neamț, am fost întâmpinat de protosinghelul Ilarion Bălăiță, starețul mănăstirii, care, după ce a luat cunoștință de Înaltul ordin, mi-a declarat că întreg tezaurul mănăstirii a fost ridicat în noaptea de 3 spre 4 octombrie a.c. de către Marele Ecleziarh al Sfintei Mitropolii și de Cuvioșia Sa Starețul și dus în trei lăzi la Veșmântăria Mitropoliei din Iași. Lăzile sigilate sunt în camera de asemenea sigilată, iar cheile, în păstrarea P. C. S. Starețului.

Vizitând biserica, paraclisele și veșmântăria am constatat că, într-adevăr tezaurul și principalele odăjdii și obiecte bisericești nu se mai află în mănăstire, unde n-au rămas decât cele necesare serviciului.

Din veșmântărie am ridicat prin puterea înaltului ordin, deși fără consimțământul C. S. Starețului, două covoare vechi, care am socotit că prezintă interes artistic deosebit.

Drept care s-a încheiat prezentul proces-verbal în dublu exemplar, câte unul pentru fiecare din părți.

De ridicarea tezaurului nu s-a lăsat la mănăstire nici o chitanță sau proces-verbal de către Marele Ecleziarh.

Delegat al Marelui Cartier,

<ss> Al. Tzigara-Samurçaș

Stareț,

<ss> Protos. Ilarion

Membrii Consiliului Economic,

<ss> Ierom. Damian

<ss> Ierom. Epifan<ie>

ANIC, fond Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, ds. 76/1941, f. 117.

Ediții: Marian Voicu, *Tezaurul României de la Moscova*, Editura Humanitas, București, 2016, p. 394.

2. Mănăstirea Secu

15 octombrie 1916

Telegrama stareșului Mănăstirii Secu, Ilarion Bălăiță, către mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu privitoare la tezaurul mănăstirii și rezoluția mitropolitului.

Prezentată la M-rea Secu, no. 476, cl. S, cuv. 40, data 15, ora 2

La ord<inul> no. 2855, secret, am executat întocmai.

Țigara Samurcaș <cu> ordinul Marelui Cartier au venit să ridice tezaurul monastirei. I-am declarat că este luat la Mitropolia. Când voi veni la Jassy raportez în scris.

Staretz Ilarion

N. 251.

Rezoluție Mitropolit:

Sâmbătă, 15 octombrie, ora 6 seara

Desigur că stareșul amintește despre ordinul ce am dat încă de multă vreme că în fața războiului să se ia măsuri ca odoarele precioase să se ascundă în tainițele vechi spre a fi asigurate și de locul unde sunt să ni să raporteze secret, neștiind despre aceasta decât câțiva călugări cinstiți și serioși, de aceea el a spus că tezaurul a fost preluat la Mitropo<lia> Iași. Dealtfel nu pot să pricep cum d. Șamurcaș ia așa măsuri fără știrea noastră.

<ss> Pimen.

Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, ds. 1/1916, vol. II, f. 139.

3. Iași

18 octombrie 1916

Telegrama mitropolitului Pimen către stareșul mănăstirii Secu prin care este anunțat să predea odoarele bisericești delegatului Ministerului Cultelor și Artelor.

Intrat no. 129

18 octombrie 1916

Monastirea Secu din Iași

No. 3992

Cuvinte (80) optzeci

C.S. Părintelui Stareș M<ănăsti>rea Secu

Tecstu

Pentru că odorăle bisericești în aceste vremuri să fie pusă la siguranță, am convenit cu Ministerul Cultelor, să fie ridicate cu inventar de la M<ănăsti>re și

aduse la Mitropolia Iași spre păstrare. În acest scop le veți încredința delegatului Ministerului.

<ss> Mitropolit Pimen

No. Oficial 3505

Copie întocmai

P. conf<ormitate> Ion Econom

Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 2/1916, f. 51.

4. Iași

20 octombrie 1916

Telegrama mitropolitului Pimen către starețul Mănăstirii Secu pentru a aduce doarele la Iași.

Copie întocmai

Intrat no. 230

20 octombrie 1916

Telegrama no. 255

De stareț foarte urgentă

Starețului Monastirei Secu

Odoarele și obiectele scumpe, împreună cu Epitaful strâns acele le veți aduce, de urgență, la <Iași> cerând ajutorul Administrației de Plasă iar la Pașcani, oricât va fi, fie și militar.

<ss> Mitropolitul Pimen

No. Of. 3571

P. conformitate <ss> Ion Economu

Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 2/1916, f. 52.

5. Mănăstirea Secu

26 octombrie 1916

Adresa starețului Mănăstirii Secu, Ilarion Bălăiță, către mitropolitul Pimen prin care îl anunța de trimiterea a unei părți a odoarelor la Iași la care s-a anexat și inventarul.

M<ănăști>rea Secu

No. 266

1916 octombrie 26

Înalt P.S. Stăpâne

La ordin telegrafic 3001 din 24 c<urent>.

Cu smerită metanie Vă supun la Î<nalta> cunoștință că am fost la până la gara Pașcani și nici nu au putut șeful se ne dei o mașină ca se venim. Permisie am avut numai 48 oră așa că nu am putut se lipsesc. Serviciul spitalului fiind greu am dat pe părintele arhim. Evghenie Ungurianu parti de odoară ci au fost posibil de a le scoati precum arată anecsatul inventar. Celalți sunt asigurați bini de tot, nu se poate scoati decât după o muncă de 10 zile, a spargi betonul armat la 5 metri afund. Pentru to<a>ti aceste rămase garantez cu viața mea.

Vă rog I.P.S. Stăpâne a ne răspundi dacă ați primit raport nostru no. 259 din 18 c<urent> și dacă nu

I.P.S.V. supus și prea plecat.

Inventarul de odoare strânse la țedula a Sf. Metropolii Iași

- 1 Una cruce de argint vohod, poleită
- 19 Cruci de argint poleite, diferite mărimi și diferite date
- 3 Trei nepoleite
- 3 Trei cruci fără scaun, ctitoricești
- 3 Trei cruci poleite
- 5 Cinci nepoleite
- 1 Una Evanghelie, manuscrisă
- 1 Una Evanghelie, îmbrăcată în filigran românească
- 7 Șapte Evanghelii, îmbrăcate în argint dif<erite> date și mărimi
- 9 Nouă potiră de argint, complete
- 2 Lingurițe de argint
- 2 Două salbe
- 1 Una cutie de argint care au fost moște<le> Sf. Ioan Botez<ătorul>
- 2 Două cutii cu Sf. Moaște
- 1 Un Panaghiar lucrat în filigran
- 1 Un Panaghiar mic
- 1 Un ibric de argint
- 1 Tes și trei discose de argint
- 13 Treisprezece icoane de argint
- 1 Una tăbliță cu chip Sf. Ioan Botez<ătorul>
- 3 Trei coroane (de la icoane împărătești)
- 2 Două iconițe mici de argint
- 1 Un litier mare de argint lucrat în filigran
- 1 Un litier mare două păhăruțe și un vas mic pentru litie
- 2 Două litiere (anaforiță de argint)
- 2 Două șfeșnice mijlocii de argint (vohod)
- 1 Un șfeșnic cu cinci brațe de argint
- 1 Unu cu trei
- 3 Trei șfeșnice mici de argint

- 1 Serafim de argint poleit
- 2 Două trichele de argint
- 7 Șapte cădelnițe „ poleite
- 7 Șapte candelے „
- 1 Un aghiazmatar mare „
- 4 Patru cățui „
- 2 Două chivote de arg<int> cu finifturi și vetre
- 2 Două chivote mai mici
- 1 Un Epitaf mare, citoricesc
- 4 Covoară

Arhiva Mănăstirii Secu, ds. 2/1916, f. 53-54.

THE TREASURY OF SECU MONASTERY SENT TO MOSCOW

(Abstract)

At the end of 1916, in the context of the First World War, valuable goods were collected from monasteries all around the country and from other institutions in order to be sent to Moscow for safekeeping. In some cases, the abbots of the monasteries tried to secure these treasuries all by themselves. The abbot of Secu Monastery, Ilarion Bălăiță, managed to hide the monastery's goods and hand over only a small part, the vestments of Metropolitan Varlaam. They were handed over for safekeeping at the deaconship within the Metropolitan Church of Moldavia and Suceava in Iași. The treasuries of the monasteries were sent to Moscow with the second transportation of July 1917, while the one from Secu was stored in case no. IV with the goods of the metropolitan church. These values returned during the summer of 1956 when the Soviet Union made an act of "friendship" toward the Romanian people. Presently, the vestments of Metropolitan Varlaam are preserved at the National Museum of Art of Romania in Bucharest.

FILE DIN JURNALUL UNUI DEPORTAT: SEVER ZOTTA 1941-1942

Ștefan S. GOROVEI¹

Cuvinte cheie: deportare, Bucovina, Sever Zotta, Micailu, Aktiubinsk/Aktobe, Pavlina Rogalkova, dr. Feder

Mots-clefs: déportation, Bucovine, Sever Zotta, Micailu, Aktiubinsk/Aktobe, Pauline Rogalkova, dr. Feder

Istoric, genealogist, șef al filialei din Iași a Arhivelor Statului (1912-1934), fondator al revistei „Arhiva Genealogică” (1912-1913) și membru corespondent al Academiei Române (1919), Sever Zotta (1874-1943) a împărtășit destinul tragic al ținutului său natal. La sfârșitul lunii iunie 1940, a ales să rămână în Bucovina strămoșilor săi, ocupată (ca urmare a Pactului Ribentropp-Molotov) de trupele sovietice, neputându-se despărți de cărțile și documentele sale, de toate amintirile familiale adunate în casa lui de la Davideni; peste aproape un an, în noaptea de 12/13 iunie 1941, a fost ridicat de autoritățile sovietice din această casă și deportat în URSS. Și-a trăit ultima etapă a vieții (doi ani și trei luni) în Kazahstan; locul și data decesului, în 1943 – probabil în luna octombrie, probabil în orașul Orsk – nu sunt cunoscute cu siguranță, și nu se știe nimic despre împrejurările dispariției sale.

Prea bătrân pentru a fi utilizat la muncile colhozului care îl „găzduise”, Sever Zotta își folosea timpul pentru a scrie: cei care au fost în jurul lui au păstrat amintirea unui om care scria toată vremea. Printr-o minune, s-au putut salva mai multe foi, printre care se află și un jurnal, acoperind perioada cuprinsă între 5 octombrie 1941 și 26 aprilie 1942 (se știe, de altminteri, că Zotta și-a ținut

¹ Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

jurnalul și la Davideni, sub ocupația sovietică, și după aprilie 1942, dar aceste caiete s-au pierdut).

Pentru a completa informațiile furnizate de acest jurnal, autorul a adăugat câteva alte documente, recuperate și ele dintre hârtiile salvate în chip miraculos: trei scrisori primite din partea unei refugiate poloneze și o scrisoare adresată de Zotta unui medic pentru a-i cere medicamente. Toate documentele publicate în acest articol reînvie imaginea sfârșitului mizerabil rezervat acestui savant și patriot român, care-și închinase viața sa întreagă binelui public.

Acum câțiva ani, am publicat² o sumă de informații relative la etapa finală a vieții lui Sever Zotta, extrase din hârtiile care au supraviețuit³ dispariției sale în Kazahstan, în toamna anului 1943; am promis atunci să revin cu „un al doilea grup de documente”⁴, având ca punct central jurnalul care acoperea perioada cuprinsă între 5 octombrie 1941 și 26 aprilie 1942⁵. A venit timpul să împlinesc această promisiune.

Totuși, înainte de a porni la prezentarea mărturiilor care urmează, nu pot ocoli o întrebare: de ce oare nu se folosesc, pentru cunoașterea mai amănunțită a acestei ultime etape a vieții lui Sever Zotta, izvoare care trebuie să se afle din belșug în arhivele fostei Uniuni Sovietice?! Cu câtva timp în urmă, fostul meu student, d-l dr. Mihai Anatolii Ciobanu, membru al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, mi-a semnalat⁶ că în spațiul virtual apăruse un document care menționa numele lui „Зота Север Иванович”, alături cu anul 1874 (al nașterii sale), ca aflându-se în vagonul 12 al unui tren („eșalon”) care a transportat

² Ștefan S. Gorovei, *Viață și moarte în gulagurile sovietice (noi mărturii despre Sever Zotta în 1941-1943)*, în Stela Cheptea, Horia Dumitrescu (coord.), *In memoriam Gheorghe Buzatu*, Editura „Tîpo Moldova”, Iași, 2014, p. 797-810 (voi cita în continuare sub forma *Viață și moarte în gulagurile sovietice...*).

³ Asupra istoriei acestor hârtii, salvate în chip miraculos, cf. *ibidem*, p. 797-801.

⁴ *Ibidem*, p. 809, nota 29.

⁵ Atrag și aici atenția asupra faptului că Sever Zotta și-a ținut jurnalul și în anul ocupației sovietice, înaintea deportării, dar și după data când se încheie caietul publicat aici; aceste fragmente s-au pierdut (*ibidem*, p. 799). „Note de jurnal” pentru anul 1918 au fost semnalate și în *Fondul Sever Zotta* de la Arhivele Naționale din București (Ileana-Maria Răteu, *Fonduri arhivistice ale unor personalități bucovinene și valoarea lor documentar-istorică*, în *Hrisovul*, IX, 2003, p. 201, 202 și 206, notele 56 și 63; manuscrisul se află în dosarul 6, f. 11-12), dar – după câte știu – ele nu au stârnit interesul vreunui cercetător al istoriei epocii sau zonei...

⁶ Mesajele din 7 și 8 aprilie 2018.

deportați din Bucovina spre Aktobe (Aktiubinsk) în Kazahstan⁷. Am căutat și am găsit acest document⁸: el dă lista nominală a celor **1444** de persoane deportate, înghesuite în **46** de vagoane⁹. În adevăr, în vagonul 12 se află **Zota Sever Ivanovici**, împreună cu **Селинская Мария Людвиговна 1884**¹⁰; alături de acești oameni în vârstă, o tânără de 27-28 de ani, purtând numele Volcinschi, bine cunoscut Bucovinei: Вольчинская Наталья Степановна 1913¹¹. În total, în acel vagon „călătoreau” 56 de oameni din 14 familii. Cunoaștem, acum, cu nume și prenume, bărbații, femeile și copiii (dintre care doi abia născuți în 1940...) care au împărțit cu Sever Zotta spațiul aceluia vagon de vite. Rămân neclare datele acestei „călătorii”, inclusiv durata ei, precum și traseul. Mărturiile sunt (sau par) neclare și neconcordante. Sever Zotta a scris că a fost ridicat la 13 iunie, la ora 1 și jumătate din noapte¹² și că drumul a durat 21 de zile¹³, la 5 octombrie împlinindu-se trei luni

⁷ Deportarea în Kazahstan face ca numele lui Sever Zotta să lipsească din *Lista nominală integrală cu datele de identificare a 20.718 prizonieri de război (militari) și „internați” (deportați civili) români, decedați în perioada 1941-1956 în lagărele, spitalele și obiectivele speciale NKVD-MVD, respectiv batalioanele de muncă sovietice care au existat pe teritoriul actual al Federației Ruse* (442 p., dataată 15.04.2020; pe site-ul Ambasadei Române de la Moscova).

⁸ www.forum.vgd.ru: Депортация из Западной Украины. 1941 год. Спецпереселенцы-репрессированные. Массовые депортации из Западной Украины 1941 г. Пофамильный список эшелонов [Deportarea din vestul Ucrainei. Anul 1941. Coloniști speciali reprimați. Deportări în masă din Ucraina de Vest 1941. Lista numelor de eșaloane]; www.hauster.de/data/410629Adancata.pdf: Mass Deportation from Adâncata/Hlyboka to the Aktobe Province on 13.06.1941 [В материалах А. Э. Гурьянова (НИПЦ «Мемориал») «Польские спецпереселенцы» ... Привожу пофамильный список эшелона № 228 с датой отправления 13.06.1941 со станции Глубокая (Адынката) Черновицкой области Кишиневской железной дороги, прибывший в Актюбинскую область 29.06.1941. Численность отправления 1444 человека, прибыло 1442 человека]. Acest ultim material numără 99 de pagini, în format pdf., iar trimiterile care urmează se referă la el (sub forma: *Mass Deportation...*).

⁹ Evidența persoanelor din câteva vagoane pare să nu se fi păstrat.

¹⁰ Domnișoara Maria Zielinska, profesoara de limbi străine (franceză și germană) a copiilor lui Zotta; încheindu-și misiunea, a rămas atașată familiei Zotta, cum se întâmpla de multe ori în asemenea cazuri cu diversele *Fräulein* venite din Germania sau Elveția. Însemnarea e prețioasă, pentru că ne dă anul nașterii (1884) și numele tatălui (Ludovic/Ludwig).

¹¹ Nu pot identifica pe această Natalia Volcinschi, născută în 1913 ca fiică a unui Ștefan Volcinschi: în articolul lui Sergiu Groholschi-Miclescu, *Genealogia Familiei Volcinschi*, în *ArhGen*, VI (XI), 1999, 1-4, p. 59-71, sunt menționați (p. 69) doi membri ai familiei Volcinschi cu prenumele Ștefan. Este posibil ca în însemnările jurnalistice anterioare acelora publicate aici, dar pierdute, Sever Zotta să fi dat amănunte cel puțin despre unii dintre cei care l-au însoțit în această groaznică aventură.

¹² *Viață și moarte în gulagurile sovietice...*, p. 801.

¹³ *Ibidem*, p. 802, nota 15 și aici, **Anexa 5**.

de când ajunseseră la destinație¹⁴. Dacă acceptăm că în limbajul curent o formulă precum *trei săptămâni* sau *trei luni* poate să însemne și \pm o zi sau două, atunci datele concordă aproape perfect (13 iunie + 21 zile = 4 iulie). Durata de trei săptămâni a călătoriei pare confirmată și de alte mărturii, precum aceea a lui Vasile Plevan, publicată în 1995¹⁵:

Am fost împinși într-un vagon murdar de vite. [...] **Timp de trei săptămâni** **acea cutie de metal incandescent, zăvorâtă și împrejmuțată cu sârmă ghimpată, ne-a fost adăpost.** În cele din urmă am ajuns într-o câmpie din nordul Kazahstanului. Când s-au deschis ușile vagoanelor, în fața eșalonului așteptau sute de căruțe din toată regiunea Aktiubinsk.

Documentul despre deportarea de la Adâncata (Hliboca) spune că „eșalonul” nr. 228 ar fi ajuns la Aktiubinsk la 29 iunie (deci după două săptămâni de drum), în timp ce o deportată din Ropcea își amintea o călătorie de numai o săptămână¹⁶. Până la o convingătoare probă contrarie, dau crezare însemnării lui Sever Zotta, care vine direct din vremea respectivă și de la o persoană matură.

Neclară este, cum am spus deja, și ruta parcursă de „eșalonul” nr. 228. Profesorul Gheorghe Micailu (1934-2019), care s-a aflat în același tren, a povestit că în noaptea aceea teribilă pe peronul gării din Ciudei „se aflau zeci de familii de români, ridicate din Ciudei, Budineț, Cireș, Igești”¹⁷; aceste sate fiind din aceeași zonă, se poate bănuși că și Zotta, ridicat de la Davideni, a ajuns tot în gara Ciudei. De acolo, trenul a pornit spre Adâncata (30 km sud de Cernăuți), unde a fost tras

¹⁴ *Ibidem*, p. 799 și aici, începutul *Jurnalului*.

¹⁵ Vasile Plevan, *Am fost suspecti, în 1941, nu suntem crezuți nici acum*, în *Țara Fagilor. Almanah cultural-literar al românilor bucovineni*, alcătuit de Dumitru Covalciuc, IV, Cernăuți-Târgu-Mureș, 1995 (versiunea electronică, 2018), p. 135. Sublinierea îmi aparține.

¹⁶ *Mărturie despre deportarea din 13 iunie 1941 în Aktiubinsk, Kazahstan, a Mariei a lui Onofrei Bizian, din satul Ropcea, raionul Storojineț, regiunea Cernăuți (născută la 21 ianuarie 1927)*, pe blogul d-lui Aurelian Lavric din Chișinău (consemnare din 2011): „Ne-o scos la șosea. Căruțele veneau de la vale cu rădicații. [...] La drumul cel mare ne-o suit în căruțe. Ne-o dus în Storojineț. Ne-au urcat în vagoane pentru animale, ne-au închis. Ne-au ținut o zi și o noapte. A doua zi trenul a pornit cu noi spre Rusia. La Adâncata o mai legat încă un tren cu rădicați oameni. Și o pus o locomotivă înaintea și una în urmă. **Am mârș o săptămână.** În orașe se oprea, ne dădea de mâncare pâne, supă. Când am ajuns în Aktiubinsk, în Kazahstan, o venit o mașină...”. Sublinierea îmi aparține.

¹⁷ Nicolae Mariuțac, *Demnitătea, floare aleasă*, în *Țara Fagilor. Almanah cultural-literar al românilor bucovineni*, V, 1996 (versiunea electronică, 2018), p. 138. Amintirile profesorului Micailu au fost, ulterior, repovestite, cu neîngăduite alterări: Felicia Nichita-Toma, *Calvarul și speranțele unui român bucovinean*, în *Țara Fagilor. Almanah cultural-literar al românilor bucovineni*, alcătuit de Dumitru Covalciuc, XIV, Cernăuți-Târgu-Mureș, 2005 (versiunea electronică, 2018), p. 128-134.

pe o linie moartă¹⁸, adăugându-i-se apoi încă un număr de vagoane și încă o locomotivă în spate¹⁹. Documentul rusesc despre deportații de la Adâncata pare să sugereze că trenul a pornit spre Chișinău, în timp profesorul Micailu își amintea că a luat-o spre Kiev²⁰.

Desigur că, după 50-70 de ani de la fapte, amintirile despre acestea suferă inerente alterări (date fiind și vârstele tinere ale unora dintre povestitori). Datele diferite pot să marcheze și locuri diferite (debarcați la Aktiubinsk, transportați apoi în alte localități etc.). Chiar și documentele contemporane pot să conțină informații (intenționat sau neintenționat) eronate. Cercetări mai consistente în arhive pot aduce lămuriri, ca și cunoașterea rețelei de cale ferată și a geografiei și administrației zonei de deportare. Toate acestea nu-mi stau în puțință. Voi fi, de aceea, foarte recunoscător acelora care, având un acces mai lesnicios la informații de interes în acest domeniu (tipărite sau inedite), vor binevoi să le aducă mai aproape de cunoștința generală, spre a putea fi folosite în reconstituirea dorită.

*

Reunesc în acest articol câteva mărturii despre viața lui Sever Zotta din răstimpul deportării sale; punctul central este rămășița de *Jurnal* din 1941-1942, la care atașez, în traducere, o scrisoare adresată de Zotta în limba germană unui medic și amintită în jurnal, precum și trei cărți poștale primite de Zotta de la Paulina Rogalkova²¹, o poloneză deportată și ea, destul de des menționată în *Jurnal*. Tot în limba germană s-a păstrat și un fragment din ciorna unei scrisori către d-na Rogalkova; includ și acest fragment cu câteva amănunte prețioase. Traducerea textelor germane o datorez d-nei Maria Ioana Miclescu; cea a textelor în limba polonă aparține d-lui Kazimierz Longier din Suceava²² (prin amabilitatea d-lui dr. Alexandru Pînzar, membru al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”). Le exprim, tuturor, mulțumirile mele recunoscătoare pentru acest prețios ajutor.

¹⁸ Nicolae Mariuțac, *op. cit.*

¹⁹ *Mărturie despre deportarea din 13 iunie 1941 în Aktiubinsk, Kazahstan, a Mariei a lui Onofrei Bizian...*, *cit.*

²⁰ Nicolae Mariuțac, *op. cit.*, p. 139.

²¹ În jurnal, Zotta o numește *Rogalska*, dar semnătura ei ca expeditor este, constant, *Rogalkova* (Рогалькова).

²² Vicepreședinte al Uniunii Polonezilor din România, trecut la cele veșnice în primăvara acestui an, chiar în vremea redactării textului de față...

Jurnalul este scris cu cerneală violetă pe filele unui caiet tip dictando, de 12 file (24 de pagini); este același tip de caiet folosit și pentru *Comunicări mărunte istorico-genealogice etc.*, tipărit de Fabrica de hârtie „Eroii muncii” de la Dobruș, din Bielorusia²³. Coperta din față lipsește, iar cea din spate, scrisă doar pe recto (ceea ce s-ar numi *coperta a treia*), este parțial ruptă (Fig. 1 și 2). Textul este scris continuu, fără paragrafe; am încercat să-l reproduc în forma (teoretic) obișnuită pentru un jurnal. Paginile nu sunt numerotate, așa încât în transcriere am marcat sfârșitul lor cu semnul //. Presiunea nervoasă și nevoia de a economisi hârtia l-au determinat pe Sever Zotta să facă nenumărate prescurtări, în afara celor uzuale; în măsura posibilului, le-am desfăcut, indicând completările între paranteze drepte. În afara sublinierilor cu cerneală (cuvintele redată în *italice*), manuscrisul are și unele sublinieri cu creion roșu, pe care nu le-am mai semnalat, socotind că reprezintă urmele unor lecturi ulterioare (poate pentru memorare). Pe unele pagini, sunt note puse de Zotta însuși: le-am păstrat ca atare; cele care îmi aparțin sunt însoțite (numai la *Jurnal*, firește) de precizarea **n. ed.**

Scrisorile în limba polonă (Fig. 3a-b, 4a-b și 5a-b) poartă, ca și fragmentul de cionă (Fig. 6a-b), urmele acțiunii șoarecilor și a umezelii; lipsurile sunt marcate cu puncte de suspensie. Destul de bine păstrată, cionna scrisorii către dr. Feder (Fig. 7a-b) are numai două mici găuri, dar propozițiile au putut fi completate după context.

Nu cred că ar fi necesare multe comentarii pe marginea acestor documente. Tristețea enormă pe care ele o emană ne face martorii neputincioși ai unei tragedii pe care o amplifică însuși sfârșitul hărăzit lui Sever Zotta. Se vede că nu-și pierduse nici umorul, nici spiritul de observație – este de reținut remarcă despre Stalin, care, în urma victoriilor, „va deveni o figură legendară, întunecând chiar amintirea lui Lenin” – și nici interesul pentru toate faptele de viață (de la cele de pe front până la cele, mai mult sau mai puțin banale, din jurul lui); dorea să citească presa (fără să țină seamă de orientarea ei) și se bucura de zilele calde pentru a face plimbări și băi. Dar ce mai însemna **viața însăși** pentru acest om de înaltă cultură, silit să-și abandoneze cărțile și manuscrisele, tihna căminului familial și toate elementele de civilizație (*de igienă*, în primul rând) cu care era obișnuit din copilărie?! Din singurătatea și liniștea casei de la Davideni, a ajuns înghesuit într-un vagon cu alți 55 de oameni, apoi într-un „borderi” cu încă 13 persoane. Peste tot, bagajele îi erau periodic „vămuite” de unii dintre tovarășii de deportare – cei mai mulți, fii ai

²³ L-am descris foarte de curând: Ștefan S. Gorovei, *Arhiva lui Sever Zotta și soarta ei*, în *Prutul. Revistă de cultură*, s. n. X (XIX), 2020, 1 (65), p. 139, nota 4.

aceluiși popor... –, care ar fi trebuit să fie și tovarăși de suferință, dar care își pierdeau, treptat, stropul de umanitate și stropul de solidaritate. Până și „gazda” care îl invitase să li se alăture, la Silissai, ajunsese la o atitudine „fierbinte”, dincolo de regulile datoratei bune cuviințe, frizând chiar lupta de clasă. Dar, desigur, puterile spirituale ale oamenilor sunt, ca și caracterele și educația, tare diferite... Și cu manifestări care devin imprevizibile în împrejurări foarte dificile...

Însemnările reflectă fără înconjur stările sufletești prin care trecea „le petit bonhomme” (cum se caracteriza el însuși, cu tristă autoironie, la 12 ianuarie 1942), păstrându-și, totuși, sângele rece. Acestor calități datorăm, de pildă, descrierea decesului și a înmormântării domnișoarei Zelinska²⁴, observațiile despre starea sănătății sale în evidentă degradare sau despre înfățișarea sa fizică, purtând părul netuns din vara anului 1941: ajunsese să arate ca străunchiul său, istoricul Eudoxiu Hurmuzachi (1812-1874), care – cum se vede din vechile fotografii – poseda o impresionantă barbă albă²⁵.

În lumina acestor stări de fapte (și de spirit...) cred că trebuie să reflectăm și la împrejurările în care a survenit sfârșitul lui Sever Zotta și asupra cărora nu avem nici un indiciu sigur. Într-o „prelucrare” a amintirilor profesorului Micailu, se pretinde că „istoricul român” a locuit cu familia acestuia doar „timp de două săptămâni”, îndurând împreună foamea, nevoile și păduchii; apoi, „văzând toate aceste greutăți, Sever Zotta a plecat într-o zi la Orsk și nu s-a mai întors”²⁶. Este o eroare (ca și amintirea „bordeului”²⁷ în care se înghesuiau 14 oameni): autoarea însăși se contrazice, amintind că Zotta era încă acolo și după accidentul băiatului (Constantin Micailu), din vara anului 1942.

²⁴ Amănunțele sunt și în scrisoarea către Grigore Gătej, din 18 septembrie 1942 (*Viață și moarte în gulagurile sovietice...*, p. 802). Îngroparea în pături sau carpe, fără sicriu, se regăsește și în amintirile altor deportați...

²⁵ O întâmplare face să fie cunoscută data când Sever Zotta și-a făcut, la Cernăuți, ultima fotografie. La 6 octombrie 1940, scria nepoatei sale Nadeja Flondor: „Mâine mă fotografiez [...]. Poate va fi ultima mea fotografie. Vă voi trimite-o cât timp rămâne consulul” – *ArbGen*, III (VIII), 1996, 1-2, p. 320. Prin filiera indicată, fotografia a ajuns în România: „O fotografie venită prin consulatul german ni-l arată cu o barbă mare, slab aproape de nerecunoscut, iar pe verso stă scris: «*Arhivei Statului din Iași trist salut din Bucovina sângerândă*»” – Gh. Ungureanu, *Sever Zotta*, în *Cetatea Moldovei*, II, 1941, 11-12 (august-septembrie), p. 343. Nu știu dacă această fotografie mai există la SJAN Iași. Un exemplar, care probabil a aparținut familiei, se află la Arhivele Naționale din București.

²⁶ Felicia Nichita-Toma, *Calvarul și speranțele unui român bucovinean*, cit., p. 132.

²⁷ După cum rezultă din scrisoarea către Gătej: „Au la dispoziție o casă a kol[ozului] și locuiesc cu mine 14 pers[oaane] în 2 odăi” (*Viață și moarte în gulagurile sovietice...*, cit., p. 803).

Ce se știe cu certitudine este faptul că Sever Zotta a ajuns la 26 noiembrie 1941 (a doua zi după înmormântarea d-rei Zielinska) la Silissai, unde se mai afla și la 18 septembrie 1942²⁸. **Acesta este, de fapt, ultimul reper cronologic sigur despre existența lui.** Pentru perioada imediat următoare – cea care se încheie cu decesul lui Sever Zotta într-un **loc necunoscut**, la o **dată necunoscută** și în **împrejurări necunoscute** – dispunem de două surse. Una este scrisoarea Nadejei Flondor către Margareta Zotta, din 28 mai 1945²⁹, sintetizând informațiile care, la vremea respectivă, ajunseseră la membrii familiei sale din București:

Nu de mult a sosit Rosener din Rusia (unde a fost deportat) și i-a comunicat lui Kubi Klein că moșul Sever ar fi murit la Orsk, în toamna lui '43. Se zice că dr. Weiner din Storojineț l-ar fi îngrijit până la sfârșit. El locuia la dr. Welt. Acesta din urmă ar deține și jurnalul, în care moșul Sever și-ar fi trecut însemnările zilnice până în ultimele zile. Dr. Weiner se mai află la Orsk, dar a înaintat o cerere să plece în Palestina. În cursul călătoriei sale vrea să ne viziteze, ca să ne predea jurnalul.

Aceste informații sunt completate de ceea ce Ruxanda Zotta a relatat lui Gheorghe Ungureanu ceva mai târziu, la 1 ianuarie 1948³⁰:

Un evreu ce fusese împreună cu el la Orsk, în sudul Uralilor, [...] ne-a comunicat că s-a stins din viață în octomvrie 1943.

Dintre toate aceste persoane, **Kubi Klein** este identificabil fără îndoială³¹. Nu știi cine este **Rosener**; dr. Weiner este desigur **dr. S. Weiner** din Storojineț, ale cărui servicii medicale erau anunțate într-o gazetă bucovineană din 1931³². În sfârșit, dr. Welt este avocatul **dr. Leon Welt**, înscris în avocatură în 1922 la Storojineț³³. De la acesta din urmă s-a păstrat o carte poștală, adresată lui Nicolae Micailu – cea de-a doua dintre sursele menționate mai sus. Scrisă pe un carton de foarte proastă calitate, lipsită de ștampile poștale – are doar o ștampilă, prost

²⁸ Data scrisorii către Gătej – *ibidem*, p. 802-804.

²⁹ *ArbGen*, III (VIII), 1996, 1-2, p. 325.

³⁰ *Ibidem*, p. 326.

³¹ Kubi Klein = Jacob Klein-Нарасch (1897-1970), gazetar, scriitor; din 1946 în Israel – cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, I, colaboratori principali Eugen Dimitriu și Erich Beck, Editura „Prinsep Edit”, Iași/Suceava, 2004, p. 580.

³² Cf. *Curierul provincial* din 23 octombrie 1931, p. 7. În *Mass Deportation...*, sunt înregistrate 17 persoane cu numele Вайнер, în vagoanele 35 (p. 79-80) și 46 (p. 97-98).

³³ Cf. *Monitorul Bucovinei*, 1922, fasc. 5 (26 martie), p. 27-28. Figurează în *Mass Deportation...*, p. 89 (Вельт Леон Самойлович, născut în 1887), cu familia sa, în vagonul 40.

imprimată, a cenzurii militare (Военной цензур... și numărul 17319) – această carte poștală este răspunsul la o scrisoare a lui N. Micailu („Am primit scrisoarea Dvs și Vă comunic...”) în legătură cu posibila mutare a acestuia, cu familia sa, în satul Alimbetovka³⁴, unde se afla dr. Welt. Probabil că în aceeași scrisoare N. Micailu întreba și despre Sever Zotta. Răspunsul:

D^l Zotta a stat la mine /și în spital³⁵/ 2 săptămâni, apoi a plecat la Orsk, de unde n-am primit de [la] el nici o scrisoare. Oamenii de aici l-au văzut în Orsk.

Din păcate, nu numai că lipsesc ștampilele poștale, dar nici data înscrisă de expeditor nu este prea lizibilă: colțul respectiv este grav deteriorat; ceea ce se mai poate distinge ar fi 3 (sau 13)/11 (sau 12) 43. **Acesta este ultimul reper cronologic, dar nesigur, despre existența lui Sever Zotta în Rusia.** Nu știu cine a fost persoana despre care Ruxanda Zotta a spus că, fiind cu tatăl ei la Orsk, știa că acesta s-a stins în octombrie 1943 – în nici un caz dr. Welt (care a rămas în satul Alimbetovka, nemăștiind nici el nimic despre Zotta spre sfârșitul anului 1943); dar poate fi acel neidentificat Rosener.

Pe traseul ultimei etape se poate adăuga, acum, satul Alimbetovka, unde a petrecut două săptămâni.

Păstrarea hârtiilor la Silissai, în mâinile familiei Micailu, pare să sugereze că Zotta a plecat de acolo sperând să revină și luând cu el doar caietul în care-și făcea însemnările zilnice. Împrejurările în care și-a încheiat viața în 1943 – *probabil* la Orsk, *probabil* în octombrie – rămân învăluite în mister. Nici un fel de presupuneri nu sunt îngăduite într-un asemenea caz... Localizarea exactă a morții este importantă pentru eventuale viitoare cercetări: Aktiubinsk, Alimbetovka, Aștelisai se află în Republica Kazahstan, iar Orsk – în Federația Rusă (regiunea Orenburg).

Cu aceste observații, las să urmeze însemnările de jurnal, cu anexele anunțate.

*

Dum[inică] 5 oct[ombrie 1941]. S-au împlinit 3 luni de când suntem aici, dar ce vară! Ce ne așteaptă, D[umne]zeu știe. Iarnă grea fără combustibil! și fără bani. Pâinea se rărește și se scumpește. Kg. faină 6 r[uble]. Alaltăieri au plecat polonezele spre Aktiubinsk. Una, Muszkuszova, este delegată a com[itetului] pol[onez] și capătă 300 r[uble] pe lună. Cealaltă, Rogalska, a primit o telegr[amă]

³⁴ Adresa expeditorului: Вельт Леон С. /Актиубинская обл[асть] / Степной район / с[ело] Алимбетовка / Центральная Бара...

³⁵ Aceste trei cuvinte sunt intercalate între rânduri.

de la soțul ei, pilot, din Orenburg și 500 r[uble]. *Îi încredințez spre vânzare urm[ătoarele] obiecte:* 1) ceas de aur; 2) butoane de manșetă de aur; 3) o tabacheră (porte cig[arete]) de argint cu monogr[ama] N. F. și coroană; 4) una din aliaj necunoscut; 5) un șir de corale roșii; 6) un șir de corale [...]e³⁶; 7) o piatră rubin reconstituit; 8) o piatră safir; 9) un colier de argint vechi³⁷. Refuză să primească în dar porte-cigarette de argint, care-i place și vrea s-o cumpere. O las la ½ de preț care s-ar putea obține. Este până la sfârșit f[oarte] amabilă. Îmi dă foițe de țig[ară], glicerină, săpun și mă petrece până afară. Devin sentimental și am ochii umezi. Poate ultimul „om” cu care m-am întâlnit. //

Vremea continuă să fie mizerabilă. Ploaie, frig și vânt și camera noastră este neîncălzită. D[omnișoa]ra șede în bucătărie, iar eu în paltoane îmbrăcat în cari și dorm, acoperindu-mă cu marea mea manta de la moșul Doxuța³⁸. D[omnișoa]ra și-a pierdut completamente [ner]vii și are picioare umflate. Cu greu capătă de mâncat, neputând merge aiurea. Eu mănânc o dată pe zi cald (afară de laptele de dim[ineață]) sau la „stolova”³⁹ sau la un cismar.

De azi (6 oct[ombrie]), spune Markus, nu vom mai găsi pâine de cumpărat. El ne aprovizionează până acum. Oamenii se tem de lipsă de făină la iarnă din cauza că nu se poate strânge recolta. C[irca] 2000 [rupt: ha?] au rămas aici necosite. Lipsă de brațe. În ziar iar despre *români*. Iar pierderi mari la Odessa 5000. La Chișinău, Siguranța St[atului] să fi împușcat numeroși civili. Consfătuire între Rom[ânia], Croația și Slovacia în vederea atitudinii de luat față de Ung[aria]. Pe lângă mizerie am și o mică distracție. Mi-am făcut pe dosul mesei demontabile o tabla de șah și joc cu Markus și cu fiica lui. F[oarte] plăcute au f[ost] și f[oarte] numeroasele băi de soare și băi. Cred că am peste 50. Pârâul curge acolo limpede prin stânci și dacă e apă mai multă se // aude și murmurul ei poetic. Erau ceasuri frumoase de recreație, va fi și singura mea amintire plăcută din acest iad. Au sosit mulți refugiați, mai ales evrei din Kiev și voi găsi greu o locuință, în care caz voi avea neplăceri cu gazda nerăbdătoare.

(8. X) Eri am găsit-o, dar azi sosind cu geamantanul la Silisai o găsesc ocupată de o fam[ilie] evreiască, după ordinul Președintelui. Pe deasupra, D[omnișoa]ra s-a

³⁶ Locul este găurit; cuvântul poate fi întregit *albe* sau *roze* (n. ed.).

³⁷ D[omnișoara] Zelinski i-a dat 1 pătură de pluș, 2 cearcafuri, un ceasornic de damă aurit <adnotat cu creion roșu: Am dăruit apoi r. <lectură nesigură> și un deșteptător.

³⁸ Baronul Eudoxiu Hurmuzachi (1845-1931), unchiul matern al lui Sever Zotta, de la care acesta a moștenit marea arhivă a familiei Hurmuzachi (n. ed.).

³⁹ Cantină (rus; n. ed.).

îmbolnăvit de congestie pulmonară, caz ușor cât se pare. Doarme în bucătărie. Frigul continuă. În anul trecut – mi se zice – se puteau lua băi și în octom[brie]. Nemții afirmă – contraziși – că r[ușii] au pierdut la Kiev 1 mil[ion], din [care] 350 000 prizonieri. Itaha, f[ost] p[rim] min[istru] ceho-slov[ac], a fost condamnat de nemți la moarte⁴⁰. În Rom[ânia] la tineret să fi făcut impresie apelul tineretului rus la radio. Se împart de ei broșuri clandestine. Revine știrea că 12 gen[erali] rom[âni] au f[ost] împușcați de Antonescu. Defetism și dor de pace în Rom[ânia]. Boala D[omnișoa]rei dăinuește. N-are temperatură, dar geme mereu și are picioarele umflate. Am cump[ărat] (2-3 r[uble] kg.) cartofi și-i mâncăm fripți la jeratec și fierți. Îmi înlocuiesc în parte pâinea, tot mai scumpă. //

[Re]l[at]iv la disc[ursul] la radio al lui *Hitler*, din 3 oct[ombrie]. El pretinde că r[ușii] au pierdut 2.500.000 oameni, 22.000 tunuri, 18.000 tancuri și 14.000 aeroplane. Rușii contestă și spun că au pierdut 1.128.000, din cari 230.000 morți, 720.000 răniți, dispăruți: 17.800. Total 1.128.000. Tancuri 7000, tunuri 8900 și aeropl[ane] 5316. Nemții însă să fi pierdut: 3.000.000 oameni, 11.000 tancuri, 13.000 tunuri și 9000 aeroplane. Briansk și Orel au f[ost] luați. O[rel] se pare că doare. Artikel pesimist în Pravda din M[oscova]. Vremea rea dăinuește după o zi frumoasă. Dorm încă îmbrăcat. Am completat nutrițiunea cu cartofi. Dim[ineața] prăjiți la cărbuni, iar ziua fierți. Pâinea tot mai scumpă. 15-16 r[uble] kg! Beneficiez însă în mod larg de cea de la stolowa. La 2 ceaiuri o pâine mare (c. 200 gr.). Iau 4 și duc o pâine acasă și 2 sticlute de ¼ cu ceai, singurul lichid dulce accesibil. O nouă deprindere proastă, dar fatală. Culcându-mă pe la 9, mă trezesc după vr'o 4 ceasuri, mă scol, mănânc și mă plimb cam un ceas prin odaie, apoi mă culc iar și adorm. Oricum, nu mi se poate cere să dorm pe un pat prost 11-12 ceasuri. Poate că p[entru] circulația sângelui mișcarea aceasta nu este rea. D[omnișoa]ra (17/X) tot culcată, dar mai bine. Nu mai geme toată ziua. //

24/X. D[omnișoa]ra tot bolnavă, fără temp[eratură], dar scuipe sânge. Nu sunt medicamente și vremea e mizerabilă. Lapoviște, iar noaptea ger. A trecut o lună de când dorm îmbrăcat. Acum altă belea. Un oribil buboiu asiatic în mărime de măr. Nu mă doare, dar curge puroiul în massă și nu pot să mă spăl. S-au luat Wrian, Briansk, Mariopol și *Odessa*. Armata rom[ână] are în fine satisfacția ei p[entru] grelele jertfe.

⁴⁰ Este vorba de generalul ceh Alois Eliáš (1890-1942), prim-ministru al Protectoratului Boemiei și Moravei (1939-1941). Acțiunile sale l-au plasat tot mai aproape de rezistența cehă, astfel încât autoritățile germane l-au arestat la 27 septembrie și l-au condamnat la moarte la 2 octombrie 1941. A fost executat abia la 19 iunie 1942 (n. ed.).

25/X. Seara năpădesc în bucătărie femeii și copiii refugiați, nemți evacuați din Ucraina, Obl[astia] Zaporog pe Dnipro. Satul lor a f[ost] bombardat. Mizerie de nedescris. Au mers 18 zile cu trenul, în parte cu vag[oane] deschise pe ploaie și vânt. Mulți au murit, mai ales bătrâni și copii. Vine însă și un moșneag de 79 de ani, teafăr scăpat. E și dispus la vorbă. Colonia este de pe timpul Ecat[erinei] II. Ei sunt din Renania. Vorbesc hochdeutsch⁴¹ fără accent. Sunt luterani. Pastori nu mai au. E prea scump. Noaptea sunt trezit prin o încartierare la mine. O femeie tânără cu 3 copii. A doua zi, Preș[edintele] cu un milițian cer evacuarea mea. Fac gură mare, spun că sunt asiatici, dar // totuș[i] mă pregătesc de plecare, gazda fiind și ea în contra mea, acuzându-mă că „strig” (пучаие) la ea. În fine, după plecarea lor gazda ni propune să ni dea bucătăria și să se mute în camera noastră. Altă belea: *nu-i lapte, nici pâine*. Mănânc cartofi și beau cafea de orez. Noroc de „stolowa”, dar și acolo mare aglomerație. Alaltăieri s-a schimbat vremea, odată cu luna nouă. La miezul n[oapții] a fost doctoreasa să vadă pe D[omnișoa]ra. I-a dat prafuri și i-a promis o medicină. Picioarele ei sunt grozav de umflate. 23 oct[ombrie] *comunică șeful biroului de inf[ormații al] presei la Kuibîșev*⁴² (Куйбышев) *că conf[erințele] vor avea loc de acum aici, unde s-au mutat o parte din autorități (ministere etc.). Stalin în frunte cu com[isarii] apărării rămân la M[oscova]*. În acelaș[i] ziar din 25 lipsesc inf[ormațiile] mil[itare]. Situația pare extrem de critică. Șeful polemizează cu nemții, cari prin radio pretind că r[ușii] au pierdut pân’acum 14.500 aerop[lane] și afirmă că n[emții] au pierdut în ultimele 20 zile 300 mii de oameni. Condamnare la † a 3 div. de fab.⁴³ etc. p[entru] „contrarevoluționar // sabotaj”.

8/XI. Nemțoaica a rămas. E născută în Siberia și cam grobiană. Face însă foc p[entru] mâncare și-i dăm și cartofi spre a ni face supă. Ziarele vin f[oarte] neregulat. N-au luat Taganrok. Sunt la Rostow pe Don. Conflict de graniță cu Jap[onia]. Să fie începutul sau numai întâmplare [?] De azi dim[ineață] **iarnă cumplită**. Laptele a înghețat la fereastă. *Viscolește* și nu pot să mă duc la Stolowa. De va dura, nu voi avea ce să mănânc, afară de pâine și cartofi. De lapte puțină speranță. Gazda mi-a luat masa supt pretext că-i nevoie de ea la o vecină p[entru] o înmormântare. De nu o înapoiază, am amenințat-o că nu-i plătesc camera. (S-a înapoiat 9/XI).

11/XI. Eri zi frumoasă și am f[ost] dincolo. Markus a găsit o cameră și-mi face speranțe. S-a deschis și aici o Stolowa, însă deocamdată numai p[entru]

⁴¹ Germana literară, „standardizată” (n. ed.).

⁴² Oraș situat dincoace de Volga (pe malul ei stâng).

⁴³ Neclar: *divizii de fabrici?! (n. ed.)*.

muncitori. Nu mai capăt lapte. Bem cafeaua cu care ne-am deprins. Și satură. Aniversarea Rev[oluției] a XXIV-a a avut loc cu un mare discurs al lui Stalin. Motivează // [eșe]cul⁴⁴ R[usiei] 1) prin faptul că n[emții] n-au decât un singur front. 2) Prin superioritatea armamentului. Pierderile sunt următoarele: r[ușii] morți 350.000, dispăruți fără veste 378.000, răniți 1.000.020. Deci total pierderi 1.728.020. N[emții]: 4 milioane 5 sute mii! Se vede că socoteala este tendențioasă. Acuză pe hitleriști de reacționarism și imperialism și ca dușmani ai libertăților democratice. Dar r[ușii]? Azi viscol de nu mai pot părăsi casa. Mă deprimează, mai ales atmosfera dușmănoasă din ea și frigul. Avem în odaie 6° C, pe când afară e 0°. Ce va fi mai târziu?

16/XI. Catastrofă! De eri viscoleşte. Nu mă pot duce dincolo. Noroc de o rezervă de pâine. Nu mai avem cartofi și nu sunt de căpătat pe bani. D[omnișoa]ra n-are ce de mâncat. Prin excepție, îi dă nemțoaica puțină supă de grâu. Dacă nu voi putea circula, ne amenință serios foamea. *Ne-am făcut azi reciproc testamentele privitoare la lucrurile noastre.* Altă lovitură! Descoper lipsa unei mari bucați de sapon. Sunt uluit, prost de supărare. O adevărată conspirație în contra vieții noastre. Mă amenință acum și murdăria, neavând decât o f[oarte] mică bucată p[entru] rufe. De corp, nici nu mai e vorba! *Eri am telegrafiat Ministerului de Int[erne] la Kuibișev⁴⁵.* În numele dreptului ginților, vă rog să-mi dați posibilitatea de a trăi, căci nu capăt nici o // hrană. Isc[ălesc] Sever Zotta, din Bucovina, m[embru] al Acad[emiei] Rom[âne] și pensionar la Stat. Voi mai scrie Acad[emiei] din Alma-Ata, capitala Rep[ublicii] noastre kazah[s]tane. Nemțoaica mi-a închis cu zăpadă ferestrele. Le-am curățit din nou spre disperarea ei, dar nu vedeam să citesc.

27/XI. *Am zăcut 10 zile.* Pe de o parte *boala* tot agravându-se a D[omnișoa]rei, pe de alta vremea rea erau cauza, adecă frigul în odaie. *Acum am tragice de povestit.* În 24 și 25 D[omnișoa]ra s-a simțit f[oarte] rău, cerând mereu apă, însă fără a se plânge de dureri. În noaptea spre 24, s-a scăpat în pat, slăbăciunea ajungând la culme. În 25 cu greu a băut păharul ei cu lapte cald. Am f[ost] nevoit să o silesc moralmente. Pe la 4 p.m. simțindu-se f[oarte] rău, i-am dat să miroase dintr-o sticluță din farmacia mea de casă și i-am dat ceva spirt camforat cu apă. S-a simțit mai bine și a adormit. Dacă s-a mai trezit nu știu, căci m-am culcat și eu obosit și am dormit vreo ½ de oră. Când m-am trezit era moartă. A f[ost] lucidă până la sfârșit. //

M-am dus la cantor să cer un sicriu. Mi s-a spus *că nu sunt scânduri.* De altfel, aici se îngroapă morții fără sicrie. Am mai încercat la tatăl gazdei, zădarnic. Seara a

⁴⁴ Completare posibilă; colțul paginii este distrus (n. ed.).

⁴⁵ 15/X [corect: 15/XI – n. ed.].

f[ost] spălată de fiica lui Găină și de gazda și am îmbrăcat-o în rochia ei cea mai bună, de matasă brună, decoltată. Pe piept i-am pus icoana Maicei Domnului, iar în jurul părului și gâtului un șirag de perle false cu o cruciuliță. Cu profilul ei marcant, avea o *frapantă asemănare cu Dante*. O simbolică apariție în acest infern. În mormântarea a f[ost] groaznică. Eu am rostit *Tatăl nostru* latinește, iar românește *Tat[ăl] nostru* și simbolul credinței. Am învălit-o într-o prostire și ne-am pus cu toții pe sania cu un cal. După ½ ceas pe viscol, am ajuns la „cimitir”, însemnat prin vreo 2-3 cruci. Aproape c[irca] 10 m de cea mai mare am găsit groapa făcută. Era însă și un alt mort, se zice femeie, în ea. Am dispus să se pună fâ//nul de pe sanie pe trup, căci gândul la turtirea trupului prin greutatea pământului îmi era insuportabil. Veseli, groparii și-au îndeplinit trista misiune. Nu mi-a venit să fac măcar o cruce. Era un vis urât. Întors acasă, găsesc lucrurile mele date în grajd. Abia mă lasă să-mi strâng rămășițele într-un gemantan. Încerc s-o dau afară, dar invers, ea, mult mai tare, mă trânteste prin bucătărie, până-n tindă, unde cad. În acel moment apare T. Găina⁴⁶, ca să ia parte cu fata și un fiu la parastas (masa dată de gazdă, ipocrită care,⁴⁷ încearcă lacrimi). Hotăresc să mă mut peste drum la kantor și rog pe copiii lui Găină să nu mă părăsească. Vorbă să fie! Au mâncat, chiar pui, și au dispărut mizerabilii. Îmi car cu greu lucrurile până la // drum și alerg la preș[edinte]. Acesta, impasibil, îmi spune să-mi caut o altă locuință. Cu greu capăt ajutorul unui rus, care vorbește și nemțește și cu multă prevenire îmi cară lucrurile peste drum. La cantor, ele se închid în cancelarie. Unde să dorm însă? Invitația rusului este paralizată de fiică, care n-o auzise. În fine, dorm cu 20 de tineri nemți la școala, într-o sală mare și încălzită. A doua zi, abia pe la 2 capăt sania p[entru] plecare la Silissai. M-am hotărât să fac uz de invitația lui Bângul⁴⁸ din Ciudei ca la nevoie să vin la el. Mă primesc f[oarte] bine. Îmi fac patul pe cufere între ușă și fereastră, dar fiind f[oarte] încălzit și 14 persoane în odaie nu simt curentul decât la ger mare, ca acum⁴⁹ (adecă azi **9/XII**). Fac revizia și constat că gazda, evident în

⁴⁶ Un Tanase Găina (n. 1887) cu soția și copiii (doi băieți și două fete) s-au aflat în același tren cu deportații de la Adâncata, în vagonul 43 – *Mass Deportation...*, p. 94-95 (n. ed.).

⁴⁷ Cuvânt neinteligibil (n. ed.).

⁴⁸ Lapsus calami: se numea Bândiu (Bândiu). În scrisoarea către Gătej (*Viață și moarte în gulagurile sovietice...*, p. 803): „gospodarul Lazar Bândiu din Ciudei, care mă invitase să vin la ei în caz de nevoie”; menționează și pe „ginere-său, Neculai Mihailu, conductor de locomotivă pe linia Ciudei-Coșciuca”. Lazar Bândiu cu soția, fiul, nora și nepoții (aici, numele *Radynja*, este, de fapt, **Rodica**) au călătorit spre Aktiubinsk cu același tren, în vagonul 9 – *Mass Deportation...*, p. 29-30 (n. ed.).

⁴⁹ 28/XI. Vând unui tatar p[entru] 1100 l[ei] din lucrurile D[omnișoara]rei. Îmi mai dă 4 p[uduri?] cartofi.

complicitate cu nemțoaica, mi-a furat: o prostire curată, un ștergar, 2 rochii și un sweater, ghetele, umbrelele, săpunul D[omnișoa]rei, // iar mie palăria, *izmenele cele mai calde*, din Viena (azi c[irca] 200 r[uble] val[oare]). Pagubă totală de c[irca] 740 de r[uble]⁵⁰. M-am hotărât s-o dau în judecată și mai cer 500 r[uble] daune *morale*. Aici, 5 fam[ilii] fac pe rând foc cu paie (din nefericire puține) seara și este câteodată deosebit de cald, cred c[irca] 20°R⁵¹, încât într-o noapte, deși m-am desbrăcat, mi-a curs mereu sudoarea, de altfel f[oarte] sănătos. De guturai am scăpat și tusa s-a ameliorat. Viscolul durează de 4 zile și-mi face imposibilă circularea. De altfel, poșta n-a sosit de câteva zile și ultimul ziar este din 30 nov[embrie]. Un neamț ni spune azi că M[oscova] a căzut de acum 8 zile, adecă a f[ost] predată. Poate de aceia nu vin gazetele?! Știrea o are chiar de la nacialnicul lor, deci pare autentică. Guv[ernul] se zice s-ar fi din nou mutat, la Orenburg, asta-i peste Ural. //

16/XII. Știrea cu M[oscova] nu-i adevărată, însă n[emții] au pierdut Rostov p[e] D[on] și Charkow. Aici să fi făcut r[ușii] 200.000 prizonieri. Nu cred. Ofensiva aceasta în sudul R[usiei] este periculoasă p[entru] frontul de la Kiew. La Rostov vor fi f[ost] și români. Anglia, Canada și Neua-Selanda au declarat în 6/XII ora 00.1 război Rom[âniei], Ung[ariei] și Finlandei. *Japonia Americii*. Deci primirea de arme din partea A[mericii] se va complica. Am rămas, din cauza confuziei cu expediarea banilor de abon[ament] din partea poștei din raion, pe toată luna *dec[embrie] fără gazete*. E enervant! Mi se va socoti plata pe *luna viitoare*. Nu vin banii anunțați din Akt[iubinsk]. Sunt cam îngrijorat. Dacă nu murea biata D[omnișoa]ră, eram fără nici un ban. Cine știe – dar nu vreu să cred – ce mă mai așteaptă. Vremea s-a cam muiat puțin, în schimb multă zăpadă.

La noi Club bucovinean (**26/XII**). A trecut și a doua zi de Crăciun. Aseara o frumuseică // colindă, cu un cântec melodios și firește discret. Un borș cu carne. Atâta tot. Știri rele de pe front. Arm[ata] g[ermană] *General-Oberst Strauss* a f[ost], zice com[unicatul] of[icial], *distrusă* lângă Mosc[ova] și 90 de sate și un oraș reocupate. Nu prea văd posibilitatea căderii M[oscovei], iar Stalin va deveni o figură legendară, întunecând chiar amintirea lui Lenin. *Sunt f[oarte] deprimat din cauza subitei tăceri a D[oam]nei Rogalska*. Nici o știre de o lună și nici *banii* anunțați n-au sosit, peste 250 r[uble]. Să fie cu puțință ca atât eu, cât și Markus să ne fi înșelat atât de grozav? Ar fi groznic! Scriu și D[oam]nei Muszkuszowa. *D[umne]zeu mă pune la încercare*.

⁵⁰ Ling[urii] de lemn tătar[ești] și furculițe.

⁵¹ Poate greșeală, în loc de grade Celsius! Dacă sunt grade Réaumur, înseamnă 25° C (n. ed.).

4/I 1942. În fine, în 29 a sosit o lungă scrisoare explicativă de la D[oam]na R[ogalska]⁵². Bărbatul ei a plecat în Anglia și i-a lăsat lucruri de luat din Orenburg, deci a lipsit vr'o 2 săpt[ămâni]. Oricum putea să însărcineze pe altcineva. Mi-a trimis 500 r[uble] din cari 250 mușamauă verde, 150 tabatiera cu N.F., 60 nasturii de aur și 40 pietrele scumpe. Îi răspund rugând-o să nu-mi vândă ceasornicul, iar cel al // D[omnișoa]rei, de aur îi dăruiesc. Anul nou a f[ost] evident f[oarte] trist. Nici măcar un păhar de rachiu. Totuși, o notă duioasă colindele băeților și fetelor. Nu mă simt bine și am puțină căldură [= temperatură]. Dorm rău și sunt obosit ziua. La Stolowa s-a suprimat pâinea p[entru] cei cari nu sunt muncitori. E o lovitură aproape mortală. Voi încerca transacții cu muncitorii. Știrile din gazete sunt dezastruoase p[entru] n[emți]. Nu mai văd posibilitatea de a cuceri M[oscova]. Ce va face? Prestigiul s-a dus.

8/I. Rom[âni] și ital[ienii] sunt respinși în Crimeea, unde Kertsch și Feodosia au f[ost] reluați⁵³. De Iordan zi admirabilă. Eri viscol groaznic. Azi la început frumos, spre seara viscol. Renunț de a mai eși, întrucât mai am puțină căldură zilnic.

12/I. 7 luni de la arestarea noastră. Et petit bon homme vit encore? O nouă lovitură. Constat cu uimire că din rufele murdare, puse, din lipsă de loc, în gemantane pe cuptor în bucătăria învecinată, unde-și țin toți lucrurile lor peste zi (așternuturi etc.), // îmi lipsesc toate ștergarele mele de in admirabile, pijemaoa și un bun cearceaf în val[oare] de c[irca] 80 r[uble], precum și o pereche de colțuni buni, pe cari nu-i îmbrăcam p[entru] că erau prea mici și câteva perechi colțuni rupți. Au rămas însă alte rufe și hoția este făcută pe alegere, cu timp. De cine?⁵⁴ Evident, de cineva căruia accesul îi era înlesnit oricând, deci cineva din casă. Aduc, fără rezultat, chestia la cunoștința lui Bângu. Ce ar putea să facă? Să ceară tuturor deschiderea cuferelor? Sunt moșnegi între ei, gospodine. E odios. *Trăiască nația!* A început cu furtul pantalonilor la Davideni și termină aici. E o mare rușine.

Nemții dau mereu îndărăt. Anglia a declarat răzb[oi] Bulgariei! Vremea de 2 zile admirabilă ca la Davideni. De va continua ar fi o plăcută surpriză. Cu săn[ătatea] nu sunt normal. Tușesc și am puțină căldură (peste 37) zilnic. //

18/I. Dintre rufele furate face parte și un cearceaf bun în val[oare] de 80 r[uble]. Vremea câteva zile frumoasă. Am întrebuițat-o procurându-mi pâine din Isasa. Am schimbat o pereche de galoși femeiești p[entru] o căldare ruginită! În

⁵² „Lunga scrisoare” primită la 29 decembrie 1941 nu s-a păstrat (n. ed.).

⁵³ Luat feb[ruarie] înapoi.

⁵⁴ Poate de dincolo Olimp?

gazetă vizita neașteptată [a] lui Ribentropp la Budap[esta]. Se pune în legătură cu revendicările rom[âno]-maghiare. Nemții pierd mereu teren. Azi circulă aici zvonul că r[ușii] ar fi început cu evacuarea pop[ulației] de la granița Turciei.

25/I. Cinci ani de la † Bertii⁵⁵. Îi dedic o poezie în care o invidiez de a fi moartă dar neuitată, cu mormântul îngrijit și mereu vizitat (la cim[itirul] anglican din Buc[urești]). Afară viscolește de nu se mai poate ceti. Se chiamă rezerviști până la 50 de ani. N[emții] dau mereu îndărăt. Cartă post[ală] de la Rogalska⁵⁶. Reproșuri p[entru] ingratitude. A supărat-o că m-am adresat și Muskussovei. Mă iartă însă și continuă a-mi face promisiuni priv[itoare] la comisioanele mele. Îi răspund f[oarte] mișcat // și poetic. Recunoștința mea este încă de aici „fest in meiner Seele verankert”⁵⁷ și-i dovedesc că prin 3 luni n-am primit decât 140 r[uble], fiind nevoit să vând un saco[u] și o manta pe nimic. Din partea ei era mare neglijență, cu toată bunăvoința. Știrile de pe front sunt consternante. N[emții] par a fi pierdut în retragerea aceasta de 2 luni c[irca] 500.000 [oameni]. Au pierdut *inițiativa*. R[ușii] nu-i lasă să răsuflă. Fricțiuni rom[âno]-ung[are].

Azi am căpatat **(3/II)** 2 puduri⁵⁸ făină cu 200 r[uble]. Nu mai aveam *nicic*. În cassă am 1160. Am mai cumpărat 14 kg cu 70 r[uble].

(8/II) Mâine⁵⁹ se împlinesc 34 de ani de la căs[ătorie] mea⁶⁰. E dum[inică] (*tăiat, scris cu roșu*: Luni)⁶¹ poate semn bun. N[emții] au reluat Feodosia, alții spun toată Crimeea. Nu cred. Cu sănătatea îmi merge iar rău. De 5 zile regulat temp[eratură] până peste 38 cam de la amiază până spre seara. Apoi dureri de cap. Dim[ineața] bine. Simt ușoare dureri la mișcare în plămânul stâng. Vremea f[oarte] frumoasă. Mereu soare. Diminețele sunt mai frumoase decât la noi, iarna. //

⁵⁵ Bertha, contesă de Vismes et de Ponthieu (1886-1937), căsătorită în 1904 cu baronul Ioan V. Stârcea (1867-1944) de la Văleni. A murit la 25 ianuarie 1937 (Ovidiu Leonte, *Stârcea – o familie cu blazon din fostul județ Roman*, prefață de dr. Anton Coșa, Editura „Cetatea Doamnei”, Piatra-Neamț, 2018, p. 49-50). Și din alte izvoare rezultă marele atașament al lui Sever Zotta pentru această persoană foarte frumoasă și distinsă (*ibidem*, p. 60-61), cu care, după cum a relatat regretatul Mihai Dim. Sturdza, a avut o întinsă corespondență (n. ed.).

⁵⁶ Această carte poștală nu s-a păstrat (n. ed.).

⁵⁷ Ferm ancorată în sufletul meu (germ; n. ed.).

⁵⁸ Un pud = c. 16,5 kg (n. ed.).

⁵⁹ Tăiat cu creionul roșu, scris deasupra „Azi”, apoi tăiat și acest cuvânt (n. ed.).

⁶⁰ În 1908, cu Margareta Grigorcea (1880-1969) (n. ed.).

⁶¹ În 1942, 8 februarie a fost duminică, iar 9 februarie – luni (n. ed.).

(10/II) În 8 dum[inică] s-au împlinit 34 ani de la căs[ătoria] noastră. Poate semn bun că a căzut anul acesta în dum[inică]. Noaptea 9/10 am visat că am sosit acasă. Mulțime de mob[ile] noi „Quatsch”. Iancușor a împ[ușcat un] țap, care jupuit fără cap tot respira. Poate sunt eu acesta? Sau a fost el rănit? Cu temp[eratura] puțin mai bine, sub 38.

(11/II) Făcut azi splendidă afacere. Cump[ărat] 3 p[uduri] grâu à 72.50. Dăruiet Const[antin]⁶² p[entru] ski 12 r[uble]. Cassa 598 (598). În pat 270.

(18/II) În fine am scăpat de temp[eratură]. În schimb simptome alarmante la piciorul stâng. Deși n-am eșit prin vr'o 5 zile, m-am pomenit deodată cu dureri la fluierul pic[iorului] și glesne, încât abia puteam să calc. Ischias⁶³? A doua zi bine. După câteva zile fiind deja restab[ilit]. Mă strâng galoșii la glesne. Totuși merg a doua zi la Iskra. Dureri deloc, numai jenă. Seara piciorul la glesne grozav de umflat ca la un bou. D[oamn]na Bângu crede tot Ischias. Mie-mi vine bănuiala că-i în legătură cu // inima, prea încercată cu iritații și cu căldura neobișnuită. D[octo]r[ea]sa înclină spre părerea mea și-mi dă un ceai calmant. Umflătura astăzi în scădere. Sensibilitate numai unde m-au ros galoșii. *În fine început de sfârșit?* Cump[ărat] 2 p[u]d[uri] făină cu 250. Cassa deci ceva peste 300. *Scriu Akt[iubinsk] să mi se vândă ceas[ul].*

Mihailo cump[ără] la mine ochelari auto cu 4 kg pâine și un piepten cu 1 kg. A plătit numai 2 ½ kg pâine (turtă) și nu vrea să plătească restul. E un escroc. Avem 4 găini și un cocoș. Vremea de 3 săpt[ămâni] admirabilă. Eri am luat numai șapca mea de vară și nu mi-a f[ost] frig. Adevărat că am păr netăiat de la *vară*. Arăt ca Eud[oxiu] H[urmuzaki] istoricul. În ziare nimic inter[esant]. Se pare că n[emții] au reluat of[ensiva]. Ar fi făcând progrese la Sud? Am mai cumpărat grâu, nu mai știu cât, efin cu 68 și 72 p[u]dul.

(29/II) Umflătura a trecut cu totul. // Ceaiul (afinie) mi-a făcut bine și la stomah. Nu se mai capătă. Scriu d[octo]rului Feder M. A. (Ev.) la Kos-Istek să-mi trimită ceva ușor p[entru] inimă, un hyperphosphat (R[usia] este 1^a țara în prod[ucerea] fosfatului) și un syrop p[entru] tusa⁶⁴. Prob[abil] nu voi primi nimic.

⁶² Fiul cel mai mare al familiei Micailu; în vară avea să sufere accidentul în urma căruia i-a fost amputat un picior. V. scrisoarea către Gătej (*Viață și moarte în gulagurile sovietice...*, p. 803-804) și N. Mariuțac, *Demnitatea, floare aleasă, cit.*, p. 140. Felicia Nichita-Toma, *Calvarul și speranțele unui român bucovinean, cit.*, p. 132, dă, greșit, numele *Mitică* (n. ed.).

⁶³ Nervul sciatic (n. ed.).

⁶⁴ Scrisoare datată 27 februarie 1942; aici, Anexa 5 (n. ed.).

În Akt[iubinsk] nu se capătă fosf[at], scrie Rogalska⁶⁵. Ea mi-a cumpărat o pereche de pantaloni de vară și 3 pach[ete] tutun bun. Așteaptă să vină și pach[etul] din Anglia, din care-mi va da conserve etc. Vremea a f[ost] până azi admirabilă, mai ales eri, zi de primăvară cu soare cald. Azi viscolește. A 16-a armată germ[ană] a fost înconjurată și distrusă (12.000 †) pe frontul de nord-vest. Interes[antă] scris[oarea] lui St[alin] către armată. Nu știu de ce omite a numi Ung[aria] și Slov[acia] ca dușmani, pe lângă Rom[ânia], Finlanda, Italia? Ung[aria] nu se mai luptă? Mister.

(19/III). Am făcut o mare pauză. Nimic nou afară de știrea senzațională azi de la doctoreasa. Sunt 4 cazuri tifos ex[antematic] la Iskra și 1 la noi. Să ne ferească Dumnezeu, căci pă//duchi avem berechet și nu-i chip să scapi de ei dacă-i au 14 persoane într-o cameră! Întreb pe d[octorea]sa ce efect fac injecțiile preventive. Mari dureri de cap și în tot trupul și temp[eratură] până la 40°. Mulțamesc, căci nu știu dacă inima mea slăbită suportă 40°. Ziarul din 15 anunță din 22/II – 10/III 14.000 † n[emți], 20 tankuri etc. O vrăjitoare spune că răz[oiul] se va termina în mai. Rogalska, într-o cartă p[ostală] f[oarte] prietenească⁶⁶ (mă și numește „prietene”) mă sfătuește să vin p[entru] tratarea inimii în leg[ătură] cu piciorul umflat, la Aktiub[insk]. Nu dă soluție în chestia materială, f[oarte] imp[ortantă].

(28/III) De 6 zile viscolește. Abia că pot eși din coliba noastră, quasi casă țărănească. Mereu se astupă ferestrele și stăm în semi-obscur. Dacă nu poți să dormi o situație f[oarte] enervantă. A murit aici un bătrân (c[irca] 60) țăran din Ropcea cu înfățișare aristocratică. Îl chema Ghenghe⁶⁷, unul din cele mai mari nume boierești din sec[olul] XVII în care Ionașco G[henghe] a f[ost] prin mulți ani m[are] log[ofăt]. Zvon quasi radio că r[ușii] ar fi reluat Chievul. //

(10.IV) Au trecut și „sărbătorile” Paștilor⁶⁸, deosebindu-se prin o mâncare puțin mai bună (pah[ar] cu lapte, răcitură de picior de vită, borș cu carne) și cu cântări ale copiilor, î[n]tre c[are] „Hristos a înviat” destul de corect cântat. În schimb vremea groaznică. Viscol și mereu cădem în întuneric și trebuie să ne desgropăm. Tifosul face mici progrese, 7 cazuri la Iskra și 4 la noi. Nu se aude să fi murit cineva. Prob[abil] mor la spital. De la Rogalska capăt o drăguță c[artă]

⁶⁵ Această scrisoare nu s-a păstrat (n. ed.).

⁶⁶ C. p. din 6 martie 1942; aici, Anexa 3, cu fragmentul de răspuns în Anexa 4 (n. ed.).

⁶⁷ Îmi pare că în Buc[ovina] erau răzeși-maz[ili] cu acest nume. [Între deportații de la Adâncata s-a aflat, în vagonul 38, un *Ghenghi Aurih Ilici*, fără indicarea vârstei – *Mass Deportation...*, cit., p. 86. În *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowinjskiej*, W drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, Liov, 1857, p. 307, se indică șapte purtători ai numelui, cu atestate nobiliare din anii 1788-1789; din alte surse, se știe că aceștia erau proprietari la Bănila și Voloca pe Ceremuș; n. ed.]

⁶⁸ Duminică 5 aprilie (n. ed.).

post[ală]⁶⁹ după cererea mea cu „Kochane” și cu descrierea bunătăților cari mă așteaptă într-un pachet, ceai, zahăr, săpun, tutun, foițe, pantaloni, ciorapi, hârtie etc. Îi mulțumesc cu profuziune. De eri vreme frumoasă. Am cump[ărat] 15 kg făină și am măcinat 10. La 4/IV am început consumația. 140 r[uble] pudul. Jocul de șah l-am făcut pe încetul de lemn cu „Zwirnspulen”⁷⁰. Am găsit o gram[atică] germ[ano]-russă și o carte „Deutsch” cu vocabular germ[an]-russ. Totul 4.55.

(17/IV) 13, 14 și 15 zile admirabile. Soarele mai cald decât la noi în april. 16 însă, reacțiune ibernală. Câteva grade sub 0 și <vân>⁷¹t aspru. Am de 2 zile ...⁷² moderată⁷³. Probabil⁷⁴ // ...⁷⁵ Iau pilule galbene amare. O femeie din alt kolhoz e la noi și dă din cărți. Se aduna seara babele, dar și tinere. Ea spune că în k[olhozul] ei toți și kazahii spun că în mai va fi pace. *Atentat cu bombă asupra Min[isterului] Germ[an] din Ankara*. Vălvă mare în pressă. Buchhalterul (contabil) de la kolh[oz], un neamț ref[ugiat] simpatic și distins. Tatăl său a f[ost] preot. Îmi dă gazete.

(26/IV). Ultima zi din fatalul meu an 67⁷⁶ n-a desmințit pe 13. De mai mult timp gazda mea B[ându] începu să mă ia din sus. De ex[emplu:] „*Cine n-a făcut războiul să nu vorbească de el*”. Altă dată, cu brațul ridicat și pumnul încleștat agitându-l, mi-a spus apropiindu-se peste cuviință amenințător, încât fiica lui se uita la mine întrebătoare, striga: „*D-ta știi ce este armata germană*” și repetând cuvintele pe acelaș[i] ton. Mă bănuia ca rusofil din cauza că li citeam știri neplăcute din gazetă. În fine, acum vr'o săptămână se împiedică bătrânul V. Palamar de bățul meu răzâmat de pat și cade într-un mod neînțeles, făcând mare gălăgie. Între timp, B[ându], era noaptea, ia bățul și-l rupe eșind cu el. Eu m-am făcut că n-am <obs⁷⁷>ervat, spre a nu provoca un conflict grav. <Însă> acesta nu era de evitat. Aducând Niculai <Micailu, g>inere-său, vorba asupra soartei ceasor<nicului me>u, considerând pe Rogalska escrocă, <...> odată intervine, iar pe ton ridicat,

⁶⁹ Această carte poștală nu s-a păstrat (n. ed.).

⁷⁰ Bobină de ață (germ.; n. ed.)

⁷¹ Colț rupt.

⁷² Cuvânt distrus, ilizibil.

⁷³ Lectură aproximativă: se citesc clar literele „moder”.

⁷⁴ După acest cuvânt se trece pe coperta albastră.

⁷⁵ Mâncat de șoareci.

⁷⁶ Sever Zotta era născut în 1874, la 14 aprilie 1874 stil vechi sau 26 aprilie stil nou. Socotea, deci, că acea zi (26 aprilie 1942) era ultima din cel de-al 67-lea an al vieții sale. Știu, din relatările fiicei sale, Ruxanda Zotta, că era obsedat de cifra 13....

⁷⁷ Aici începe ruptura unui colț (v. Fig. 2). Lipsurile se vor marca prin <>. Întregirile sunt, evident, ipotetice, dar plauzibile.

<...> că am destul și nu vreau să mai <...> se supără și mă denunță <...> un alt cartier, pe care <...> <împreună> cu un simpatic <...> *sfârșit de caet.*

Anexe

1.

Stimate Domnule Vecin!

După diferite greutateți, în sfârșit am ajuns la locul dorit. Împreună cu sora mea, am închiriat o locuință veche, ne-am aranjat cât de cât și am rezolvat formalitățile inițiale. Ne simțim mult mai bine ca acolo, suntem sănătoase, avem umor. Am început acțiunile promise, dar deocamdată nu am vândut nimic. Dacă obțin ceva, voi trimite prin poștă acolo. Sper ca în zilele următoare să realizez ce am promis, după ce îmi voi vizita cunoștințele. Ce mai e pe la dvs.? Cum stați cu sănătatea, dispoziția și care este valoarea buzunarului? Vă rog, deocamdată, să scrieți cât de cât ceva. Vă doresc sănătate și zile mai bune. L. Rogal.

10.X.[19]41

Куда Степной рн., Ащелисайское и/о, Колхоз „Искра”

Кому [Се]вер Зота

*Адрес отправителя г. Актюбинск, ул. Ворошилова 90/кв. 3, Рогалькова
Павлина Павловна*

O singură ștampilă poștală, cea a oficiului de expediție: СССР АҚТӨБЕ-АКТЮБИНСК 11 10 41

2.

Stimate vecin! Am primit cartea poștală pentru care îți mulțumesc. Nu am putut să răspund la timp fiindcă plecam des la soțul meu. Apoi el a fost câteva zile în concediu. A fost foarte plăcut. ... Ni se părea că suntem deja în casa pe care din ce în ce mai des o visăm. Am vândut carpeta verde cu Doresc să trimit cele două sume, dar în aceste zile acest lucru este imposibil. Îmi pare nespus de rău că nu am reușit să cumpăr lucrurile de care aveți nevoie ... nici medicamentul, țigările, ciorapi, șosete – n-am nici pentru mine, nu am procurat glicerina nici pentru mine, plicuri simple nu putem găsi, iar de cele speciale trebuie să uităm. Viața devine mai grea și mai scumpă, dar trebuie să nu ne pierdem umorul, căci credem în mai bine, într-un viitor înșorit. Averea noastră – este sănătatea. Vă rog să aveți grijă de sănătatea dumneavoastră, și totul va fi bine. Vă rog să ne scrieți din nou ceva vesel. Mulțumesc

pentru urările de sănătate și, la rândul meu, vă doresc sănătate, toate cele bune, o bună dispoziție, zile mai bune. L.R.

Куда Степной рн., Ащелисайское и/о, Колхоз „Искра”

Кому Зота Север

Адрес отправителя г. Актюбинск, ул. Ворошилова 90/[кв. 3],
Рогалькова Павлина Павлов[на]

O singură ștampilă poștală, cea a oficiului de expediție: СССР АҚТӨБЕ-
АКТЮБИНСК 14 11 41

3.

6.3.[19]42

Stimate Domn! Mă îngrijorează piciorul dvs. M-am informat de la medicul nostru și de la o doctoriță foarte bună. Amândoi susțin că piciorul se umflă din cauza inimii. Este necesar ca inima și piciorul să fie vindecate în oraș. Vă rog să nu amânați. Mergeți la sovietul sătesc și rugați, chiar și de o sută de ori, până când nu vă dau o trimitere la spitalul de aici. Dacă obțineți trimiterea, rog să împachetați toate lucrurile și să vă mutați definitiv în oraș. Aici trăiesc și români. Aici este mai ușor să vinzi câte ceva și să trăiești ceva mai bine. O să găsiți locuința, iar la spital veți merge ambulatoriu. Acesta este cel mai bun sfat prietenesc, primit din inimă, dragă prietene. Așa trebuie procedat, fiindcă altfel vă veți prăpădi în acel colhoz. Ceasul nu l-am vândut și, deocamdată, nu-l vând. Este mai bine să vă descotorosiți de lucruri mărunte, sau ceva din îmbrăcăminte, astfel ca bagajul în timpul călătoriei cu trenul să fie mai mic, iar aurul trebuie păstrat pentru timpuri mai rele. Vă rog să-mi dați adresa exactă a soției sau a fiicei dvs. Prin intermediul ambasadei noastre sau a Crucii Roșii o să scriu rudelor dvs. că vă aflați aici, că sunteți sănătos și că vă este dor de ei. Sau, poate, nu vă mai este dor de acasă? Poate în loc să plecăm acasă după terminarea războiului, vom vizita țări exotice și diferite minuni ale naturii – ce ziceți? Sunt foarte întristată că nu am nici o veste de la soțul meu. Ce-i drept, în sud se trăiește greu, dar oriunde în armată este mai bine. Încă nu știu ce voi face cu călătoria aceasta, deocamdată mă pregătesc. Dacă găsesc vreun medicament o să-l trimit într-un plic. Rog să fiți sănătos și să nu permiteți piciorului bolnav să se umfle. Vă doresc sănătate. Rog.

Куда Степной рн., Ащелисайское и/о, Колхоз „Искра”

Кому Зота Север Иванович

Адрес отправителя г. Актюбинск, ул. Ворошилова 90/[кв. 3],
Рогалькова Павлина Павловна

O singură ștampilă poștală, cea a oficiului de expediție: СССР АҚТОБЕ-АКТЮБИНСК 9 3 42

4.

P. S. Pentru a trăi la Aktiub[insk] sau într-alt oraș, oricum îmi lipsesc mijloacele, în afara cazului că războiul se termină până la toamnă. Locuințele sunt probabil scumpe, totul supraaglomerat și în special suprainflat, *nervos*. Eu cunosc această nervozitate de la Iași, unde se refugiasse Bucureștiul în 1916. Cu atât mai puțin ar avea un sens către primăvară. Un ou ar costa la Dumneavoastră 8 r[uble], aici doar 3. De altfel, aici n-am cheltuieli zilnice și sunt tratat destul de bine, desigur și din interes pentru cazul unei înapoieri sau pentru cazul că aș muri aici.

Acum, îmi vine greu să stau acasă, pentru că copiii fac mereu gălăgie, dar în 2 săptămâni voi fi mai mult pe afară, sper. Iar atunci, voi lua băi de soare și băi pe care nu le poți avea așa la îndemână în oraș.

..... și *praf contra tusei* ...

Fragment scris pe o copertă verzuie, a unei broșuri semnată de В. Молотов, *Третий пятилетний план развития народного хозяйства [СССР]. Доклад и заключение* *на XVIII съезде ВКП (б)*⁷⁸, Государственное Издательство Политической Литературы 1939.

Cred că acest fragment face parte din răspunsul la scrisoarea din 6 martie 1942. Acolo, Zotta era îndemnat să vină în oraș (la Aktiubinsk). Apoi, speranța că războiul s-ar putea termina „până la toamnă” n-ar putea fi plasată în octombrie sau noiembrie, dar se potrivește în martie. La fel precizarea că n-ar avea sens o plecare „către primăvară”, ca și aceea că peste „2 săptămâni” va putea ieși mai mult, pentru plimbări, băi de soare etc.

Pe verso, adresele:

Актюбин[ск] / ул. Ворошилова 90/кв. 3 / Павлина Павловна Роголска
Пос. Северь Ив. Зотта / Ащелисайски С-з / Степной район

5.

Ащелисайски С[овхо]з 27/II 1942

⁷⁸ ВКП(б) = Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков), *Partidul Comunist (al bolșevicilor) din întreaga Uniune*.

Mult stimat Tovarășe Doctor,

Cum veți fi observat, încep, din lipsă de atenție, să folosesc litere rusești⁷⁹. Această *lipsă de atenție* se datorează și *lipsei de fosfor*, ca și faptului că am uitat ieri să vă rog să-mi dați un *sirop*, care îmi este foarte *necesar*, anume un *expectorant*. Aceasta pentru că nu pot scăpa de două luni de o tuse (noaptea) și am la mers greutatea de *respirație*. Probabil că toamna trecută am devenit *astmatic*, mergând zilnic între Искра și Ащел[исайск] (dus și întors 4 km). Pentru că la noi (suntem 14 (!) persoane într-o cameră și se face focul de 4 ori pe zi) este foarte cald (seara și peste 20°R⁸⁰), transpir adesea, ceea ce însă mă slăbește. În orice caz, mă simt mai slab decât acolo unde până la 27 noiembrie n-am putut încălzi deloc. Greutatea mea este, la o înălțime de 1,65 m, de *numai 54 kg*. Atâta cântăream ca băiat de 15 ani, ceea ce l-a speriat la vremea aceea pe tatăl meu. Mănânc atât de des cât pot, stau mult culcat și mă plimb cel mult o oră. Dar cred că, desigur, mi-ar folosi un *sirop întăritor*, iar dacă nu se găsește hyperph[osphat], v-aș ruga să aveți bunăvoința să-mi trimiteți *altul*. Cred că și un *medicament ușor pentru inimă* ar fi indicat. Am mai luat din acestea încă în Bucovina, acum doi ani, în loc de Digitalin. Mi se recomandă următoarele: 1) Stineiro; 2) Digalen; 3) Digital; 4) Validal. Sinceritatea datorată unui medic mă face să recunosc că am început să pierd din greutate deja *acasă*, în iarna 1940/41, fiind *bine hrănit*. Observasem în oglindă *evidenta mea slăbiciune*, probabil o urmare a evenimentelor (familia mea m-a părăsit deja în vara anului 1940 și se află în România – și acesta este probabil un motiv pentru evacuarea mea) care *mi-au zdruncinat puternic nervii*. Mă puteam calma numai cu *mult alcool*, care îmi procura oricum un *somn* de minimum 9-11 ore. Rația mea zilnică era următoarea: dimineața după cafea un coniac mic. La ora 2, 2 ouă moi în pahar, amestecate cu schnaps și cafea, cu o chiflă⁸¹. La ora 5, lapte cald cu schnaps și pâine neagră. La ora 9, supă, carne, unt, brânză etc., un schnaps mic și 1-1½ kg vin amestecat cu apă. Trebuie să amintesc, cu această ocazie, că cel mai târziu atât de celebru neurolog Dr. *Sigmund Freud*, atunci Privatdozent⁸², pe care l-am consultat la Viena în vremea studenției mele din cauza stării mele nervoase proaste (locuia chiar în spatele Primăriei, era blond și avea o barbă Henri IV⁸³) mi-a spus

⁷⁹ La cuvântul „Doctor” a fost scris întâi „Докто...” !

⁸⁰ 20° Réaumur echivalează cu 25° Celsius.

⁸¹ „Ein kleines Brod”.

⁸² Titlu acordat unei persoane care trecuse doctoratul și era abilitată pentru profesorat, dar nu avea o catedră.

⁸³ „einen Henri IV knebelbart”.

următoarele privind alcoolul: „*Când ești tânăr, cât de puțin cu puțință, la bătrânețe cât de mult cu puțință*”. Urmând acest sfat (de altfel, el a fost dat cu succes, la Gastein și unui unchi al meu, care a murit la vârsta de 87 de ani⁸⁴ („vinul este laptele bătrânilor”), m-am simțit perfect în ultimii 20 de ani, de când beau cu plăcere 2 până la 2½ kg de vin pe zi, și îmi aduc aminte de un Fox-trott rapid la 62 de ani, desigur cu o dansatoare foarte bună. Capacitatea mea mentală și memoria în specialitatea mea (istorie) n-au suferit și chiar n-am văzut încă ultimele mele lucrări, făcute în timpul invaziei rusești, care se află la tipărit la București⁸⁵ și Cluj⁸⁶. Cu atât mai curios și parțial în contradicție cu literatura medicală este că *trecerea bruscă*, în urma evacuării mele, *la abținerea totală n-a avut nici cea mai mică urmare*. De fapt, și o totală abținere alimentară, în afară de pâine, timp de 2 zile. Aceasta este, cred, dovada unei *inimi bune*. Chiar și călătoria de 21 de zile *nu m-a obosit deloc*.

Cu rugămintea de a scuza explicațiile mele atât de lungi, dar sper nu plicticoase, rămân, cu deosebită stimă,

Zotta

PAGES DU JOURNAL D'UN DÉPORTÉ: SEVER ZOTTA 1941-1942

(Résumé)

Historien, généalogiste, chef du service de Jassy des Archives de l'État (1912-1934), fondateur de la revue „Arhiva Genealogică” (Archives Généalogiques, 1912-1913) et membre correspondant de l'Académie Roumaine (1919), Sever Zotta (1874-1943) a partagé le destin tragique de sa contrée natale. Fin juin 1940, il choisit de rester dans la Bucovine de ses ancêtres, occupée (suite au pacte Ribbentrop-Molotov) par l'armée soviétique, incapable de se séparer de ses livres et ses documents, de tous les souvenirs familiaux réunis dans sa maison de Davideni; presque une année plus tard, pendant la nuit

⁸⁴ Probabil unchiul matern, baronul Eudoxiu Hurmuzachi (1845-1931), de la care a moștenit marea arhivă a familiei Hurmuzachi (actualul *fond familial Hurmuzachi* de la Arhivele Naționale din București).

⁸⁵ *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei. Spicuri din dosarele cancelariei, 1832-1897*, în *Arhiva Românească* VI, 1941, p. 213-262.

⁸⁶ *O diplomă de nobil transilvan pentru un boier din Moldova, în Omagiul lui Ioan Lupăș la împlinirea vârstei de 60 de ani, august 1940*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1943, p. 873-881.

de 12/13 juin 1941, il fut enlevé de cette maison par les autorités soviétiques et déporté en URSS. Il vécut la dernière étape de sa vie (deux années et trois mois) au Kazakhstan; la place et la date de sa mort, en 1943 – probablement au mois d'octobre, probablement dans la ville d'Orsk – ne sont pas connues avec certitude, et on ignore absolument les circonstances de sa disparition.

Trop vieux pour être utilisé aux travaux du kolkhoz qui l'avait „hébergé”, Sever Zotta employait son temps pour écrire: ceux qui l'entouraient se souviennent d'un homme qui écrivait tous le temps. Par miracle, on a pu sauver plusieurs feuilles, parmi lesquelles un fragment de journal, avec des notes à partir du 5 octobre 1941 jusqu'au 26 avril 1942 (on sait, d'ailleurs, que Zotta a tenu son journal à Davideni, pendant l'occupation soviétique et aussi après avril 1942, mais ces cahiers sont perdus).

Pour compléter les informations fournis par ce journal, l'auteur a ajouté quelques autres documents, récupérés eux aussi dans les papiers miraculeusement sauvés: trois lettres reçues de la part d'une réfugiée polonaise et une lettre adressée par Zotta à un médecin pour demander des médicaments. Toutes les pièces publiées dans cet article font revivre l'image de la fin misérable réservée à ce savant et patriote roumain, qui avait dédié toute sa vie au bien public.

LISTE DES ILLUSTRATIONS:

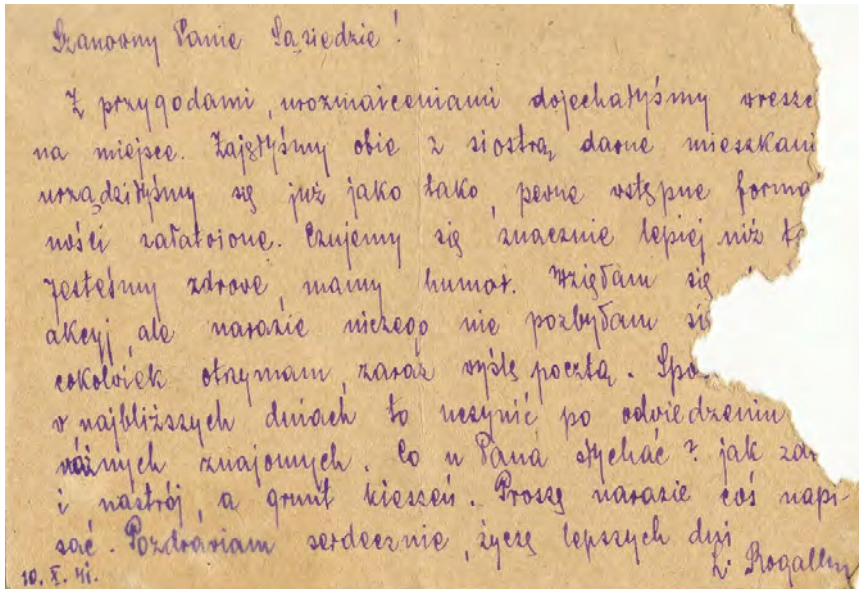
- Fig. 1. Le commencement du *Journal*.
- Fig. 2. La fin du *Journal*.
- Fig. 3a-b. La carte postale du 10 octobre 1941.
- Fig. 4a-b. La carte postale du 14 novembre 1941 (date de la poste).
- Fig. 5a-b. La carte postale du 6 mars 1942.
- Fig. 6a-b. La réponse (brouillon) à la carte postale du 6 mars 1942 (fragment).
- Fig. 7a-b. La lettre adressée au dr. Feder (brouillon).

Jurnalul nr. 1 - cu simplimit 3 luni decand suntent
 aici, dar de voro! Ce ne ardeapto D^{tes} stie. Jovne grea fan
 ce leustibil! x fan bani: Pa: meo x rinate n' de scumpete. Ky.
 peine 6 R. Maltie ai au vleras Pulonerele qne addit, boms.
 Ma Muszkuszova, este delegata a com. pol. n' capito
 300 R. pe luna. Cealalta Ruzelska, a primut o vlegr.
 dels totel e', pilot, din Orenburg ogi 500 R. Ti si
 tez spre vneare unu. abente. 1) Ceas. de aur 2) Buton
 de mansete de aur 3) O tabacher (poate cig.) de argint
 cu monogr. N.F. n' coroane 4) Ma din aliaz necunoscut 5) Ma
 din de corale rosi 6) Un nr. de corale 7) Apfatis
 rubin recundituit 8) O piatra Safir 9) Un colier de argint
 vechi. Repara sa primeara in dar poate o zaratie de argint,
 cu o-i place si ves'o cunere. O le... de fruct, care
 s'ar putea obtine. Este pe un la sfertit f. amelito, Fum de
 forte de hig. glicerino, sa prim n' me petrepe pe un abant.
 Devin sentimental n' am vchii unari. Poate ultimul
 "Un' cu carem am miliduit.
 x) D^{tes} Zeldner: s-a dat o petuna de plus ~~si~~ 2... scafuri, un
 ceasornic de dama aurit n' un deteplator

Fig. 1. Începutul Jurnalului

a

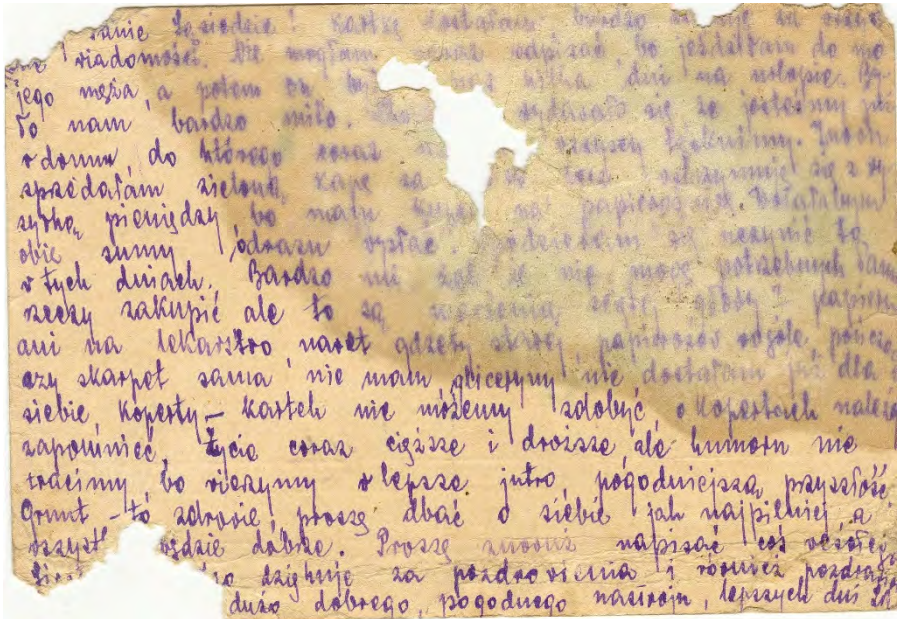

b

Fig. 3a-b. Cartea poștală din 10 octombrie 1941

a

b

Fig. 4a-b. Cartea poștală din 14 noiembrie 1941 (data poștei)

a

Клановому Паню. Bardzo zmartwiła mnie ta nowa. Informowałam się naszego polskiego lekarza i dobrej sowie. lekarki. Cioje otrękła, że noga puchnie z sęca. Trzeba sęca i nosz kamienicze lekuję w miesiąc. Dzięczę mi wskazuje. Niechcie Pan zaraz idzie do zel sowietu i prosz chooby, sto razy i dotad, dopóki nie dadzą Panu sprawę do tutejszej bliższej na lezenie sęca i nagi. Gdy taka sprawkę Pan otręme proszę pakować wszystkie rzeczy i przenosić się na stały pobyt do miejsca. Tu też mieszkają Sumuni. Tu zawsze łatwiej coś sęchtać i być żyć. Znajdzie Pan mieszkanie a do szpitala na lezenie będzie Pan dochodził. Tak jest moja najlepsza rada przyjacielu i naprawdę pochodzi z sęca mojej przyjaciółki. Tak trzeba zrobić, bo inaczej Pan tam przypadnie w tym kałchorie. Zgadza nie sprzedawać rzeczy nie sprzedam. Lepiej poznać się doświadczyć rzeczy albo coś wabrać, aby wagał na jarde koleja, był jak najmniejszy a ktoś trzeba zastawic na ostatnią wielką godzinę. Proszę mi po dać. Dokładny adres mojej Pana ewentualnie córki. Ja będę pisała przez naszego ambasade i bez kłóci i kłóramie to doniosę Panu krótnym że, Pan tu się znajdzie, jest zdrow i tesku' za nimi. A może Panu już nie tesku za domem z moją, pojedziemy zamiast do domu, po ubstawnym czasie wojny to gdzieś wiadomości odkryjemy egzystujące kraje i różnie cuda tej natury - co? Ja jestem kwartuona, bo nie mam żadnych wiadomości o moim. Na powrocie jest, że to prawda, ale przy wojaku wiadnie dobrze. Jeszcze nie wiem, co robie z tą jarde, nam nie przygotouje się, jeżeli chodzi o jakieś lekarstwo to może jakoś być. Proszę mi odpowiedzieć, nie pozwalaję sobie na puchnięcie. Bardzo mi Panu

b

Fig. 5a-b. Cartea poştală din 6 martie 1942

P.S.
 Nun in M... oder eine ande-
 ren Stadt zu leben, habe ich doch
 keine Mittel, es sei denn der
 Krieg ist bis zum Parteiaus.
 Wohnungsmieter teuer sein,
 alle unter **ТРЕТИЙ** und davon
 den überreicht nervos. Ich keine
 diese Nervosität am Jarry wo
НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА
 ihm sich 1916 Bukarest geflücht.
 ter hatte. ... hätte
 das ... gese das ...
 Jahr zu ...
 P.R. ... los 3, Darmgebe
 ich hier täglich ...
 n. werde ^{am} zunehmend zus
 behandelt ... auch aus Inter-
 esse für den Fall der Rückkehr
 oder falls ich hier sterben soll.
 Jetzt ist mir schwer zu Haus zu sein
 weil die Kinder fort können, aber in
 2 Wochen werde ich mich freuen
 sein, Hoffe ich ...
 die ...
 die man in der Stadt ...
 bequem hat.
 auch um Husterpulver

В. МОЛОТОВ
ТРЕТИЙ
ПЯТИЛЕТНИЙ ПЛАН
РАЗВИТИЯ

Дополнительное слово
 де ВПШ(Ф)

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
 ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
 1939

Fig. 6a. Ciorna răspunsului la cartea poștală din martie 1942 (fragment)

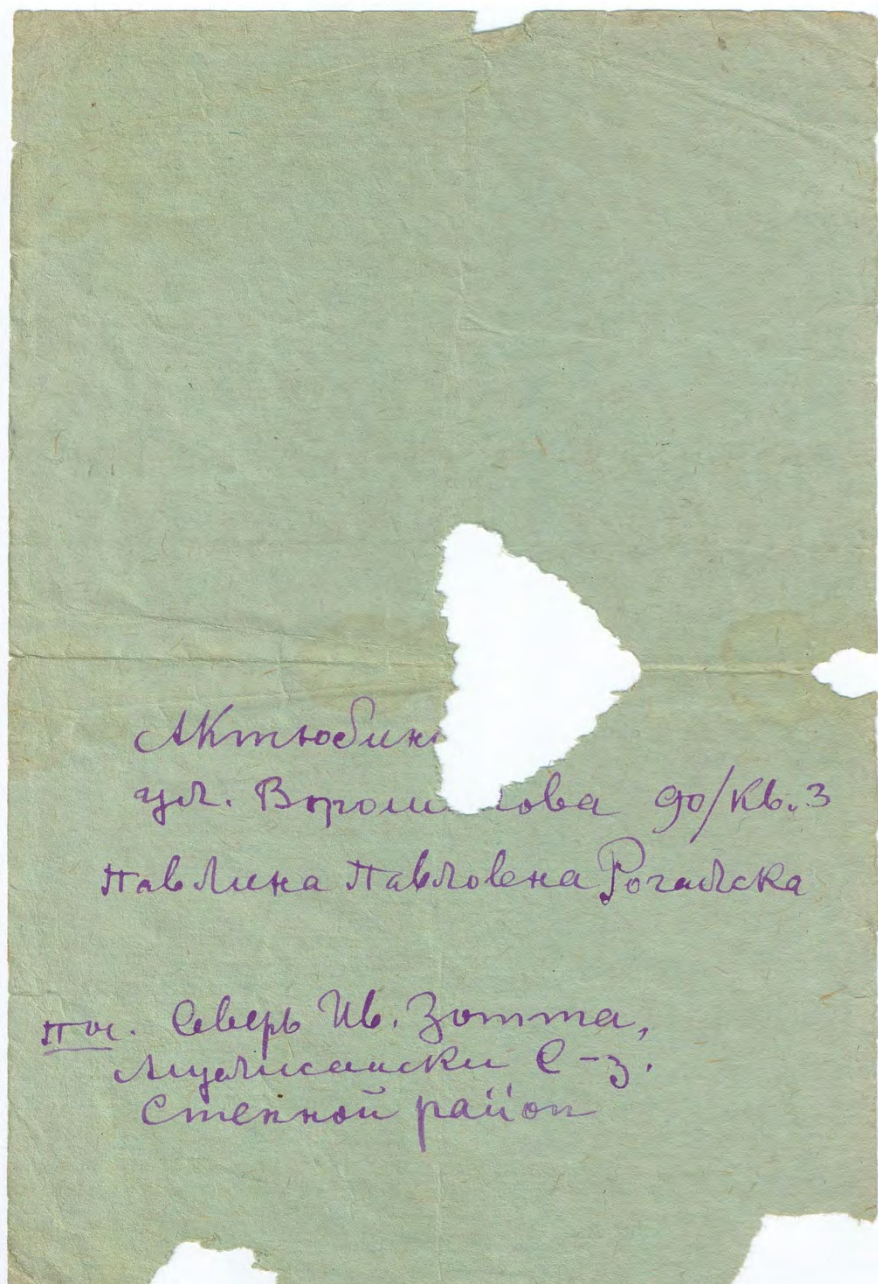

Fig. 6b. Ciorna răspunsului la cartea poștală din martie 1942 (fragment)

Supraecardice
 27/II 1949
 Ich geehrter gewonnener Doktor!
 Wie Sie bemerken dürften, fange ich an, aus Zerstreuung russ. Buchstaben zu gebrauchen. Diese Zerstreuung ist auch auf das Konto des Mangels an Phosphor zu setzen, wie auch der Umstand dass ich gestern vergass Sie nun noch einen anderen sehr nötigen Syrup zu bitten, nämlich einen schleimlösenden. Ich kann nämlich einen schon 2-monatlichen Husten nicht loswerden (in der Nacht) u. beide beim Gehen am Stemmet. Wahrscheinlich bin ich im Herbst beim täglichen Gehen zwischen Moskva und Suzdal (hin u. zurück 4 km.) astmatisch geworden. Weil es bei uns (wir sind 14 (!) Personen in einem Zimmer u. 4-mal täglich wird geheizt) sehr warm ist (thermometer 20°C R.) geht es oft in Schweiß, das auch aber schwächt. Jedem fühlte ich mich schwächer, als dort wo ich bis 27 Nov. gar nicht heizen konnte. Mein Gewicht ist, bei einer Höhe von 1m 65 bloß 54 Kg. Soviel hatte ich als 15j. Jüngling und mein Vater erkrankte damals. Eine so oft ich kann, liege viel u. gehe höchstens 1 Stunde spazieren. glaube aber dass ich einen stärkenden Syrup durchaus benötige u. sollte hyperph. nicht vorhanden sein, bitte mir einen anderen gutigst zu senden. Auch ein leichtes perzmittel wäre glaube ich angezeigt. Habe solche schon in d. Bukovina vor 2 j. genommen, darunter D. digitalis. Man empfiehlt mir folgende: 1) Stincinol 2) Digitalin 3) Digital 4) Validal. Bei einem Arzte gebührender Unfreundlichkeit wegen, muss ich gestehen dass das Schwanden meines Körpergewichtes schon zu Hause bei guter Nahrung im Winter 1940/41 bekommen hat! Ich bewachte ein Spiegel meine auffallende Magavart, wahrnh. als Folge der

Fig. 7a. Scrisoarea către dr. Feder (ciornă)

durch die Energiearme (meine Fam. hat mich schon im Sommer 1940 verlassen, n. ist in Rum. gef. wohl auch ein Grund meine Exzellenz), stark in Anspruch genommenen Service, die ich nur durch viel Alkohol bewältigen konnte, da mir allerdings zu einem barocken 9-11 stündigen Schlaf verschaffte. Meine tägliche Ration war folgende: Nach dem morg. Kaffee ein kleiner Cognac. Um 2 Uhr 2 weiche Eier ein Glas ein Schmap n. Kaffee gemischt u. ein kleines Brod. Um 5 Uhr warme Milch mit Schmap u. Schwarzbrod. Um 9 Uhr Suppe, Fleisch, Butter, Käse etc. 1 kleiner Schmap n. 1 - 1 1/2 Kg. Wein mit Wasser gemischt. Muss dabei erwähnen, dass mir der nachher so berühmte Vorkriegs-Öligmund Freud in Wien, als ich studierte, etwas durch Privatdozent, u. ihn wegen verworrenen Anschauens aufsuchte (er wohnte gleich hinter dem Rathaus vor blond u. hatte einen Herrn W. Kuebelbart) folgende Worte was den Alkohol betraf: "In der Jugend... als möglich, im Alter so viel...". Diese hat befolgend (er wurde im Übrigen auch meinem im Alter 87 J. verstorbene Onkel mit Erfolg in Gassein gesetzt). "Wein, so die Art der Eltern") fühlte ich mich die letzten 20 J. rein mein Vorzeugs, täglich 2 bis 2 1/2 Kg. betrug, vollkommen wohl u. erinnere mich an ein plattes Fox-Trotter mit 62 J. allerdings mit einer sehr guten Tänzerin. Meine geistige Leistungsfähigkeit u. mein Fachgedächtnis (Ge-schichte) haben nicht gelitten u. ich habe meine letzten in Bukarest u. Klausenburg in Druck befähigte Arbeiten während der russ. Invasion, ganz weit gar nicht zu Gemäch bekommen. Muss seltsamer u. der medizinischen Literatur tschech. wieder sprechend ist der Umstand, dass der bei meiner Exzellenz aufgesetzte tägliche Überpeung zu Totaler Enthaltung, auch die geringsten Folgen hatte. Allerdings bei Totaler Speise-enthaltung außer Brot, durch 2 Tage Wohl ein Beweis, glaube ich, eines guten Heures. Mich hat mich die 21 tägige Reise gar nicht ermüdet. Mit der Bitte meine so langen, aber hoffentlich

Fig. 7b. Scrisoarea către dr. Feder (ciornă)

CETĂȚUIA DE LA CUCUTENI ÎNTR-O FOTOGRAFIE AERIANĂ MILITARĂ GERMANĂ REALIZATĂ ÎN MAI 1944

Mădălin-Cornel VĂLEANU¹

Cuvinte cheie: fotografie aeriană, 1944, Cucuteni, Băiceni, Cetățuia

Keywords: aerial photograph, 1944, Cucuteni, Băiceni, Cetățuia

Utilizarea fotografiilor aeriene și a imaginilor satelitare în studierea siturilor arheologice reprezintă astăzi un instrument devenit comun arheologilor și cercetătorilor din domeniu, facilitată fiind de dezvoltarea tehnologiilor și accesibilitatea informațiilor cu ajutorul internetului.

Situația prezentă este total diferită de cea de la începutul anilor 2000, când am abordat prima dată subiectul utilizării fotografiilor aeriene în studiul așezărilor neo-eneolitice din Moldova². Trebuie precizat că, la acel moment, dincolo de dificultățile tehnice și birocratice cu care ne-am confruntat³, fotografiile aeriene realizate în perioada de dinainte de anul 1990 asupra teritoriului României în scopuri militare erau încă neaccesibile, fiind clasificate ca documente secrete.

Concluziile analizelor noastre inițiale pentru unele din siturile arheologice avute atunci în vedere, cum a fost cazul celor de la Ruginoasa și Scânteia, au fost mai târziu confirmate și prin studii interdisciplinare. Adăugăm și faptul că am revenit ulterior și cu detalieri suplimentare asupra analizei situației așezării de pe Dealul Cetățuiei de la Cucuteni⁴.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI

² M.-C. Văleanu, *Omul și mediul natural în neo-eneoliticul din Moldova*, Editura Helios, Iași, 2003, p. 208-228, pl. 1-12.

³ *Ibidem*, p. 59-60.

⁴ Idem, *Studiul aerofotografic al stațiunii Cetățuia de la Cucuteni și a zonei din jurul acesteia*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA XIV,

Subiectul a rămas pentru noi unul de interes, urmărind a dezvolta o arhivă electronică cu fotografii aeriene din România, arhiva pe care am pus-o inclusiv la dispoziția celor interesați de domeniu⁵.

Astfel, preocupările noastre ne-au condus la identificarea, în anul 2015, a unei pagini de internet, la adresa www.wwii-photos-maps.com, pe care am regăsit o serie de fotografii aeriene realizate de către armata germană în timpul celei de al Doilea Război Mondial, inclusiv asupra teritoriului României.

Ulterior, acest domeniu de internet a fost desființat, dar creatorul acestuia a păstrat accesibil conținutul său prin intermediul aplicațiilor tip FTP, conținut pe care s-a străduit mereu să îl îmbogățească (Fig. 1).

Unele fotografii aeriene de interes pe care le-am identificat în folder-ul consacrat României (denumit *Target Romania*) le-am utilizat ca elemente suport pentru o serie de analize de specialitate realizate în cadrul unor rapoarte de expertiza tehnică judiciară⁶. Dar la începutul anului 2020 am revenit asupra acestei surse de fotografii aeriene cu o cercetare mai detaliată asupra informațiilor conținute.

Astfel, aveam să constatăm faptul că în folder-ul denumit *Target Dossiers*, alături de folder-ul *Target Romania* se afla și folder-ul *Target Rusia*. Acesta din urmă conținea mai multe foldere, printre care și cel denumit *Target Dossiers By City*, care, la rândul lui, conținea și folder-ul denumit *City Names* ***Baba-Batu***.

În acesta din urmă, aveam să identificăm fișierul intitulat *Baiceni 287* (Fig. 1), ce reprezenta în fapt o fotografie aeriană realizată în data de 11.05.1944 de către armata germană asupra zonei satului Băiceni, satul situat la baza dealului pe care se află Cetățuia de la Cucuteni, așezarea eponimă a civilizației Cucuteni (Fig. 2).

Alături de fotografiile aeriene din România, în folderul *Target Rusia* se aflau și fotografii aeriene ale unor orașe din Bulgaria, atenția fiindu-ne atrasă de o formă rectangulară situată la nord de orașul Dobrich (Fig. 3), care s-a dovedit a fi un

Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2004, p. 327-330, fig. 299-307.

⁵ B. Condrășeanu, *Sigiliul Romei în România. Recompunerea oglinzii sparte a Crăieșei Zăpezii. Un studiu topografic într-o abordare multidisciplinară cu ecouri într-un hartă de navigație GPS a României*, în *Quaestiones Romanicae (Lucrările Colocviului internațional „Comunicare și cultură în Romania europeană”, ediția a II-a/24-25 septembrie 2013)*, 2, 2013, p. 32-64.

⁶ Precizăm aici expertiza tehnică judiciară realizată în Dosarul penal nr. 1703/P/2013 al Parchetului Judecătoresc Alba Iulia, care a vizat și cercetările arheologice realizate la restaurarea Cetății Alba Carolina. Elemente din cadrul acesteia au fost incluse în comunicarea noastră cu titlul: *Monumentele istorice și expertiza tehnică judiciară* susținută în cadrul *Simpozionului Internațional Monumentul. Tradiție și viitor*, ediția a XIX-a, Iași, 28 septembrie-1 noiembrie 2017.

quadriburgium, fortificație rămasă inedită⁷, nefiind menționată în niciunul din studiile sau în publicațiile consacrate fortificațiilor romane târzii din zonă⁸.

Având în vedere cele anterior menționate, am încercat contactarea celui care a creat această arhivă pe adresa de email indicată (Fig. 1), pentru obținerea unor informații suplimentare despre fotografiile aeriene. Dar epistolele noastre electronice nu au primit nici un răspuns. Nici căutările pe internet asupra unor informații despre respectiva persoană (J[ohn] Carl Calvin) nu s-au dovedit a fi mai fructuoase. Așa că, nu ne rămâne decât să îi transmitem un gând de mulțumire pentru efortul depus de a face accesibile aceste fotografii aeriene, în speranța că poate, cândva, acesta va lua la cunoștință de valorificarea științifică a imaginii cu zona Băiceni.

Fotografia aeriană identificată (Fig. 2) este deosebit de valoroasă atât sub raportul faptului că până acum este cea mai veche fotografie aeriană a Cetățuiei de la Cucuteni, dar și a unor elemente inedite care reies din analiza sa.

Astfel, fotografia aeriană are descrise o serie de elemente tehnice legate de modul de realizare, care pot conduce inclusiv la identificarea sursei primare de arhivare a acesteia, însă acest tip de cercetare excede intenției noastre. Unele notații și marcaje de pe fotografia aeriană, permit atât identificarea în zonă a unor construcții militare de tip defensiv (șanțuri de apărare/tranșee) și a unor perimetre în care s-au amplasat echipamente militare (elemente de artilerie), cât și evidente urme ale bombardamentelor întreprinse asupra zonei (cratere de explozie) (Fig. 4).

Prezența în teren la acel moment (mai 1944) a elementelor anterior menționate este dată de faptul că zona satului Băiceni s-a aflat practic în epicentru atacurilor întreprinse de trupele sovietice în lunile aprilie-mai 1944 pentru ocuparea orașului Târgu Frumos, atacuri respinse în cele din urmă de către forțele germano-române, evaluarea situației din teren determinând în fapt și realizarea fotografiei aeriene.

Platoul dealului pe care se află Cetățuia de la Cucuteni este foarte bine surprins în fotografia aeriană (Fig. 5), însă dezvoltarea vegetației în zonă la momentul realizării fotografiei (11.05.1944) a ascuns practic toate urmele secțiunilor arheologice realizate aici în anii 1909-1910 de către Hubert Schmidt, dar și eventuale alte elemente legate de locuirea eneolitică din zonă⁹.

⁷ Mulțumiri pentru precizări d-lui Boyan Totev, arheolog la Muzeul din Dobrich (Bulgaria).

⁸ A se vedea și C. Băjenaru, *Minor Fortification in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2010.

⁹ M.-C. Văleanu, *op. cit.*, 2004, p. 327-330, fig. 299-307.

Luminozitatea și modul în care lumina solară cade pe formele de relief ale zonei din jurul platoului Cetățuiei, creează o serie de umbre și distorsiuni, care nu permit o analiză detaliată, în mod special a versantului dealului.

Ceea ce însă se remarcă într-o manieră clară este intensul bombardament întreprins asupra marginii nord-estice a platoului pe care se află așezarea eponimă a civilizației Cucuteni, însă zona afectată de exploziile obuzelor/bombelor se află practic exclusiv în perimetrul din care localnicii au scos piatra și au deranjat contextul arheologic (Fig. 6).

De subliniat este faptul că în această imagine aeriană nu sunt identificabile tranșee pe platoul Dealului Cetățuiei de la Cucuteni, obiective militare observabile într-o serie de fotografii aeriene analizate anterior de către noi¹⁰. Rezultă astfel că aceste elemente militare au fost construite ulterior datei de 11.05.1944, dată când a fost realizată fotografia, în contextul fortificării zonei și a luptelor ce vor avea loc în luna august 1944.

Chiar dacă din punct de vedere al informațiilor legate de locuirea cucuteniană a platoului Dealului Cetățuiei, fotografia aeriană analizată nu oferă elemente de noutate față de alte fotografii aeriene anterior publicate, ea constituie un document istoric valoros, care permite descrierea evoluției fenomenelor care au afectat de-a lungul timpului acest important monument arheologic.

CUCUTENI-CETĂȚUIE IN A GERMAN MILITARY AERIAL PHOTOGRAPH TAKEN IN MAY 1944

(Abstract)

The paper aims to present and to analyze the elements of interest captured in an aerial photograph taken on 11.05.1944 by the German army above the area of Băiceni village, in whose perimeter is situated the eponymous settlement of the Cucuteni civilization.

The published photograph represents an original historical document, which allows to describe the evolution of the phenomena and events which affected this important archaeological monument throughout the time.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 303.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. The information published by the creator of the website www.wwii-photos-maps.com, as well as the structure of the domain, indicating the folder in which the aerial photograph was identified (February 2020).
- Fig. 2. The aerial photograph taken by the German army on 11.05.1944 above Băiceni area, marking the position of Cucuteni-*Cetățuie* archaeological site (in a medallion).
- Fig. 3. Aerial photograph taken by the German army on 20.09.1944 above the Dobrich area (Bulgaria), marking the position of the *quadriburgium* fortification and with a detail on top of it.
- Fig. 4. Details of the aerial photograph taken by the German army on 11.05.1944 above Băiceni area (Upper part: military trenches; in the middle: placement of launchers (artillery elements); lower part: bombing traces of the area).
- Fig. 5. Detail on the area of the plateau on which the Cucuteni-*Cetățuie* archaeological site is situated in the aerial photograph taken by the German army on 11.05.1944 above Băiceni area. Note: the white dots represents the bombing traces of the area (craters of shells/bombs).
- Fig. 6. General Plan of Cucuteni-*Cetățuie* archaeological site (*apud* M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, fig. 12).

Redirected from wwii-photos-maps.com.
 Email: jcarcalvin@gmail.com
 I have transferred all the material from my web site www.wwii-photos-maps.com to my FTP Server. You must use FTP software such as Filezilla or WinSCP to connect to the FTP Server. You can then download any information you need. The following is the login information.
 Host Name: jcalvin.ddns.net
 User Name: anonymous
 Password: (enter anything)
 Plain passive FTP on port 21

[19th Century Russian Maps]
 [A PROBLEM-EMAIL_JCARCALVIN@GMAIL.COM]
 [Aerial Photographs]
 [Album Documentation]
 [Army Map Service]
 [Die Deutsche Wehrmacht]
 [Foreign Military Studies]
 [German Documentation]
 [German Intelligence Service]
 [Italian Army OII]
 [Miscellanea Files]
 [Miscellaneous Maps]
 [National Archives Indexes]
 [Russian Sections]
 [Situation Maps]
 [Stalagrad]
 [SIR Photo Collections]
 [Target Dossiers]
 [Topographical Maps]

Baiceni 287 jpg 15.454.939 10.11.2010 00:00-444 <<<<

Fig. 1. Informațiile publicate de creatorul site-ului www.wwii-photos-maps.com, precum și structura domeniului, cu indicarea folder-ului în care a fost identificată fotografia aeriană (februarie 2020)

Fig. 2. Fotografia aeriană realizată de către armata germană în 11.05.1944 asupra zonei Baiceni, cu marcarea poziției Cetății de la Cucuteni (în medalion)

Fig. 3. Fotografia aeriană realizată de către armata germană în 20.09.1944 asupra zonei Dobrich (Bulgaria), cu marcarea poziției fortificației de tip *quadriburgium*, cu un detaliu asupra acesteia

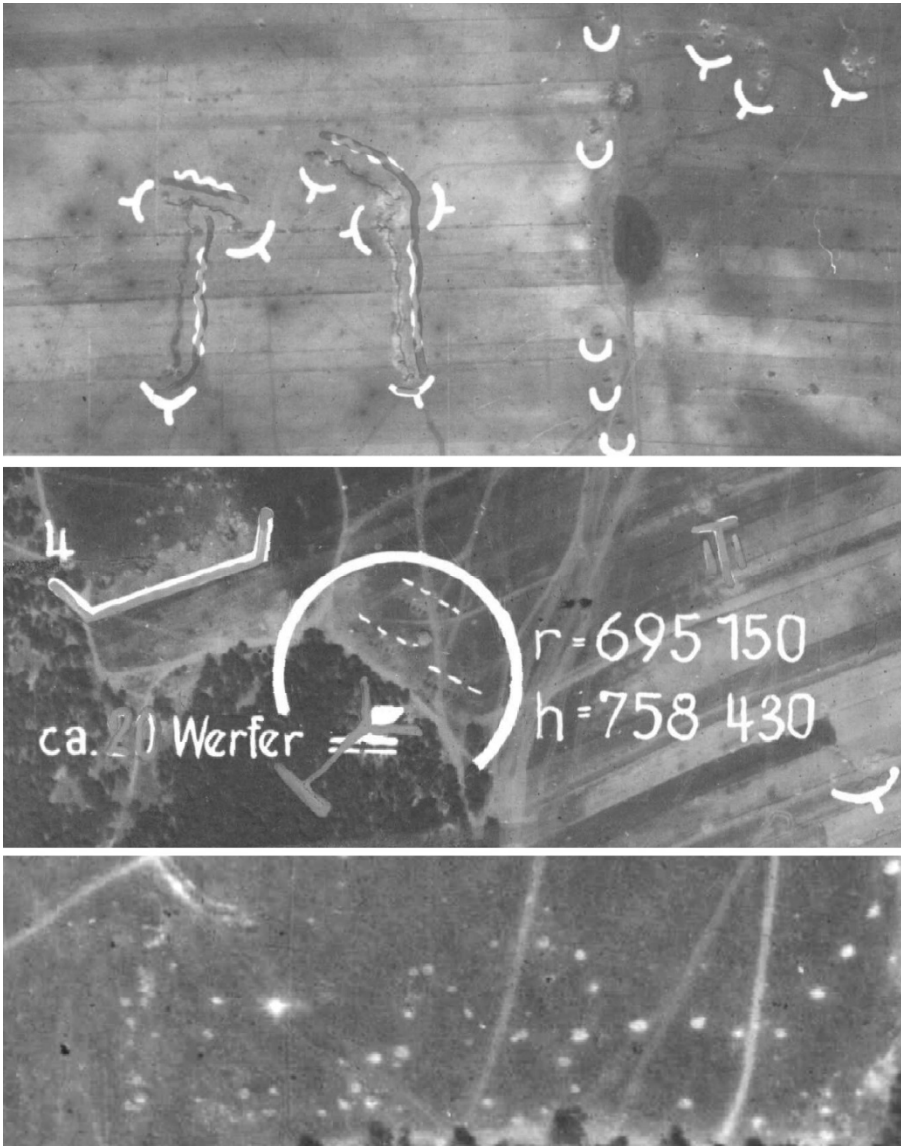

Fig. 4. Detalii din fotografia aeriană realizată de către armata germană în 11.05.1944 asupra zonei Băiceni (Sus: tranșee militare; La mijloc: amplasarea de aruncătoare (elemente de artilerie); Jos: urme ale bombardării zonei)

Fig. 5. Detaliu asupra zonei platoului pe care se află Cetățuia de la Cucuteni din fotografia aeriană realizată de către armata germană în 11.05.1944 asupra zonei Băiceni (Notă: Punctele albe reprezintă urmele bombardării zonei – crater de obuze/bombe)

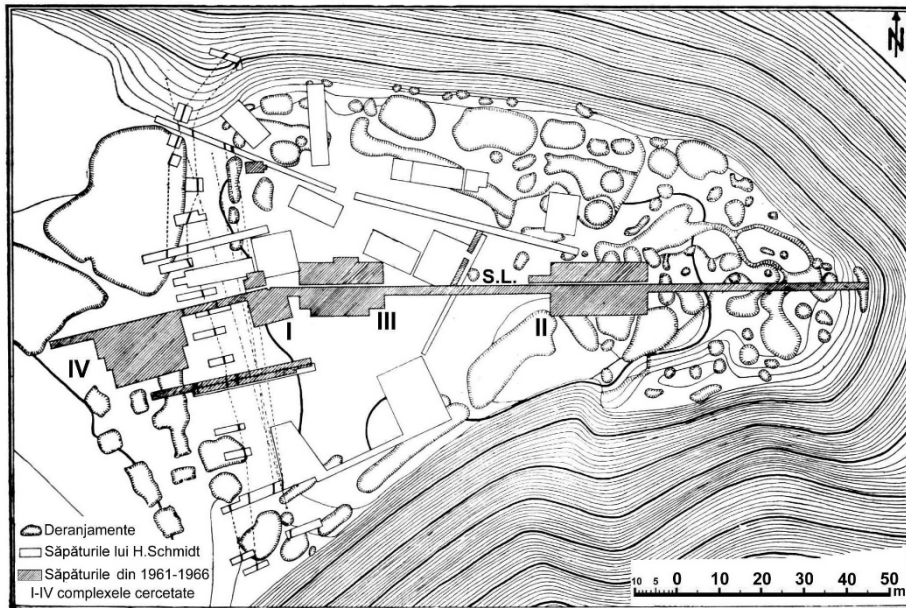

Fig. 6. Planul general al stațiunii Cucuteni-Cetățuie (după M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, fig. 12)

HERALDICĂ ECLESIASTICĂ. STEMELE NOILOR IERARHI ROMANO-CATOLICI DE IAȘI ȘI BUCUREȘTI (MONS. IOSIF PĂULEȚ ȘI MONS. AUREL PERCĂ)

Anton COȘA¹

Cuvinte cheie: heraldică, stemă, episcop, Iași, București

Mots-clefs: héraldique, blason, évêque, Iași, Bucarest

Redactarea acestui text a fost posibilă într-un context favorabil, în directă legătură cu două evenimente majore pentru Dieceza Romano-Catolică de Iași respectiv Arhidieceza Romano-Catolică de București. Este vorba, pe de o parte, de numirea Mons. Iosif Păuleț în fruntea Episcopiei Romano-Catolice de Iași², iar pe de altă parte, de numirea Mons. Aurel Percă în fruntea Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București³. Acest articol de heraldică eclesiastică vine în continuarea altor materiale similare, publicate de-a lungul timpului⁴.

¹ Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” – Muzeul de Istorie, BACĂU.

² Adrian Blăjuță, *Un nou episcop pentru Dieceza de Iași: Mons. Iosif Păuleț*, în *Lumina Creștinului*, XXX, 8 (356), 2019, p. 4.

³ Cf. *Arhiepiscopia Romano-Catolică de București are un nou arhiepiscop mitropolit: Mons. Aurel Percă*, în *Actualitatea creștină*, XXX, 12, 2019, p. 5.

⁴ Anton Coșa, *Heraldică eclesiastică. Steme episcopale catolice în Dieceza de Iași*, în PS Aurel Percă (coord.), *Ca toți să fie una. Studii și articole în onoarea PS Petru Gherghel cu ocazia aniversării a 20 de ani de episcopat și 70 de ani de viață*, Editura Sapientia, Iași, 2010, p. 387-406; Idem, *Stema episcopului Anton Durcovici*, în Ștefan Lupu (coord.), *În umbra crucii. Articole și studii despre viața și activitatea episcopului martir Anton Durcovici*, Editura Sapientia, Iași, 2013, p. 198-207; Idem, *Heraldică eclesiastică. Stema papală*, în *Carpica*, XLIII, 2014, p. 231-260; Idem, *Heraldică eclesiastică. Stemele arhiepiscopilor romano-catolici de București*, în *IN*, XXIV, 2018, p. 81-107; Idem, *Stema papei Francisc*, în *Lumina Creștinului*, XXX, 6 (354), 2019, p. 18; Idem, *Heraldica Palatului Arhiepiscopal Romano-Catolic din București*, în

După cum se știe, episcopul⁵ este un demnitar al Bisericii Romano-Catolice însărcinat (prin consacrare) cu conducerea spirituală a unei dieceze, iar arhiepiscopul⁶ este, în același timp, episcop al unei dieceze (numită arhidieceză) și (în cazul arhiepiscopului-mitropolit) conducător al unei provincii eclesiastice (din care face parte arhidieceza lui, precum și alte dieceze sufragane).

Stema unui episcop cuprinde (conform regulilor științei și artei heraldice – laice și eclesiastice) un *scut* în care sunt reprezentate diferite *mobile* respectiv *figuri heraldice*. Scutul este așezat pe o cruce episcopală simplă, de procesiune, în pal, flancată în dreapta de o mitră (semnificând funcția liturgică⁷, fiind simbolul prin excelență al demnității episcopale) respectiv în stânga de o cârjă (arătând funcția episcopală⁸, fiind simbolul puterii juridice și doctrinale a episcopului asupra Diecezei sale), de cele mai multe ori încrucișate. Totul se află sub o pălărie⁹ de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, este plasată, pe o eșarfă, deviza episcopului (de cele mai multe ori în limba latină), exprimând concis¹⁰ idealul și programul vieții misionare și pastorale a purtătorului stemei.

Stema unui arhiepiscop cuprinde (conform acelorași reguli ale științei și artei heraldice – laice și eclesiastice) un *scut* în care sunt reprezentate *mobilele* respectiv *figurile heraldice*. Scutul este așezat pe o cruce arhiepiscopală dublă, de procesiune, în pal, flancată în dreapta de o mitră respectiv în stânga de o cârjă, de cele mai multe ori încrucișate. Totul se află sub o pălărie de arhiepiscop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termine, de ambele părți ale scutului, cu câte zece ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2, 3 și 4. În partea inferioară a scutului, în exterior, este plasată, pe o eșarfă, deviza arhiepiscopului.

Privind stemele eclesiastice (Fig. 2, 4, 5, 6) ale celor doi noi ierarhi romano-catolici (de Iași și București), putem constata faptul că ambele urmează (în

Carpica, XLIX, 2020, p. 355-393.

⁵ Ioan Tamaș, *Mic dicționar creștin catolic*, Editura Sapientia, Iași, 2001, litera E, vocea „episcop”.

⁶ *Ibidem*, litera A, vocea „arhiepiscop”.

⁷ Don Giuseppe Ceccarelli, *Stemmi a Colori dei Vescovi*, în *Vescovi delle Diocesi di Fano, Fossombrone, Caqli e Pergola. Cronotassi. Con brevi cenni storici e artistici sulle origini delle Città e delle Diocesi*, Fondazione Cassa di Risparmio di Fano, 2005, p. 137.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Cf. *Armorial des cardinaux, archevêque et évêque contemporains de France (avec 88 écussons gravés)*, nouvelle éditions, préface de H. T., Paris, Retaux-Bray, Libraire Éditeur, 1887, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*.

compoziție) regulile științei și artei heraldice¹¹, ținând seama (în egală măsură) și de reglementările bisericești în domeniu¹².

Episcopul Iosif Păuleț

Date biografice: S-a născut la 17 octombrie 1954, în localitatea Tămășeni, județul Neamț. A absolvit Școala Generală de 8 clase în anul 1969 la Tămășeni, Școala de Cantori în anul 1973 la Iași și Institutul Teologic Romano-Catolic „Sfântul Iosif” din Iași în anul 1979. A fost hirotonit preot la 29 iunie 1979, în catedrala „Adormirea Maicii Domnului” din Iași, de către Excelența Sa Mons. Jakab Antal, episcop auxiliar de Alba Iulia. A activat ca vicar parohial la Oțeleni (1 august 1979 – 1 octombrie 1980), Pildești (1 octombrie 1980 – 6 decembrie 1982), Iugani (6 decembrie 1982 – 13 decembrie 1982) și Roman (13 decembrie 1982 – 1 august 1983), paroh la Schineni (1 august 1983 – 1 martie 1987) și Cireșoia (1 martie 1987 – 1 septembrie 1991), director spiritual la Seminarul Mare din Iași (1 septembrie 1991 – 1 septembrie 1994), director spiritual la Seminarul Mic din Bacău (1 septembrie 1994 – 1 martie 1996), paroh la Onești (1 martie 1996 – 31 august 2010), decan al Decanatului de Trotuș (28 martie 1996 – 31 august 2010), paroh la Suceava (1 septembrie 2010 – 5 august 2019) și decan al Decanatului de Bucovina (1 octombrie 2010 – 5 august 2019); ca decan a făcut parte și din componența Consiliului Prezbiteral, fiind membru de drept, dar și din cea a Consiliului Consultanților din Dieceza Romano-Catolică de Iași. La 6 iulie 2019, papa Francisc l-a ales și l-a numit (Fig. 7) pe Mons. Iosif Păuleț episcop de Iași¹³ (Fig. 1). Consacrarea a fost oficiată în catedrala „Sfânta Fecioară Maria, Regină” din Iași, la 6 august 2019, de către PS Petru Gherghel, co-consacratori fiind ÎPS Ioan Robu și PS Aurel Percă.¹⁴

¹¹ Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977; Arthur Charles Fox-Davies, *The Wordsworth. Complete Guide to Heraldry*, Wordsworth Editions, Cumberland House, Crib Street, Ware, Hertfordshire, 1996.

¹² Bruno B. Heim, *Heraldry in the Catholic Church. Its origins, customs and laws*, Humanities Press, New Jersey, 1978; Idem, *L'araldica nella Chiesa Cattolica. Origini, usi, legislazione*, Libreria Editrice Vaticana, 2000.

¹³ Date biografice referitoare la Mons. Iosif Păuleț în revista *Lumina Creștinului*, XXX, 8 (356), 2019, p. 6; *Excelența Sa Episcop Iosif Păuleț*, date publicate pe site-ul oficial al Episcopiei Romano-Catolice de Iași, <http://www.ercis.ro/dieceza/episcopi.asp>.

¹⁴ Cf. Adrian Blăjuță, *A fost consacrat noul episcop de Iași: PS Iosif Păuleț*, în *Lumina Creștinului*, XXX, 9 (357), 2019, p. 4-5.

Stema (Fig. 2)¹⁵: în scut de aur, o ramură cu flori de nard, naturală; în șef, pe fond roșu, o stea cu șapte raze, de argint. Scutul este așezat pe o cruce episcopală procesională, treflată, în pal, de aur, împodobită cu cinci pietre strălucitoare. Totul se află sub pălăria de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, pe o eșarfă cu extremitățile bifide, se află deviza episcopului în limba latină, scrisă cu litere capitale: „TU SOLUS DOMINUS” (Tu singur Dumnezeu).

Semnificația stemei: Ramura cu flori de nard din scut este simbolul sfântului Iosif (al cărui nume îl poartă și noul episcop romano-catolic de Iași), ea fiind aleasă totodată și ca un act filial de devoțiune față de suveranul pontif (papa Francisc), pe a cărui stemă fiind reprodusă, de asemenea, o floare de nard. Câmpul scutului este de aur, cel mai important smalt¹⁶ heraldic, primul dintre cele două metale (aur și argint)¹⁷, simbol heraldic, printre altele, al măririi, puterii, curățeniei, dar și al celei dintâi (dintre cele trei) virtuți teologale¹⁸, anume credința, prin care purtătorul stemei se încredințează „de bună voie lui Dumnezeu”¹⁹.

Steaua din „șef” este un simbol marian clasic (*Steaua dimineții* din „Litania lauretană”²⁰), care își revarsă lumina de sus și sub a cărei protecție noul episcop își pune slujirea sa pastorală. Steaua este de argint, cel de-al doilea metal²¹, simbol heraldic al purității, inocenței, devotamentului, corectitudinii, veșniciei. Culoarea roșie a câmpului este un semn al iubirii și al sângelui (iubirea extremă a Tatălui care îl trimite pe propriul său Fiu să-și verse sângele pentru noi și pentru a noastră mântuire), făcând trimitere și la culoarea câmpului de pe stema Moldovei²², locul de origine a noului episcop și a misiunii sale.

¹⁵ Cf. *Lumina Creștinului*, XXX, 8 (356), 2019, coperta 1.

¹⁶ Maria Dogaru, *Din Heraldica României*, Editura JIF, București, 1994, p. 30.

¹⁷ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 40.

¹⁸ Cf. *Catehismul Bisericii Catolice. Compendiu*, Editura „Presa Bună”, Iași, 2005, p. 117.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cf. *Litania Lauretană*, luna mai 2020, text disponibil pe <http://angelus.com.ro/wp-content/uploads/2020/04/litania-lauretana-mai2020.pdf>. A se vedea și *Devoțiuni către Sfânta Fecioară Maria de la Fatima*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2019, p. 23-25.

²¹ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 40; Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 30.

²² A se vedea în acest sens Dan Cernovodeanu, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 414; Anton Coșa, *Stema României Mari pe obiecte armorate de la Muzeul de Istorie din Bacău*, în *Carpica*, XLVII, 2018, p. 333.

Deviza este preluată din imnul *Gloria* de la sfânta Liturghie („Quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, Iesu Christe...” / „Fiindcă tu singur ești Sfânt, tu singur Domn, tu singur Preaînalt, Isuse Cristoase...”) ²³. Alegând acest motto, purtătorul stemei a dorit să sublinieze faptul că „Isus Cristos este singurul Domn-Dumnezeu, căruia i se cuvine toată cinstea și mărirea din partea oamenilor, creaturile sale, chemați să-i slujească în Biserică și în societate” ²⁴.

Elementele exterioare scutului sunt, la rândul lor, în concordanță cu simbolistica specifică heraldicii eclesiastice romano-catolice. Astfel, crucea episcopală de aur identifică demnitatea episcopală, iar cele cinci pietre prețioase roșii, care o împodobesc, simbolizează cele cinci răni ale lui Isus.

Arhiepiscopul mitropolit Aurel Percă

Date biografice: S-a născut pe 15 august 1951 la Săbăoani, județul Neamț. A absolvit școala elementară (1965) și liceul (1969) în Săbăoani; Școala de Cantori (1973) și Institutul Teologic Romano-Catolic din Iași (1979). A fost hirotonit preot la 29 iunie 1979 de către ES Jakab Antal și a lucrat ca vicar parohial la Bacău (Parohia „Sfântul Nicolae”) între 1979-1980. A făcut studii de specializare la Roma între 1980-1985, fiind licențiat în teologie patristică la Institutul Pontifical Oriental din Roma (1983) și în teologie morală la Academia Alfonsiniana din Roma (1985). După terminarea acestor studii, din 1985 până în 1989 a fost *cancellarius* la Ordinariatul Episcopiei Romano-Catolice de Iași și, în același timp, profesor la Institutul Teologic „Sf. Iosif” din Iași, (aici îndeplinind și funcția de rector între anii 1989-1994). La 1 august 1994 a fost numit Vicar general al Episcopiei de Iași. La 29 septembrie 1999, Papa Ioan Paul al II-lea l-a numit Episcop auxiliar pentru Dieceza de Iași, primind titlul canonic de episcop titular de Mauriana. Consacrarea episcopală a avut loc la 8 decembrie 1999 în Catedrala nouă din Iași ²⁵. Pe 21 noiembrie 2019, Papa Francisc l-a numit (Fig. 8) Arhiepiscop

²³ Cf. *Rânduiala Sfintei Liturghii*, text publicat pe <http://www.ercis.ro/liturgie/liturgia.asp>.

²⁴ Cf. *Stema episcopală: „Tu solus Dominus”*, text publicat pe <http://www.ercis.ro/dieceza/episcopi.asp>.

²⁵ Cf. Sfânta Liturghie de sfințire ca episcop auxiliar de Iași a Mons. Aurel Percă, Editura „Presă Bună”, Iași, 1999, p. 3.

Mitropolit de București²⁶ (Fig. 3), inaugurarea slujirii arhiepiscopale celebrându-se²⁷ în ziua de 11 ianuarie 2020, în Catedrala „Sf. Iosif” din București.

Stema de episcop auxiliar (prima variantă – Fig. 4)²⁸: scut tăiat, partea superioară despicată; în primul cartier, pe argint, trei frunze de trifoi; în al doilea cartier, pe fond albastru, monograma lui Cristos având în stânga litera M; în partea inferioară, despicată, pe albastru și argint, broșează o ancoră. Scutul este așezat pe o cruce episcopală procesională, treflată, în pal, de culoare roșie. Totul se află sub pălăria de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, pe o eșarfă roșie, cu extremitățile albastre, se află deviza episcopului în limba latină, scrisă cu litere capitale negre: „IN CARITATE RADICATI ET FUNDATI” („Înrădăcinați și întemeiați în iubire”).

Stema de episcop auxiliar (a doua variantă – Fig. 5)²⁹: scut tăiat, în primul cartier, pe fond roșu, monograma lui Cristos, de argint; cartierul inferior, încărcat cu șase brăuri, alternând argint și albastru, peste care s-a plasat o stea cu opt raze, de aur. Scutul este așezat pe o cruce episcopală procesională, treflată, în pal, de aur. Totul se află sub pălăria de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, pe o eșarfă de aur, cu extremitățile bifide, se află deviza episcopului în limba latină, scrisă cu litere capitale negre: „IN CARITATE RADICATI ET FUNDATI” („Înrădăcinați și întemeiați în iubire”).

Stema de arhiepiscop mitropolit (Fig. 6)³⁰: scut tăiat, în primul cartier, pe fond roșu, monograma lui Cristos, de argint; cartierul inferior, încărcat cu șase brăuri, alternând argint și albastru, peste care s-a plasat o stea cu opt raze, de aur. Scutul este așezat pe o cruce dublă arhiepiscopală de procesiune, în pal, de aur, împodobită cu cinci pietre strălucitoare, dedesubt un pallium³¹ alb încărcat cu trei³² cruci negre.

²⁶ Cf. Bula pontificală de numire, publicată pe <https://angelus.com.ro/decret-papa-francisc-numire-ips-aurel-perca/>. Actul tradus în limba română a fost publicat în revista *Actualitatea creștină*, XXXI, 1, 2020, p. 1.

²⁷ Cf. *Arhiepiscopi de București*, în *Actualitatea creștină*, XXXI, 1, 2020, p. 31.

²⁸ Anton Coșa, *op. cit.*, 2010, p. 405.

²⁹ Cf. *Almanahul „Presa Bună”*, 2017, p. 256.

³⁰ Cf. *Stema arhiepiscopului mitropolit de București*, în *Actualitatea creștină*, XXXI, 1, 2020, p. 33.

³¹ A se vedea *Armorial des cardinaux, archevêque et évêque...*, p. 21-22.

³² Numărul total al crucilor negre brodate pe pallium-ul arhiepiscopului mitropolit Aurel Percă

Totul se află sub pălăria de arhiepiscop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte zece ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2, 3 și 4. În partea inferioară a scutului, în exterior, pe o eșarfă de aur, cu extremitățile bifide, se află deviza episcopului în limba latină, scrisă cu litere capitale negre: „IN CARITATE RADICATI ET FUNDATI” („Înrădăcinați și întemeiați în iubire”).

Semnificația stemei: stema arhiepiscopală continuă, cu claritate, atât prima, cât mai ales cea de a doua variantă a stemei de episcop auxiliar. Astfel, în prima variantă de stemă episcopală, alegerea smalțurilor (argint și azur) din cartierele scutului, trimite privitorul, în mod evident, către culorile steagului Diecezei Romano-Catolice de Iași (alb-albastru); cele trei frunze de trifoi simbolizează Sfânta Treime; ancora este simbolul credinței (pentru că aspirația spre plinătatea lui Dumnezeu trebuie ancorată în credință); monograma lui Cristos a fost aleasă cu dorința de a accentua faptul că Mântuitorul „trebuie să fie centrul vieții creștine”³³, iar cunoscându-i iubirea pe care o are față de oameni, „care întrece tot ceea ce se poate cunoaște”³⁴, se poate ajunge la plinătatea vieții trinitare. În sfârșit, plasarea literei M în stânga monogramei lui Cristos semnifică „așezarea întregii slujiri episcopale sub ocrotirea Preacuratei Fecioara Maria”³⁵, noul episcop fiind și consacrat ca atare în solemnitatea *Neprihănitei Zămisliri*.

În cea de a doua variantă de stemă episcopală, PS Aurel Percă renunță la varianta de scut tăiat, despicat în partea superioară și inferioară, alegând un scut tăiat; renunță la cele trei frunze de trifoi, la ancoră și la litera M din stânga monogramei lui Cristos; păstrează doar monograma lui Cristos (care, de această dată „indică misterul mântuirii realizat de Cristos, Fiul lui Dumnezeu făcut om”³⁶) pe care o plasează în primul cartier, pe fundal roșu, această culoare arătând „dimensiunea de jertfă a răscumpărării”³⁷, trimițând la „cele trei virtuți teologale (credința, speranța și iubirea): dintre care cea mai mare este caritatea” (1 Cor 13,13)³⁸, culoarea roșie simbolizând totodată și martiriul. Cele șase brâuri, alternând argint și albastru, din cartierul inferior fac trimitere la culorile steagului

este de șase.

³³ Cf. *Stema episcopală: „In caritate radicati et fundati!”*, în *Almanahul „Presa Bună”*, 2009, p. 269.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Cf. *Stema episcopală: „In caritate radicati et fundati!”*, în *Almanahul „Presa Bună”*, 2017, p. 257.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Diecezei de Iași și ale Preasfintei Fecioară Maria, iar figura heraldică nouă, steaua de aur cu opt raze o simbolizează pe Fecioara Maria, alegerea fiind în legătură cu faptul că purtătorul stemei s-a născut într-o zi mariană (15 august) și a primit consacrarea episcopală în solemnitatea *Neprihănitei Zămisliri* (8 decembrie). Culoarea de aur a stelei ne arată „că voința Domnului a fost perfect îndeplinită de Maria: Neprihănită, Mama lui Dumnezeu, Corăscumpărătoare, Cea ridicată la cer, Mijlocitoarea tuturor harurilor. Biserica, Mireasa lui Cristos, însuflețită de Duhul Sfânt, participă din harul și misiunea Domnului, deoarece este rânduită lumină a neamurilor și sacrament universal de mântuire. În Maria și în Biserică se face prezent și acționează Duhul Sfânt: Duh de adevăr, de iubire, de unitate”³⁹.

Deviza episcopală este un citat din Scrisoarea Sfântului Apostol Paul către Efeseni: „*Rămâneți înrădăcinați și întemeiați în iubire*” (*Ef 3,17*). Contextul de unde este luat acest motto este rugăciunea Sfântului Apostol Paul pentru ca efesenii să cunoască dragostea lui Dumnezeu. Scopul vieții creștine este ca fiecare să ajungă la cunoașterea iubirii lui Cristos, care ne introduce în plinătatea vieții lui Dumnezeu: „*Rămâneți înrădăcinați și întemeiați în iubire...*, pentru ca să fiți umpluți de toată plinătatea lui Dumnezeu”⁴⁰. Stema aleasă vrea să simbolizeze tocmai acest adevăr și această exigență a vieții fiecărui creștin. Deviza a fost interpretată și astfel: „*înrădăcinați și întemeiați fiind în Cristos prin iubire, susținuți de ocrotirea preasfintei Fecioare, predicăm Evanghelia carității în Biserică, în numele Preasfintei Treimi*”⁴¹.

Toate cele trei variante de stemă ale PS Aurel Percă se inspiră simbolic⁴² din „Scrisoarea către Efeseni” a Sfântului Apostol Paul. Deloc întâmplător, Arhiepiscopul Mitropolit Aurel Percă rămâne fidel devizei „*in caritate radicati et fundati*” (indicând programul său de viață și de apostolat centrat pe misterul carității), păstrând-o și în stema sa arhiepiscopală (identică, de altfel, celei de a doua variante de stemă episcopală).

Simbolistica figurilor heraldice rămâne firește aceeași, căpătând, pe alocuri, noi dimensiuni. Culoarea roșie din câmpul superior, de pildă, este interpretată ca fiind „culoarea iubirii și a sângelui: iubirea intensă și absolută a lui Cristos, Preotul Veșnic, care își varsă sângele din iubire față de oameni, și care, în același timp, amintește de iubirea de care trebuie să dea dovadă episcopul în păstoria diecezei

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Pr. Cornel Cadar, *Interviu cu Mons. Aurel Percă*, în *Lumina Creștinului*, X, 12 (120), 1999, p. 6.

⁴¹ Cf. *Stema episcopală: „In caritate radicati et fundati!”*, în *Almanahul „Presă Bună”*, 2017, p. 257.

⁴² Anton Coșa, *op. cit.*, 2010, p. 394-395.

încredințate spre păstorire⁴³. De asemenea, culoarea de aur a stelei ne arată „că voința Domnului a fost perfect îndeplinită de Maria, așa cum și episcopul este chemat la o slujire fidelă și generoasă inspirată din motive de iubire”⁴⁴.

Apoi, la nivel simbolic, legătura purtătorului stemei cu Preasfânta Fecioară (pornind de la nașterea în ziua *Adormirii Maicii Domnului* și consacrarea ca episcop în solemnitatea *Neprihănitei Zămisliri*) este completată într-un mod fericit și de numirea ca arhiepiscop mitropolit tot într-o sărbătoare mariană (21 noiembrie, *Prezentarea la Templu a Sfintei Fecioare Maria*).

Este cât se poate de clar că și în stema arhiepiscopală, „elementele înscrise în scut vor să prezinte o viziune asupra acțiunii pastorale a episcopului, marcată de slujire în relație cu iubirea lui Cristos în centru și cu referire la exemplul Preacuratei Fecioare Maria”⁴⁵.

În ceea ce privește elementele exterioare scutului, acestea rămân fidele simbolisticii heraldicii eclesiastice romano-catolice. Astfel, crucea dublă arhiepiscopală („patriarhală”), de aur, identifică demnitatea arhiepiscopală, iar cele cinci pietre prețioase, de culoare roșie, care o împodobesc simbolizează cele cinci răni ale lui Isus⁴⁶.

În sfârșit, *pallium*-ul (care este un veșmânt liturgic specific arhiepiscopilor mitropoliți, confecționat în mod tradițional din lâna a doi miei albi, binecuvântați în fiecare an, pe 21 ianuarie, în Bazilica „Sfânta Agneza” din Roma) reprezintă mielul purtat pe umeri de Bunul Păstor, Mielul lui Dumnezeu răstignit pentru mântuirea întregii omeniri, simbolizând o legătură specială a purtătorului cu Papa, comuniunea acestuia cu succesorul Sfântului Petru, exprimând totodată puterea pe care, „în comuniunea cu Biserica Romei”⁴⁷, arhiepiscopul mitropolit o dobândește prin drept în jurisdicția sa. Arhiepiscopul mitropolit Aurel Percă a primit *pallium*-ul de la Papa Francisc, prin intermediul Nunțiului Apostolic Miguel Maury Buendia, în ziua de 8 august 2020. Ceremonia a avut loc⁴⁸ în cadrul unei Sfinte

⁴³ A se vedea interpretarea stemei arhiepiscopului mitropolit de București, în *Actualitatea creștină*, XXXI, 1, 2020, p. 33.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Cf. *ÎPS Aurel Percă primește de la Papa Francisc însemnul de mitropolit*, comunicat de presă (emis de Arhiepiscopia Romano-Catolică de București) nr. 409/06.08.2020 (<https://angelus.com.ro/comunicat-arcb-06082020-ips-aurel-perca-primeste-de-la-papa-francisc-insemnul-de-mitropolit/>). A se vedea și *ÎPS Aurel Percă a primit pallium-ul în Catedrala Sf. Iosif* (<https://angelus.com.ro/ips-aurel->

Liturghii solemne celebrate în Catedrala Romano-Catolică „Sfântul Iosif” din București.

*HERALDIQUE ECCLESIASTIQUE. LES ARMOIRIES DES NOUVEAUX
ÉVÊQUES ROMANO-CATHOLIQUES DE IAȘI ET DE BUCAREST
(MGR IOSIF PĂULEȚ ET MGR AUREL PERCĂ)*

(Résumé)

Dans cet ouvrage, l'auteur présente les armoiries ecclésiastiques appartenant au nouvel évêque romano-catholique de Iași, Mgr Iosif Păuleț, et au nouvel archevêque romano-catholique de Bucarest, Mgr Aurel Percă. En regardant ces armoiries ecclésiastiques, on peut constater que tous les deux suivent les règles de la science et de l'art héraldique, en tenant compte également des réglementations ecclésiastiques.

Un blason ecclésiastique est composé d'un écu, qui porte plusieurs symboles significatifs, et est entouré d'éléments qui indiquent la dignité, le degré, le titre, la juridiction etc. L'écu porte en son sein les symboles liés à la personne qui s'en pare, à ses idéaux, à ses traditions, à ses programmes de vie et aux principes qui l'inspirent et qui le guident.

En tant que marques de leur dignité, les évêques / archevêques timbrent leur écu d'un chapeau vert avec deux cordelières à six / dix houppes de même couleur, disposées sur trois / quatre rangs de chaque côté: une, deux et trois / une, deux, trois et quatre.

Les ornements extérieurs des blasons épiscopales / archiepiscopales sont: le mitre, la crosse, la croix simple / tréflée à double traverse, le pallium (chargée de petites croix pattées noires) – le privilège exclusif des archevêques métropolitains, la devise (placer au-dessous de l'écu dans un ruban).

LISTE DES ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. L'évêque Iosif Păuleț (l'Evêché romano-catholique de Iași).
Fig. 2. Les armoiries de l'évêque Iosif Păuleț (l'Evêché romano-catholique de Iași).
Fig. 3. L'archevêque métropolitaine Aurel Percă (l'Archevêché romano-catholique de Bucarest).

- Fig. 4. Les armoiries de l'évêque auxiliaire Aurel Percă (l'Evêché romano-catholique de Iași).
- Fig. 5. Les armoiries de l'évêque auxiliaire Aurel Percă (l'Evêché romano-catholique de Iași).
- Fig. 6. Les armoiries de l'archevêque métropolitaine Aurel Percă (l'Archevêché romano-catholique de Bucarest).
- Fig. 7. La bulle pontificale de nomination de l'évêque Iosif Păuleț (l'Evêché romano-catholique de Iași).
- Fig. 8. La bulle pontificale de nomination de l'archevêque métropolitaine Aurel Percă (l'Archevêché romano-catholique de Bucarest).

Fig. 1.
Episcopul Iosif Păuleț

Fig. 2.
Stema episcopului Iosif Păuleț

Fig. 3.
Arhiepiscop mitropolit Aurel Percă

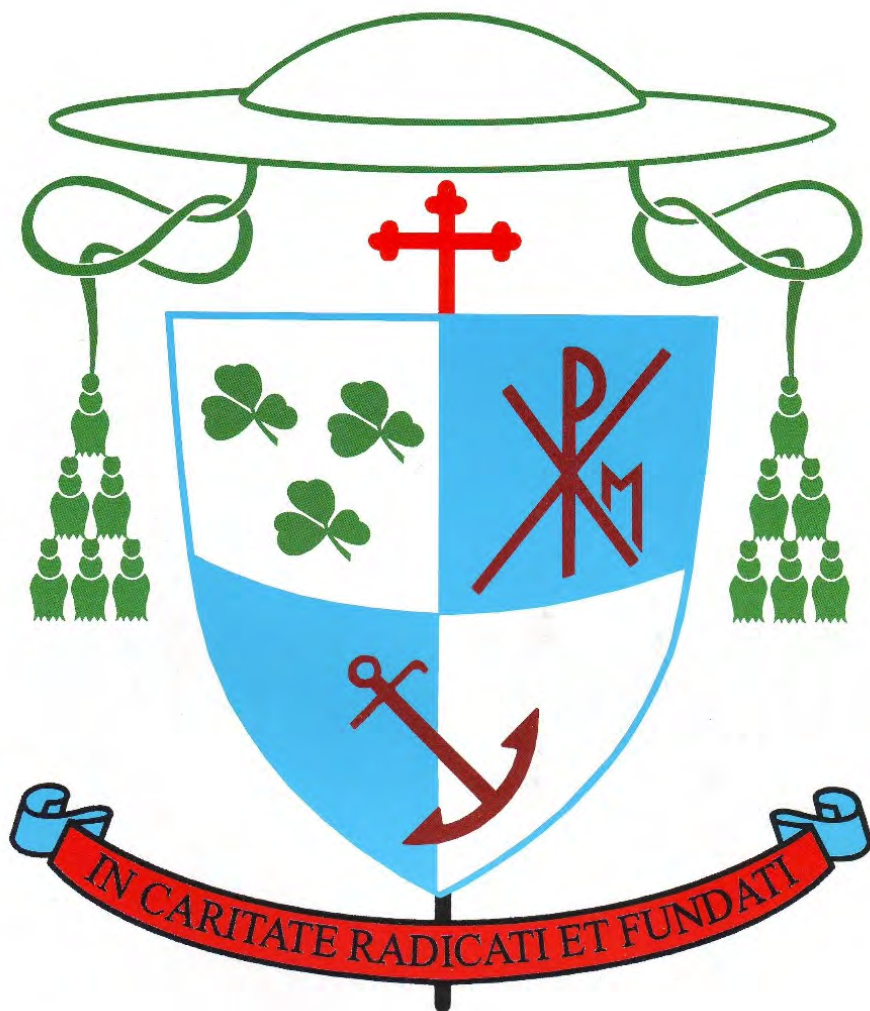

Fig. 4.
Stema episcopului auxiliar Aurel Percă

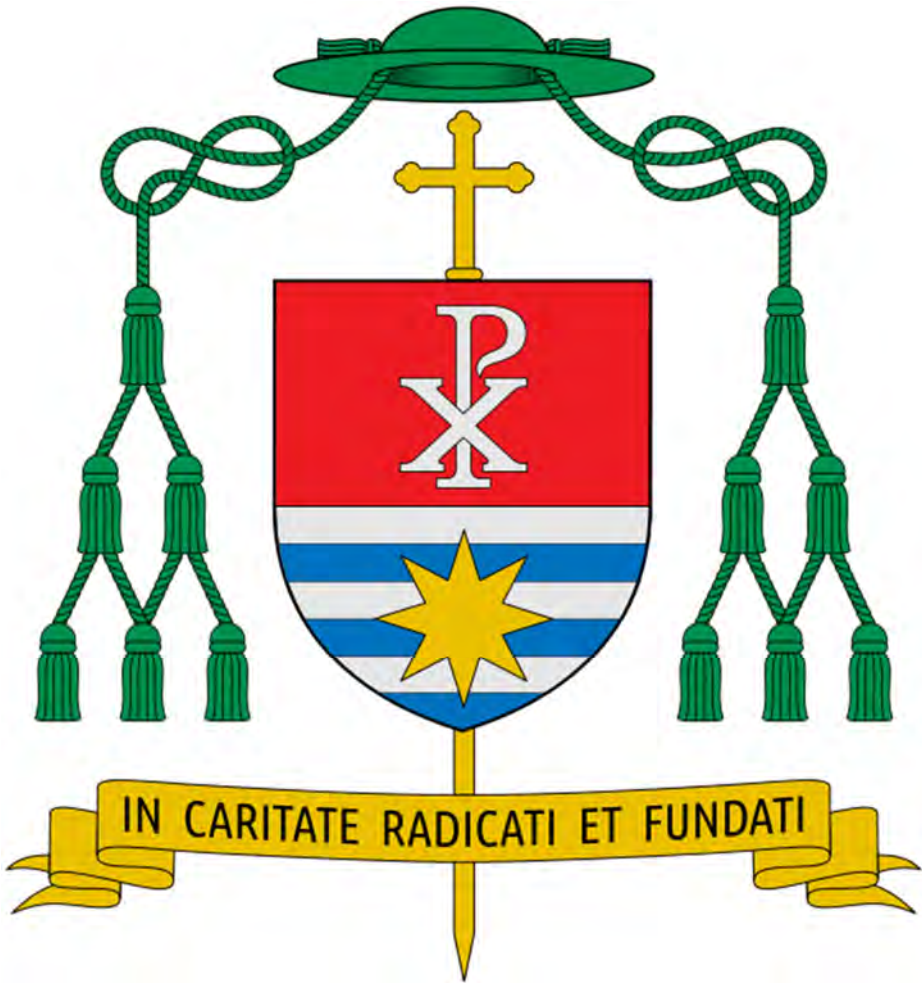

Fig. 5.
Stema episcopului auxiliar Aurel Percă

Fig. 6.

Stema arhiepiscopului mitropolit Aurel Percă

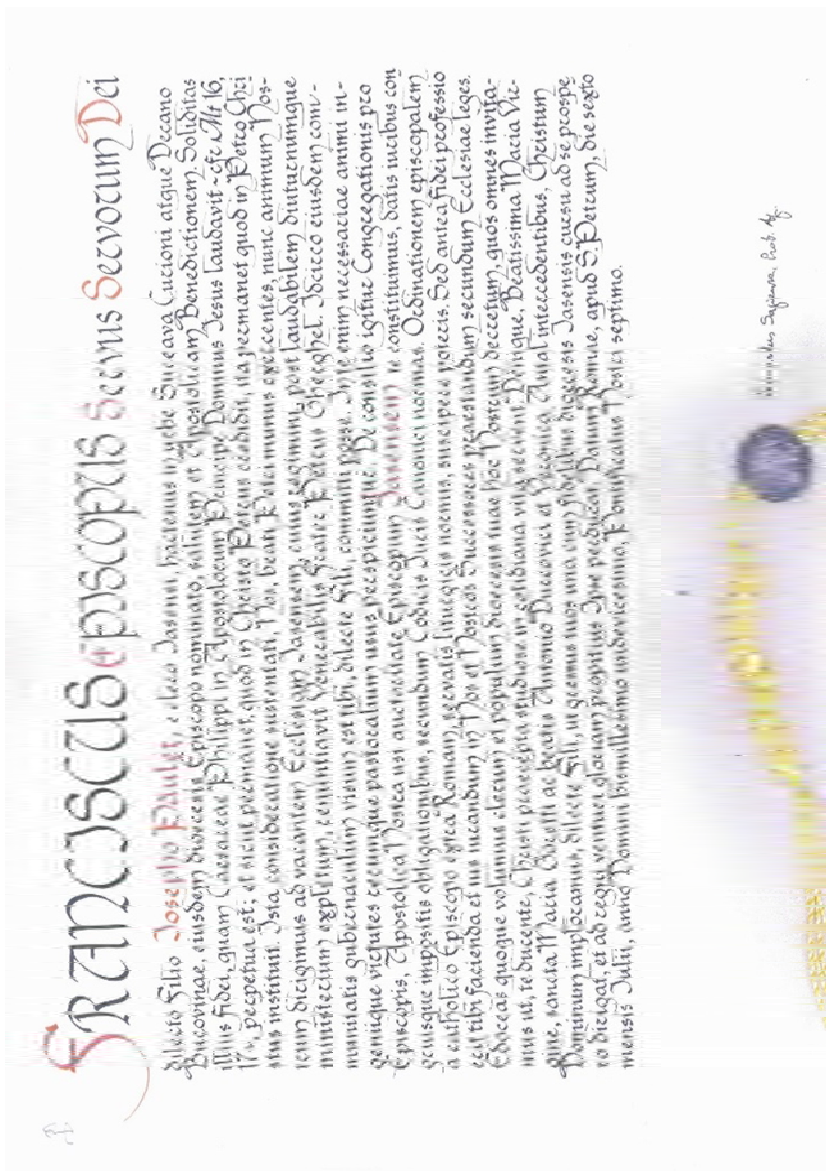

Fig. 7. Bula pontificală de numire a episcopului Iosif Pauleț

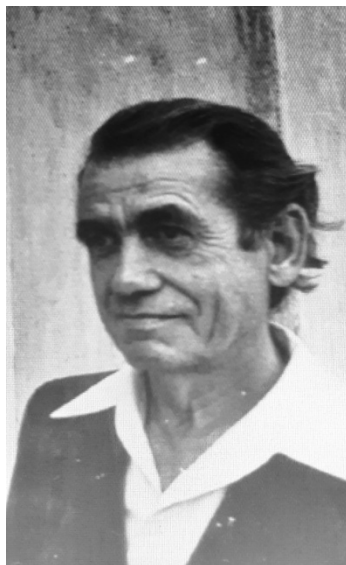
FRANCISCVS EPISCOPVS SERVVS SERVORVM DEI

Venerabili Fratri **Aurelio Percă** hactenus Episcopo titulo Maurianensi et Fluxiliensi dioecesis Iaderensis, constituto Archiepiscopo Metropolitae Bucarestensis, salutem et apostolicam Benedictionem. Pacem veram de caelo et sinceram in Domino caritatem cunctis exceptantes populoque hominibus, in munere beati Petri constituti ut totius Ecclesiae gubernaremur cursum, peculiari sollicitudine nitimur inquisitis catholice circumscripti ionibus aptos praeficere Praefatos. Cum quidem nuper archiepis ecclesiam Bucarestensis, postquam supremus ipsius Archiepiscopus Joannes Spori, qui bene triginta annos hunc praesepit, in aedulis demissa studiosè dicebat, deponeret officium eam regendi, quo legitimo orbatu ait Praefate, nos properamus ei novum ducem Praeficere. Antiquiorem praepone ne assidue damni patiatur. Tu autem, Venerabilis Frater, qui viginti annos in dioecesi Iaderensi, munera Episcopalia, diligenter navasti, quique humanitas sacerdotali virtuteque virtutibus excellere videris, idoneus Praefatus occurris cui hoc grave munus committimus. De consilio igitur Congregationis pro Episcopis ex Apostolica Sede polente, te superioris Sedis et Constituto officio solatis virtutibus Archiepiscopum Metropolitam **Bucarestiensem** constituimus, iuribusque obsequiis tuisque idem ad munus decendum ius canonicum spectantibus. Congruenter dignificabis cetero et populo hanc tuam destinationem, ut ab initio te vultu legitimum Praetorem coquorant, accipiant omni que bono opere ac praesertim oratione adjuvent in explenda apostolica Praetoria polente. Denique te hortamur, Venerabilis Frater, ut intercedentibus Deatissima Dei Genetrice Virgine Maria alque beatis Antonio Duravici, Veronica Gntas et Vladimiro Gntas, constantiter pro omnibus tibi commissis precibus intercedas et populum tuum divina praescepta antanter docere divinae coeque de qua sequitur Magistram, quia hoc maxime est omneque laborantes et oneratos qua respicit gratia (cfr. Mt. 28:30) Datum Romae, apud Sanctum Petrum, die vicimo mense Iovembrii, anno Domini Millesimo undeciesimo, Pontificatus tui Praetoris septimo.

Secundum S. Iovannem. Pont. Mag.

Fig. 8. Bula pontificală de numire a arhiepiscopului mitropolit Aurel Percă

**LUDWIG DOMBROWSKY,
GRAFICIAN LA PALATUL CULTURII DIN IAȘI
(1958-1983)¹**

Viața unui artist este o continuă căutare de sine, un drum sinuos, plin de încercări și obstacole, în care doar cei perseverenți și inspirați au sorți de izbândă. „Mulți chemați, puțini aleși”, precum se știe! Fiecare artist este dator față de sine să înmulțească „talantul” cu care a fost înzestrat și să lupte pentru ceea ce crede că are el de spus Lumii. Foarte puțini sunt cei privilegiați, căror le sunt recunoscute calitățile și meritele încă din timpul vieții. Din când în când, societatea face recapitulări și reevaluări, descoperind opere și destine interesante ale unor artiști din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat.

Credem că Ludwig Dombrowsky (1920-2007) a fost un asemenea artist, puțin înțeles și cu un destin frământat, dar care a lăsat o operă, mai ales grafică, ce

¹ O variantă a acestui material a fost inclusă în catalogul *Ludwig Dombrowsky. Zbucium și serenitate*, publicat de Asociația Culturală AltIași, Iași, 2020.

poate fi supusă reevaluării generației de astăzi. Artistul are șansa de a nu fi căzut cu totul în uitare și de a reveni în atenția noastră prin promovarea creației sale de către doamna arhitect Raluca Petrilă (n. Fecioru), descendenta pe umerii căreia a rămas această misiune.

Timp de câteva decenii, între 1959 și 1983 – ba chiar și după – artistul a fost angajat ca desenator în cadrul Muzeelor din Palatul Culturii, deci colegul nostru. Despre acest capitol al existenței sale sunt paginile de față, și se cuvine să fie așternute pe coli de hârtie spre neuitare.

A reface biografia unui artist, de regulă, presupune o migăloasă și intensă muncă de arhivă, iar rezultatele nu sunt întotdeauna satisfăcătoare. Refacerea biografiei și cronologiei unei vieți este dificilă și adesea cu lacune. „Memoria istoricului stă în fișe”, este o cugetare cu care am rămas de la dascălii mei. Trebuie arătat faptul că Ludwig Dombrowski s-a îngrijit de propria posteritate, lăsând o serie de tabele cu însemnări cronologice, scrise parcă pentru a-și pune ordine în propria-i viață și a se prezenta astfel memoriei urmașilor. Fără aceste surse, demersul nostru ar fi fost aproape imposibil de realizat. Povestea sa este și o parte din istoria Palatului Culturii, în „epoca de aur”, iar notițele sale sunt și un fel de istorie a instituției „prin cei mici”, cum ar fi spus Nicolae Iorga.

Originile familiale

Pictorul Ludwig Dombrowsky este urmașul unei familii cu rădăcini poloneze. Conturarea biografiei sale este posibilă datorită unor însemnări pe care pictorul însuși le-a întocmit, sintetic, asemeni unor tabele cronologice, documente aflate în posesia familiei. Bunicul său, Johann Dombrowsky s-a născut la Poznan (Posen), la 1850. În urma unei revoluții poloneze acesta s-a refugiat la Odessa, principalul port al Rusiei la Marea Neagră. Johann s-a stabilit apoi la Iași în timpul regelui Carol I, pe la 1880. El s-a căsătorit cu Ana Hohovski și au avut împreună cinci băieți: Ștefan, Stansilav, Costică, Franț și Petru. Pe la 1890 el a construit casa din str. Zugravi nr. 52, din zona gării, moștenită mai târziu de pictor. În timpul Primului Război Mondial (1916-1918), Johann Dombrowski a condus *Confecția cizmăriei* Regimentului XIII Dorobanți. Johann a murit în timpul Războiului. Au murit în același război și trei dintre fiii săi: Ștefan, Petru și Franz.

Cel de-al doilea fiu al lui Johann, Stanislav, născut la 9 mai 1887, este tatăl pictorului. A participat la campania din Bulgaria (1913). În Primul Război Mondial, Stanislav a servit ca sergent la mitralieră, luând parte la eroicele lupte de la Oituz și Cireșoia. Stanislav și Petru, cei doi fii supraviețuitori ai lui Iohann, au

avut ateliere de cizmărie în Iași, pe strada I. C. Brătianu, ducând mai departe meseria tatălui. Tot ei au moștenit și casa părintească de pe strada Zugravi nr. 52.

Formarea și începutul carierei

Ludwig Dombrovsky s-a născut la 8 iulie 1920, fiind fiul lui Stanislav Dombrovsky. Mama sa, Ernestina Wilke, era fiica lui Albert Wilke, de origine germană, considerat cel mai bun stoler din Iași; acesta a avut 11 copii. Ludwig Dombrovski a avut și trei surori mai mici: Anna, Suzana și Bernadeta. El a crescut în casa de pe strada Zugravi nr. 52 din Iași, mahalaua aceasta, din apropierea gării, fiind primul său orizont. A început studiile primare la Școala parohială din curtea Bisericii Catolice. Din clasa a doua a continuat la Școala Germano-Franceză de la Institutul Notre-Dame din Iași. În 1931 a intrat în clasa I a Liceului Internat („C. Negruzzi”) din Copou, ca elev extern. La liceu a avut ca profesor de desen pe pictorul Mihai Cămăruț, care i-a deschis drumul spre artele plastice². A luat examenul de capacitate în 1936. Din cursul superior al Liceului Internat a urmat clasele a V-a și a VI-a.

Anii săi de formare i-au rezervat un traseu complicat, fără prea multă legătură cu cariera sa artistică viitoare. În 1939-1940 a urmat cursurile teoretice și practice ale unei școli de aviație, A.R.P.I.A. (str. Lascăr Catargiu) și a efectuat zboruri la dublă comandă pe Aerodromul din Tătărași, dar a renunțat la acest drum, orientându-se spre Marină. A fost un prilej pentru a realiza multe desene pe vapor, pentru ofițeri. În anii 1944-1950, artistul a urmat cursurile Facultății de Agronomie din Iași, pe care a absolvit-o, ocupând ulterior chiar funcția de asistent științific.

Ludovic Dombrowski, devenit desenator în 1950, a fost hotărât să facă din această pasiune o profesie. El își avea atelierul de lucru în casa Racoviță din partea de sus al străzii Păcurari. Fiind liber-profesionist, în anii 1950-1952 a lucrat diverse comenzi prin Cooperativa „Muncitorul” ce funcționa în casa Oizer de pe strada Ștefan cel Mare (Blocul Cooperăției Meșteșugărești). Ulterior, în anii, 1955-1970, a executat comenzile prin Fondul Plastic. Primele comenzi au fost obținute de la Facultatea de Agronomie; a fost o colaborare de durată, pictorul lucrând diverse proiecte pentru această instituție timp de trei decenii (1950-1980). Tot în tinerețe, a lucrat și planșe la Facultatea de medicină (Stomatologie).

² Mihai Cămăruț (1904-1981), absolvent al Academiei de Arte din Iași, a fost profesor de desen, după 1932, la Liceul Internat („Costache Negruzzi”), Gimnaziul Alexandru cel Bun și Școala Normală Vasile Lupu. În anii 1943-1950 a fost profesor la Academia de Belle-Arte Iași.

Dincolo de desenul utilitar, aspirațiile artistice l-au însoțit permanent. În 1957 a fost organizată la București o mare expoziție dedicată „Semi-mileniul lui Ștefan cel Mare” (500 de ani de la urcarea pe tron). Dombrowsky a realizat mai multe compoziții reprezentând pe Ștefan la Vaslui (1475), dar acestea i-au fost returnate, ceea ce l-a mâhnit în chip deosebit. Insuccesul l-a determinat să se orienteze spre un serviciu stabil, în care să pună în valoare tehnica și puterea de muncă, mai mult decât aspirațiile artistice. În 1959 frecvența atelierului de pictură de la Teatrul al unchiului, Adalbert Wilke³, unde a cunoscut mai mulți artiști plastici ieșeni, precum: Ionel Petrovici, Mihai Kerciu, N. Popa, Călin Alupi, M. Stamate.

Palatul Culturii din Iași a jucat un rol deosebit de important în biografia pictorului, chiar înainte de a deveni angajatul vreunei instituții care își avea sediul sub acoperișul acestei clădiri. Astfel, în 1956, când a avut loc prima expoziție de artă plastică din Palatul Culturii, au fost acceptate și patru lucrări de grafică ale lui Dombrowsky, din seria Harap Alb, unde a expus alături de Șt. Boușcă. În același an, la atelierul din Păcurari (casa Racoviță) a realizat, într-o lună, primele lucrări de grafică din seria Harap Alb, în creioane colorate. Maestrul Dan Hatmanu, entuziasmat de aceste desene, l-a luat cu el la București, unde dorise să îl prezinte maestrului Corneliu Baba, fost profesor la Academia de Arte din Iași. Momentul nu a fost însă fast, iar întâlnirea nu s-a putut concretiza. Cu acel prilej, Dombrowski l-a cunoscut și pe Ion Popescu-Gopo de la „Animafilm”, care își avea sediul la Casa Scânteii.

În cadrul Complexului Muzeistic de la Palatul Culturii exista și Muzeul de Artă, urmașul vechii Pinacoteci. Pentru un artist plastic, ar fi fost locul ideal de creație și afirmare. Ludwig Dombrowschi nu a avut această șansă, dar a lucrat mereu în atmosfera Palatului, în cadrul celorlalte muzee. A avut susținerea unor colegi de la Muzeul de Artă, precum Claudiu Paradais și Horia Stelian Juncu, specialiști care au scris cronici favorabile la expozițiile lui Dombrowsky, încercând să definească personalitatea artistică a acestuia.

La Muzeul Etnografic (1958-1962)

În toamna anului 1958, în urma pierderii unor contracte ca „liber-profesionist”, Ludwig Dombrowski s-a decis să-și găsească un loc de muncă stabil, care să îi confere o anumită siguranță a vieții. Astfel, a fost îndrumat să participe la un concurs pentru ocuparea unui post de desenator (cu atelier propriu) la Muzeul

³ Adalbert Wilke a fost artist plastic și scenograf. Înainte de a veni la Iași, a semnat decorurile la primele spectacole ale Teatrului de Marionete din Arad (1951-1953).

Etnografic din cadrul Complexului Muzeistic, unde era director, pe atunci, domnul Grigore Botez. A obținut postul în urma unui concurs, bucurându-se de aprecierea deosebită a pictorului Mihai Cămăruț, membru al comisiei, profesor la Academia de Arte din Iași. Ca probă, a desenat în tuș un tipar de caș, piesă din lemn, iar rezultatul a atras aprecierea că este candidatul cel mai potrivit pentru postul respectiv. Directorul Muzeului Etnografic era Ioan Bondor⁴. În anii respectivi, la Muzeul Etnografic a mai lucrat un artist plastic, la care „memorialistul” nostru nu face referire în însemnări. Este vorba despre pictorița Viorica Bălan, devenită apoi profesoară la Școala Populară de Artă din Iași⁵.

În timp ce era angajatul Muzeului Etnografic, Dombrowski a lucrat diverse facsimile de pe documente și pentru Muzeul de Istorie.

În iarna anului 1959, pictorul a adus cu o sanie, din locuința de pe strada Zugravi, arhiva de desene privitoare la tema „Harap Alb”. Desenele referitoare la această temă le începuse într-o casă din strada Plăcerilor, continuând în atelierul din Păcurari (casa Racoviță), și apoi la domiciliul de pe strada Zugravi. Își amintea că a lucrat diverse piese pentru Serbarea pomului de Crăciun din 1959, pe când director al Palatului era Grigore Botez.

La 24 ianuarie 1959 se împlinea Centenarul Unirii principatelor, sub sceptrul lui Alexandru Ioan Cuza. Cu acest prilej a fost inaugurat Muzeul Unirii de pe strada Lăpușneanu⁶. Dombrowski a colaborat foarte bine cu Victor Condurachi, primul director al acestui muzeu⁷. În vara anului 1959, artistul și-a mutat atelierul din Păcurari acasă, pe strada Zugravi, nr. 52.

La Muzeul de Istorie (1960-1983)

După revenirea în Palat, Dombrowsky a lucrat ca desenator în cadrul Muzeului de Istorie, instituție care nu era inclusă la acea vreme în Complex și al cărui director era pe atunci profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița⁸. Astfel, în

⁴ Pentru cadrul general de la Muzeul Etnografic în acei ani, a se vedea Emilia Pavel, *Memoriile unui muzeograf*, Editura Princeps Multimedia, Iași, 2014.

⁵ Memoria acesteia a fost recuperată de Elena Ivona Aramă, *Viorica Rodica Bălan (1918-1993). Destinul unui artist*, Editura Pim, Iași, 2017.

⁶ Cf. Marcelina Brîndușa Munteanu, *Geneza unui muzeu: Muzeul Unirii din Iași (1955-1959)*, în *CI*, XXXVIII, 2019, p. 321-335.

⁷ Printre piesele făcute pentru acest muzeu, Dombrowski amintește că „am lucrat la sania lui Cuza”.

⁸ Mircea Petrescu-Dîmbovița era și directorul Institutului de Arheologie, care avea ca birouri depozitele de astăzi ale Muzeului de Istorie. Pentru starea din acei ani a Muzeului, poate fi consultat

1960, graficianul a realizat diverse facsimile după pergamente, împreună cu un alt desenator, Ștefan Miron: manuscrise de la Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș. Situația sa de angajat a înregistrat și sincope, pictorul punctând acest aspect, arătând că a fost angajat la Muzeul de Istorie în anii 1960, 1962, 1969-1983.

Ludwig Dombrowski s-a bucurat de aprecierea lui Victor Condurachi, următorul director al Complexului Muzeistic de la Palat⁹. Artistul își amintea de vizita directorului Muzeului din Chișinău, pe care Condurachi l-a adus în atelierul lui. Acesta uimit a exclamat: „Unde nu avem noi așa un om la Chișinău, cum l-am prețui!”. Ulterior Dombrowski l-a vizitat pe directorul de la Chișinău la Hotelul „Continental”, unde era cazat. A fost invitat de acesta la Chișinău, în R.S.S. Moldovenească, vizită dificil de onorat în acea epocă.

În toamna anului 1961, Dombrowski a început să deseneze, împreună cu Mihai Stamate și Ștefan Miron și pentru „Cabinetul Numismatic” de la Muzeul Unirii, sub patronajul și proiectul prof. Victor Condurache, directorul Palatului¹⁰. Camera boltită de la parterul clădirii a avut, pentru mai mulți ani, o asemenea destinație. Pentru același an, pictorul amintește că Ion Frunzetti, cunoscutul critic de artă, vizitând Muzeul Etnografic, a intrat și în atelierul său de la Palat. În martie 1962, Ludovic Dombrowsky a lucrat la amenajarea Muzeului „Alexandru Ioan Cuza” din Palatul de la Ruginoasa, cu Ionel Petrovici. Noul Muzeu se întemeiasă ca o filială a Muzeului de Istorie de la Palatul Culturii.

În aprilie 1962, atelierul său de la Palat a fost desființat, în urma intervenției unui activist de la Uzinele Nicolina care i-a spart lacătul atelierului, „iar Bondor mi-a strâns calabalâcul într-un enorm sipet”. Dombrowski a fost nevoit să plece la Pașcani, unde a realizat „o monografie grafică (schițe, portrete) a satului moldovenesc Pașcani”, în satul Țintirim. În toamna aceluiași an, el a trebuit să ducă în locuința de pe strada Zugravi nr. 52, colecția sa din Palat, din sipetul de la Muzeul de Etnografie. În aceste condiții, a realizat portretul lui Tudor Vladimirescu după o stampă veche, pentru Muzeul de Istorie, însă prin Fondul Plastic¹¹.

ghidul semnat de Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Andronic, *Muzeul de Istorie a Moldovei*, Editura Meridiane, București, 1966.

⁹ Marcelina Brîndușa Munteanu, *Victor Condurache – personalitate a muzeografiei românești*, în *CI*, XXXVI, 2017, p. 314.

¹⁰ Mai târziu a fost publicat un volum ce cuprinde desene de monede: Georgeta Crăciun, Elena Petrișor, *Catalog Numismatic*, Muzeul de Istorie a Moldovei, 1970.

¹¹ În acel moment nu mai era angajat al Complexului Muzeal, de aceea lucrarea a fost executată ca o colaborare externă.

Pentru anii următori, însemnările lui Dombrowski sunt mai sumare. Acesta notează doar că în 1965, la sala „Victoria”, cu prilejul sărbătorii de „1 Mai”, a avut loc expoziția grafică „Iașul istoric și industrial”, considerată de el un eșec. Sala de expoziții din clădirea Cinematografului „Victoria”, bine situată, în Piața Unirii, s-a aflat multă vreme sub administrarea Complexului Muzeistic de la Palatul Culturii. În anul 1966 Dombrowski s-a angajat ca desenator la Centrului de Librării și Difuzare a Cărții (C.L.D.C.) de lângă Moara „1 Mai”, din Păcurari.

La solicitarea prof. Petru Abrudan de la Muzeul de Istorie, Ludwig Dombrowsky a lucrat la Arhivele Statului, aflate pe atunci în incinta Mănăstirii Golia, facsimilul unui pergament al lui Ghica Vodă, piesă de mari dimensiuni (165 cm), pe care Muzeul de Istorie l-a achiziționat, cu 3000 lei. Cu acest prilej, Abrudan a cerut și revenirea în Palat a pictorului, prin transfer de la C.L.D.C. – Iași. Dombrowski a fost reangajat prin transfer la Palatul Culturii, în toamna anului 1969, la Muzeul de Istorie. Și-a reamenajat aici atelierul de pictură, aducându-și lucrurile un camion, din casa de pe strada Zugravi, la parterul Palatului în Secția Istorie Veche. Dombrowsky a facsimilat și actul de inaugurare a Palatului (de Justiție) copiat pentru Muzeul de Istorie după originalul ce se păstra pe atunci la Arhivele Statului din Iași.

Credem că Dombrowsky a reluat și desenarea pieselor numismatice din colecția Muzeului Unirii, întrucât în 1970 a fost publicat un *Catalog numismatic* ilustrat cu asemenea desene¹². Din 1970, Muzeul de Istorie a Moldovei lansa o nouă publicație științifică anuală: revista „Cercetări istorice”. În portofoliul graficianului Dombrowsky se păstrează și câteva propuneri de copertă pentru noua publicație, care nu au fost însă însușite, coperta revistei beneficiind, în final, de o altă grafică.

În vara anului 1970, Dombrowski a participat la o Campanie de lucru la Mănăstirea Dragomirna, probabil tot pentru a realiza facsimile după manuscrise și documente păstrate de sfântul lăcaș. De ziua Unirii, la 24 ianuarie 1971, pictorului i-a fost repartizat un apartament din partea instituției. Atelierul de lucru s-a mutat într-o sală mare a Muzeului de Istorie, colțul dinspre Ștrand.

În decembrie 1971, Ion Arhip a fost numit director în locul lui Bondor și a lui C. Florea¹³. Acesta l-a concediat din nou, dar a fost reprimat, prin intervenția lui C. Florea. La 24 ianuarie 1972 pictorul a primit aprobarea Ministerului Agriculturii de a se transfera, cu postul de desenator, de la C.L.D.C. la Muzeul de

¹² Georgeta Crăciun, Elena Petrișor, *op. cit.*

¹³ Pentru amintirea evoluției Complexului Muzeal în acei ani, a se vedea Ion Arhip, *Odiseea muzeelor literare ieșene*, Editura Princeps Multimedia, Iași, 2008.

Istorie. Această realizare a fost posibilă prin efortul comun a lui C. Florea și Iulian Antonescu, de la Direcția Muzeelor, din Ministerul Culturii. În noua situație, Dombrowsky a renunțat la oferta doamnei Strachină, de la Atelierul de facsimile din București, de a merge să lucreze în Capitală. Artistul nota că în același an, 1972, se aniversa Centenarul Pinacotecii ieșene (azi Muzeul de Artă). A fost organizată expoziția denumită „De la Academie la Complexul Muzeistic” în Sala Victoria din Piața Unirii.

În următorii ani, Dombrowsky și-a pus îndemânarea tehnică la lucru, pentru a realiza o cantitate însemnată de facsimile după manuscrise, cărți și documente vechi. Au urmat numeroase deplasări cu lucrul, de facsimilare, la Mănăstirea Dragomirna (1970, trei etape), Mănăstirea Putna (1971). Din însemnările sale, se constată că a realizat 33 de facsimile și pentru București, „la Palatul Poștelor – Muzeul de Istorie a Patriei” (trei etape, 1974). Deci, se poate spune că a contribuit la realizarea expoziției de bază a Muzeului Național de Istorie a României, instalat în clădirea Poștelor.

Claudiu Paradaiser amintea că Dombrowski a realizat un facsimil al portretului lui Ștefan cel Mare, după *Tetraevangheliarul de la Humor* (1473), unde marele voievod era înfățișat îngenunchiat fața tronului Maicii Domnului. Miniaturistul din veacul XV urma să picteze în partea dreaptă, ca pandant, un al doilea personaj, probabil pe soția Domnului. Din cine știe ce motive, locul a rămas gol... Locul fusese rezervat pentru Maria de Mangop sau Maria Voichița? A fost realizată o reconstituire artistică, făcută „cu ajutorul bunului nostru coleg și grafician Ludwig Dombrowski”, care a schițat silueta prințesei, în veșminte de epocă, tentativă interesantă, cel puțin din perspectiva redării echilibrului compozițional al lucrării (Claudiu Paradais, *Pe urmele lui Ștefan cel Mare*, în „Cronica”, Iași).

În luna iunie 1974, pe când avea vârsta de 54 de ani, Dombrowski a participat la Deschiderea Muzeului de Istorie a Moldovei, pentru care a realizat diverse facsimile¹⁴. În același an, pictorul a lucrat pentru amenajarea Muzeului M. Kogălniceanu din Iași, filială a Muzeului de Istorie a Moldovei¹⁵. De concepția

¹⁴ Maria Humnic-Tecean, *Muzeul de Istorie a Moldovei*, în *CI*, V, 1974, p. 15-35 (în articol nu se fac referiri directe la Ludwig Dombrowski). Această formulă de amenajare a Muzeului de Istorie a Moldovei a fost realizată de Întreprinderea „Decorativa” București, coord. arhit. Cornel Talos.

¹⁵ Mihaela Tudose, *Muzeul Memorial „Mihail Kogălniceanu”. Un nou proiect expozițional*, în *IN*, XXI, 2015, p. 161-189.

Muzeului s-a ocupat istoricul Gh. Băileanu¹⁶. Tot în 1974 Dombrowski a realizat pentru Muzeul de la Ruginoasa diverse facsimile.

În 1975 Dombrowski a lucrat pentru Cabinetul Numismatic de la Muzeul Unirii pentru refacerea unor hărți, grafice cu portrete și texte vechi. Era prezent adesea la Arhivele Statului de la Golia, unde a colaborat cu Gh. Ungureanu directorul instituției, cu istoricii C. Turcu, Gh. Ivănescu, specialiști ai Arhivelor. La Golia a făcut diverse facsimile cu domnișoara Rodica Anghel¹⁷, custodele sălii de studiu, care era nepoata poetului Dimitrie Anghel. Sfârșitul anului 1975 i-a adus și o satisfacție pe tărâmul creației artistice. În luna decembrie a avut o expoziție personală la Sala „Victoria”: *Harap Alb. Miniaturi în covoare* (Bianuala Uniunii Artiștilor Plastici).

În anul 1976 era în amenajare Muzeul Teatrului, ce avea să fie găzduit într-o clădire istorică: locuința vornicului V. Alecsandri (tatăl poetului omonim)¹⁸. Acolo, Dombrowski a realizat o serie de facsimile pentru acest muzeu, lucrând cu M. Stamate. Tot în 1976 și-a mutat atelierul din mansarda Palatului în sala care găzduise secretariatul Muzeului de Istorie. Acolo l-a prins cu atelierul marele cutremur din 4 martie 1977. Apoi s-a mutat cu lucrul în spațiul Muzeului Politehnic, în cealaltă aripă a Palatului.

În anul 1979, pe când împlinea vârsta de 60 de ani, în timpul verii, Dombrowski și-a stabilit din nou biroul la etajul al doilea, în mansarda Palatului. Pentru Revelionul anului 1980, artistul notează ca eveniment notabil intrarea rușilor în Afganistan. La 24 ianuarie 1980, cu prilejul zilei Unirii, Dombrowski a avut vernisajul expoziției sale despre Harap Alb, în Palatul de la Ruginoasa. Expoziția a fost adusă la Iași pe o lapoviță, vreme cu totul nepotrivită. În luna aprilie a aceluiași an, 1980, a început reconstrucția casei părintești, de pe strada Zugravi.

Dombrowski după pensionare (1983). În anul 1983, pe când împlinise vârsta de 63 de ani, Ludwig Dombrowski a fost pensionat. Noul statut i-a permis să se ocupe mai mult de câteva proiecte personale. A participat cu lucrări la

¹⁶ Mihaela Tudose, *Gheorghe Băileanu (1902-1975) – Periplu biografic*, în *IN*, XXII, 2016, p. 183-199.

¹⁷ Coincidența a făcut ca după plecarea domnișoara Rodica Anghel, în funcția ce custode al sălii de studiu a Arhivelor, mutate acum în noul sediu din Copou, să urmeze doamna Rodica Anghel, soția inginerului Anghel de la I.A.S. Bucium, mare specialist în vinificație.

¹⁸ Georgeta Țurcanu, *Muzeul Teatrului din Iași*, în *RMM-Muz*, 15, 1978, 5, p. 21-24. Imobilul, aflat în str. V. Alecsandri nr. 5, a fost retrocedat.

„Toamna grafică” la Muzeul Politehnic și la „Săptămâna muzeelor ieșene”. Artistul păstra în continuare atelierul de la Palat, dar și pe cel de acasă, din str. Zugravi¹⁹.

Anul 1984 i-a adus o experiență fericită: conclucrarea cu Radu Florescu de la București, o mare personalitate a Muzeologiei românești²⁰. În vara aceluiași an, Dombrowski a cunoscut și tragedia demolării casei părintești de pe strada Zugravi. Perioada demolării zonei din jurul casei l-a afectat în mod deosebit. Stătea de veghe pentru ca ceva să nu se dărâme în lipsa lui. A salvat de aici o seamă de albume cu lucrări. A venit și ziua mutării atelierului din strada Zugravi în Tătărași (Oancea). La 2 noiembrie 1984 vechea casă a fost dărâmată. În iarna anului 1984-1985 a urmat efortul amenajării atelierului în noua locuință din strada Han-Tătar (Oancea-Tătărași).

În anul 1985, Ludowic Dombrowski a început „marele șantier al Iașului istoric”. Deși nu mai era deloc tânăr, a bătut cu piciorul tot Iașul, de la Copou la Bucium, de la Școala Normală la Cetățuia, din Sărărie la Galata, din Păcurari în Tătărași, din Miroslava la Abator și Aviație (Tătărași, n. ns.), de la Gară la Cimitirul „Eternitatea”. A lucrat un mare număr de desene de teren, pentru a le folosi apoi în atelier. Artistul a simțit că aceasta ar putea fi o temă majoră a creației sale și de aceea proiecta ceva la dimensiuni mari, neașteptate.

În atelierul de la Palat lucra la proiectul dedicat Nibelungilor. La Muzeul de Istorie se găsesc facsimile pe toată perioada, de la Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Anastasie Crimca, D. Cantemir, Tudor Vladimirescu, Ghica, M. Sturdza, 1848, Al. I. Cuza 1859, Domnia Regelui Carol I, primul război mondial, Marea Unire de la 1918, perioada interbelică.

¹⁹ Pe o fișă denumită „Atelierele mele”, Dombrowsky și-a notat locațiile din Palatul Culturii prin care s-a perindat atelierul său de pictură; 1958-1962, s-a instalat la Palatul Culturii, Muzeul de Etnografie, etaj I, răsărit; 1969-1970, Secția Istorie Veche, ultima cameră – camera 3a; 1970, Istorie Modernă, camera mare – spre ștrand; 1971, Palat parter, camera foto – camera mare sud; 1971, Palat Camera mică spre ștrand; 1971-1976, în podul Palatului, în fostul depozit „I. Creangă”, lângă coș; 1977-1978, Sectorul Muzeului Politehnic (aici a început lucrul la seria „Nibelungii”); 1979, în pod, spre Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” (nord). Ceea ce denumește ca „pod”, este etajul al doilea al Palatului, unde este în prezent biroul de Șef de Secție al Muzeului de Istorie a Moldovei. Atelierul pictorului se învecina cu biroul arheologului Nicolae Pușcașu, destinat astăzi muzeografilor de la Muzeul de Istorie a Moldovei.

²⁰ Radu Florescu (1931-2003) a fost arheolog, istoric de artă, profesor și muzeolog. A ocupat importante poziții în ierarhia instituțiilor specializate, inclusiv aceea de președinte-fondator al Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, de președinte al Comitetului național ICOM și Director general al Muzeului Național de Istorie a României. A publicat și un cunoscut manual profesional, denumit „Bazele Muzeologiei”.

În privința evenimentelor epocii, pictorul nota, în memoriile sale, că la 31 august 1986 „a început războiul cu Polonia”. Probabil se referea la conflictul URSS cu Republica Polonia. Altă notiță personală se referă la căderea navei americane „Challenger”, în ianuarie 1986. La 27 aprilie 1986 pictorul notează despre explozia atomică de la Centrala de la Cernobâl (Ucraina), destul de aproape de România.

În 1986, la vârsta de 76 de ani, Dombrowski își redefiniște proiectul „Iașul Monumental”. A realizat numeroase crochiuri în diverse zone ale orașului: Galata, Cetățuia, Sărărie, Păcurari. Era vorba despre o grafică cu adevărat „monumentală”, având în vedere și dimensiunile lucrărilor: „Iașii pe ecran lat – 6 perspective color (350 x 100 cm); Piețele Iașului (100 x 200 cm)²¹. În iarna anului 1987 a început redactarea albumului de „Memorii”, deosebit de folositoare la scrierea evocării de față.

În anii, 1987-1988, pe când mergea spre 78 de ani, a continuat proiectele dedicate orașului Iași: Sinteza „Iașii ca-n basme”, alegoric, color, 400 x 2200 cm; crochiuri cu statuile și monumentele Iașului. A ales și un titlu pentru aceasta – Memorialul „Ludwig Dombrowsky. Monumentala Iașului” – dorea să illustreze Piețele Iașului, mănăstirile, podurile, grupările restrânse de clădiri vechi, care mai păstrau nuclee din ceea ce fusese vechiul, oraș. Își propunea să arunce o perspectivă și asupra cupolelor Iașului, ca elemente de accent în cadrul peisajului urban. Tot la atelierul de la Palatul Culturii își scria memoriile, până la 10 mai 1988.

*

În august-septembrie 2018, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași a găzduit, la Muzeul Unirii, o expoziție în memoria lui Ludwig Dombrowsky, care ilustra unul din subiectele favorite ale artistului: *În căutarea lui Harap Alb*. Expoziția a fost organizată prin strădaniile familiei. O cronică a acestei activități a fost găzduită în Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei²². Expoziția a fost o revelație atât pentru cei care l-au cunoscut pe artist, cât și pentru generațiile mai noi, care îl pot recepta și evalua doar prin arta sa. Asupra interesului operei sale artistice s-au pronunțat critici de artă și artiști din epoca sa și vor avea prilejul să o facă și cei din viitor.

²¹ Desene asupra Iașului istoric și monumental a lucrat în cadrul C.L.D.C. pentru instituțiile de Turism, Fondul Plastic, O.N.T. Carpați și reclama Iașului (Primărie).

²² Raluca Petrilă-Fecioru, *În căutarea lui Harap Alb. O incursiune în universul creației graficianului Ludwig Dombrowsky*, în *IN*, XXIV, 2018, p. 237-252.

Noi am ținut să îl evocăm, în aceste pagini pe graficianul Ludwig Dombrowki, care a lucrat ca desenator la muzeele din Palatul Culturii într-o epocă plină de efervescență instituțională. Cu munca sa – discretă și perseverentă – Ludwig Dombrowsky și-a pus amprenta în efortul realizării mai multora dintre muzeele Complexului: Muzeul Etnografic, Muzeul de Istorie a Moldovei, Muzeul Mihail Kogălniceanu, Muzeul de la Ruginoasa și chiar Muzeul Științei și Tehnicii.

Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași a evoluat, muzeele sale cunoscând amenajări și reinventări succesive, în pas cu noile standarde ale domeniului. Expozițiile actuale sunt diferite de cele din timpul lui Ludwig Dombrowsky. Activitatea sa ca grafician de muzeu a fost reprezentativă pentru vremea în care a trăit, marcând o epocă în evoluția muzeografiei ieșene.

Sorin IFTIMI

Figura 1. Afiş pentru mediatizarea muzeelor din Palatul Culturii

Figura 2. Facsimil al actului de inaugurare a Palatului de Administrație și Justiție (1925)

Figura 3. Afiş de popularizare a muzeelor din cadrul Palatului Culturii

Figura 4. Proiecte pentru coperta revistei „Cercetări istorice” (1970)

Figura 5. Popularizarea muzeelor din secția literară a Muzeului de Istorie

Figura 6. Facsimile diverse realizate de Ludwig Dombrowski

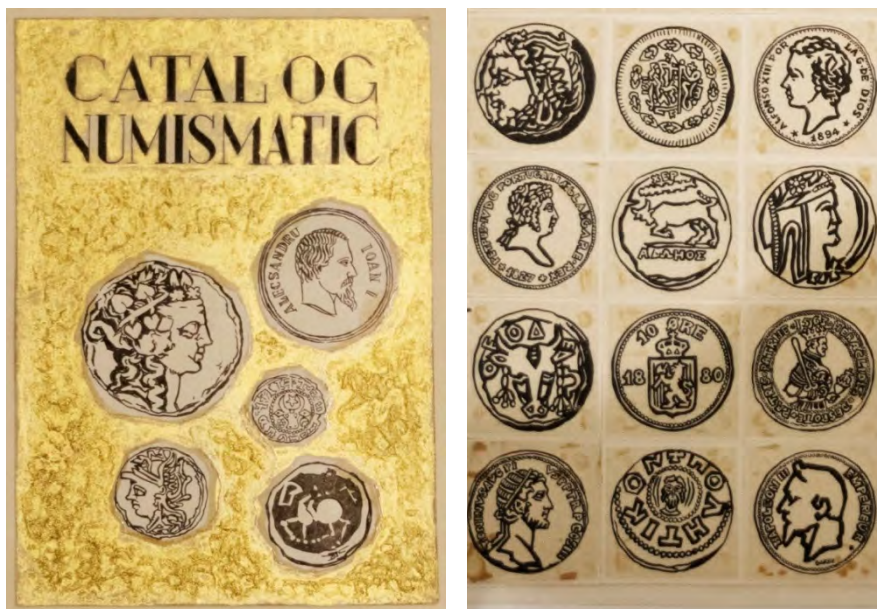

Figura 7. Desene pentru catalogul numismatic al colecției de la Muzeul Unirii

Figura 8. Afiș pentru Palatul Culturii

Figura 9. Desen al Palatului Culturii

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

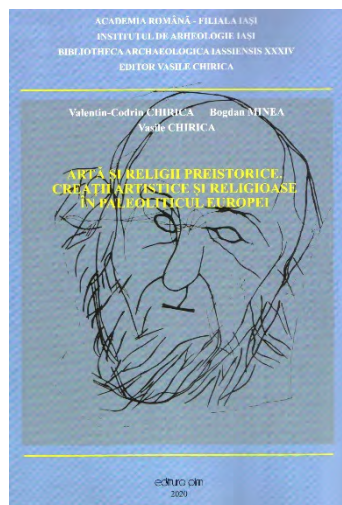
Valentin-Codrin Chirica, Bogdan Minea, Vasile Chirica, *Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei*, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis XXXIV, Editura PIM, Iași, 2020, 216 p.+165 fig.

Semnalăm apariția unui volum de sinteză axat pe sistematizarea și analiza unor date provenite dintr-unul dintre cele mai interesante domenii de interes ale Preistoriei îndepărtate, cel care înglobează creațiile artistice și manifestările care pot fi interpretate ca religioase.

De altfel, titlul lucrării, „Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei”, este extrem de explicit. Volumul apare sub egida Academiei Române Filiala Iași, în prestigioasa serie Bibliotheca Archaeologica Iassiensis a Institutului de Arheologie din Iași. Este semnat de către Valentin-Codrin Chirica, Bogdan Minea și Vasile Chirica, trei autori binecunoscuți în mediul științific din întreaga lume.

Informațiile și conținutul volumului sunt sistematizate din perspectiva – menționată încă din scurtul preambul intitulat „Observații generale asupra artei paleolitice” – potrivit căreia *întreaga creație a comunităților umane paleolitice are conotații religioase*.

Structura lucrării include zece capitole (nenumerate) de dimensiuni variabile, urmate de Rezumat și Legenda ilustrațiilor, realizate în limba franceză, de Bibliografie și Ilustrația propriu-zisă.

Primul capitol intitulat „Generalități asupra Paleoliticului lumii” cuprinde, firesc, o trecere în revistă asupra celei mai îndelungate epoci din Istoria umanității. Aceasta se face însă, dintr-o perspectivă specială, evidențiindu-se elemente care permit identificarea existenței unui sentiment religios nu doar în cadrul comunităților paleoliticului superior, ci chiar și în sânul acelorora de paleoantropi din Africa.

Datele sistematizate aici sunt completate de cele din următoarele două capitole, „Creații artistice cu aspecte cultice în Paleoliticul mijlociu” și „Creații artistice și religioase în Paleoliticul superior”. Acestea cuprind în primă instanță, numeroase precizări de ordin metodologic și terminologic. De asemenea, sunt definite cadrul geografic și teritoriul de referință și, nu în ultimul rând, sunt evidențiate principalele trăsături ale culturilor arheologice care au furnizat descoperirile însoțite de datări de cronologie absolută.

„Arta Paleoliticului superior vechi”, este capitolul care deschide, în fapt, abordarea sistematică a problematicii de referință. El este continuat și completat cronologic de următorul capitol, „Arta Paleoliticului superior recent”. Plecând de la „creații artistice utilitare”, ca vârful de lance și străpungătorul, continuând cu obiectele de podoabă realizate din materii dure animale (cochilii perforate de scoici și melci, dinți de animale, os sau fildeș) și cu piese diverse care prezintă decor gravat sau sculptat (piese de tip „compresor”, suporturi osteologice diverse, plachete cu formă variată realizate din os sau piatră), cu statuetele din os, fildeș, corn sau chiar lut ars și până la realizările de artă parietală, descoperirile relevante pentru tematica de referință sunt, rând pe rând, prezentate și analizate din perspectiva amintită.

Capitolul „Creații artistice și aspectele religioase în paleoliticul superior” este organizat raportat la o sistematizare la care autorii fac cu regularitate apel de-a lungul volumului, cea a lui Denis Vialou. Conform acesteia, o analiză temeinică a descoperirilor de artă paleolitică poate demonstra că aceasta s-a manifestat pe trei paliere: *arta corpului* (care plasează sexualitatea și imaginarul în centrul tuturor reprezentărilor de animale sau de oameni, inclusiv reprezentări corporale sau de obiecte de podoabă), *arta acțiunii* (arta vânătorilor, ca sens elementar al vieții comunităților umane) și *arta societății*, ca artă ce poate reprezenta global creațiile și credințele comunităților umane, nu numai a artiștilor ca individualități separate.

Cele trei perspective de interpretare sunt aplicate și în cadrul capitolului următor, „Creații artistice în Paleoliticul superior al spațiului carpato-nistrean”. Titlul capitolului este suficient de explicit. Subliniem, totuși, că autorii realizează aici o prezentare detaliată a unor piese celebre în toată lumea descoperite în zona Prutului mijlociu și a Nistrului. Unele dintre ele (amuleta-pandantiv realizată pe un suport

din cortex, precum și cea din os) provin chiar din săpăturile realizate la Mitoc – *Malul Galben* (jud. Botoșani, România) de unul dintre autori. Ținem să reamintim aici faptul că, stratigrafia din acest sit – cercetat timp de aproximativ jumătate de veac de către Vasile Chirica – este, astăzi, de referință pentru evoluția Paleoliticului Superior din Europa Centrală și de Sud-Est. Investigarea sa, alături de o echipă internațională, constituie un model de cercetare și valorificare interdisciplinară.

Ultimele două capitole sunt subsumate subtitlului „Teme importante cu privire la creația artistică paleolitică”. În fapt, ele constituie două eseuri care abordează o tematică incitantă.

Primul dintre acestea, „Reprezentarea Marii Mame în arta și religiile paleolitice” sistematizează date pe un subiect pe care unii dintre autori (Vasile Chirica, Valentin-Codin Chirica) l-au mai abordat în preocupările lor științifice din ultimul deceniu. Imaginea femeii și a ideii de feminitate în arta paleolitică este analizată și interpretată din perspective multiple. Reprezentările propriu-zise sunt discutate analizându-se symbolismul lor și evidențiindu-se valențele pe care comunitățile aparținând Paleoliticului superior din Europa și până în Siberia le conectau cu femeia dăătoare de viață, Marea Mamă protectoare a vieții pe Pământ, nu numai a oamenilor ci și a animalelor.

Cel de-al doilea eseu (și ultimul capitol al volumului), „Elemente de sacralitate a violenței în Preistorie”, ilustrează o abordare inovatoare în literatura de specialitate în spațiul românesc. Deși atenția autorilor este îndreptată asupra oamenilor, în acest demers sunt incluse și animalele. Sunt identificate și discutate posibilele motive ale existenței violenței în Paleolitic și caracterul lor. Cu această ocazie, sunt indicate numeroase date care documentează violența și după moarte, date care, indirect, conectează această practică cu valențe simbolice. Autorii evidențiază, în egală măsură, caracterul social al violenței, ideea de protecție, chiar și prin violență, a ceea ce comunitatea consideră că are mai important și mai prețios.

Volumul este completat de o Bibliografie impresionantă și de o Ilustrație de foarte bună calitate care acoperă întreaga problematica abordată.

Un Rezumat în limba franceză asigură accesibilitatea lucrării și pentru specialiștii care nu citesc în limba română.

Încheind scurta noastră prezentare, ținem să subliniem faptul că lucrarea abordează o problemă extrem de interesantă, dintr-un unghi inedit pentru literatura de specialitate din România. Ea este rezultatul unui efort imens de documentare, datele utilizate fiind culese și sistematizate din sute de publicații răspândite pe întreg mapamondul. Citate și trimiteri la lucrările unor filozofi și

istorici ai religiilor (Lucian Blaga, Mircea Eliade, Émile Durkheim, Arnold van Gennep) însoțesc și subliniază anumite teme și demonstrații.

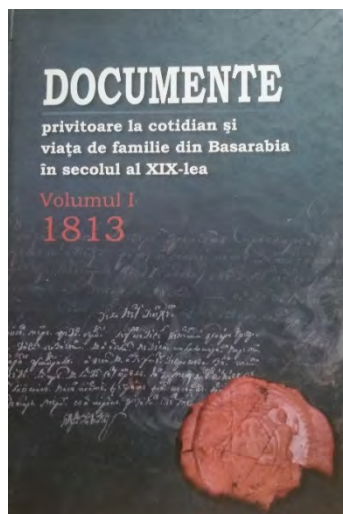
Volumul este util atât specialiștilor, care îl pot consulta pentru o informare rapidă, cât tuturor celor dornici de a descoperi noi date despre apariția și evoluția sentimentului religios și reflectarea lui în creațiile umane din Paleolitic.

Senica ȚURCANU

Teodor Candu, Alina Felea (editori), *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea. Volumul I (1813)*, Editura Lexon-Prim, Chișinău, 2019, 424 p.

Este adevărat, în ultimele decenii au fost publicate volume întregi de documente, aflate în fonduri de biblioteci, arhive sau muzee. S-au editat valoroase colecții de documente, care reflectă viața social-economică și politică a societății românești în perioadele medievală, modernă și contemporană. Cu toate aceste reușite, valorificarea moștenirii documentare rămâne în continuare un deziderat pentru istoricii români. Printre documentele vechi există unele care atrag atenția în mod special, pentru că reflectă cotidianul și viața de familie, domenii care au fost insuficient cercetate în istoriografia românească din stânga Prutului. Acestea ajută la o mai bună cunoaștere și o mai veridică interpretare a trecutului nostru.

Intenția colegilor Teodor Candu și Alina Felea de la Institutul de Istorie din Chișinău de a include în circuitul științific mărturii documentare despre cotidian și viața de familie este una îndrăzneță, iar materialele publicate sunt foarte utile cercetătorilor sau celor interesați de aceste curioase crâmpie istorice. Mai mult decât atât, prin acest volum, editorii inițiază publicarea unei valoroase colecții de documente culese din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

În primul volum al acestei colecții, pe care avem onoarea de a-l prezenta acum, sunt incluse acte referitoare la activitatea Dicasteriei Exarhicești din Chișinău, din Fondul 205 al Arhivei Naționale a Republicii Moldova, documente despre administrația ecleziastică și activitatea structurilor bisericești, a clerului și a unor slujitori, numeroase referințe despre relațiile de familie, viața cotidiană, infracțiuni etc. În volum au fost incluse 350 de documente, emise în Basarabia în perioada 2 ianuarie 1813 – 24 decembrie 1813 care reflectă raporturile dintre soți, cazuri de crize de familie, încălcări ale prevederilor canonice în domeniul dreptului familiei – adulterul, dubla căsătorie, divorțul, relațiile de rudenie, violența în familie și altele. Trebuie menționate și problemele conexe reflectate în documente legate de condițiile de trai și ocupațiile locuitorilor – munca sezonieră în zona Bugeacului, unde locuitorii plecau înainte de 1812 la cositul fânului, pășunatul animalelor sau pentru negoț.

Din conținutul acestor acte desprindem și atitudinea unor structuri civile rămase în Basarabia după anexare față de legislația imperială rusă, comportamentul preoților și atitudinea lor față de reglementarea unor conflicte conexe, atitudinea comunităților față de preoți. Continuitatea raporturilor dintre Dicasteria Exarhicească din Chișinău și Consistoriul Mitropoliei din Iași sunt o altă componentă reflectată în documentele din volum. Aspectele de istorie locală, relațiile dintre membrii comunității sau a acestora cu administrația locală, nume necunoscute de preoți, informații cu caracter genealogic sunt elucidate frecvent în actele incluse în primul volum al viitoarei colecții.

O mare parte a documentelor au fost redactate în limba română, însă există unele scrise în limba rusă, pe care editorii le-au tradus în românește, cu păstrarea sensului mesajului. Documentele din volum sunt transliterate corect, dovadă că au fost valorificate de specialiști cu experiență în astfel de activități. Fișa fiecărui document prezintă: numărul de ordine, data emiterii și rezumatul, originalul în limba română (în limba rusă doar pentru unele acte și traducerea), note suplimentare la document, sursa sau fondul. Precizările de detalii pentru unele documente sunt date în note, la subsolul paginii. Pentru a facilita accesul la informație și înțelegerea conținutului, editorii au inclus un glosar al rusismelor, indice geografic, cu înregistrarea tuturor variantelor toponimelor semnalate în documente și indice de nume.

Indubitabil, valoarea documentelor incluse în volum este deosebită. Actele vor fi utilizate pentru precizarea diverselor aspecte din istoria Basarabiei și a diferitelor raporturi ale populației din acest spațiu cu instituțiile din dreapta Prutului după anexare. Dorim editorilor și pe această cale succese și putere de

muncă în identificarea, transliterarea și includerea în circuitul științific a actelor pentru următoarele volume din colecția de *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea!*

Igor CERETEU

Irina Frasin, George Bodi, Codrin Dinu Vasiliu (coordonatori), *Studii de antrozologie – Gândind dincolo de limite*, Editura Pro Universitaria, București, 2020, 238 p.

Volumul *Studii de antrozologie – Gândind dincolo de limite*, apare în siajul celei de-a doua ediții a Simpozionului de Antrozologie, desfășurat sub titulatura *Thinking beyond Borders*, în primele două zile din luna Noiembrie 2019 la Iași; cadrul organizatoric a fost oferit de aceleași instituții coordonatoare din anul inaugural – Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, Facultatea de Biologie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei – Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj și Rural Development Research Platform, grup interdisciplinar academic din Iași. Trebuie salutată continuitatea acestui demers științific interdisciplinar care a ajuns, deja, la o a treia ediție (care se va desfășura online datorită pandemiei cauzate de SARS-CoV-2, în prima săptămână a lunii Noiembrie 2020). Puține evenimente științifice reușesc să își fructifice potențialul și să se impună ca repere incontestabile în comunitatea cercetătorilor – acest eveniment reușește în chip admirabil; conceperea și organizarea Simpozionului de Antrozologie la Iași reprezintă o certă reușită pentru echipa coordonatoare.

Introducerea volumului, semnată de Irina Frasin, cercetător la Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, trece în revistă studiile publicate și creionează armătura teoretică a domeniului, precum și complexele interogații pe care antrozologia le adresează societății contemporane. Este subliniată relația contradictorie dintre om și animale, bazată pe un paradox, cel puțin în lumea occidentală, ilustrat de numărul constant ascendent al animalelor crescute pentru companie, concomitent cu exploatarea lor la o scară nemaîntâlnită în nici o altă epocă istorică (trebuie ținut cont în această analiză și de explozia demografică contemporană și de răspândirea unui nivel de trai net superior oricărei alte perioade istorice). Propunerea de noi modalități de regândire a relației om-animal este intenția programatică a simpozionului și a volumului deopotrivă. Provocarea constă într-o schimbare de perspectivă care ar trebui să depășească diviziuni și clasificări artificiale, țel ambițios și dificil de pus în practică.

Studiul semnat de Codrin Dinu Vasiliu (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) decupează minuțios modalitățile în care omul vede și concepe animalele. Umanismul, umanitatea sunt categorii care ne structurează inevitabil percepțiile vis-à-vis de lumea în care trăim, prin urmare, animalul ocupă un spațiu vast și diversificat al reprezentării. În viziunea autorului, antrozologia trebuie să devină filosofia unei întrebări: „ce facem cu animalele?”, în contextul în care relația om-animal este inclusă invariabil într-un binom identitate-alteritate. Sunt evidențiate câteva tipuri de regimuri ale alterității – reprezentări ale alterității slabe (reprezentări ale organicului, animalul studiat științific sau perceput ca avatar al sacrului), reprezentări ale alterității puternice (reprezentări ale animalului sălbatic, agroindustrial, animalul domestic, animalul de companie, etc.), regimuri ale postalterității sau transalterității (extraterestrul sau animalul de după dispariția omului). În final ni se propune o filosofie care să se elibereze de personalism, de specicism, de subiectivism și să plece de la un concept de viață universal și eliberat de alteritate. Din această perspectivă, postalteritatea presupune renunțarea treptată la gradele de alteritate din sistemul de reprezentare a animalelor.

Studiul Irinei Frasin investighează modalitățile prin care tradiția antropocentrică a modelat și continuă să modeleze imaginea pe care o avem despre animale. Ambivalența ființei umane, legată de statutul dublu pe care-l încarnăm – specie de animal între alte specii de animale și ceva mai mult de atât, ființă excepțională dotată cu spirit sau suflet, este o consecință a procesului de construire a ideii de om. Deși ne clasificăm științific ca fiind o specie de animale, ne aflăm foarte departe de acceptarea acestei idei. Omul se află încă în centrul universului moral și supremația sa este nechestionată; ne place să credem că Omul este diferit

și superior, fie datorită culturii sau uneltelor sau limbajului sau moralității sau conștiinței de sine. Antropocentrismul este viziunea dominantă în majoritatea societăților contemporane. Impactul pe care îl are specia umană asupra animalelor și asupra mediului înconjurător ar trebui contracarat cu o filosofie de viață bazată pe re-descoperirea sălbăticiiei și re-cunoașterea animalelor ca semeni ai noștri dar și pe conceptul de co-evoluție (cercetări recente sugerează că animalele au avut un rol activ în definirea ființei umane, nu au fost doar subiect pasiv al procesului de domesticire). Așadar, este nevoie de o redefinire radicală a comportamentului uman față de animale.

Cătălina Daniela Răducu (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) își plasează cercetarea în acest sistem de referințe, punând în discuție viziunea antropocentrică, respectiv latura androcentrică, pentru a analiza vulnerabilitatea femeilor și animalelor în sfera domestică. Radiografia amănunțită a diverselor fațete complexe ale mecanismelor vulnerabilității se încheie, totuși, cu o notă de vag optimism: vulnerabilitatea poate, în anumite condiții, „funcționa ca un liant între specii, ca un fundament al solidarității”. Conceptul de co-evoluție, deja prezentat în articolele anterioare, poate fi o cheie spre o societate bazată mai degrabă pe empatie și auto-reflecție.

Aurora Hrițuleac (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) chestionează, în studiul propus în volum, ideea excepționalismului uman, idee proteică și prolifică care a funcționat de-a lungul întregii istorii ca fundament pentru ceea ce este numit, provocator, ca fiind „arogața antropocentrică”. Capacitățile/abilitățile precum inteligența, altruismul, empatia, etc., considerate a fi, timp de sute de ani, apanajul strict al omului, apar și se manifestă de manieră evidentă la multe alte specii de animale. Prin urmare, arogața antropocentrică este necesar să fie înlocuită cu o conștientizare a responsabilității pe care o avem (noi, oamenii), în gestionarea evoluției propriiei noastre specii precum și a celorlalte specii cu care conviețuim.

Liviu și Daniel Măgurianu, cercetători la Iași și respectiv Oostende, analizează rolul fundamental jucat de emoții în viața animalelor. Până foarte de curând s-a considerat că animalele nu au sau nu pot avea emoții precum oamenii. Această viziune s-a schimbat în ultimele două secole și cu precădere în ultimele decenii, după ce a devenit evident că evoluția animalelor este intim legată de un sistem emoțional complex. În ultimă instanță, singurul aspect caracteristic oamenilor este viața spirituală și încercarea de construire a relației cu transcendența.

Alina Simona Rusu (Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj) abordează o problemă extrem de

actuală – oboseala de compasiune și stresul moral care apar frecvent la cei care îngrijesc animalele (medici veterinari, lucrători în adăposturi de animale, etc.). Reziliența la oboseala de compasiune este unul dintre modelele interdisciplinare propuse de literatura de specialitate în combaterea efectelor uzurii apărute în activitatea cu animalele. Este un demers bazat pe răspunsul empatic și poate preveni epuizarea emoțională care se instalează facil în asemenea contexte.

Marco Adda, cercetător independent, AEDC Anthrozoology Education Dogs Canines, analizează problema câinilor fără stăpân. Câinii fără stăpân sunt, de cele mai multe ori, priviți ca un factor de perturbare, ca o problemă care necesită rezolvare prin metode dure și eficiente. Legătura complexă dintre civilizație, domesticire și antropocentrism este analizată în detaliu și sunt sugerate posibilitățile de stabilire a unor peisaje multi-specii. Aceste peisaje ar funcționa ca zone de tampon în conviețuirea echitabilă între cele două specii.

Cercetarea realizată de către Corneliu Gașpar și Luminița-Iuliana Ailincăi (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași) oferă detalii fascinante despre comportamentul câinilor, poate cel mai sociabil animal domestic. Incursiunea în comportamentul social complex pe care îl exhibă specia canină ar trebui să ne modifice percepțiile deseori superficiale vis-à-vis de „cel mai vechi prieten al omului”.

Lavinia Andreea Codrea (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) analizează legislația europeană privitoare la protecția animalelor de companie. Etica și bunăstarea animalelor de lângă noi sunt probleme de stringentă actualitate în condițiile în care „peste 103 milioane de pisici, 85 de milioane de câini, 50 de milioane de păsări, 26 de milioane de mamifere mici, 15 milioane de animale acvatice ornamentale, 7 milioane de reptile trăiesc în spațiul european”. Responsabilitatea oamenilor față de acest imens număr de animale este normată printr-un cadru legislativ specific, expresie a unei preocupări veritabile a opiniei publice față de această problemă. Noi trebuie doar să ne asumăm aceste principii deja stabilite.

Studiul în două părți realizat în colaborare de către Corneliu Gașpar, Luminița Ailincăi și Oana-Raluca Ursu (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași) tratează principiile generale și legislația privind protecția și bunăstarea animalelor din ferme. Ar fi de datoria fiecărui om să se familiarizeze, măcar superficial, cu cele cinci libertăți ale animalelor, stabilite de Consiliul pentru Bunăstarea Animalelor din Marea Britanie, ca modalitate de stimulare a empatiei

și corectitudinii față de animale. Vestea bună este că România posedă legislație specifică, transpunere a unor directive europene, de protecție și asigurare a bunăstării animalelor domestice.

Aceeași echipă de cercetători, cărora li se adaugă Gheorghiu Vlad și Viorel-Cezar Floriștean (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași), ne oferă o incursiune fascinantă în lumea sacrificiilor rituale și procedurilor Halal și Kosher. Rezultă o investigație culturală și istorică extrem de utilă și interesantă atât pentru specialiști cât și pentru publicul cultivat.

Cercetarea concepută de George Bodi (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași) și Loredana Solcan (Muzeul de Istorie a Moldovei – Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași) funcționează ca pandant al articolului publicat anterior (2019) despre interpretarea alternativă a imaginii pictate a bovinelor pe ceramica fazei B a culturii Cucuteni. Articolul prezent propune o interpretare a imaginilor de bovine dintr-un areal cultural vast, prin investigarea a trei corpusuri de texte antice fundamentale (literatura sumeriană, textele Vedice și textele piramidelor egiptene din Regatul Vechi) cu ajutorul analizei automate a sentimentelor. Verificarea unor seturi de date istorice trans-culturale și combinarea unor perspective fenomenologice cu diverse aspecte ale neuroștiințelor confirmă justetea aplicării metodologiei propuse și altor categorii de reprezentări de bovine în imaginarul cucutenian.

Capitolul ultim, semnat de Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Luminița Bejenaru, George Bilavschi, Cătălin Hriban și Sever Boțan, prezintă o descoperire arheologică inedită – descoperirea unor fosile de broaște țestoase, în centrul orașului Iași, cu ocazia unor cercetări arheologice preventive în anul 2018. Transpar astfel noi detalii legate de relația dintre oameni și fauna sălbatică la debutul secolului al XIX-lea.

Studiile adunate în acest volum, precum și lucrările prezentate în cadrul Simpozionului de Antrozoologie ne propun să reflectăm la relațiile pe care le avem cu lumea non-umană în general și să re-evaluăm alienarea noastră ca specie față de mediul natural.

Alexandru BOUNEGRU